شىنجاڭ
تارىخ ماتىريالىرى

5

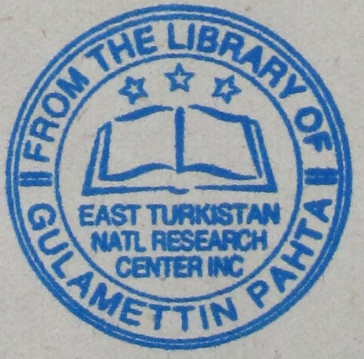

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇندەرىجە

جىن شۇرىنىنىڭ شىنجاڭنى باشقۇرۇشتىكى ئىچكى
سىزلىرى ھەققىدە ئەسلىمىلەر ..... جىن فىڭ (1)
جىن شۇرىنىنىڭ تەختكە چىقىشى ۋە قۇمۇل ۋەقە-
سىنىڭ سەۋەبلىرى ھەم ئاقىۋىتى ..... پەن زۇخۇەن (42)
جىن شۇرىن دەۋرىدىن ئەسلىمىلەر ..... لىيۇدىخى (68)
گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھەركەتلىرىدىن
پارچىلار ..... گۇك بىيجىڭ (91)
جىن شۇرىنىنىڭ گىرمانىيىگە توقۇغۇچى ئېۋەتكەنلىگى
توغرىسىدىكى ئەھۋاللار ..... سەيخىڭسىڭ (132)
مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىللە
بولغان 12 يىل ..... باي ئېزىز (138)
سابىق ئۇيغۇر مەدەنىي خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى
توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە ..... جۇنەيد بەكرى (172)
شىنجاڭدا تېچىلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتە-
تىپاقى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە..... سۇزۇك ھاجىيوف (198)
ماجۇگىيىڭ ۋەقەسىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشى ... (206)
گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى
ۋە ھوكۇمرانلىق قىلىشى ..... جىن شاۋشەن (287)

جىن شۇرىنىنىڭ شىنجاڭنى باشقۇرۇشتىكى ئىچكى سىرلىرى ھەققىدە ئەسلىمىلەر

چېن فىڭ

(1)

1928 - يىلى (مىنگونىڭ 17 - يىلى) 7 - ئايىنىڭ 7 - كۈنى شىنجاڭدا تۈرۈشلۇق خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى قوشۇمچە شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمە ھەربى پاراۋانلىق ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ ھەربى ئىشلار نازىرى فەن-ياۋ نەن، ئولكىلىك سىياسى قانۇن مەكتىۋىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىدىن پايدىلىنىپ، زىياپەت ئۈستىدىلا شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى ياڭ زېڭشىن، لۇيجاڭ (كوماندىر بىرىگادا) دۇفارۇڭ ئادىيۇتانتلار باشلىغى گاۋلىيەندۇ، ئادىيۇتانت (فۇگۇەن-مەرەم) ماۋپىيىشڭ، ۋاڭ × × قاتارلىقلارنى بىر ۋاقىتتىلا ئېتىپ ئولتۇردى. فەن ياۋ نەن ياڭ زېڭشىننىڭ يانچۇغىدىن 3 - زالنىڭ ئاچقۇسىنى ئېلىپ ئوز مۇرىتلىرىدىن 10 نەچچە ئادەمنى باشلاپ تامغىنى ئالماقچى بولدى. دەل شۇ چاغدا مەمۇرى ئىشلار نازىرى جىن شۇرېن، ھىلىقى ھوجىردا ھوكۇمەت ئالاقىلىرىنى كوردۇاتاتتى. ۋەقەنى ئاڭلاپ، ياڭ زېڭشىننىڭ مۇ-

هاپىزەتچى قىسىملىرىنى يىغىپ، 3 - زاڭنى قورشاشقا، ئىچكى - تاشقى تەرەپ بىلەن ئالاقىنى ئۈزدۈپتەشكە بۇيرۇق قىلدى. 3 - زالغا كىرگەن ھەر ياۋ نەن بىر پارچە خەت يېزىپ، ئىشىكنىڭ يوچۇغىدىن، جىن شۇرپىنى مەسلىھەتكە تەكلىپ قىلدى. لېكىن جىن شۇرپىن چىقمىدى. كېيىن تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لۇباۋرۇ، جىن شۇرپىن بىلەن ئۇچرۇشۇش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى ئولتۇرۇشنى ئويلىغان بولسىمۇ، جىن شۇرپىننىڭ مۇھاپىزەتچىسى سۇي زاۋچى لۇباۋرۇنىڭ تاپانچىسى بارلىغىنى، ھەم ئۇنىڭ ئەلپازى بۇزۇقلىغىنى كورۇپ، ھەيدەپ چىقىرىۋەتتى. شۇنداق قىلىپ لۇباۋرۇنىڭ سۇيىقەستى ئەمەلگە ئاشماي قالدى. دۇفارۇگنىڭ بالىسى دۇگوجىز (پىيادە ئەسكەرلەر باتالىيونىنىڭ باشلىغى) ئاتىسىنىڭ ئولتۇرۇلگەنلىگىنى ئاڭلاپ، ئوز قىسمىنى باشلاپ، سىياسى قانۇن مەكتىۋىنى قانغا بويياپ، ئاتىسىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالماقچى بولىدۇ. شۇ ئارىدا، ياردىدار بولغان يەن يۇيشەن دىن ئۇنىڭ ئاتىسىنى ئوقۇغۇچىلار ئولتۇرمىگەنلىگىنى چۈشۈنۈپ پەيلىدىن ياندى. دەل شۇ چاغدا جىن شۇرپىن دۇگوجىزنى چاقىرىشقا ئادەم بۇيرىغان ئىدى. دۇ ئوز قىسمىلىرىنى باشلاپ ئولكىلىك ھوكۇمەتكە يېتىپ كەلگەندە، جىن شۇرپىنمۇ قىسمەن ئەسكەرلەرنى يىغىۋاتاتتى. دۇ شۇ يەردىلا: « تىڭجاڭ! سىزنىڭ بۇيرۇغىڭىزغا ئىتائەت قىلىمەن » دىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ۋاڭ داچىڭ، جاڭ يۇيشۇ (بىرىگادىر - يىڭجاڭ) لارمۇ ئولكىلىك ھوكۇمەتكە ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ، بۇيرۇق كۇتۇپ تۇرۇشتى. شۇ ۋاقىتتا ھەربى ئىشلار نازارىتىنىڭ ھەربى

ئىشلار بولۇم باشلىغى جاك پىپىۋەن، گۇچۇگنىك سابىق ھاكىمى لى خەيرۇلار سىياسى ئوزگۇرۇش بولغانلىقىنى ئاگلاپ يارەمسىزلىشىشكە يېتىپ كەلگەن ئىدى. جىن ھۇرىن ئالدى بىلەن سىپىل دەرۋازىلىرىنى ۋە مۇھىم جايلارنى قوغداشقا ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ « ئېتىگلار! » دىدى. سۇي زاۋجى: « 3 - زالدا 4 - ئىنىگىز تۇرسا » (جىن شۇرىننىك 4 - ئىنىسى جىن شۇجىژ 3 - زالدىكى مەخپى ھوججەتلەر بولۇمىدە ئىشلەيتتى) ئەسكەرلەر شۇئان جىن شۇجىژنى قۇتقۇزۇۋېلىپ ئاندىن ئوق ئاتتى. فەن - ياۋنەن ئوز ئادەملىرى بىلەن قارشىلىق كورسەتكەن بولسىمۇ ئاخىرى سان جەھەتتىن جىق دۇشمەنگە بەرداشلىق بېرەلمەي يېڭىلىپ بىر - بىرلەپ قولغا چۈشتى. شۇ كۈنى كېچىسى فەن - ياۋنەنگە ئولۇم جازاسى بېرىلدى.

7 - ئاينىك 8 - كۈنى جىن شۇرىن بىر تەرەپتىن ياك زېڭشىلىك ئولتۇرۇلگەنلىگىنىك تەپسىلى ئوتمۇشىنى تەكشۈردى. يەنە بىر تەرەپتىن مالىيە نازىرى شۇي يىسەن، ئۇرۇمچى ۋالىسى لى رۇگلارنى ئوز ئويىگە مەسلىھەتكە چاقىردى. مەسلىھەت ئەسنالىدا لى رۇك ئۇشتۇمتۇت ھويلىغا چىقىپ، ھەربى - مەمۇرى خادىملار بىلەن ئەسكەرلەرگە ئوز پىكرىنى بايان قىلىپ: « تۇنۇگۇنكى پاتىپاراقچىلىقنى بەختكە يارىشا جىن تىگجاك (جىن ھۇرىننى دىمەكچى) تېچلاندۇرۇپ، ئۇلۇغ خىزمەت كورسەتتى. ئولكىلىك ھوكۇمەتنىك رەئىسلىگىگە ئەلۋەتتە بۇ كىشىنى تەيىنلەپ ھىمايە قىلىشىمىز لازىم. ھەربى ئىشلار جەھەتتە كەلسەك، ئۇنىڭغىمۇ مۇۋاپىق ئادەم كورسىتىشىمىز كېرەك. تېلىگرامما

ئارقىلىق مەركەزگە مەلۇم قىلىپ، تەيىنلەنسە بولىدۇ.» دىدى. لى رۇئىنىڭ گەپىنى تۈگىمەستىنلا، بورىتالا ناھىيىسىنىڭ سابىق ھاكىمى تاڭ يۈگۈاڭ، باتالىيون كوماندىرى ژاڭ داچىڭلار سوزگە چىقىپ لى دۇئىنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى. ئاندىن ھەربى - مەمۇرى خادىملار جىن شۇرىننىڭ پوزىتسىيە بىلدۈرۈشىنى تەلەپ قىلغاندا جىن شۇرىن چىقىپ: « تۇنۇگۈنكى قالايىمىقانچىلىق ئىككىلىنىپ تۇرۇشقا يول قويمايتتى. مەن چېگرا ۋەزىيىتىنى تېچلاندۇرۇش ۋە سابىق رەئىسىمىز ياڭ جۇشىنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن، ھەر قايسىڭلارنىڭ يارىدىمى بىلەن سۈيىقەستچىلەرنى بېسىقتۇردۇم. ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى، قانۇن بويىچە جازالاندى. گەرچە ھازىر توپىلاڭ بېسىقتۇرۇلغان بولسىمۇ، بۇنىڭدىن كېيىن جايلارنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش ئۈچۈن خېلى ئۇزۇن يوللارنى ماڭىمىز. ھەر قايسىڭلارنىڭ ئاۋالقى روھىڭلار بويىچە خىزمەت ئورنىڭلاردا مەھكەم تۇرۇشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن. شەخسەن ئۆزۈم، ئادەم ئىشلىتىشتە سەممىي بولىمەن، مۇبادا سەمىمىيەتسىزلىك قىلسام، ھەر قايسىڭلارنىڭ نازارەت قىلىپ تۇرۇشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن» دىدى. جىن شۇرىن سوزىنى تۈگەتمىلا، بۇرۇلغىنىچە ئويىگە كىرىپ كەتتى. شۇي × × لى × × لەر مەسلىھەتلەشىپ، سابىق رەئىس ياڭ جۇشىنىڭ جەسىدىنى سىياسى - قانۇن مەكتىۋىدە چوڭ داغ - دۇغا بىلەن ساندۇققا سالغاندىن كېيىن، « شاڭدىمياۋ ۋۇتخانىسى » غا ئاپىرىپ، دەپنە ۋە تەزىيە ئىشخانىسى تەشكىل قىلدى. ياڭ زېڭشىننىڭ مال - مۈلكىنى ئېنىقلىدى، ھەمدە مەركەزگە تېلېگراممىا يوللاپ مەملىكەت بويىچە ھەر بىر ئولكىلەرگە ئىسىياننىڭ ئۆتمۈشىنى تېلېگراممىا ئارقىلىق خەۋەر قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى، شىنجاڭنىڭ ھەممە جايىدىكى ھەربى - مەمۇرى ئەمەل-

دارلارغا تېلېگرامما يوللاپ ۋەقەنىڭ ئوتمۇشىنى ئۇقتۇرىدى. ئاخىرىدا جىن شۇرېن دىپلوماتىك خىزمەتنىڭ مۇھىملىغىنى تەكىتلەپ، چىن-يۇەنچىڭ (چىن جىشەن) نى مۇۋەققەت خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى بولۇشقا تەكلىپ قىلدى. ۋە دەرھال سوۋېت كونسۇلخانىسىغا بېرىپ، سوۋېت كونسۇلى ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسىدىن ھال سوراشنى (ياڭ زېڭشىن بىلەن سىياسى قانۇن مەكتىۋىدە ئوتكۇزۇلگەن زىياپەتتە بىللە بولغان ئىدى)، ئۇلارغا ئىسيانچىلار بېسىقتۇرۇلۇپ، ۋەزىيەت تېچلانغانلىغىنى دەپ قويۇشنى تاپىلىدى. چىن يۇەنچىڭ دەرھال سوۋېت كونسۇلخانىسىغا ماڭدى. جىن شۇرېن شۇي يىسەن بىلەن لى رۇگىنى سىياسى قانۇن مەكتىۋىگە ۋە شاڭدىمىياۋ بۇتخانىسى، غا بېرىپ، ياڭ-زېڭشىننىڭ جەسىدىنى كوزدىن كوچۇرۇشكە بۇيرىدى. ئۇلار كەتـ-كەندىن كېيىن، جاڭ ۋېيىۋەن كىرىپ كەلدى، جىن شۇرېن ئۇ-نىڭغا: «تاشقىرىدا قانداق ھەركەتلەر بار، دىققەت قىلغىن!» دەپ تاپىلىدى. لىيۇ شاۋلىنى دۇبەن مەھكىمىسىگە كېلىپ ئىشقا چۈشۈشكە تەكلىپ قىلدى. لىيۇ شاۋلى جىن شۇرېننىڭ ئىرادىسىگە بىنائەن، رادىيو گىراممىنىڭ مەزمۇنىنى تۈزۈپ چىقىپ، جىن-شۇرېنغا كورسەتكەندىن كېيىن، شۇئاندىلا نەنجىڭ ھوكۇمىتىگە ۋە پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى ئولكە ھوكۇمەتلىرىگە يوللاندى، تېلېگرامىنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى: «شىنجاڭ ئولكىسىدە، 7- ئىيول، ۋەقەسى پەيدا بولۇپ، رەئىس ياڭ زېڭشىن سۈيىقەست بىلەن ئېتىپ ئولتۇرۇلدى. باش جىنايەتچى فەن ياۋنەن قانۇن بويىچە جازاسىنى تارتتى. ئىسيانچىلار بېسىقتۇرۇلۇپ، چېگرا ۋەزىيىتى تېچلاندى، دىگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئىلىنى

مۇھاپىزەت قىلغۇچى ئەلچى نىيۇشى، دۇتەي چاك × × ، قەشقەر ۋالىسى ماشاۋۇ، قەشقەردە تۇرۇشلۇق قۇرۇقلۇق 2 - بىرىگادىنىڭ باشلىغى ئې يىك. قۇمۇل بىرىگادىسىنىڭ باشلىغى لىيۇ شىزىك ، ئاقسۇ ۋالىسى جۇرۇيشى، قارا شەھەر ۋالىسى ۋاك بوۋرۇي ،ئالتاي ۋالىسى چاك مىكىيۇەن، چوچەك ۋالىسى لى شيۇچىك خوتەن ۋالىسى ياك چۇنجياك... لارغا تىلىگىراممىا يوللىدى. يەنە قارا شەھەردىكى موگغۇللارنىڭ چىگۇاگى مەنچوك زاپقا، شىخودىكى موگغۇللارنىڭ چىگۇاگى مىگجۇر، قۇمۇل ۋاگى شامەخسۇت، ئالتاي قازاقلىرىنىڭ جۇنۋاگى ئەلەنۋاك، قازاق باتالىيونىنىڭ باشلىغى بايان قاتارلىقلارغىمۇ ئايرىم تىلىگىراممىلار يوللىدى. جايلارغا ھۇشيار بولۇپ يەرلىك تىچلىقنى ساقلاشنى بۇيرىدى. ئولكە مەركىزىدىكى باش ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى چاك باۋشەن 7 - ئىيول ۋەقەسى بولغان كۇنى، ئىشىكنى چىك تاقاپ ئويدىن چىقمىغانلىقتىن جىن شۇرېن ئۇنى خىزمەتتىن بوشۇتۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا پەيزىۋات ناھىيىسىنىڭ سابىق ھاكىمى تەن فىگىيىنى تەيىنلىدى.

7 - ئاينىڭ 9 - كۇنى ئولكە مەركىزىدىكى يىگىۋي باشلىغى روزى ھاجى (ئۇيغۇر) مەھكىمىگە كىلىپ، جىن شۇرېن بىلەن كورۇشتى. جىن شۇرېننىڭ ئىسيانىنى چاپسان بىسىقتۇرغانلىغىنى، جايلارنىڭ تىچلىقى ساقلىنىپ خەلقنىڭ ۋەيرانچىلىقتىن ئامان قالغانلىغىنى، ئولۇپ كەتكەن ياك جۇشىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالغانلىغىنى مەدھىيىلەپ ئوتتى. ھەمدە ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكىلەر جىن تىگجاگىنىڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى ۋە قوشۇمچە باشقوماندان بولۇشىنى بىر ئېغىزدىن ھىمايە قىلىدىغانلىغىنى بىلدۇردى.

جىن ھۇرىنىڭ ئۇنىڭغا ئەسىيان ۋەقەسىنىڭ تەپسىلى ئوتمۇشىنى سوزلەپ بەردى. خەلقتىكى خاتا چۈشەنچىلەرنى تۈگىتىش ئۈچۈن ئاممىغا چۈشەندۈرۈشنى، قالايمىقان سوز - چوچەك پەيدا قىلماسلىقنى تاپىلىدى.

بۇ ۋاقىتتا قەشقەر، قۇمۇل، ئالتاي، ئىلى قاتارلىق مۇھىم رايونلاردىكى ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدارلار بىلەن مۇڭغۇل، قازاق، ئۇيغۇر ۋاكىللىرىدىنمۇ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، «ھىمايە قىلىمىز» دەيدىغان جاۋاپ تېلېگراممىلار كەلدى. ھەمدە ۋاك - گۈگلار بىرلىكتە ئىمزا قويۇپ، جىن شۇرىننى شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ رەئىسى قوھۇمچە باشقوماندان قىلىمىز دەپ، نەنجىڭ ھوكۇمىتىنىڭ تەيىنلىشىنى ئوتۇنگەن تېلېگراممىلارمۇ كەلگەن ئىدى، نەنجىڭ ھوكۇمىتى مەمۇرى پالاتاسىدىن جاۋاپ كېلىشتىن ئاۋال «خىزمەتنى تاپشۇرۇۋېلىڭ، خەلقنىڭ كوڭلى تىنجىسۇن، يەرلىك تېچلىقنى ساقلاپ ئۇرۇش ئەۋزەل» دىگەن تەشەببۇس بىلەن جىن شۇرىن 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئولكىلىك ھوكۇمەتكە ئىشقا چۈشتى. شۇكۇنى نەبىرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن 100 پايدىن ئارتۇق ھورمەت توپى ئېتىلدى. جىن شۇرىن ئىشقا چۈشكەندىن كېيىن، لىيۇشياۋلى، دۇەن چۈەنلەرنى 3 - زالدا ئىشلەشكە تەيىنلىدى. 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى نەنجىڭ ھوكۇمىتى جىن شۇرىن ئىسىياننى بىسىقتۇرۇشتا خىزمەت كورسەتكەنلىكتىن شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسلىگىگە تەيىنلەندى. ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ تەشكىلىي قانۇنى كېلىن قىلىنىپ، ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ سانى 7 ئادەم بولسۇن، جىن شۇرىن ئولكىلىك ھوكۇمەتنى تەشكىللەپ، يۇقۇرىدا ئەلۋەم قىلىپ تەستىقلاتسۇن دىگەن بۇيرۇق ئە-

ۋەتتى. جىن شۇرپىن دەررو ھەرقايسى نازارەت، مەھكىمە باشلىقلىرىنى چاقىرىپ مەسلىھەتلەشتى. جىن شۇرپىن، لۇ شياۋزۇ، ۋاڭ جۆزۇ، شۇيسەن، يەن يۇيشەن، ليۇ شياۋلىلار ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى بولدى. رەئىس جىن شۇرپىن، باش كاتىپ لۇ شياۋزۇ، ئىچكى ئىشلار نازىرلىغىغا ۋاڭ جۆزۇ، مالىيە نازىرلىغىغا شۇي يەشەن، مائارىپ نازىرلىغىغا ليۇ شياۋلى قوشۇمچە ئوتەيدىغان بولۇپ، مەمۇرى ئىشلار پالاتىسىنىڭ تەستىقلىشىگە يوللاندى. ليۇ شياۋلى بېيجىڭ ھوكۇمىتىدىكى ساۋكۇنغا پارە بېرىپ پارلامىنت ئەزاسى بولۇۋالغانلىغى ئۈچۈن، تەستىقلانماي، ئۇنىڭ ئورنىغا ليۇ ۋىنلۇك ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، قوشۇمچە مائارىپ نازىرلىغىغا تەيىنلەندى. ئاندىن جىن شۇرپىن ۋاڭ جۆزۇنى ئىلىنىڭ ۋالىلىغىغا يوتكىدى، لى چىنىي ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى قوشۇمچە ئىچكى ئىشلار نازىرلىغىغا تەيىنلەپ، جاڭفىڭجيۇنى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىغىغا بەلگىلەپ تېلىگىراممىا يوللىدى. شۇنىڭ بىلەن ئولكىلىك ھوكۇمەتنى تەشكىللەش خىزمىتى تاماملاندى.

جىن شۇرپىن نەنجىڭ ھوكۇمىتىنىڭ ھەربىلەرنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ۋاقتىدا ھەربى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئىلتىماس قىلىپ تېلىگىراممىا يوللىدى. گومىنداڭنىڭ مەمۇرى ئىشلار پالاتاسىدىن: « رەئىس ئامانلىق قوغداش قۇماندانلىغىنى قوشۇمچە ئوتەپ ئەھۋالغا قاراپ، ئامانلىق قوغداش قىسىملىرىنى تەشكىللەپ، ئامانلىقنى ساقلىسا بولىدۇ. باشقا ھەربى خىزمەتنى قوشۇمچە ئوتەشكە بولمايدۇ » دىگەن مەزمۇندا جاۋاپ ئېۋەتتى. جىن شۇرپىن مەمۇرى

ئىشلار پالاتاسى بىلەن جياك جىپشىغا: « شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ-چەت بىلەن بولغان چېگراسى ئۇزۇن، كۇچلۇك خوشنا ئەلگە يېقىن تۇرىدىز، ئۇلار ھەر ۋاقىت كوز تىكىپ تۇرىدۇ. يېڭىدىن قۇرۇلىدىغان قىسىملار بىلەن بالدۇرقى مۇداپىئە قىسىملىرى، موڭغۇل، قازاق قىسىملىرى بولۇپ تەخمىنەن 8 دىۋىزىيەدىن ئاشىدۇ. چوچەك، ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىلىرى مۇئاۋىن دوتۇڭلۇقنى ئىشلەپ، موڭغۇل - قازاق مۇداپىئە قىسىملىرىنى باشقۇرۇپ كەلگەن. ئىچكىرىدىكى ئولكىلەر بىلەن سىلىشتۇرغاندا ئەھۋال ئوخشاشمايدۇ. ئەگەر مۇۋاپىق ھەربى ئورۇنلاشتۇرۇش بولمىسا، چېگرا ۋەزىيىتىنى ساقلاپ تۇرۇش ھەقىقەتەن قىيىن. « دىگەن مەزمۇندا تېلېگىراممىا يوللىدى. ئۇزۇن ۋاقىت ئوتتى، جاۋاپ تېلېگىراممىا كەلمىدى. پەقەت 1932 - يىلى كۇز پەسلىدە نەنجىڭ ھوكۇمىتى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى جىن شۇرېننى چېگرا مۇداپىئە دۇبەنلىكنى قوشۇمچە ئوتەيدۇ دەپ ئېلان قىلدى، دۇبەنلىك تامغىنى نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق ۋاكالەت باشقارمىسىدىكى گۇاڭلۇ (شىنجاڭلىق شۇۋە، جىن شۇرېننىڭ تەيىنلىشى بىلەن نەنجىڭدە خىزمەت قىلاتتى) سوۋېت يېرى ئارقىلىق شىنجاڭغا ئېلىپ كەلدى.

گۇاڭلۇ چوچەككە يېتىپ كەلگەندە مەخسۇس ماشىنا بېرىپ، 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئۇرۇمچىگە يەتكۈزۈپ كەلدى.

ئاپتوماشىنىسى گۇللەر بىلەن- زىننەتلىۋەتتى. ھەربى ئورکىستىر، ھەربى ۋە ساقچىلاردىن تەركىپ تاپقان ھورمەت قاراۋۇللىرى قارشى ئالدى. دۇبەن مەھكىمىسىگە كەلگەندە 30 پاي زەمبىرەك ئېتىپ تەنتەنە قىلدى.

(2)

جىن شۇرىن ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن كۈچ چىقارغان ئادەملەرنى كورسەتكەن خىزمىتىگە قاراپ تەقدىرلىدى. جاڭ پىيىۋەن ئوسۇپ ھەربى ئىشلار باشقارمىسىغا باشلىق بولدى. لى خەيرۇ ھەربى شتاپ باشقارمىسىغا، فېڭ لياڭ ھەربى سوت باشقارمىسىغا باشلىق بولدى. دۇگوجىژ پىيادە ئەسكەرلەر پولكوۋنىكى بولدى. ۋاڭ داچىڭ، جاڭ يۇيشيۇلار قۇرۇقلۇق ئەسكەرلەر بىرىگادىسىنىڭ باشلىقلىرى بولدى. جىن شۇجىژ (جىن شۇرىننىڭ 4 - ئىنىسى) پىلىموتچىلار دادۇيى (گۋاردىيە) نىڭ باشلىغى بولدى. سۇي زاۋجى باشقوماندان شتاۋى يېنىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلەر روتىسىغا باشلىق بولدى. روتا باشلىغى دەرىجىسىدىن توۋەن بولسىمۇ كۈچ چىقارغان خادىملارنىڭ ھەممىسى دىگۈدەك مۇۋاپىق ئوستۇرۇلدى. ياكى بىر ئايلىق مۇئاشى بېرىلدى. توپچىلار روتىسىنىڭ باشلىغى لىيۇ دەنشەن ئوستۇرۇلۇپ باتالىيون باشلىغى (يىڭجاڭ) بولدى. لېكىن ئۇ قوبۇل قىلماي، شەنجاڭ بولۇشنى ئوتتۇرىغا قويىدى، مارالۋېشى ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىغىغا تەيىنلەندى. لى خەيرۇ بىلەن فېڭ لياڭ ۋىلايەت ناھىيىلەرگە بېرىپ ئىشلەشنى ئوتتۇرىغا قويدى لى خەيرۇ چوچەكنى موتەي قوشۇمچە باج ئىشلىرىنىڭ نازارەتچىسى بولۇپ تەيىنلەندى. فېڭ لياڭ كىرىيە ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىغىغا تەيىنلەندى لىيۇ شياۋلى لىيۇ ۋېنلۇڭ يېتىپ كەلگىچە ماۋارىپ نازىرلىغىنى قوشۇمچە ئىشلەپ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ مەخپى ئىشخانىسىدىكى

ئىشنى داۋاملاشتۇردى. دۇەن چۇەن ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ كاتىپلىغىغا تەيىنلەندى، مەمۇرى ئىشلار پالاتاسى ھەم تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىگە چىن دېشەننى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى قىلىشنى ئىلتىماس قىلىپ تېلېگىراما يوللىدى، ئادەملەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئاساسىي جەھەتتىن مۇقىملاشتى.

1930 - يىلنىڭ كۆز پەسلىدە، جاڭ پېيىۋەن چىن شۇرېنغا چەت جايغا چىقىپ ئىشلەش توغرىسىدا بىر قانچە قېتىم ئىلتىماس قىلىپ، ھەربى ئىشلار باشقارمىسىدىكى خىزمەتتىن خاتىرجەم بولالمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن 1930 - يىلنىڭ كۆز پەسلىدە، جاڭ پېيىۋەننى ئىلىدا تۇرۇشلۇق بوز يەر ئوزلەشتۇرۇش ۋالىلىغىغا تەيىنلەپ، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ئىلى بوزيەر ئوزلەشتۇرۇش ۋالىسى نيۇ شېنى قارا شەھەر ۋىلايىتىگە يوتكىدى. ھەربى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىغىنى چىن شۇشىن تاپشۇرۇۋالدى.

(3)

1929 - يىلى نەنجىڭ ھوكۇمىتىگە تېلېگىراما يوللاپ، شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ چېگرا لىنىيىسى ئۇزۇن، ئەترابتىكى كۇچلۇك خوشنىلار مارىشىپ تۇرىدۇ. ھەر زامان ئەنسىزلىكتە تۇرىمىز. مۇبادا بالدۇرراق ئالدىنى ئالمىساق بىرەر ۋەقە يۈز-بېرىپ قالسا بىز ئاجىز كېلىپ قالىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن بىرنەچچە ئايرۇپىلان، بىرنەچچە چوڭ زەمبىرەك، بىرنەچچە تانكا بېرىشنى (سانى چىق ئىدى، بىراق يادىمدا ئېنىق قالماپتۇ) يەنە مۇدا-

پەئەنى كۇچەيتىشنى ئىلتىماس قىلدى. لېكىن مەركەزدىن ئۇزۇن-
ئىچە جاۋاپ كەلمىدى. بۇ چاغدا جاك فېڭجيۇدىن « يوللانغان
تېلېگراممىلارنى مەركەز ئالىلىقاچان تاپشۇرىۋالدى. ھازىرچە
بۇ خىل نەرسىلەر يوق ئىكەن. قەيەردىن بېرىش ئىمكانىيىتى
بولمايۋاتىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن تېلېگراممۇ يوللاشتا گۇمان
قوزغاپ قويۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئويلۇشۇپ ئېۋەتىسە-
دەپ تېلېگراممۇ كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن جەن شۇرېن نەنجىڭ
ھوكۇمىتىدىن ھەربى قۇرال سوراپ ئىلتىماس قىلمايدىغان بولدى.
ئوتتۇرا ۋە شەرقىي شىنجاڭ ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن-
گەرچە قىسمەن تېچلىقنى ساقلاپ تۇرۇش تەستىقلانغان بولسىمۇ،
بىراق جەن شۇرېن چېگرا ۋەزىيىتى خەۋپلىك، يامغۇر ياغماي
تۇرۇپ يامغۇرلۇقنى تەييارلاپ قويۇش زورۇرلىگىنى سەزدى.
شۇڭا يەنە يەرلىك ئەھۋال بىلەن دولەت مۇداپىئەسىنىڭ يېقىنقى
ئەھۋالاتلىرىنى تەپسىلى بايان قىلىپ، ھەربى ھازىرلىقنىڭ زو-
رۇرلىگىنى تەكرار تەكىتلىدى. 1930 - يىلى، تېلېگراممۇ ئارقى-
لىق مەركەزنىڭ تەستىقلىشى، ھەربى ئىشلار مىنىستىرلىگىدىن
تولدۇرۇپ تارقىتىلغان پاسپورت ئارقىلىق، ئەنگلىيەدىن 2000
تال تېز ئېتىلىدىغان مىلتىق، 4 مليون تال ئوق سېتىۋالدى،
نەنجىڭ ھوكۇمىتى ئىشەنمەي، ئەنگلىيىنىڭ نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق
ئەلچىسىدىن سوراپ، « شىنجاڭغا سېتىپ بېرىلگەن ھەربى ئەسلىھە
زادى قانچىلىك؟ ئۇنىڭ نامى نىمە؟ » دەپ سۇرۇشتۇردى.
ئەنگلىيە ئەلچىخانىسى ئەينى بويىچە: « يىۋايى (شىداچاڭ -
ئون ئىاتار) مىلتىقتىن 2000 تال . 4مليون تال ئوق، ياۋروپا
سوقۇشىدا ئىشلىتىلگەن كونا قۇراللار » دەپ جاۋاپ بېرىدۇ.
بۇ

قۇراللار شىنجاڭ - ھىندىستان تاغ يولى ئارقىلىق قوتازلارغا ئارتىپ قەشقەر چېگراسىدىن كىرگۈزۈلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىنگلىزچە تىلغا ماھىر پەن جىلو (پەنزۇخۇەن) نى قەشقەر يېڭى شەھەرنىڭ ھاكىملىغىغا تەيىنلەپ، شۇ خىزمەتكە مەسئۇل قىلدى. پۇلنى قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق ناھىيىلەر، 1930 - يىلىدىن 1931 - يىلىغىچىلىك غەللە - پاراق، باج پۇلىدىن ئاجرىتىپ بەرمەكچى بولدى.

جىن شۇرېن يەنە گېرمانىيەگە ئادەم ئېۋەتىپ، يول چىڭداش ماشىنىسىدىن 10 نى سېتىۋېلىپ، قۇرۇلۇش قىسىملىرىنى تاش - يول ياساشقا سېلىپ، نەقلىيات ئىشلىرىغا پايدىلىق ئىشلارنى قىلماقچى بولدى. 1931 - يىلى، ئۇرۇمچىدىن گۇچۇڭغا قاتنايدىغان تاشيول پۈتۈپ، ماشىنا مېڭىشقا باشلىدى. بۇنىڭدىن باشقا كانچىلىق ئىشلىرىغا دائىر ھەرخىل ماشىنىلارنى سېتىۋېلىپ، كانچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا تىرىشماقچى بولدى. دەل شۇ ۋاقىتتا ئوتتۇرا ۋە شەرقىي شىنجاڭ ۋەقەسى پەيدا بولۇپ، جياڭجىيىشى ھوكۇمىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى تىركىشىپ قالدى. شىنجاڭ چېگرىسىغا يېقىن بولغاچقا، ئىلىتىماسقا بىنائەن، قىسمەن تېچىلىق ھالەتنى ساقلاپ تۇرۇشقا رۇخسەت قىلىندى. جىن شۇرېن يەنە ماجۇڭىينىڭ شىنجاڭغا چىقىپ پاراكەندە سېلىۋاتقانلىقىنى جاڭ جىيشى ھوكۇمىتىگە مەلۇم قىلدى. لېكىن جاۋاب بولمىدى، جىن شۇرېن: « جاڭجىيشى ھوكۇمىتى ئاغىرى ئەسقاتمايدىغان ئوخشايدۇ» دىگەن تونۇشقا كەلدى. شۇڭا «سوۋېت ئىتىپاقىنىڭ يارىدىمىگە ئېرىشىمىسەم بولمىغىدەك» يەنى «سوۋېت ئىتىپاقى شىنجاڭنىڭ مىللى ئىگىلىگىگە ئېتىۋار قىلىپ، سانائەت، ئېلېكتىر، يېزا ئىگىلىگى، قاتناش قاتارلىق ھەرخىل ماشىنىلار

بىلەن تەمىنلەپ، شىنجاڭ قۇرۇلۇشىغا يارىدەم قىلسا ، دىگەن ئۇمۇتتە بولدى. مانا بۇ كېيىنكى چاغدا ۋاڭ جېڭۋېينىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىنى رەت قىلىش ۋە « شىنجاڭ - سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا سودا ئالاقىسى ھەققىدە ۋاقىتلىق كېلىشىم » نىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەئى يەنى جىن شۇرېن كېيىن نەنجىڭگە بارغىنىدا قاماققا ئېلىنغانلىقىنىڭ تۈپ سەۋەبى.

(4)

1930 - يىلى ئەتمىياز پەسلىدە يەن شىسەن، فېڭ يۈيشياڭلار جياڭجىيېشىنى ئاغدۇرۇش ۋەقەسىنى قوزغىغاندىن كېيىن، نەنجىڭدىكى گومىنداڭ ھوكۇمىتى، جىن شۇرېننى 18 - يونۇلۇش ئارمىيىسىنىڭ باشقوماندانى قىلىپ، تېلېگىراممىا ئېۋەتتى. جىن شۇرېن بولسا، «ھەربىي ئىشلاردا ئوزگۇرۇش تولاراق بولىدۇ» دىگەن خىيالدا، بۇيرۇقنى قوبۇل قىلىدىم دەپ جاۋاپ تېلېگىراممىا يولىلاپ قويۇپلا، ئەسكەر ئېلىپ ئارمىيە قۇرمىدى. كېيىن گەنسۇ دولەت ئارمىيىسىدىكى لىيۇيۇيفېن گەنسۇدىن شەنشىگە كەتتى، قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق قىسمىنىڭ مۇئاۋىن قۇماندانى (ئاداۋدىي) گەنسۇدىكى قالايمىقانچىلىق كۇنساناپ كېڭەيمەكتە ، ۋەزىيەت قىسىتاۋاتىدۇ. شىنجاڭغىمۇ خەۋپ يېقىنلىشىۋاتىدۇ . دىگەنلەرنى سەۋەپ قىلىپ، جىن شۇرېنغا: «قۇمۇلدا كۇچلۇك قىسىم تۇرغۇزۇپ، چېگىرانى قوغداش ياكى قاۋۇل گېنېرالدىن بىرنى تەيىنلەپ 18 - يونۇلۇش ئارمىيىسى باشقوماندانلىغىنىڭ نامىدا سۇجۇغا ئەسكەر كىرگۇزسەك، يەنى كېيىنى سۇنىڭ ئېقىشىغا بېقىپ ھەيدىسەك،

دىمەك، ئىلگىرلىسەك شەرقتە گەنجۇغا بارالايمىز، چېكىنسەك قۇمۇلنىڭ دەرۋازىسىنى چىڭ ساقلاپ تۇرالايمىز» دىگەن تەكلىپنى بەردى. جىن‌شۇرېن بۇ تەكلىپكە پەقەت «ئوبدان ئويلۇشۇپ باقايلى، ئاندىن بىر مەسلىھەتنى بولار» دەپلا جاۋاپ قايتۇردى.

جىن‌شۇرېن قەشقەردە تۇرۇشلۇق 2 - دىۋىزىيە باشلىغى ئې يىڭگە تېلېگىراممىا يوللاپ (ئې يىڭ گەنسۇلۇق) باۋدىڭ ھەربى ئوفىتسىرلار مەكتىۋىنى پۇتتۇرگەن.) «مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش بار. تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇۋالغان ھامان، دىۋىزىيە شتابىغا مەسئۇل ئادەم تەيىنلەپ، دەررۇ يولغا چىقىڭ، ھايال بولماي تېزدىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەيسىز» دىدى. ئې يىڭ تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئىشلارنى بۇيرۇق بويىچە بېجىردى. ئادەتتە ئې يىڭ تىنى ساغلام، مۇئامىلىدە سىلىق، ھاراقنى چىق ئىچىدىغان ئادەم ئىدى. يولغا چىقىش مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەر كونا ھەم يېڭىشەھەرلەردىكى ھەربى- مۇلكى ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى شەھەر سىرتىغىچە ئۇزۇتۇپ چىقتى. بۇ ئەسنادا ھەممىسى بىر- بىردىن ھاراق تۇتۇپ چىق ئىچكەن ئىدى. شۇ ۋاقىتتىلا مىجەزى بۇزۇلۇپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇزۇن يولغا قىلىنغان سەپەر تۇپەيلىدىن، ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەن كۈنى ئېغىر يېتىپ قالدى. جىن‌شۇرېن بىلەن بىر قېتىملا كورۇشتى. جىن‌شۇرېن ئۇنى پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ 9 - پولكىدا يېتىپ - قوپۇشقا بۇيرىدى. يەنە سۇيزاۋجىغا ئوبدان قاراپ داۋالىتىشنى تاپىلىدى، داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي 20 نەچچە كۈن يېتىپلا ئولۇپ كەتتى. جىن‌شۇرېن داغ- دۇغىلىق دەپنە قىلدۇردى. قەشـ

قەردىكى 2 - دۆدزىيە باشلىقلىغىغا ، جىن‌شۇرىن 4 - ئىنىسى جىن‌شۇشىننى تەيىنلىدى. مۇشۇ سەۋەپ بىلەن ئاداۋدى بىلەن ئۇچرۇشۇش ئەمەلگە ئاشمىدى، لېكىن ئاداۋدى ئوز پىكىردە چىڭ تۇرۇپ، ئوزىگە - ئوزى تەمەننا قويغان ھالدا، «ئوزۇم ئەسكەر باشلاپ گەنجۇغا كىرەي» دىدى. جىن‌شۇرىن ئاداۋدىنىڭ خاھىشى توغرۇلۇق: «قانات - قۇيرۇقلىرىدىك يېتىلمىدى. يىراقلارغا ئۇچالمايسەن» دەپ تەستىق ئۇرۇپ قويدى.

شۇ ۋاقىتتا خىيشى كاردۇرى چىڭخەي قىسىملىرى تۇرۇدىغان دائىرىگە مەنسۇپ بولۇپ، مۇداپىئە جايى شىنجاڭغا تۇتاش ئىدى. جىن‌شۇرىن مابۇفاڭغا تېلېگىراممىا يوللاپ: «شىنجاڭ بىلەن چىڭخەيىنىڭ مۇناسىۋىتىنى كۇچەيتىش ھەققىدە مەسلىھەتلەشسەك» «مەن ئادەم ئىشلىتىشتە مەھەللىۋاز ئەمەس» دىدى. مابۇفاڭنىڭ جاۋاپ تېلېگىراممىسىدا : «مەن ھەم ئادەم ئىشلىتىشتە مەھەللىۋاز ئەمەس» دىدى. جىن‌شۇرىن مەسلىھەتلىشىشنىڭ مۇشكۇللىكىنى سېزىپ ئالاقىنى ۋاقتىنچە توختاتتى. شۇئان مابۇفاڭ جىن‌شۇرىنغا تېلېگىراممىا يوللاپ، «ئەنگلىيىدىن ھەربى ئەسلىھىلەر سېتىۋال - ماقچى ئىدىم، ۋاكالىتەن باشقۇرۇپ بېرىشكە يارەملەشسىڭىز» دەيدۇ. جىن‌شۇرىن: «بۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت ئەنگلىيىدىن قۇرال - ياراق سېتىۋالغىنىدا نەنجىڭ ھوكۇمىتىگە ئىلتىماس قىلىپ تەستىقلاتقان. مۇبادا ھەربى ھوكۇمەتنىڭ رۇخسەت قىلغان پاسپورتى بولسا، شىنجاڭ ئولكىسى ئادىدىن ۋاكالىتەن باشقۇرىدۇ - دىگەن مەزمۇندا جاۋاپ تېلېگىراممىا قايتۇرىدۇ. بۇ تېلېگىراممىغا جاۋاپ كەلمەيدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن شىنجاڭ-چىڭخەي ئارىلىغىدىكى ئالاقە توختاپ قالدى.

(5)

1931 - يىلى قىش پەسلىدە، گەنسۇ ئولكىسى مىنشەن ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق يېڭىدىن تۇزۇلگەن 14 - دىۋىزىيە باشلىغى لوداچاك، جاۋيۇيىرىننى يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بىلەن خەت يېزىپ ئوزدىگە ۋاكالىتەن شىنجاڭغا بېرىپ، جىن‌شۇرىن بىلەن كورۇشۇپ ئالاقە باغلاشقا ئېۋەتتىدۇ. جاۋيۇيىرىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ سۇي‌زاۋجىنىڭ ئويىدە تۇرىدۇ. جىن‌شۇرىن سۇي زاۋجىغا: «كۇتۇۋال!» دەپ بۇيرۇق بېرىپلا قالماستىن، بەلكى جاۋيۇيىرىننى بىر نەچچە ئاي تۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ. 1932 - يىل باھارمەزگىلىدە جاۋيۇيىرىن خوشلۇشۇپ گەنسۇغا يانغاندا، جىن‌شۇرىن‌چىق يوللۇق تۇتۇپلا قالماستىن، يارامليق 4 ئات، تېز ئاتار- شىداچاك مىلتىقتىن 4 نى ۋە نۇرغۇن يەرلىك مەھسۇلاتلاردىن ئىنئام قىلىدۇ. مېڭىش ئالدىدا جاۋيۇيىرىن بىلەن جىن‌شۇرىن سوھبەتلىشىپ شىنجاڭدا ئادەم ئاز. لوداچاك گەنسۇدىن 2000 نەپەر ياش ئەسكەر ئېلىپ شىنجاڭغا يوللاپ بەرسە، شۇنىڭ بىلەن ئەسكەرلىرىمىزنى تولۇقلىۋالساق «دىگەن گەپلەر بولۇنغاندا جاۋيۇيىرىن: «چوقۇم بېجىرىمىز، بىراق خېشىددىن ئوتتۇش مۇشكۇل، تىبەت رايونى ئارقىلىق ئوتتۇش مۇمكىن» دەيدۇ. خىراجەت مەسىلىسى توغرۇلۇق مەسلىھەتلەشكەندە جىن‌شۇرىن: «تىيەنجىندىن ئاجرىتىپ بېرىمىز» دەيدۇ. جاۋيۇيىرىن پىرىۋۇت قىلىش تەس، مەن ئالتۇن ئېلىپ كېتەي» دىگەندە جىن‌شۇرىن ماقۇل كورىدۇ. شۇ كۇنلەردە لوداچاڭنىڭ كونا خىزمەتچىسى لىخىيى چىڭداۋدا

سىچۇەنلىك دىلىڭشىخۇنىڭ قول ئاستىدىكى خۇالىڭىمىڭ بىلەن ئۇ-
رۇشقاندا مەغلۇپ بولۇپ، قىچىپ كەلگەن ئىدى. لوداچاڭ ئۇ-
نى قارانىيەت، قۇماندانلىققا بويسۇنمايدۇ، باشقۇرۇش تەس«دەپ
بىرەر ئىشقا تەيىنلىمىدى. دەل شۇ چاغدا جاۋيۇيرىن شىنجاڭدىن
قايتىپ كەلدى. لىخىيى پاراڭلىشىپ جاۋيۇيرىندىن شىنجاڭغا
بىرىش پۇرسىتى بارلىغىنى ئاڭلاپ، جاۋيۇيرىن بىلەن بىرلىكتە
شىنجاڭغا بارماقچى بولىدۇ. لوداچاڭ مىڭنەچچە يۈز ئادەم، بىر
قانچە بومبا، بىرنەچچە ئون تال ناچار مىلتىق بىرىپ، لىخىيىنى
لۇيچاڭ (بۇرگادا باشلىغى) جاۋيۇيرىننى مۇئاۋىنلىققا تەيىنلەپ،
شىزاڭ رايونى ئارقىلىق شىنجاڭغا يولغا سالدى. لىكتەن رايو-
نىغا كەلگەندە تىبەتلىكلەر توساپ قويغانلىقتىن ماڭالماي، قاي-
تىپ كېلىدۇ. جاۋيۇيرىن بىلەن لىخىيى يول ئۇستىدە پۇل باشـ
قۇرۇش توغرىسىدا زىتلىشىپ قالىدۇ. لوداچاڭ ئاڭلاپ، گۇمان-
لىنىپ، دەرھال بىر پولك ئەسكەر ئېۋەتىپ «يوقۇتۇڭلار!» دەپ
بۇيرۇيدۇ. لىخىينىڭ قارشى تۇرۇشقا كۈچى يەتمەي ئاز سان-
لىق ئادەمى بىلەن لىكتەن ناھىيىسىنىڭ پىكخۇ تېغىغا بارغاندا
مىنشەن ناھىيىسىدىكى ۋالى خۇمىيەن تەرىپىدىن ئېتىپ ئولتۇ-
رۇلدى. بۇ سەرگۈزەشتىنى جىن‌شۇرىن تەختتىن چۈشكەنگە قەدەر
ھىچكىم بىلمەيتتى.

(6)

1933 - يىلى 3 - ئايلاردا ، جىن‌شۇرىن شىنجاڭدا ھەر-
بى ئىشلارنىڭ كېڭىيىشى تۈپەيلىدىن قاتناشنى كۈچەيتىشنى

چىلانلاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 100 دانە ئاپتو ماشىنا سېتىۋالـ
ماقچى بولدى. باھاسىنى سوزلۇشۇش ئۇچۇن سوۋېت ئىتتىپاقـ
نىڭ كونسۇلى زىراكىن بىلەن ئۇچرۇشۇشقا كىشى تەيىنلەپ،
سوزلەشكەندە زىراكىن بىر قىسىم زاكالەت پۇل تاپشۇرۇپ تۇـ
رۇشقا ماقۇل بولۇپ «باھا توغرۇلۇق ئوبدان مەسلىھەتلىشەيلى»
دەيدۇ. لېكىن زاكالەت پۇلنى تاپشۇرۇشقىمۇ ئىلاجى بولمايدۇ ـ
جىنشۇرېن ھەر بىر نازارەت، مەھكىمە باشلىقلىرىنى ئوز مەھـ
كىمىسىگە چاقىرىپ ئۇلارنى ئالتۇن قەرز بېرىپ تۇرۇشقا سەـ
پەرۋەر قىلغاندا، چىنجىشەن 500 سەر، جۇرۇيشى 100 سەر،
لىدۇك 20 سەر، جاڭمىڭيۇەن 80 سەر، لىچى، ليۇۋىنلۇك ۋە
ھوكۇمەت دائىرىسىدىكى تىجارەتچىلەرنىڭ باشلىقلىرىمۇ (تەپسىلى
سانى يادىمدا يوق) جەمئى 1274 سەر 6 يېرىم مىسقال ئالتۇن
تاپشۇردى. جىنشۇرېن ئوز نامىدا تاپشۇرىۋالغانلىغى توغرىسىدا
ۋاقىتلىق ھوججەت بەردى ھەمدە مالىيە نازارىتى غەزىنىسىدىنمۇ
رەسمى ھوججەت بەردى. ئالتۇننى چوچەككە ئاپىرىشقا چاڭـ
يىڭفۇنى تەيىنلەپ، چوچەكنىڭ ۋالىسى لۇشياۋزۇغا تاپشۇرۇش ـ
تاپشۇرۇۋېلىش توغرۇلۇق ئالاقىلىشىۋاتقاندا، ئورومچىدە «12 ـ
ئاپرىل» سىياسى ئوزگۇرۇشى بولۇپ قالدى. جىنشۇرېن لۇشياۋـ
زۇغا «تاپشۇرماي تۇرا!» دەپ جىددى تېلېگراممىا يوللاپ، ئوزى
چوچەككە بېرىپ، لۇشياۋزۇ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، «بۇ ئالتۇننى
يول خىراجەت قىلاي، بۇنىڭغا ئورومچىدىكى مال ـ مۇلۇكلىرىمنى
ئېلىڭلار» دەيدۇ. لۇشياۋزۇ ئولكىلىك ھوكۇمەتكە تېلېگراممايولـ
لاپ ئىلتىماس قىلغىنىدا ئولكە تەرەپ تەستىقلايدۇ. جىنشۇرېن
نەنجىڭگە بېرىپ باشقىلار ئۇنىڭ ئۇستىدىن ئەرىز قىلغىنىدا، يەـ
نى گەيىسانىڭ ئەرزىدە «ھوكۇمەتنىڭ ئالتۇنىغا خىيانەت قىلدى

دىگەن قىسمى مۇھىم مەزمۇن بولغان. شۇ چاغدىكى شىنجاڭنۇلـ
كىلىك ھوكۇمەت ھەم دۇبەن مەھكىمىسىدىن تېلېگىراممىا ئارقىلىق:
چىن‌شۇرىننىڭ چوچەكتىن يول خىراجەت ئۈچۈن ئالتۇن ئالغاز ـ
لىغى ۋە ئۇنى قانداق بىرتەرەپ قىلغانلىغى ھەققىدە سورالغاندا،
شىڭشىسەي بىلەن لىرۇڭ بىرلىكتە قول قويۇپ يوللانغان تېلېـ
گىراممىدا: «تەكشۈرۈپ كورگىنىمىزدە سابىق رەئىس چىن‌شۇرىن
چېكىنىپ چوچەككە بارغاندا، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن سېتىـ
ۋېلىنىدىغان ئاپتوماشىنىغا ئالدىن تاپشۇرۇش ئۈچۈن ساقلانغان
1270 سەردىن جىقراق ئالتۇننى يول خىراجەت ئۈچۈن ئالغان.
مەزكۇر ئالتۇن پۇتۇنلەي ھۇكۇمەت تەرەپ تىجارەتچىلەردىن قەرز
ئېلىنغان. ھازىر قەرز ئىگىلىرى ھوكۇمەتتىن ئالتۇنلىرىنى سورـ
غىلى تۇردى. ئولكىلىك ھوكۇمەت يىغىندا... ئۈچ قارارغا بولۇپ
تولەش قارار قىلىندى. يەنى 1934 - يىل 9 - ئاينىڭ 1 - كۈـ
نى بىرىنچى قارار؛ 1935 - يىل 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئىكـ
كىنچى قارار؛ شۇ يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۈچىنچى قارار
بولۇپ، خاتىرىسى ئارخىپتا ساقلاغلىق. ئارخىپتىكى قارارنى
ئەينەن كوچۈرۈپ، تېلېگىراممىا ئارقىلىق مەلۇم قىلىدۇق» دىيىلگەن.
مېنىڭ بىلىشىمچە چىن‌شۇرىننىڭ ئۇرۇمچىدە ئۈچ
جايدا قوزغالماس مۈلكى بار ئىدى.
بۇنىڭدىن باشقا كىيىم - كېچەك، كىتاپ - رەسىم ۋاھاكازالار ئۈچاغـ
دا چىن شۇرىننىڭ ئوي - جايلىرىنى دەسلىۋىدە مۇسادىرە
ھەيئىتى باشقۇرۇپ كەلگەن. كېيىنچە بىر ھويلىسى باشلانغۇچ
مەكتەپ قىلىندى. يەنە بىر ھويلىسىنى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ
باش كاتىۋى - ئۇتىگۇبي ئىگەللەپ ماكانلاشتى. كىتاپ، رەسىم
قاتارلىق نەرسىلىرىنى دەسلەپتە شىڭ شىسەي كىتابخانىغا تاپشۇر-

غانمىش ، كېيىن كىملەرنىڭ قولىغا چۈشكەنلىگى نامەلۇم ، كىيىم - كېچەك ۋە ساندۇق ھەم ساقلانغان ئالتۇن - كۈمۈش قاتارلىق بويۇملىرىنىڭ سانى ئېنىق ئەمەس ۋە كىملەرنىڭ قولىغا چۈشكەنلىگى نامەلۇم . بۇ پۇللار كېيىنكى چاغلاردا سۈرۈشتۈرۈلمەستىن يوق بولدى .

(7)

جىن شۇرېن قۇمۇلدا « ھەممە يەرنى قايتۇرۇش » نى ئەمەلگە قويدى . بۇ ئىش نامۇۋاپىق بولغانلىقتىن ، قۇمۇل دىخانلىرىنىڭ قوزغىلاڭ كوتۇرۇشىگە سەۋەپچى بولدى . ئارقىدىنلا ماجۇگىيىڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ، شىنجاڭغا كېلىپ ، بىر نەچچە يىلغىچە سوقۇش داۋام قىلدى . 1933 - يىلنىڭ باشلىرىدا ، ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرە قىلىپ ، ۋەزىيەت ناھايىتى جىددىلەشتى .

1933 - يىلى 2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى تاڭ سەھەردە ، ماجۇگىيىڭنىڭ قىسىملىرى ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى چوڭ كوۋۇرۇككە ھۇجۇم قىلىپ ، خۇگسەنزۇينى ئىشغال قىلدى . ئۇ جايدا تۇرۇشلۇق بىر پىيادە ئەسكەرلەر روتىسى (58 نەپەر ئادەم) پۇتۇنلەي يوقۇتۇلدى . كەينىدىنلا ماجۇگىيىڭ ئۇيغۇر ، خۇيزۇلاردىن 1000 دەك ئادەمنى مەجبۇرلاپ ئۇچ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلدى . ئۇ چاغدا شەھەر مۇداپىئە گارنىزونىنىڭ قۇماندانى بەيشۇجېژنىڭ ئاران 700 ئەسكىرى بولۇپ ئىۇنىڭ ئىچىدە قۇراللىق ئاق ئورۇسلار 300 ئادەم ئىدى . ئاينىڭ 20 - كۈنى خۇگسەنزۇي جىڭ جۇسەن ، ياۋ-

ماۋسەن قاتارلىق جايلارنى بەرمەزگىل ماجۇگىيىك قىسىملىرى ئىشغال قىلغان بولسىمۇ، دەرھال قايتۇرۇپ ئېلىندى. ماجۇگىيىك قىسىملىرى مىچۇەن خۇيزۇلىرىنى يارىدەمگە ئېلىپ، ئۇلارنى چوڭ كوۋرۇكتىكى خەلقنىڭ ئويلىرىدىغا، باغچا قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ يارىدەملەشتۈرگەن بولسىمۇ، ئاخىرى چوڭ كوۋرۇككە ئوت كېتىپ، ماجۇگىيىك نەنسەنگە چىكىنىشكە مەجبۇر بولدى. چوڭ كوۋرۇكتىكى سوقۇشتا، ئولۇش ھەم يارىدار بولۇش ئەھۋالى خېلى ئېغىر بولدى.

4 - ئايىنىڭ1 - كۈنى ماجۇگىيىك قىسىملىرى سەنپەڭكودىن ئۇرۇمچىگە يەنە ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار 700 مىلتىق، ئىككى چوڭ زەمبىرەك، ئۈچ پىلىموت بىلەن كېچە - كۈندۈز ھۇجۇم قىلدى. 4 - چىسلا چۈشتىن كېيىن، ماجۇگىيىك قىسىملىرى يا‌ۋ‌ماۋسەنگە زەمبىرەك ئورنۇتۇپ، ئۇرۇمچىنى توپقا تۇتتى. شەھەردىن 5 چوڭ زەمبىرەك بىلەن قارشى ئوق ئاتتى. شۇ چاغدىكى ھەربىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى، جىن‌شۇرېندىن: «ھازىر شەرقىي - شىمال پىدائىي قىسىملىرى ئارقىمىز - ئارقا ئۇرۇمچىگە كېلىۋاتىدۇ. ئۇلارغا قۇرال تارقىتىپ، شەھەر مودا‌پىئەسىگە يارىدەملەشتۈرسەك قانداق؟» دەپ سورىغاندا، جىن شۇرېن: «شەرقىي - شىمال، غەربىي - شىمال ھەممىسى دولەت زېمىنى، غەربىي شىمالدا ھازىرقىدەك مۇشكۇل پەيتتە تۇرغاندا كەلگەن ئەسكەرنى ئەلۋەتتە ئىشقا سېلىش لازىم - دە!» دەپ جاۋاپ بېرىدۇ. ھەربىي ئىشلار باشلىغى دەرھال: «ئۇنداق بولسا شەرقىي - شىمال پىدائىي قىسىملىرى بىلەن شىڭ شىسەينىڭ يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بار، شۇڭا ئۇلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ ئىشلىتەيلى» دەيدۇ. جىن‌شۇرېن شىڭ‌شىسەينى چاقىرىپ ئۇنىڭغا

ۋەزىپە بەرگەندە، شىك شىسەيمۇ: «مېنىڭدە مۇتلەق يامان نىيەت يوق. بۇيرۇققا قەتئى ئىتائەت قىلىمەن. ۋەزىپەمگە سادىق بولىمەن» دەپ قەسەم بېرىدۇ. شۇنداق قىلىپ شىك شىسەي يېڭى بۇيرۇق ئېلىپ 9 - چىسلا قىسىملىرىنى باشلاپ، شەرقىي-شىمال يېدائىلىرىنىڭ بىر قىسمىغا قۇرال تارقىتىپ، شۇيمۇگۇ، گۇمۇدى. سەنداۋبا قاتارلىق جايلارنى مۇداپىئە قىلدى. ماجۇگۇ يىك قىسىملىرى ۋاقتىنچە چېكىندى.

12 - ئاپرېل چۈشتىن كېيىن سائەت 2 دە 300 دىن ئار-تۇقراق ئوروس ئەسكەرلىرى بۇزۇلۇپ، ئولكىلىك ھوكۇمەتكە ھۇجۇم قىلدى، بۇ چاغدا دۇبەن مەھكىمىسىدىكى قوغداش باتا-لىيونى بىلەن، ئاتلىق ئەسكەرلەر 1 - دىۋىزىيىسىنىڭ كوپچۇلىگى سەرتتا بولۇپ، كازارمىدا ئادەم ئاز ئىدى. شۇڭا، قارشىلىق كورسىتەلمىگەن جىن شۇرېن تامغىسىنى ئېلىشقىمۇ ئۇلگۇرەلمەي، قاچتى. ھەربى ئىشلار باشلىغى چېن شۇشىن، پولىك باشلىغى سۇى زاۋجىلار ئەسىرگە چۈشتى. ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەم دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ مۇھىم خىزمەتچىلىرى تامدىن ھالقىپ قېچىپ، ئولكىلىك ھوكۇمەتنى بوشۇتۇپ بەردى.

شۇ كۈنى كېچىسى ئوروس ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىغى باپىنىگۇت بىرىگادا ئىشتاۋدا ئېچىلغان نازىرلار، باشقارما باشلىقلىرى ۋە پولىك باشلىقلىرىنىڭ يىغىندا: «بۇ قېتىم سىياسى ئوز-گۇرۇش قىلىشقا ھەقىقەتەن مەجبۇر بولدۇق. جىن شۇرېننىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش قابىلىيىتى يوق. ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ۋاقتىنى كەتكۈزۈپ قويدى. خەلق پۇتۇنلەي ئاچارچىلىق گىرىۋىگىگە بېرىپ قالدى. ئەسكەرلىرىمىز خەلقنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولدى. جىن شۇرېن ئادەتتە بىزگىمۇ

ۋالدى، جىن شۇرىن ئىشىنىڭ ئەپلەشمەيۋاتقانلىقىنى بىلىپ، ياڭجىنجۇڭنىڭ مۇھاپىزىتى ئاستىدا ماشىنا بىلەن چوچەكىكە كەتتى. چوچەكتىكى چىن شيۇپىڭ، لىيزۇشياڭ قاتارلىق ئىككى قوماندان قورال تاپشۇرۇپ، شەرقىي - شىمال پىدائىي قوشۇنلىرى بىلەن بىرلىكتە ئورۇمچىگە كەتكەن ئىدى. جىن شۇرىن چوچەككە يېتىپ بېرىپ ئايىنىڭ 24 - كۈنى خىزمەتتىن چېكىنگەنلىكى توغرىسىدا ئومۇمى تېلېگراممىا يوللىدى. گومىنداڭ مەركىزى 5 - ئايىنىڭ 5 - كۈنى جىن‌شۇرىننىڭ ئىستېپاسىنى تەستىقلاپ، ئۇنىڭ بىلەن ئەگىشىپ ماڭغان قىسىملىرىنى ئىلىغا بېرىپ، جىاڭپىيۇەننىڭ قوماندانلىغىغا ئوتسۇن دەپ بۇيرۇق قىلدى. جىن‌شۇرىن شۇنىڭ بىلەن بالا - چاقىلىرىنى باشلاپ سىبىرىيە ئارقىلىق تىيەنجىنگە كەتتى.

(8)

« 12 - ئاپرىل سىياسى ئۇزگۇرۇشى » دە تەختىنى چۈشكەن جىن شۇرىن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق تىيەنجىنگە يېتىپ بارىدى. ئۇ ئەسلىدە تىيەنجىندە ۋاقىتتىنچە دەم ئالماقچى بولسىمۇ، لېكىن جىياڭجىشى چېگرا ئەھۋالىنى بىلگۈسى كېلىپ، كەيىنكەينىدىن تېلېگراممىا يوللاپ ئۇنى چاقىرتتى. جىن شۇرىن ھېچبىر ئىككىلەنمەستىن، 1933 - يىل 10 - ئايلاردا نەنجىڭغا بېرىپ جىياڭجىيىشى بىلەن كورۇشۇپ، « مەن نەنجىڭگە بېرىپ ھەر بىر پالاتاغا خىزمەتتىكىدىن دوكلات بەرسەم » دەيدۇ. جىياڭجىيىشى ماقۇل كورۇپ « نەنجىڭگە بارغاندىن كېيىن،

لى‌چىشى مېھمانخانىسىدا ياتقىن » دەپ مەخسۇس ئادەم تەيىنلەپ، يول بويى غەمخورلۇق قىلدى. دەل شۇ چاغدا شىنجاڭلىق ئەيسا ئالپتېكىن جىن شۇرىننىڭ نەنجىڭگە كەلگەنلىگىنى ئاڭلاپ مەمۇرى پالاتا باشى كاتىپ چۇمنىيى بىلەن كورۇشۇپ، جىن شۇرېن ئۇستىدىن ئەرز قىلىدىغانلىغىنى بايان قىلىدۇ. چۇمنىيى قوشۇلغاندىن كېيىن، ئەيسا ئالپتېكىن جىن شۇرېننىڭ ئادەم ئولتۇرگەن، ئوت قويغان ۋە خىيانەت قىلغان جىنايى قىلمىشلىرىنى ئاساس قىلىپ مەمۇرى پالاتاغا ئەرز قىلدى، جىن شۇرېن 10 - ئايلاردا نەنچاڭدىن نەنجىڭگە كېلىپ جۇڭ ياڭ مېھمانخانىسىدا ياتقان ئىدى. مەمۇرى پالاتا بىر ئەمەلدار بىلەن تورت نەپەر شىيەنبىڭ (ژاندارم) ئېۋەتتى، قولغا ئېلىپ، يەرلىك سوتقا تاپشۇردى. جىن‌شۇرېننىڭ ئەرز قىلىنىشى مېنىڭ بىلىشىمچە ئىككى سەۋەپتىن ئىبارەت. بىرىنچىسى: ژاڭجىڭۋېينى خاپا قىلىپ قويغان ئىدى. 1930 - يىلى ژاڭجىڭۋېي بېيجىڭدە كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، جىن‌شۇرېننىڭ ئۇزۇنى ھىمايە قىلىشى توغرىسىدا تېلېگىراممىا بولىغان جىن‌شۇرېن « شىنجاڭ چېگرا ئولكە ، ئەزەلدىنلا مەركەزگە تايىنىپ ھەم ئىشىنىپ كەلگەن. ژاڭ × × ئەپەندىم ھۆبادا مەركەزگە بېرىپ قالىدىغان بولسىلا ئەلۋەتتە سەممىي ھىمايە قىلىمىز، لېكىن مەركەزگە بارماستىن تۇرۇپ ئۇزىمىزچە پالان دېيىشكە ئاجىزلىق قىلىمىز، » دەپ جاۋاپ تېلېگىراممىا قايتۇرغان ئىدى. دىمەك جىن‌شۇرېن : « بۇت بىلەن كارىمىز يوق، بۇتخانىنى تونۇيمىز. » دىمەكچى ئىدى. بۇ ھەقتە ژاڭ جىڭۋېي ئىنتايىن خاپا بولغان ئىدى. كېيىن جىن شۇرېن تەختە-

تىن چۈشۈپ، نەنجىگە بېرىپ، خىزمەتتىدىن دوكلات بەرگەن ۋاقتى ۋاڭچىگۈيىنىڭ مەمۇرى ئىشلار پالاتاسىغا باشلىق بولۇپ تۇرغان ۋاقتىغا توغرا كەلدى. ئەيسا ئالپىتكىن ئەرز قىلغان هامان دەرهال قولغا ئېلىشقا بۇيرۇق قىلدى. يەنى يۇقۇرقى ئوچىنى ئالماقچى بولدى. ئىككىنچىسى، چۈمىنىنى خاپا قىلىپ قويغان ئىدى. 1931 - يىل 8 - ئايدا چۈمىنىي جۇڭگو - فىرانسىيە تەكشۈرۈش ئۈمىگى بىلەن بىرگە ئۇرۇمچىگە بارغاندا، جىن شۈرېن ئۇنى ياخشى كۈتۈۋالمىغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە قايتىش ۋاقتىدا كوردىنەرلىك سوغا تەغدىم قىلمىغانلىقتىن بۇ هەم نارازى ئىدى. جىن‌شۈرېننىڭ دېلوسى هەققىدە يەرلىك سوت تۈنجى سوراق قىلغاندىن كېيىن، قىسقىچە مەلۇمات يېزىپ ئەدلىيە مىنىستىرلىك ئارقىلىق شىنجاڭ ئۇلكىلىك هوكۇمەت ۋە شىنجاڭ يۇقۇرى سوتقا تېلېگىراممىا يوللاپ تەكشۈرۈش يۈرگۈزدى. بۇ چاغدا هوكۇمەت بېشىغا چىققان شېڭ شىسەي تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن جاۋابسىز قالدۇردى. كېيىنچە جىن شۈرېننىڭ دوسلىرىنىڭ هەيدەكچىلىگى ئارقىسىدا شېڭ شىسەي نۇرغۇن ئويلانغاندىن كېيىن، هەر جەهەتتىن كوزدە تۇتۇپ، 1933 - يىلى 12 - ئاينىڭ 30 كۈنى: « تەكشۈرۈپ كوردىشىمىزچە، جىن‌شۈرېن شىنجاڭدا 5 يىل هوكۇمەت بېشىدا تۇرغاندا هىچبىر نەتىجە يارىتالمىغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىشلەتكەن ئادەملىرى نامۇۋاپىق بولغاچقا، ئەهۋالغا ماسلاشىپ كېتەلمىگەن. ئەززىدىكى تارماقلارغا كەلسەك: يادەۋىر شارائىتىنىڭ ئېھتىياجى، يا مەمۇرى چارە قوللىنىش تۈپەيلى قىلغان ئىشلىرى تامامەن توغرا، قانۇن بۇيىچە جىنايەتكە ياتمايدۇ. سابىق شىنجاڭ هوكۇمىتىنىڭ كاتىۋى

چىن‌ئىپىگنى ۋەكىل قىلىپ، سوراق ئۇستىدە گۇۋاچىلىق قىلىشقا تەيىنلەنگەندىن تاشقىرى ئالاھىدە تىلىپگىراممىا ئارقىلىق جاۋاب قايتۇردۇق. » دىگەن مەزمۇندا جاۋاب قايتۇردى.

شىنجاڭ ئولكىسىدىن تەكشۈرۈپ ئېۋەتىلگەن جاۋاب تىلىپگىراممىا ئەنجىگگە كەلگەندە ئەدلىيە - مىنىستىرلىك جاڭنىڭ يەرلىك سوتىغا يولىلاپ بەردى. لېكىن سوراپ بىر تەرەپ قىلىشنىڭ ئورنىغا، كەينىگە سورەپ ئاياقلاشتۇرمىدى. بۇ چاغدا جىن‌شۇرىننىڭ يۇرتداش ھەم دوستلىرىدىن نۇرغۇن كىشىلەر شۇ چاغدىكى مەركىزدىكى ھوكۇمەتكە جىن‌شۇرىننى قوغداش ئۈچۈن مۇنازىرىلەشتى. گەنسۇ، نىڭشىيا، چىڭخەي، شىنجاڭدىكى ئەمەلدارلار، يەرلىك مۇتەۋەر زاتلار ۋە جىن‌شۇرىننىڭ ئەسلى يۇرتى لىنچىڭشىيا رايونىدىكى ناھىيىلەرنىڭ خەلقلىرىمۇ، جىن‌شۇرىننىڭ ئەنزىسىنىڭ ھەل بولىشىغا ياخشىلىقلارنى بىلدۈرۈپ، خەت يازدى. قورچاق - چىڭخەي ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ رەئىسى مالىڭمۇ جىياڭجىيىشىغا ئىلتىماس قىلىپ قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. شۇنىڭدەك بەزى ئولكە رەئىسلىرى تەختتىن چۈشكەندىن كېيىن جىن‌شۇرىننىڭ ئوخشاش كۈنگە قالماسلىق ئۈچۈن قۇتقۇزۇشقا كۈچ چىقىرىشقان ئىدى. بىراق جاڭنىڭ يەرلىك سوت بىرىنچىدىن مەمۇرى پالاتا تاپشۇرغان ئەنزە بولغاچقا، ۋاڭ جىڭۋەينىڭ يۈز خاتىرىسىنى قىلىپ، گۇناسىز » دەپ ھوكۇم چىقىرالمىدى، شۇنىڭدەك جامائەت پىكرىنى كۆزدە تۇتۇپ جازالىيالمىدى، ئۇنىڭ ئەنزىسىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاشقا مەسئۇل قىلىنغان ئەمەلدار شىن بىڭچىيەن قانۇندىن ئاساس تاپالماي، ئالى تەپتىش مەھكىمىسىگە ئىلتىماس

قىلىپ ئەمىشنى كەينىگە سوزدى. 1935 - يىلى 5 - ئايغا كەلگەندە سوراق قىلىپ قاراپ چىقمىشنى باشلىدى. يەنى ئەيىپكار ھەم ئەيىپلىگۈچى ۋە گۇۋاچىلاردىن ئانچە - مۇنچە ئەمىشلارنى سوردىغاندىن كېيىن ئادۋوكات چاك ياۋزىلىك، جىياك يۇك، ۋاك رۇيلىك قاتارلىق ئۇچ كىشىگە ماددىلارغا بىنائەن ئاقلاشنى بۇيۇردى. « باشقىلارنى ئادەم ئولتۇرۇشكە، ئوت قويۇشقا قۇتراتقان، تاجاۋۇز قىلغان، بۇلاڭچىلىق قىلغان دىگەن ئۇچ ئەمىتا كۇناسىز » دىگەندىن تاشقىرى پەقەت تاشقى ئەمىشلار قىسمىدا « جىن شۇرىن » ئوزىنىڭ شەخسى ئورنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن جۇمھۇرىيەتكە زىيان يەتكۈزدى دەپ قارىلاپ جىنايى ئەمىشلار قانۇنىنىڭ 118 - ماددىسىغا بىنائەن ئەسلىدە مۇددەتسىز جازاغا ياكى 7 يىلدىن ئارتۇق مۇددەتلىك جازاغا لايىق بولسىمۇ جىنايى ئەمىشلار قانۇنىنىڭ 77 - ماددىسى، 84 - ماددىسىغا ئاساسەن، ئەھۋالغا قاراپ، بۇ جازانىڭ ئىككىدىن بىر قىسمى ئېلىپ تاشلىنىپ 3 يىل 6 ئايلىق مۇددەتلىك جازا بېرىلىسۇن، 5 يىللىق گىرازدانلىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنسۇن، » دەپ ھوكۇم چىقىرىلدى. ئەدلىيە پالاتاسى ھوكۇمەتكە ئىلتىماس قىلىپ 1935 - يىلى دوالەت بايرىمى كۇنىسى پەۋقۇلئادە كېچىرىم قىلدى.

جىن شۇرىن ئەركىنلىكىگە ئېرىشىپ نەنجىڭدە ياتتى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندا لەنجۇغا كېلىپ 1941 - يىلى ۋاپات بولغاندا 62 ياشتا ئىدى.

قوشۇمچە №1

جىنشۇرىن ئەرز قىلىنغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەتنىڭ تەكشۈرۈپ جاۋاب بەرگەنلىگى ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات :

1 - تەكشۈرۈشىمىزچە شىنجاڭ - سوۋېت ۋاقىتلىق سودا ئالاقە كېلىشىمى، ئەسلىدە شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى خوشنا بولغاچقا ئىز ئارا سودا - ئالاقە قىلىشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئەمىلىيەتتە زاددىلا توختۇتۇپ قويۇشقا بولمايتتى. دولەت مۇداپىئىسىز ئاجىز بولغانلىقتىن، چېگرانى تاقاپ قويۇشقىمۇ بولمايتتى. ھېچقانداق توسالغۇسىز، ئىختىيارىغا قويۇۋاتقاندىن كورە كېلىشىم تۈزۈشسەك، بىر ئاز چەكلەپ تۇرۇشقا پايدىلىق. ئۇنىڭ مەزمۇنىغا كەلسەك، ئىگىدارلىق ھوقۇقىغا نىسبەتەن يوق.

18 - يىلى ئوتتۇرا ۋە شەرقى تەرەپتىكى ۋەقەلەر يۈزىسىدىن، مەركەز چېگرانىڭ پەۋقۇلئادە ئەھۋالىنى كۆزدە تۇتۇپ، « شىنجاڭنىڭ تېچلىغى ساقلاپ قېلىنسۇن » دەپ تېلېگراممىا ئارقىلىق بۇيرۇق بەرگەنلىگى ئەنگە ئېلىنغان. شۇنىڭلاشقا قائىدە بويىچە ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى تۈزۈلدى. بۇ ھەقىقەتەن شارائىت تەقەززاسى. ئەلۋەتتە توغرا چۈشۈنۈشكە تېگىشلىك. كېلىشىمنىڭ

ئەسلى نوسخىسىنى تەكشۈرۈپ كورسەك، ئىگىلىك ھوقۇققا قىلىچىمۇ نوقسان يەتكۈزىدىغان يېرى يوق.

2 - « قۇمۇلدىكى يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىپ ئوز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇش زۇگىلىنىك ① ۋەسىيىتىگە بىنائەن قوللۇنۇلغان تەدبىر بولۇپ، مەقسەت ئىئودالىلىق تۈزۈمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، يەنى سىناق ئۈچۈن يولغا قويۇلغان بولسىمۇ، قالايىقانچىلىققا سەۋەپچى بولۇپ، دەرھال توختۇتۇلدى. ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىك يېرىنى مەجبۇرى بۇيرۇق بىلەن خەنزۇلارغا ئېلىپ بەرگەن ئىش ئەمەس. ۋەقەنىك كېلىپ چىقىش سەۋەبىنى تەكشۈرگىنىمىزدە جىن شۇرېن ئادەم ئىشلىتىشتە خاتالىشىپ، ئالدىراۋسانلىق بىلەن ئىش كورگەنلىكتىن بولغان. ماجۇگىيىك مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، پىتنە - ئىغۋا تارقىتىپ ۋەقەنى زورايتىشقا كۇشكۇرتتى، ھەتتا ئەسكەرلىرىنى ئىشقا سېلىپ پاراكەندىچىلىك سالدى. ئولكىلىك ھوكۇمەت ماجۇگىيىنىك شۇ جايدا تارقاتقان ئۇيغۇرچە، قازاقچە تەشۋىق ۋاراقلىرىنى مەركەزگە قاراشلىق 36 - دۋىزىيىنىك تامغىسى بېسىلغان بۇيرۇقلىرىنى قولغا چۈشۈردى. بۇ بۇلاتتەك پاكىت بولالايدۇ. ھازىر ۋەقە تېچىلاندۇرۇلدى. ئولكىلىك ھوكۇمەت قۇمۇل ھاكىمى يولۋاسىنىك قۇمۇل «ئالقىنىك يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىپ ئوز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇش، سېلىقلارنى يەڭگىللىتىش ھەققىدە ئوتۇنگەن ئالاقە ھەم تېلېگىراممىلىرى چىق. بۇنىڭدىن ئىلگىركى قوزغىلاڭ زادى بۇنىڭدىن كېلىپ چىقمىغان »

3 . « شۇ چاغدىكى شىنجاڭنىك قەغەز پۇلى 30 نى

① سۇك جۇگسەن ئەپەندىنى دىمەكچى.

بىرگە ئەگىشەتتى. جىن شۇرپىننىڭ ئېيىتقانلىرىنىڭ ھەممىسى ھەقىقى ئەھۋال. لۇشىياۋزۇنىڭ ئىسپاتلىمىچە: قەغەز پۇل بىلەن كۆمۈش پۇللارنى تۇتۇپ قېلىش ئەسكەرلەرنى تەمىنلەش ئۈچۈن بولغان. بۇنىڭدىن جىن شۇرپىننىڭ ئىشلەتكىنى 144 مىڭ 751 سەر بولۇپ، ئۇنى شۇ چاغدىكى بازار باھاسى بويىچە كۆمۈش پۇلغا سۇندۇرغاندا 3000 سەردىن ئارتۇقراق بولىدۇ. ئۇنىڭدىن قالغان 80 مىڭ 249 سەر كۆمۈش پۇلنى لۇشياۋزۇنىڭ ۋاكالىتەن ئولىكىلىك ھوكۇمەتكە تاپشۇرغانلىغى ئەندە بار. ھوكۇمەت پۇلىغى سەۋەپسىز ئېلىپ كەتتى دەيمىش جىنايەت بولۇپ شەكىللەنمەيدۇ. ئالتۇن مەسىلىسىنى تەكشۈرۈشىمىزچە جىن شۇرپىن بۇ ئالتۇننى شەخسى نامىدا جۇرۇيىشى ، چېن جىشەن، جالۋ مىڭيۈەن، لىچى قاتارلىقلاردىن ئوتتە ئالغان، ئۇ ئەسلىدە ھوكۇمەت پۇلى ئەمەس . ئۇنى ئولكىلىك ھوكۇمەتكە ئاپتۇ ماشىنا سېتىۋېلىش ئۈچۈن شەخسەردىن قەرز ئالغان. پۇلنىڭ مىقدارىمۇ تامامەن توغرا. لۇشىياۋزۇنىڭ دەيمىچە : مىنگۇنىڭ 22 - يىلى (1933 - يىلى) ئەتىيازدا، جىن شۇرپىن 1274 سەر 6 يەرىم مىسقال ئالتۇننى ئايرۇپىلان تەيىنلەپ چوچەككە ئېۋەتكەن. بويرۇق بويىچە باكتوددىكى سوۋېت بانكىسىغا تاپشۇرماقچى بولغان. سوۋېت ئىتتىپاقى ئادەم تەيىنلەپ مۇددەتكە بولۇپ تاپشۇرۇۋالىدىغان چاغدا « ئالتۇن تاپشۇرۇلماي تۇرسۇن ! » دىگەن بۇيرۇق كەلگەن. شۇ ئارىلىقتا جىن شۇرپىنمۇ چوچەككە يېتىپ بارغان. جىن شۇرپىن ئۇرۇمچىدىن ئالدىراش قىيچىپ چىققانلىقتىن بىرەر شىگىلدەك نەرسىسىمۇ يوق ئىدى. ئۇ: ئۇرۇمچىدىكى شەخسى مال - مۇلكىنى بىرىشكە رازىلىق بىلدۇرۇپ

هېلىقى ئالتۇنلارنى يول خىراجەت قىلىشقا ئېلىپ ماڭماقچى بولۇپ بۇنىڭ بەدىلىگە ئۇرۇمچىدىكى خۇسۇسى مال - مۇلۇكلىرىنىڭ رۇيخەتنى لۇشياۋزۇغا تاپشۇرغان. شۇنىڭدەك لىۋۇپىنلۇك رەئىس بولغان چاغدا جىنشۇرىننىڭ مال - مۇلۇكلىرىنى قوغداشقا مەسئۇل بولىدىغانلىغى ھەققىدە رەسمى ئېلان تارقاتقان. تەكشۈرۈشىمىزچە بۇ راست بولۇپ چىقتى. مەزكۇر ئىككى ھوجىجەتلىك قەغەزنىڭ چاتاق يېرى يوق ئىكەن. مانا بۇ شۇ چاغدا ئالتۇننى ئېلىپ ئىشلەتكەنلىگى توغرىسىدىكى ھەقىقى ئەھۋال. تەكرار تەكشۈرۈپ كورۇشىمىزچە تامامەن راست بولۇپ چىقتى. بىراق شۇ چاغدا ئالتۇن بەرگۈچىلەر قۇدا - باجا، دوست - يارەنلىرى بولغانلىغى ئۈچۈن ئوتنە ئالغانلىق ھوجىجىتى ئېلىنمىغان. »

4. « تەكشۈرۈشىمىزچە چوڭ كوۋرۈك ئەتراپىدا ئولتۇرۇشلۇق خەلق ئەسلىدە 20، 30 ئويلۇك ئاھالە، ئەزەلدىنلا ئادەم شالاڭ ئىدى. زەمبىرەك ئوتىدا مىڭىغان ئادەم ھالاك بولدى دىگەن پاكىتنىڭ بولۇشى مۇتلەق يوق گەپ. پەقەت ماشىنىڭ بىر نەچچە كۈن ئىشغال قىلىپ تۇرغانلىقتىن خېلى ۋەيرانچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. لېكىن چوڭ كولەمدە ئوت قويۇش بولمىغان. بىراق سوقۇش پاراكەندىچىلىگى بولغاچقا، ھەممىسىنىڭ ئەمىن تاپماسلىغى تەبىئى، يالغۇز چوڭ كوۋرۈكلا ئەمەس، ھەممىلا جاي شۇنداق بولغان.

« شىنجاڭ - سوۋېت ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى » نىڭ مەزمۇنى شۇكى: جۇڭخۇا جۇمھۇرىيىتى شىنجاڭ ئولكىسى سوۋېت ئىتتىپاقى رىسپوبلىكىلىرى بىلەن چېگىرىداش بولۇپ، تاريخىتا ئىقتىسادىي تەرەققىيات مۇناسىۋەتلىرى بولۇپ كەلگەن. يەنە تەكشۈرۈشىمىزچە ئىككى تەرەپ ھوكۇمەتلىرى شىنجاڭ - سوۋېت ئوتتۇرىسىدىكى سودا ئىشلىرىنى ئورتاق گۇۋاللەندۇرۇش ئارزۇسىدا ئىكەنلىگىنى كوپ قېتىم ئىسپاتلاشقان. شۇڭا شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى جۇڭخۇا جۇمھۇرىيىتى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن رەسمىي سودا - ئالاقە شەرتنامىسى تۈرغۇزۇشتىن ئاۋال توۋەندىكىچە كېلىشىم قىلىغان.

(1) شىنجاڭ ئولكىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى رىسپوبلىكىسى، مال ئىمپورت - ئېكسپورت ۋە خەلق بېرىش - كېلىش قىلىدىغان چېگىرا زاستاۋىلىرى، جۇڭگو ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھازىرقى قانۇنلىرىغا بىنائەن كەلگۈسىدە ئەركەشتام (ياكى تورغات) قورغاس، باكتۇ ھەم جىمىنەي لەرنىڭ ئوتىدىغان بولىدۇ.

شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتىدىن شىنجاڭ سودىگەرلىرى، ئالاھىدە رۇخسەت قەغىزى بولمىسىمۇ، شىنجاڭدىن چىقىدىغان ئالاھىدە يەرلىك ماللارنى، سوۋېت ئىتتىپاقىغا چەكسىز ئېلىپ كىرىشكە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دولەت ئىگىلىگىدىكى سودا ئورگانلىرىغا سېتىپ بېرىشكە ماقۇللىشىنى

ئۇمىت قىلىدۇ. بىراق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھازىر يۇرگۈزۈۋاتقان قانۇنىدا ئىمپورت قىلىش مەنئى قىلىنغان مالىلار بۇ چەكلىمىگە كىرمەيدۇ.

(3) شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت سودا ئورگانلىرى ۋە گىرازدانلىرىنىڭ قەشقەر، چوچەك، ئالتاي، ئۇرۇمچى رايونلىرىدا ئوزلىگىدىن سودا - سېتىق قىلىشقا ھوقۇقلۇق ئىكەنلىگىنى ماقۇللايدۇ. ھەمدە يۇقۇرىدا ئاتالغان رايونلارغا ۋەكىل ياكى ھەيئەتلەرنى تەيىنلەپ يەركەن، تۇرپان، قاراشەھەر، خوتەن، ئاقسۇلارغا بېرىپ، شۇ جايلاردىكى تىجارەتچىلەر ياكى دۇكاندارلار بىلەن سودا دوگۇورلىرى تۈزۈشكە ۋە ئۇلارنى ئىجرا قىلىشقا ھەيدەكچىلىك قىلىش ھوقۇقى بىرىلىدۇ. شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتىپاقى سودىسىنىڭ تەرتىپكە چۈشۈشى ئۈچۈن، سوۋېت سودا ئورگان خىزمەتچىلىرى بىلەن گىرازدانلىرى شىنجاڭدا ھازىر يۇرگۈزۈلىۋاتقان قانۇن ياكى بەلگىلىمە - پىرىنسىپلارغا ئەمەل قىلىپ، ھەر بىر ۋەكىل ئەرباپلار سودا ئورگانلىرى تۇرۇشلۇق جايلاردا ئوز ئارا بېرىش - كېلىش قىلىشتا، ئەركىن بېرىپ - كېلىپ قاتناشىپ تۇرۇشقا ھوقۇقلۇق بولىدىغانلىغىنى ماقۇللايدۇ.

(4) شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ھوكۇمىتىدىن سوۋېت سودا ئورگانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ گىرازدانلىرى، شىنجاڭدىكى تىجارەتچىلەر ياكى دۇكاندارلار بىلەن سودا دوگۇورلىرى تۈزۈشكەن چاغدا، ئۇلارنىڭ ئوز ئارا مال ئېلىش - سېتىش باھاسى توغرىلىق ئەركىن مەسلىھەتلىشىپ توختۇتۇشقا رۇخسەت قىلىشنى ئۇمىت قىلىدۇ. توشۇش ۋە ئەھدىنامىنىڭ مۇددەت

شەرتلىرىنى جۈڭگودا ھازىر يۈرگۈزۈلۋاتقان قانۇن بويىچە تەرتىپنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن تۈزۈلگەن دوگۇور ھوكۇمەت ئىدارىسىنىڭ تىزىمىغا ئالدۇرىلىدۇ. شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئۇقتۇرۇشىدىكى دوگۇور تەرتىۋىنى تىزىملاش ۋاقتى، شىنجاڭدا ھازىر يۈرگۈزۈلۋاتقان قائىدە بويىچە، 5 كۈندىن ئوتۇپ كەتمەسلىك لازىم. شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت، شىنجاڭنىڭ ئوزى باشقۇرۇپ تۇرغان يەرلىك مەھكىمىلەر، ئىككى تەرەپتە تالاش-تارتىش بولغان چاغدا، ئالدى بىلەن ئىككى تەرەپ تۈزۈشكەن دوگۇور ياكى ئەھدنامىنى تەكشۈرۈپ، جۈڭگونىڭ ھازىر يۈرگۈزۈلۋاتقان قانۇنى بويىچە، ئىككى تەرەپ تۈزۈشكەن ئەھدنامىنى ئادالەتلىك بىلەن ئىجرا قىلىنىشىنى ئىسپاتلىيالايدۇ.

(5) شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتىپاقى سودا ئورگانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ گىزاۋدانلىرىنىڭ مەيلى ھازىر ياكى كەلگۈسىدە جۈڭگودا ھازىر يۈرگۈزلىۋاتقان قانۇن بويىچە تاپشۇرىدىغان تاموژنا باج ھەم باشقا باج يۈلىرى، جۈڭگو تىجارەتچىلىرى ۋە دۇكاندارلىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئۈستۈنرەك بولماسلىقىغا ياكى ئېغىرلىتىش ئەھۋالىرىنىڭ بولماسلىقىغا رۇخسەت قىلىدۇ. مۇبادا كەلگۈسىدە ھازىر يۈرگۈزىلىۋاتقان قانۇن بويىچە، تىجارەت بېجى ۋە تىجارەت بېجىغا ئوخشاپ قالىدىغان باج ئىشانە ئىشلىرى يولغا قويۇلغان ھالەتتە شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق سوۋېت سودا ئورگانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ گىراۋدانلىرى ئەلۋەتتە جۈڭگو تىجارەتچىلىرى ۋە توۋارلىرىدىن ئېلىنغانغا ئوخشاش باج ئېلىنىشى كېرەك.

(6) شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتىپاقى

هوكۇمىتىدىن، شىنجاڭدىكى خەلق ئىگىلىگىنىڭ مەنپەئىتىنى كوزدە تۇتۇش ئۈچۈن شىنجاڭنى رىۋاجلاندۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ماشىنىلار مەسىلەن: ساناقەت، ئېلېكتىرلىك، يېزا ئىگىلىگى قاتناش يەنى ئومۇمى ماشىنىسازلىق ماشىنىلىرىنى، كەلگۈسىدە سودا دوگۇورىنىڭ خاراكتىرىگە بىنائەن، پۈتۈنلەى تەمىنلىشىنى ئۈمىت قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئوخشاش خاراكتىرلىك دوگۇور بۇيىچە شىنجاڭ تەسىراتى جەھەتتە لازىملىق مەلۇم سەۋىيىدىكى تېخنىكىلارنى، جۇڭگو خەلقى ئەچىدىن مۇتەخەسىس خادىملارنى يېتىشتۇرىدۇ.

سوۋېت ھوكۇمىتى ئوخشاش خاراكتىردىكى دوگۇور بويىچە، شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىگىلىگى، يېزا ئىگىلىگىنى ئىسلاھ قىلىش، بوز يەر ئوزلەشتۈرۈش، چارۋىچىلىقتەك ئىشلار توغرىسىدا مەلۇم دەرىجىدە ياردەم بېرىشنى يولغا قويىدۇ.

(7) شىنجاڭ ھوكۇمىتى سوۋېت ھوكۇمىتىدىن شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىگىلىك مەنپەئىتىنى كوزدە تۇتۇش ئۈچۈن، شىنجاڭ تىجارەتچىلىرىنىڭ جۇڭگو ئىچكى جايلىرىدىن چىققان مەھسۇلاتلارنى شىنجاڭغا ئەپكىلىش ياكى شىنجاڭدا چىقىدىغان ھەر خىل مەھسۇلاتلارنى جۇڭگونىڭ ئىچكى جايلىرىغا ئېلىپ بېرىشى توغرىسىدا قوشۇمچە ھوججەتتە كورسۇتۇلگەن ھەر خىل ماللارنىڭ سوۋېت زېمىنى ئارقىلىق ئۇتۇشىگە رۇخسەت قىلىشنى ئۈمىت قىلىدۇ. بۇ خىل قۇشۇمچە ھوججەتلەرنى كەلگۈسىدە شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئالايتەن ۋەكىلى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئورۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىلەن بىللە شىنجاڭ - سوۋېت ئوتتۇرىسىدىكى سودىنى راۋاجلاندۇرۇش ئاساسىدا، بۇيىل 11 - ئاي-

ىنىڭ 15 - كۈنىدىن ئىلگىرى بىر لىكتە مەسلىھەت قىلىپ توختىتىلغان ھۇ توختامنىڭ قوشۇمچە ھوججىتى، شىنجاڭ ۋە سوۋېت خەلق ئىگىلىكلىرى-نىڭ ئېھتىياجىغا بىنائەن ھەر يىلى با مەسلىھەت بەلگىلەپ تۇرىدۇ.

شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمىتى، سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇ-مىتىدىن: شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمىتى ئىۋزىگە زورۇر بولغان ماللارنى، (سودا خاراكتىرىغا كىرمەيدىغان ماللار بۇنىڭ ئىچىگە كىرمەيدۇ) سوۋېت تېرىتۇرىيىسىدىن ئوتكۈزۈشنى تەلەپ قىلسا، مەيلى دولەت ئىچىدىن سېتىۋالغان ياكى سودا توختاملىرى بويىچە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئېلىنغان ماللار بولسۇن. سودا توختاملىرىغا ئاساسەن 3 - دولەتتىن شىنجاڭغا ئوتكۈزۈشكە توغرى كەلگەندە دوستانە پوزىتسىيىدە تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا يول قويۇلىشىنى ئۈمىت قىلىدۇ.

شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ھوكۇمىتىنىڭ ئالاقە خېتىدە: ئەگەر سوۋېت زىمىنى ئارقىلىق ئاپىرىلىدىغان ماللار-دىن ھازىر يۈرگۈزۈلىۋاتقان قانۇندا مەنئى قىلىنغانلىرى بولسا، سوۋېت ھوكۇمىتى شىنجاڭنىڭ تەلەپلىرى توغرۇلۇق، شۇ بويىچە بېجىرىشكە بولمىسىمۇ، تەكشۈرۈپ شۇ بويىچە ئەنگە ئېلىندى دە-گەنلىرىنى ماقۇللايدۇ. يۇقۇرىدا بەلگىلەنگەن ھەر خىل تارماقلار ھەققىدە تەن شىنجاڭ - سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتىد-سادىي مۇناسىۋەتلەرنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بولۇپ، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت ماقۇللايدۇ، كۈچكە ئىگە دەپ تونۇيدۇ. ئا-لايىتەن ئېلان قىلىدۇق، ھەممىنىڭ ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن تارقىتىلدى.

جۇڭخۇا جۇمھورىيىتىنىڭ 20 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

1931 - يىل 1 - ئوكتەبىر شەھەرى ئۇرۇمچى.

قوشۇمچە ھوججەت № 1

ئۇقتۇرىمىزكى: شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت شىنجاڭ - سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى سودا ئىشلىرىغا ئاسانلىق ئىستەش ئۈچۈن، شىنجاڭدىكى باجخانىلارغا، شىنجاڭ - سوۋېت ئوتتۇرىسىدىكى يوللاردا ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان مالىلارغا بىر خىل باج پىرىنسىپ بەلگىلەپ، ھەر ئىككى تەرەپ سودا ئىشلىرىنىڭ ئورتاق راۋاجلاندۇرۇش توغرۇلۇق ئومۇمى بۇيرۇق يوللىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتىگە ۋاقىپلاندۇرۇپ ئالاقە يوللاندى. ھورمەت بىلەن جاۋاپ كۈتىمىز، ھەمدە ھەممىسىنىڭ ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن تارقىتىلدى.

قوشۇمچە ھوججەت № 2

ئۇقتۇرىمىزكى: شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتىپاقى رىسپوبلىكىلىرى بىلەن شىنجاڭ سودا ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئاسانلىق بولسۇن ئۈچۈن ئۇرۇمچى، قەشقەر، غۇلجا، چوچەكلەردە سوۋېت ئىتتىپاقى مالىيە ئورۇنلىرىنى قۇرۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى سودا ئورگانلىرى ئىچىدە سودا - سېتىق، مالىيە ياكى جۇڭگولۇق تىجارەتچىلەر بىلەن بولىدىغان باردى - كەلدى ئىشلارنى باشقۇرىدۇ. جۇڭگو تىجارەتچىلىرى ئەگەر مەزكۇر مالىيە ئورۇنلىرىغا سودا ئىشلىرى جەھەتتە تاپشۇرىدىغان ئىشلىرى بولغان چاغدا، قوشۇمچە بېجىرىدۇ. يۇقۇرىدىكى ئىش-

لارنى ئىجرا قىلغاندا مەزكۇر مالىيە ئورۇنلىرى ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئارزۇسىغا بىنائەن مەلۇم مىقداردا رەسمىيەت بەددىلى ئېلىپ، ئالاھىدە ۋەكىلنىڭ تەكشۈرۈپ بېجىرىشىگە ئالاقە يوللايدۇ. ھەمدە شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ يۇقىرىدا بايان قىلغان تارماقلارغا نىسبەتەن ماقۇللاش ئېپىدىسىنە بولۇشنى ئۈمىت قىلىدۇ. ئالايىتەن ئېلان قىلىنۇق، ھەممىسىنىڭ ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن تارقىتىلدى.

قوشۇمچە ھوججەت №3

ئۇقتۇرىمىزكى: سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى مالىلارنى توشۇش ۋە خەلقنىڭ بېرىش - كېلىشلىرىگە قۇلايلىق تۇغدۇرۇش ئۈچۈن، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ، يەركەت چېگرىسىنى 6 ئاي ئاچقاندىن كېيىن، ئىبركەشتام چازىسىنى بېكىتىشنى، ئىبركەشتام ئارقىلىق ئوتكۈزۈشكە تەگىشلىك يول ئۈستىدىكى مالىلارنى چايىغا يېتىپ بارغىچە ئاسانلىق بولسۇن ئۈچۈن، مەزكۇر پەۋقۇلئادە ۋەكىلنىڭ تەكشۈرۈپ ئوتكۈزۈشنى، ھەمدە شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت يۇقىرىدا بايان قىلىنغان تارماقلارغا نىسبەتەن قوشۇلۇشنى ئۈمىت قىلىدۇ. ئالايىتەن ئېلان قىلىنۇق، ھەممەيلەن بىردەك ئىجرا قىلغاي.

قوشۇمچە ھوججەت № 4

ئۇقتۇرىمىزكى: شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولىدىغان تېلېگرام ئىشلىرىدا بەلگىلىمە تۈزۈش زورۇر دەپ تونۇيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن چوچەك بىلەن ۋېيتاڭ

(باكتۇ) نىلىگىراف لىنىيەسىنى ئۇلاش كېرەك. شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى سىمسىز رادىيو ئالاقىسىدىمۇ، يەۋاستە ھەۋەرلىشىش بەلگىلىمىسى بولۇش كېرەك، يۇقۇرىدىكى تارماقلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ رەسمىيەتلىرى ھەم شەرت - شارائىتلىرىنى كەلگۈسىدە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق پەۋقۇلئادە ۋەكىلى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىرلىكتە ئورتاق مەسلىھەتلىشىپ بەلگىلەيدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن مەزكۇر باش كونسۇل جاناپلىرىنى ئالاقە ئارقىلىق تەكلىپ قىلىپ، سوۋېت ھوكۇمىتىنىڭ يۇقۇرىدىكى تارماقلارنى ماقۇللاشنى ئۈمىت قىلىدۇ. ئالايىتەن ئېلان قىلىدۇق. ھەممەيلەن تەڭ ئىجرا قىلسۇن.

جىن شۇرىننىڭ تەختكە چىقىشى ۋە قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ سەۋەپلىرى ھەم ئاقىۋىتى

پەن زۇخۇەن

1 - جىن شۇرىننىڭ تەختكە چىقىشىنىڭ قىسقىچە ئوتتۇرا ئۇچۇشى

1912 - يىلى، ياڭ زېڭشىن ئىلى شىڭخەي ئىنقىلابىنىڭ غالىبىيەت مەۋسىگە ئىگە بولىۋېلىپ، سابىق چىڭ خاندانلىغىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق مۇپەتتىشى، قوشۇمچە ئۇرۇمچى دوتەيىـ

لىگىدىن بىر سەكرەپلا جۇمھۇرىيەتنىڭ شىنجاڭ دۇدۇ (باش گېنىرال) لىغى قوشۇمچە ئىچكى ئىشلار نازىرلىغىغا چىقىۋالدى. ياڭ زېڭشىن چىڭ خاندانلىغى دەۋرىدە گەنسۇ ئولكىسىنىڭ خېجۇ دىگەن جايىدا ئۇزۇن يىللار ئەمەلدار بولۇپ تۇرغان ئىدى. شىنجاڭدىكى ھەربىي - مەمۇرى ھوقۇقنى قولغا كىرگۈزۈۋالغاندىن كېيىن ياڭ زېڭشىننىڭ گەنسۇلۇق بولۇپمۇ خېجۇلۇق كونا تونۇشلىرى، خىزمەتچىلىرى كەينى - كەينىدىن كېلىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى مەنسەپدار بولۇش ئەمەل تۇتۇپ باي بولۇش تاماسىدا كېلەتتى. جىن شۇرېننمۇ (يەنە بىر ئىسمى دې ئەن) خېجۇلۇق كونا مۇرىتلارىدىن بىرسى ئىدى. ياڭ زېڭشىن گەنسۇدىن بولۇپمۇ خېجۇدىن پانا ئىزدەپ گەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى ئورۇنلاشتۇردى. جىن شۇرېننى بولسا ئالايىتەن ئوستۇردى. خەۋەرگە قارىغاندا جۇمھۇرىيەتنىڭ 5 - يىلى (1916 - يىلى) جىن شۇرېن شۇ چاغدا سىياسى تەتقىقات ئورنىدا ئوقۇپ ئىمتىھاندا بىرىنچىلىكنى ئېلىپ، ياڭ زېڭشىننغا يارىپ قالغان ئىدى. جىن شۇرېن شىنجاڭغا كېلىپ 10 نەچچە يىل ئىچىدە، قەشقەر كونا شەھەر، ئاقسۇ يېڭى شەھەر، ئۇرۇمچى ۋە كۇچار ناھىيىلىرىدە ھاكىم بولۇپ، ئاخىرى جۇمھۇرىيەتنىڭ 15 - يىلى (1926 - يىلى) ئولكىلىك مەھكىمىنىڭ سىياسى ئىشلار نازىرى بولۇپ ئوستۇرۇلدى. جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) ماۋارىپ نازىرى لىيۇۋېنلۇڭ خىزمەت بىلەن چىقىپ كەتكەندە، جىن شۇرېن ماۋارىپ نازىرلىغىنى قوشۇمچە ئوتتىدى.

جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) 7 - ئاي -

نىڭ 7 - كۈنى ياڭ زېڭشىن رۇسچە سىياسى - قانۇن مەكتە-
ۋىدە ئېتىپ ئولتۇرۇلغەندە، جىن شۇرېن، جاڭ پېيىۋەن دۇگو-
جىژلار بىلەن بىرلىشىپ، فەن ياۋنەننى ئېتىپ، تاشلاپ توپۇلاڭنى
باستۇرۇشتا خىزمەت كورسەتكۈچى بولۇپ، ياڭ زېڭشىننىڭ ئور-
نىغا ئىگە بولىۋالدى. نەنجىڭ ھوكۇمىتى جىن شۇرېننى شىنجاڭ
ئولكىسىنىڭ رەئىسى دەپ ئېلان قىلدى. دۇبەن دەپ ئېلان
قىلىنغانغا جىن شۇرېن قاتتىق نارازى ئىدى. كېيىنچە جىن شۇ-
رېنچىلار ھىيلە - نەيرەڭ ئىشلىتىپ نەنجىڭ ھوكۇمىتىگە تې-
لېگراممىا يوللىغاچقا، شۇ يىلى 11 - ئايدا نەنجىڭ تەرەپ ئۇ-
نى چېگرا مۇداپىئە دۇبەنلىگىنى قوشۇمچە ئوتەشكە تەيىنلىدى.
جىن شۇرېن يېڭى ئەمەلگە تەيىنلەنگەن كۈنى مەن ئۇنىڭ ئىش-
خانىسىدا ئىدىم. بىر مۇنچە ئادەملەر ئۇنى مۇبارەكلەپ كېلىش-
تى، ئۇنىڭ گەپ - سوزلىرى ۋە قىياپىتىگە قارىغاندا ھېچبىر
پەرۋا قىلىمىغاندەك كورۇنەتتى، يەنى نەنجىڭ تەيىنلىمىسىمۇ،
ئوزىم دۇبەن دىگەندەك قىلاتتى. مانا بۇ جىن شۇرېننىڭ تەخت-
كە چىقىپ شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلىشتىكى دەسلەپكى
ئەھۋالاتى.

2 . تەختكە چىققاندىن كېيىنكى تەدبىرلەر

جىن شۇرېن ياڭ زېڭشىننىڭ سۈيىقەست بىلەن ئولتۇرۇل-
گەنلىگىنى كورۇپ، ئوزىگە ناھايىتى ھۇشيار بولدى. پوتۇن
مەھكىمىنىڭ مۇھاپىزەت ئىشلىرىنى كۈچەيتتى. بولۇپمۇ 3 -
زالنىڭ ئالدىدىكى قاشا (ردشاتكا)نىڭ سىرتىدىكى جىسەكچى
ئەسكەرلەرنى كوپەيتىپ ئاۋالقى 6 ، 7 ئادەمدىن 10 نەچچە

ئادەمگە يەتكۈزدى. ياڭ زېڭشىن ھايات چېغىدا 3 - زالنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى ئىشخانىدا ھېچقاچان مۇھاپىزەتچى ئەسكەر قويۇلمايتى. جىن شۇرېننىڭ ئىشخانىسىدا بولسا ماۋزېدۇ ئاسقان مۇھاپىزەتچىلەر ھېممىسى ئۇنىڭ كەينىدە تۇرۇپ مۇھاپىزەت قىلاتتى. ئوينىڭ سىرتىدىمۇ جىسەكچىلەر چارلاپ قوغدايتتى. ھەتتا ئۇ تەرەتخانىغا بارسىمۇ 5 ، 6 جىسەكچى بىللە يۈرەتتى، قىسقىسى ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ناھايىتى چىڭ ئىدى. ئوتتۇرىشتە ياڭ زېڭشىن بىلەن كورۇشكۈچىلەر 2 - ئىشىككە خەۋەر قىلغاندىن كېيىن رۇخسەت قىلسا 3 - زالغا كىرىپ كورۇشەتتى. جىن شۇرېن ۋاقتىدا نازىرلار، دوتەيلەر 1 - دەرۋازىدىلا ھارۋۇلىرىدىن چۈشۈپ، مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ باشلامچىلىغىدا جىن شۇرېن بىلەن كورۇشەتتى. ئېيتىشلارغا قاراغاندا جىن شۇرېننىڭ ئاچچىغى يامان ئىدى. ئەگەر ئۇ ئالاقىلارنى كورۇۋاتقان ياكى باشقا بىرسى بىلەن سوھبەتلىشىۋاتقان چاغدا مۇھاپىزەتچىلەر كىرىپ ئىلتىماس قىلسا تىللايدىكەنمىش. شۇڭا ئۇنىڭ بوشى ۋاقىتلىرىنى كۈتۈپ ئىلتىماس قىلاتتى.

جىن شۇرېننىڭ سىياسى تەدبىر جەھەتتە ئېنىق بەلگىلىمىسى يوق، تولاراق ياڭ زېڭشىننىڭ كونا ئىشلىرىنى دوراپ ئىشلەيتتى. مەسىلەن: پوچتا - تېلېگىراف تەكشۈرۈش ئىشلىرى ئاۋالقىسىچە بولۇپ، ھەر بىر چېگرا ئېغىزلىرىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ تۇردى. رۇخسەت قىلىنمىغان ئادەملەر مەيلىچە كىرىپ - چىقالمايتتى. نەنجىڭ ھوكۈمىتىگە نىسبەتەن ئالدىدا بىر خىل بولسا، كەيىنىدە بىر خىل بولۇپ ھوكۈمەت پەرمانلىرىنىڭ يەتكۈزۈشكە تېگىشلىكلىرىنى ۋىلايەت، ناھىيەلەرگە يەتكۈزۈپ قويۇاتتى. ئىجرا قىلغان - قىلمىغانلىغىنى ھەرگىز سۈرۈشتۈرمەيتتى.

هەربى جەھەتتە: جىن شۇرىن ياك زىڭشىن ۋاقتىدىكى ئەسـ
كەرلەرنى چىرىكلەشكەن دەپ بۇرۇنـقىدەك قـالايمىقان تـارقاق
ئىستىلنى ئوزگەرتمەكچى بولۇپ، چوك رەتلەش ئېلىپ باردى.
ھەربى قىسىملارنى 3 دىۋىزىيىدىن كېڭەيتىپ 8 دىۋىزىيىگە يەتـ
كۇزدى. گەنسۇلۇقلارنى، خېجۇلۇق ياشلارنى كوپلەپ قوبۇل قىلـ
دى. ئەسكەرلەرنىڭ كىيىم - كېچىمەكلىرىنى يـاخشىلىدى. ھەربى
مەشىقنى كۇچەيتتى. بولۇپمۇ ئـۇنىڭ جىسەكـچىلىرىنىڭ تولىسى
خېجۇلۇق بولۇپ، كىيىملىرى پۇزۇر، ھەر كۇنى دۇبـەن مەھكەـ
مىسىنىڭ 1 - دەرۋازىسى تېشىدىكى مەيداندا مـەشىق قىلىپ،
ھەربى ماھاردت ئوگۇنەتتى. جىن شۇرىن 5 - ئىنىسىنى ھەربى
ئىشلار نازىرلىغىغا، كونا خىزمەتچىسى — خېجۇلـۇق سۇي زاۋـ
جىنى مۇھاپىزەتچى پولكىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى. ئوزىنى
يولىگەن جاك پىيىۋەننى رازى قىلىش ئۇچۇن، ئۇنى ئـالايىتەن
ئىلتىماس بىلەن ئىلىدا تۇرىدىغان بوز يەر ئوزلەشتۇرۇش ئەل-
چىسىلىگىگە مەلۇم قىلدى. سۇيىقەستتە ئولۇپ كەتكەن دۇفارۇگـ
نىڭ ئوغلى دۇگوجىژنى بىرىگادا باشلىغى (لۇيجاك)لىققا تەيىنـ
لىدى. يۇرتداشلىرى بولغان كونا ئوفىتسىرلەرنىڭ ھـەمـىسىنى
بىر دەرىجىدىن ئوستۇردى. مەسىلەن: قۇمۇلدىكى بىرىگادا باشـ
لىغى لىيۇشىزىنىڭ ئوسۇپ دىۋىزىيە بـاشلىغى (شىجـاك) بـولدى.
ئۇنىڭدىن باشقا پولك باشلىقلىرى، بىرىگادا باشلىغى باتـالىيون
باشلىقلىرى پولك باشلىغى (تۇەنجاك) بولغانلارنىڭ سانى ناھا-
يىتى چىق. ئۇ ئاۋالقى ھەربى ئەسلىھەلەرنىڭ كونىلىغىنى كوز-
دە تۇتۇپ، 1929 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا مېنى قـەشقەر كونە -
شەرنىڭ ھاكىملىغىغا تەيىنلەپ، ئەنگىلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇش -

لۇق باش كونسۇلى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ھىندىستان ئارقىلىق 10 ئۇيۇق يەيدىغان (شىداچاك) مىلىتىقتىن 3000 تال، 2 مىللىيون تال ئوق ئېلىشنى تاپشۇردى، بۇ قۇرال 1930 - يىل قىش پەسلىدىن باشلاپ 1931 - يىلنىڭ باشلىرىغىچە ھىندىستاندىن قاغىلىق ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە كەلتۈرۈلدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا: ئۇنىڭ ھەربى ھازىرلىقلارنى كېڭەيتىشى يالغۇز شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىغىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن بولۇپلا قالماستىن، تولاراق گەنسۇ ئولكىسى 1928 - يىلىدىن باشلاپ فىڭ يۈيشياڭنىڭ قول ئاستىدىكى لىيۇيۇيفىڭ گەنسۇغا خوجايىن بولۇپ، مەزكور ئولكىدىكى خۇيزۇ مىللىتارىستلاردىن ماتىڭشياڭ، ماجۇڭيىڭ قاتارلىقلار بىلەن زىمىن تالىشىپ قالدى. بىر نەچچە قېتىم سوقۇشۇشلارمۇ بولدى. يەرلىك ئورۇنلار قالايىمىقانلاشقانلىقتىن، جىن شۇرېننىڭ قۇرال كۈچى ئارقىلىق گەنسۇنى ئەگەللىۋېلىشتەك قارا نىيىتى بار ئىدى. ئۇ يەنە شىنجاڭدا ھەربى ئەرباپلارنىڭ كاملىغىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئوزىنىڭ يۇرتدىشى لۇشاۋزۇنى ئىچكىرىگە ئېۋەتىپ شېڭ شىسەينى شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئالدۇرۇپ، دۇبەن مەھكىمىسى ھەربى ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇشاۋۇرلىغىغا تەيىنلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئامىرىدىكىدا كان ئىلىمنى ئوقۇغان ۋە بىر مەزگىل خېيلۇڭجاڭدىكى مۇخې ئالتۇن كانىدا ئېنژىنىر بولغان فۇجەنلىك ۋۇ ئەيجىن ئەپەندىنى شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى. مەقسىدىچە ئالتايدىكى ئالتۇن كانىنى ئېچىپ، كىرىمنى ئاشۇرۇپ ھەربى خىراجەتنى كوپەيتىش ئىدى. لېكىن شېرىن خىيالىمىز ئۇزىغا بارمىدى. ئۇ تەختىكە چىقىپ تەخمىنەن 3 يىل بولماستىنلا، يەنى 1931 - يىلى

ئەتىياز ۋاقىتلىرىدا، قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھوكۇمەتكە قارشى تۇ-
رۇش ۋەقەسى چىقتى. بۇ ۋەقە پۇتۇن شىنجاڭنى ئاقاپلىدى. ئاخى-
رى ئۇزۇن شىنجاڭدىن قوغلاندى بولۇپ، كېتىشكە مەجبۇر بول-
دى. قۇمۇل ۋەقەسى ئاھايىتى جىددىلەشكەن چاغلاردا، جىن شۇرېن
ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ بولۇم باشلىغى مۇ ۋېيتۇڭ قاتارلىقلارنى
ئالاقە مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى چېن جىشەن بىلەن بىرلىكتە سو-
ۋېت ۋەكىللىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئايرۇپىلان ۋە مىلىتىق،
ئوق - دورا قاتارلىق ھەربى لازىمەتلىكلەرنى سېتىۋېلىشقا تە-
يىنلىدى. سوۋېت تەرەپ بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپلا ئالماشتۇ-
رۇش شەرتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئىككى تەرەپ نۇرغۇن
مەسلىھەتلىشىپ، ئاخىرى 1931 - يىلى ئوكتەبىر ئېيىدا ئاتال-
مىش شىنجاڭ - سوۋېت ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمىنى ئىمزالىدى.

بۇ — شىنجاڭ - سوۋېت كېلىشىمىگە جىن شۇرېن رەسمى
قول قويۇشتىن بىر ئاي ئاۋال، تېكىستىنىڭ ئەينى بىۋىچە تې-
لېگىراممىا ئارقىلىق ھەر بىر ۋىلايەت ۋالىلىرىغا يولىلاپ پىكىر
ئالدى. دەل شۇ ۋاقىتتىكى قەشقەر ۋالىسى ماشاۋۇ يۇقۇرىدد-
دىكى تېلېگىراممىنى ئالغاندىن كېيىن، دەرھال قەشقەر كونە-
شەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋاڭچۇچىڭ، يېڭىشەھەر ناھىيىسى-
نىڭ ھاكىمى پەنزۇخۇەنلەرنى چاقىرىپ: «ئەسلىدىكى كېلىشىم
ماددىلىرى رۇسچىدىن تەرجىمە قىلىنغان ئوخشايدۇ. جۈملىلىرى
ئېنىق ھەم مۇۋاپىق ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە خەلقارا كېلىشىم-
لەرنىڭ توختامىدىكى ئىبارىلىرىگە ماس كەلمەيدۇ. مەسىلەن، 6 -
ماددىنىڭ ئاخىرقى جۈملىسىدە «يەنە خېلى يارىدەم بېرىشى-
ئىمزالەرنى تىلەيمىز» دىگەن جۈملە ئەھدىنامىلاردا قوللىنۇشقا

تەگىشلىك گەپلەردىن ئەمەس. 1921 - يىلى ئولىكە باشلىغى ياڭزېڭشىن ئىلى دوتىيى شۇى گوجىنگە بويرۇق بېرىپ، سوۋېت ۋەكىلى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ تۇزگەن ۋاقىتلىق سودا ئالاقە كېلىشىمى بار ئىدى. 1921 - يىلى سوۋېت تەرەپ ۋەكىلىدىكى ئۇرۇمچىگە كېلىپ شىنجاڭ - سوۋېت سودا كېلىشىمىنى ئۇزەتكەندە ئاۋالقى ئىشلار توغرۇلۇق بىر ئېغىزمۇ گەپ ئاچمىدى. بۇنى زادى چۈشەنگىلى بولمايدۇ. بۇنىڭدىن تاشقىرى، شىنجاڭ تەرەپنىڭ تەلەپلىرىدە تولاراق «ئۇمىت قىلىمىز» دىگەن ئىبارە قوللۇنۇلغان. ھالبۇكى سوۋېت تەرەپنىڭ تەلەپلىرىدە بولسا تولاراق كەسكىن ئىبارىلار قوللۇنۇلغان. شۇنىڭدەك سوۋېت تەرەپنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان مالىلىرىدىن تولەشكە تېگىشلىك تاموژنا بېجىنىڭ مىقدارى جۇڭگو تىجارەتچىلىرى تولەيدىغان تاموژنا باجىدىن يۇقۇرى ئەمەس. ئەمما جۇڭگو تىجارەتچىلىرى سوۋېت يېرىدىكە ئېلىپ كىرگەن مالىلارغا قانچىلىك باج تولەيدىغانلىغى توغرىسىدا ئېنىق بەلگىلىمە يوق، گويا تاموژنا بېجى ئېلىشتىكى ئىگىدارچىلىق ھوقۇقتىن مەھرۇم بولغان. سوۋېت تەرەپ جۇڭگو سودىگەرلىرىنىڭ سوۋېت زېمىنىغا ئېلىپ كىرگەن ماللىرىدىن ئىختىيارىچە باج ئالىدۇ. دىمەك بۇ تەك ھوقوقسىز كېلىشىمدىن ئىبارەت. جىنشۇرىننىڭ سوۋېت تەرەپكە مۇنچۇۋالا يول قويىشى، سوۋېت تەرەپنىڭ ھەربى ئەسلىھەلەر بىلەن تەمىنلىشىنى تەلەپ قىلغاچقا، نىمە دىسە ئىجرا قىلىشماقتا. ھەر بىر ۋىلايەت ۋالىلىرىغا تېلېگراممىا يوللاپ پىكىر ئالماقچى بولغانلىغى ھوكۇمەت رەسمىيىتىدىن ئىبارەت، شۇنىڭدەك «جاۋاپكارلىقتىن قۇتۇلۇش ئامالى»

دىگەن ماشاۋۇ (مادوتەي) ئولكىلىك ھوكۇمەتكە قوشۇلىمىز دەپ تېلېگىرامما يوللىدى، بۇ كېلىشىمگە 1931 - يىل 10 - ئايدا ھەر ئىككى تەرەپ ئىمزا قويدى.

يۇقۇرىدا ئېيتىلغان كېلىشىمدە، گەرچە سوۋېت ئىتتىپاقى ئايرۇپلان ۋە ئوق - دورا بىلەن تەمىنلەيدۇ دەپ ئېنىق يېزىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن كېلىشىم ئىمزالانغاندىن كېيىن، سوۋېت ئايرۇپلانلىرى ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىشتى. 1931 - يىلى يازدا ئۇچقۇچى يېتىشتۇرۇش كۇرسى قۇرۇلدى. شەرقىي - شىمالدىن كەلگەن لېيشياۋتىيەن ئۇچقۇچىلىقنى ئۇگىتىشكە تەكلىپ قىلىندى. ھەر بىر ناھىيىگە خەنزۇلاردىن ئۇچقۇچىلىقنى ئۇگىنىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ ئېۋەتىشكە ئومۇمىي بويرۇق ئېۋەتىلدى. شۇ چاغدا مەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋاقتىدا ياڭ فامىلىلىك بىر ياشنى ئېۋەتىپ بەرگەن ئىدىم. 1932 - يىلى يازدا قەشقەردىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدىم. بىر كۈنى شەھەرگە كىرىپ، نەنگۇەن دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا كېتىۋاتسام دوخوۋوى ئورکېستىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. قارىسام ئۇلارنىڭ كەينىدە سوۋېت دولەت بايرىغى يېپىلغان بىر دانە زەمبىرەك ماشىنىسى ئاستا كېلىۋاتاتتى. سەپكە تىزىلغان ھەربىلەر بىلەن بىرگە ھەر بىر نازارەت، مەھكىمە، باشقارما، ۋالىلار ۋە يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلاردىن نۇرغۇن ئادەملەر بىرگە كېلىۋېتىپتۇ. سورىسام، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەلۇم لىيوتچىگى ئايرۇپلاندا چارلاشقا چىقىپ قايتىپ كېلىۋېتىپ، شەھەرنىڭ غەربىدە ۋەقەگە ئۇچراپ، ئايرۇپلان گۇم بولوپ ئۇچقۇچىسى ئولگەن ئىكەن. جىنشۇرېن ئالايىتەن بويرۇق چىقىر-

ردپ، تاۋۇتقا سېلىپ داغ - دۇغا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىغا ئاپىردىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۇزاتماقچى بولغان ئىكەن.

بۇنىڭدىن ئىلگىرى، يەنى 1931 - يىل ئەتىيازدا جىنشۇرېنئو - زىنىڭ ئوغلى جىنزۇدىڭ، ئاكىسىنىڭ ئوغلى جىنزۇجىڭ قاتار- لىق 7 - 8 كىشىنى ھەربى ئىشلارنى ئۇگىنىش ئۈچۈن گېرمانىيىگە ئەۋەتتى. يەنە گېرمانىيىدىكى مەشھۇر شىمېز ئېلېكتىر شېركىتى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئېنىژېنىر ۋېيخۇلىننى تەكلىپ بىلەن ئۇ- رۇمچىگە ئالدۇرۇپ، ئۇرۇمچى دەريا سىنى تەكشۈرۈپ چوڭ تىپتىكى ئېلېكتىر ستانسىيىسى ۋە ھەر خىل زاۋۇتلار قۇرماقچى بولدى. كېيىنكى چاغدا قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ ئۇلغۇيۇشى تۈپەيلى، ئېنىژېنىر ۋېيخۇ- لىن 1932 - يىلى كۈز پەسلىدە مەملىكىتىگە قايتىپ كەتتى. پىلان يوققا چىقتى. گېرمانىيىگە ئېۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلارمۇ 1933 - يىلى ئايىدىم - ئايىدىم ھالدا ئىچكى ئولكىلەرگە كەتتى.

3 - قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ ئالدىنقى سەۋەبلىرى

(1) يىراقراق سەۋەبلەر: چىڭ سۇلالىسى كاڭشى خاز- نىڭ 35 - يىلى (1697 - يىل) جۇڭغارىيىگە جازا يۈرۈشى قىلغاندا، شۇ چاغدىكى قۇمۇل بېگى ئەبەيدۇللا جۇڭغاردىكى غالدانىنىڭ ئوغلىنى گوللاپ توتۇپ بەرگەنلىگى ھەم يۈيمىن، گۇاجۇ قاتارلىق جايلارنى تەقدىم قىلغانلىغى ئۈچۈن مەنچىڭ خانى ئۇنىڭ كورسەتكەن خىزمىتى بەدىلىگە جاساق تارخانى (ئەۋلاتلىرىغا مىراس قالدىغان يانچىدارلىق مەرتىۋە) دىگەن

ئەمەل ئىنئام قىلغان. ئوز ئادىتى بويىچە دارخان دەپ ئاتالدى. ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى يۇگجۇك، چىيەنلۇك، جياچىك، داۋگۇاك قا- تارلىق خانلىقلار دەۋردە قۇمۇل ئايماق ۋاك، شاھزادە قاتار- لىق ئۇنۋانلار بىلەن تارتۇقلاندى. گۇاڭشۇي خانلىغىنىڭ دەس- لەپكى ۋاقتىدا شامەخسۇتقا شاھزادىلىق ئۇنۋان بەردى. جۇمھۇ- رىيەتنىڭ دەسلەپكى چېغىدا يۇدىنشىكەي قوش شاھزادە (قوش چىڭۋاڭلىق) ئۇنۋان بەردى.

گۇاڭشۇيىنىڭ 8 - يىلى (1882 - يىلى) دىن كېيىن، شىنجاڭنى ئولكە قىلىپ ئوزگەرتتى. جايلاردا ئايرىم هالدا ۋد- لايەت، ئوبلاست، ناھىيە قاتارلىق يەرلىك مەمۇرى مەھكىمىلەر قۇرۇلۇپ، ئاۋالقى ئۇيغۇر ۋاك، گۇك ياكى بەگلەر قارمىغىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ هەممىسى، يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىش مۇناسىۋد- تى بىلەن يەرلىك ئورۇنلار باشقۇرىدىغان بولدى. يالغۇز قۇ- مۇل ئۇيغۇرلىرى بۇرۇنقىدەكلا قۇمۇل چىڭۋاڭنىڭ هوكۇمرانلىغى- دا قالدى. چىڭۋاڭنىڭ ئوز يەرلىرى، يەنى ئاتالمىش: بوۋىلى- رىغا ئىنئام قىلىپ بېرىلگەن زىمىنلارنىڭ تولىسى مۇنبەت- ئوبدان يەرلەر بولۇپ، جەمئى 40 مىڭ مودىن ئاشاتتى. تېخى ئوز- لەشتۇرۇلمىگەن بوز يەرلەر ئۇنىڭدىنمۇ چىق ئىدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر 13 سۇمۇل بولۇپ هەر بىر سۇمۇلدا تەخمىنەن 150 دىن ئوشۇقراق ئائىلە بولاتتى. قىسمەن سۇمۇللار بارد- كول بىلەن تۇتىشىدىغان تىيانشان ئىتەكلىرىدە بولۇپ، قالغان- لىرى قۇمۇلغا يېقىن جايلاردا ئىدى. قۇمۇلغا يېقىن جايلاردىكى هەر بىر سۇمۇلنى دورغىلار باشقۇراتتى. ئۇيغۇر خەلقى گەرچە چىڭۋاڭغا مەلۇم مىقدارىدا سېلىق تولىمىسىمۇ، لېكىن چىڭۋاڭنىڭ قۇلى هىساۋىدا هاشارغا ئىشلەيتتى. قائىدە بويىچە، ئۇيغۇرلار

چىڭۋاڭ ئۇچۇن ھەر ئايدا 3كۈن ھاشار ئىشلەيتتى. كېيىن ھەر ئايدا 5كۈن ئىشلەيدىغان بولدى. شۇنىڭدەك ھەر دەرىجىلىك باشلىقلار ئۇيغۇرلارنى مەجبۇرى بويرۇق بىلەن ھەقسىز ئەمگەككە سالاتتى. مەسىلەن: ئەتمىيازلىق تېرىلغۇ ۋاقىتىدا، ئاۋال چىڭۋاڭنىڭ تېرىلغۇسىغا ئىشلەپ بەرگەندىن كېيىن، ئاندىن شەخسى يەرلىرىنىڭ ئىشلىرىنى قىلالايتتى. كۈزلۈك يەغمىدا يەنە ئالدى بىلەن چىڭۋاڭ قاتارلىقلارغا ئىشلەپ، ئاندىن ئوز ئېتىزلىرىنى يىغىشتۇراتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ھەر خىل سېلىقنىڭ چىقىمى مەسىلەن: چىڭۋاڭ خانىغا تارتۇق ئېلىپ بارماقچى بولسا، ئۇنىڭغا لازىملىق ھەممە نەرسە - كېرەك ياكى باشقا ۋاقىتلىق لازىمەتلىكنەرنى سۇمۇللارغا سېلىق قىلاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئوۋچىلىق قىلىنىدىغان تاغلىق رايونلارغا ۋاڭ ئوردىسىدىن ئوقدورا بېرىپ، ئوچىلارغا تۈلكە، يىلۋىز، سۇلەيسۇن قاتارلىق قىممەتلىك تېرىلەردىن تاپشۇرۇش سېلىنى سالاتتى. ئۇنىڭ سىرتىدا باشلىقلار زورلۇق بىلەنمۇ تارتىپ ئالاتتى، دىمەك ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەجبۇرىيىتى ئېغىر، تارتقان ئازاپ - ئوقىبىتى چەكسىز ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن چىڭۋاڭ ۋە ئۇنىڭ غالچىلىرىغا نارازىلىغى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مىراسخور شامەخسۇت سابىق قېرى چىڭۋاڭنىڭ قەيناغىسىنىڭ بالىسى بولۇپ، ئەسلى ۋاڭنىڭ پۇشتىدىن بولمىغاچقا ئۇيغۇرلارنىڭ توسىسى ئىتائەت قىلمايتتى. گۇاڭشۇي خانىنىڭ 33 - يىلى (1907 - يىل) يازدا قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىدىن 1000دىن ئارتۇق ئادەم قولىلىرىغا خەنجەر - كېسەك ئېلىپ، ۋاڭ ئوردىسىنىڭ تاشقى دەرۋازىسىنى توساپ شامەخسۇتنى قۇمۇل مەھكىمىسىنى تاپشۇرۇش -

قا مەجبۇر قىلدى. دەل شۇ ۋاقىتتا يالۋزىكشىن خىجۇدىن شىنجاڭ-
غا يوتكەلگەن ۋاقتى ئىدى. ئۇ قۇمۇلغا كەلگەندە شۇ چاغلاردا
شىنجاڭ ئولكە ئەمىرى لىيەنكۇي تېلىگىراممىا ئارقىلىق يالۋزىكۇ-
شىننى مەزكۇر ئەنزىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا تەيىن-
لەيدۇ. بويرۇققا بىنائەن يالۋزىكشىن شامەخسۇت چىڭۋاڭغا ئال-
ۋاڭ - سىلىق، ھاشارنى ئازايتىشقا نەسىھەت قىلىپ، خەلىقنى
تارقىتىپ، تېچلىق يولى بىلەن ئىشنى تۈگىتىدۇ. لېكىن شا-
مەخسۇت چىڭۋاڭ پىكىرنى قوبۇل قىلماي، ئىسيان چىقىشقا سە-
ۋەپچى بولىدۇ. بۇ قېتىمقى ئىسيان باركولدە تۇرۇشلۇق ئە-
مەلدار يېشىڭفۇ تەرىپىدىن تېزلا بېسىقتۇرۇلدى. گەرچە ۋەقە
تېچلانغان بولسىمۇ، شۇندىن كېتىۋارەن ئۇيغۇر خەلىقى بىلەن
ھوكۇمەت ئوتتۇرىسىدا ئوچمەنلىك - ئاداۋەت قالغان ئىدى.

جۇمھۇرىيەتنىڭ 1 - يىلى (1912- يىلى) قۇمۇل ئۇيغۇر-
لىرى شىڭىەي ئىنقىلاۋى ۋە ئىلى قوزغىلىڭىنىڭ تەسىرى بە-
لەن تومۇر خەلىپىنىڭ باشچىلىغىدا، قوزغۇلاڭ كوتىرىپ شامەخ-
سۇت چىڭۋاڭنىڭ بويۇنتۇرىغىدىن قۇتۇلۇشنى تەلەپ قىلىدۇ.
يېشىڭفۇ 2 - نوۋەت قوزغۇلاڭنى بېسىقتۇرۇشقا ئاتلىنىپ جە-
نۇبىي تاغ ئېغىزىغا يېتىپ كەلگەندە قوزغۇلاڭچىلار يوشۇرۇنۇپ
زەربە بېرىپ ئۇلارنى يوقاتتى. كېيىن يۇەن داخۇا، چەن گۇاڭىەن
دىگەننى تاققا بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن ئېۋەتكەندە، چەن گۇاڭىەن
مەغلۇپ بولغىنىنى غەلىبە قازاندىم دەپ مەلۇم قىلىپ
ۋەقە ھەل بولىمغان ئىدى. يالۋزىكشىن شىنجاڭنىڭ دۇدۇسى
بولغاندىن كېيىن جاڭسەيتىڭ بىلەن باتالىيون باشلىغى لىيفۇشۇ
(خۇيزۇ - تۇڭگان)لارنى قوزغۇلاڭچىلارغا نەسىھەت قىلىپ قايـ-

تۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن تاقىقا ئېۋەتكەندە، ئۇ، شامەخسۇت بىلەن ھەر ئايدا 5 كۈن ھاشارغا ئىشلەشنى 2 كۈنگە قىسقارتىشنى مەسلىھەتلىشىپ، تاقىقا بېرىپ تومۇر بىلەن سوھبەت ئىتىكۈزدى. تومۇر خەلپىنى باتالىيون كوماندىرى (يىگىجاڭ) قىلىپ ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇمچىگە بېرىپ تۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. لىفۇشۇ قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچىپ ئىشەندۈردى. تومۇر خەلپە ماقۇل بولۇپ، ئادەملىرىنى باشلاپ ئۇرۇمچىگە كېلىپ جايلاشتى. جۇمھۇرىيەتنىڭ 2 - يىلى (1913 - يىل) 9 - ئايدا ياڭزېڭشىن، «تومۇر خەلپە قۇراللىق ئادەملىرىنى باشلاپ قاچماقچى» دەگەن بانا بىلەن 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى مافۇشىڭغا بويرۇق بېرىپ، تومۇر خەلپىنى تۇتۇپ ئولتۇردى. قول ئاستىدىكىلەرنى قايتۇرۇۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن قۇمۇل قوزغۇلىڭى گەرچە تېچلاندۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن قۇمۇل خەلقىنىڭ ھوكۇمەتكە ئىشەنچسىزلىكىنى ۋە ئىچىمەنلىكىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، 10 نەچچە يىل دىن كېيىن يەنە قوزغۇلاڭ كوتۇرۇشنىڭ بىخلىرىنى قالدۇرغان ئىدى.

(2) يېڭىنقى سەۋەبلەر: جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى (1928-يىل) ياڭزېڭشىن سۈيىقەست بىلەن ئولتۇرۇلدى. جىن شۇرېن ئۇنىڭ ئورنىغا ئولكە رەئىسى، قوشۇمچە چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى بولدى. ئۇزۇن ئوتمەي، قۇمۇلدىكى شامەخسۇت چىڭۋاڭ كېسەلدىن ئولۇپ ئۇنىڭ ئورنىغا بېشىر ۋاڭ بولدى. بېشىر ياش ھەم قىمارۋاز، ھاراقكەش بولۇپ، خەلق ئىچىدە ئىناۋىتى يوق ئىدى. قۇمۇل دىخانلىرى يەنە ۋاڭ ئوردىسىنىڭ باشقۇرۇشىدىن قۇتۇلىمىز، يەنى ئاتالمىش «يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىپ ئۆز جايىغا قايتۇرۇش» دىگەننى تەلەپ قىلدى. جىن شۇرېن بۇ تەلەپ-

نى تەستىقلاپ، لۇك شىيەلىك ۋە شۇي دىگەنلەرنى بۇ ئىشنى بەر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن قۇمۇلغا ئېۋەتىپ، چىڭۋاڭغا قاراشلىق يەرلەرنى ئولچەپ مو سانىنى ئېنىقلاپ بىرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى دەرىجىلىرىنى تەزىملاپ، شۇ بويىچە غەللە - پاراق ئېلىشقا بەلگىلەشنى بۇيرىدى. شۇنىڭدەك توخۇلۇ دىگەن جايدا ئارا تۇرۇك ناھىيىسىنى قۇرۇپ يەنە يېڭى ناھىيىسىنى قۇرۇشقا پىلان تۈزۈپ، باشقۇرۇشقا ئاسانلىق تۇغدۇرماقچى بولدى. مەزكور ھەيئەتلەر يېڭى ناھىيە بالدۇرراق قۇرۇلسا، ئامبال بولىساق دىگەن تاما بىلەن، شۇ يىللاردىكى ئوستۇرۇش قائىدىسى بويىچە يۇقۇرىغا مەلۇم قىلدى، دىھانلار «قىزىل دەپتەر (ئاش داڭۇىسى)گە تىزىملاپ كىرگۈزۈلۈپ قالسا، ئالۋالۋ - سىلىق تولەش ئىشى قائىدە بولۇپ قالىدۇ. كېيىن ئىوزگەرتكىلى بولمايدۇ.» دەپ يۇقۇرىغا ئىلتماس قىلىپ، تەپسىلى تەكشۈرۈشنى ۋە ھازىرچە ئوستۇرۇلگەن قائىدە بويىچە سىلىق سىلىماسلىقنى تەلەپ قىلدى. ئولكىلىك ھوكۇمەت گەرچە باشقىدىن تەكشۈرۈشكە تەستىقلاپ چۈشۈرگەن بولسىمۇ، ھىلىقى ھەيئەتلەر شەخسى ئەمەل - مەنپەئەتنى نەزەردە تۇتۇپ، تەكشۈرۈش يۈرگۈزمەيدۇ.

شۇ چاغلاردا جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) دىن بۇيان، فىلىپۋىشىالىڭ قول ئاستىدىكى لىيۇيۇيىنغا گەنسۇ قولىكىسىگە نازارەتچى بولۇپ، دولەت قىسىملىرى گەنسۇ ئولىكىسىنىڭ نۇرغۇن جايلىرىنى ئىگەللەش جەريانىدا خۇيزۇ — ما فامىلىلىك مىللىتارىستلار بىلەن نەچچە قېتىم زىمىن قالىشىش سوقۇشى قىلغان ئىدى. ھۇلىگىدەك ما فامىلىلىك مىللىتا-

دىستىلارنىڭ ئۇچىكى قەسەمدىمۇ قارىمۇ - قارشىلىق پەيدا بو-
لۇپ، بىر - بىرىسىنى يەپ كەتمەكچى بولۇشۇپ، بىر نەچچە
يىللار سوقۇش بولدى. ئەنشى، يۇيمەن ئەتراپىدا تەبىئى ئا-
پەت، ئۇرۇش ئاپىتى تۈپەيلىدىن خانىۋەيران بولغان كۆپلىگەن
«مۇساپىرلار» شىنجاڭغا قېچىپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىك
قىسمى قۇمۇلغا توپلاشقاندا جەن شۇرېن ئۇلارنى ئورۇنلاشتۇر-
ماقچى بولۇپ، قۇمۇلدىكى زىمىننى ئىسلاھ قىلىپ، ئەگىسىگە
قايتۇرۇش ھەيئىتى لۇك شىيەلىگە مۇشۇ ئىشنى باشقۇرسۇن دەپ
بۇيرۇق بەردى. لۇك شىيەلىك ئۇلارنى توخۇلۇدىكەن جايغا ئو-
رۇنلاشتۇردى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا: ئۇ جايلاردا سۇ مەنبىئى
كام بولۇپ، قېچىپ چىققانلارنىڭ تولىسى سۇنىڭ يۇقۇرى ئې-
قىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاچقان بوز يەرلىرىنى
ئىگەللىۋالغان؛ شۇ سەۋەبتىن ئۇيغۇرلارنىڭ ھوكۇمەتكە قارشى-
لىغى تېخىمۇ كۈچەيگەن. جۇمھۇرىيەتنىڭ 20- يىلى (1931 -
يىل) كونا يىل ھىساۋىدا 3- ئاينىڭ 11- كۈنى كېچىسى قۇمۇل
توخۇلۇدىكى جاڭ فامىلىلىك بىر ئەمەلدار ئۇيغۇر قىزىنى زور-
لاپ توي قىلماقچى بولغان پەيتتە قوزغۇلاڭ كوتۇرۇلۇپ جاڭ
× × ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىنى ئولتۇرۇپ، مىلتىق قۇرالىلىرىنى
تارتىۋالدى.

4. قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ ئاقىۋىتى

جەن شۇرېن قۇمۇلدىكى قوزغۇلاڭ توغرىسىدا خەۋەر ئا-
غاندىن كېيىن، «ئوزىچە بۇ ئىش ئۇزۇن داۋام قىلمايدۇ» دەپ

تونۇپ، لۇشياۋزۇنى باش قۇماندان قىلىپ ئېۋەتتى. لۇشياۋزۇ 7 قۇدۇققا بېرىپ ۋاقتىنچە شۇ يەردە تۇردى. دۇگوجىڭ قىسىملىرىنى باشلاپ ئىلگىرىلەپ لياۋدۇغا يېتىپ بارغاندا قوزغۇلاڭچىلار بىلەن ئۇچرۇشۇپ سوقۇش قىلدى. تاغلىقلارنىڭ تولىسى ئوۋچى مەرگەن شۇنداقلا يەرلىك شاراۋىتقا پىشىق ئىدى. دۇگوجىڭنىڭ ئوفېتسىر - ئەسكەرلىرى ئادەتتە ئاز تەرىبىيە كورگەن تەجرىبىسىز ئىدى. دۇگوجىڭنىڭ ئوزىگە كەلسەك، پەقەت ئاتىسىنىڭ ئورنىنى باسقاندىن باشقا ھەربى ئىشلاردىن ھېچقانداق ساۋادى يوق ئىدى. خەۋەرلەرگە قاراغاندا: ھوكۇمەت ئەسكەرلىرى قوزغۇلاڭچىلار بىلەن ئۇچراشقاندا، ئارىلىقنىڭ يىراق - يېقىنلىغىغا قارىماستىن بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ قالايىمىقان مىلتىق ئاتىدىكەن. ئوفېتسىرلار ھولۇقۇپ كېتىپ قۇماندانلىق قىلالمايدىكەن. نەتىجىدە پۇتۇن ئەسكەر نابوت بولۇشقا ئاز قالغان دۇگوجىڭمۇ، شۇ مەيداندىلا ئېتىپ ئولتۇرۇلگەن. لۇشياۋزۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ 7 قۇدۇقتا ساقلانغان نۇرغۇن ئاشلىققا ئوت قويۇۋېتىپ، گۇچۇڭغا قېچىپ كېلىۋالدۇ.

جىن شۇرىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ناھايىتى ئالاقزادە بولۇپ، دەرھال يارىدەمگە ئەسكەر ئېۋەتىپ، گۇچۇڭ ئەترايىدىكى مۇداپىئەنى كۈچەيتمەكچى بولدى، يەنە جىددى تېلېگرامما ئېۋەتىپ قەشقەردىكى دۇنزىيە باشلىغى ئېيىڭنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتتى. يولىبويى ھارۋا، ئات يەڭگۇشلەپ كېچە - كۈندۈزلەپ مېڭىپ، 10 نەچچە كۈن ئىچىدە ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلسە، ئۇنى 1 - دىۋىزىيىنىڭ قۇماندانى قىلىپ قۇمۇلدىكى قوزغۇلاڭنى بېسىقتۇرۇشقا ئېۋەتمەكچى بولدى. لېكىن ئېيىك

ئاشقازان كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ داۋالاش كار قىلماي ئولۇپ كەتتى. جىن شۇرېن ئىلىددىكى بوز يەر ئوزلەشتۈرۈش ئەلچىسى جاك پىيۇەننى ئۇرۇمچىگە چاقىرتتى ھەمدە جۇگگو پۇخرا-لىغىغا ئوتكەن ئاق ئوروس ئەسكەرلىرىنى تەشكىل قىلىپ، باپىنگوتنى باشلىق قىلىپ قوشتى، جاك پىيۇەن بۇ ئەسكەرلەر-نى باشلاپ قۇمۇلغا ماڭدى. جىن شۇرېن 4 - ئىنىسى جىن شۇ-جىۋنى ئېيىگىنىك ئورنىغا دىۋىزىيە قۇماندانلىغىنى تاپشۇرۇۋې-لىش ئۈچۈن قەشقەرگە ماڭدۇردى. بۇ، 1931 - يىلىنىك كۈز پەسلىنىك ئاخىرى بولغان ئىش.

جاك پىيۇەن ئەسكەر باشلاپ، قۇمۇل ئالدىنقى سەپكە يې-تىپ بېرىپ قوزغۇلاڭچىلارنى مەغلۇپ قىلىپ، قۇمۇلغا كىرگەن چاغدا يولۋاسنىك قورا - جايىغا چۈشكۈن قىلدى. يولۋاس ئۇ چاغدا ۋاڭنىك ئىشەنچىسىگە ئىگە، خەنزۇ تىلىنىمۇ ياخشى بىلەتتى. ئادەتتە ۋاڭنىك بارلىق ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان، ھوقۇقلۇق ئىدى. ئېكىسپىلاتاتسىيە قىلىپ بايلاپ كەتكەن يولۋاسنىك ئا-ئىلە مۇلكى بەك چىق، ئوي ئىچىلىرى ياسداق ئىدى. جاك-پىيۇەن قۇمۇلغا بېرىپلا ياش بىر خەنزۇ قىزىنى ئېلىپ يول-ۋاسنىك ئويىنى «ئوردا» قىلىۋالدى. كېيىن ئۇرۇمچىگە قايت-قاندا يولۋاسنىك ئويىدىكى ھەممە قىممەتلىك نەرسىلەرنى يە-غىشتۇرۇپ پۇتۇنلەي ئېلىپ كەتتى. يولۋاس ئەسلىدە قوزغۇلاڭ-چىلارغا ھېسداشلىق قىلمايتتى. جاك پىيۇەن ئۇنىنىك شەخسى مۇلۇكلىرىنى ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن ئاچچىقى كېلىپ، گەنـ-سۇغا بېرىپ، ماجۇگىگىنى بىرلىكتە ئۇرۇمچىگە قارشى تۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

جاڭپىيۇەن قۇمۇلدىن قايتىپ كېلىپ ئۇرۇمچىدە ئۆزۈن تۇردى. ئىلىغا قايتىش توغرىسىدا گەپ بولۇنمىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىپ، قۇمۇلغا ئېۋەتىشتىن ئىلگىرى، جىنشۇرېن ئۇنىڭغا: «مەن ھەربى ئىشلارنى بىلمەيمەن، قۇمۇل ۋەقەسىنى تېچلاندۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ھەربى ھوقۇقىنى ساڭا ئوتكۈزىمەن» دەپتىكەنمىش، ئۇ چاغدا جىنشۇرېننىڭ 5 - ئىنىسى جىنشۇشىن ھەربى ئىشلار نازىرى ئىدى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ ناھايىتى نارازى بولغان ھالدا ئاكىسىغا: «ھەربى ھوقۇقنى يات ئادەمگە ئىۋىتىۋىتىلى بولمايدۇ، ئاكا سىز قىلىمىسىڭىز مەن باشقۇراي» دەيدۇ. شۇڭا جياڭپىيۇەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ ئۆزۈن تۇرغان بولسىمۇ، جىن شۇرېن ئاۋالقى گەپتىن ئېغىز ئاچمىغان، ئاخىرى جىنشۇرېننىڭ يېقىن ئادەمى دۇەنيۇيتاڭ، جاڭپىيۇەنگە: «بۇ يەردە ئۆزۈن تۇرىشىڭىز پايدىلىق بولماسلىكىن» دىگەندە جاڭپىيۇەن سولاشقان ھالدا ئىلىغا قايتىپ كەتتى.

جاڭپىيۇەن ئۇرۇمچىدىن ئىلىغا قايتقاندىن كېيىن، جىنشۇرېن ئۆز قۇدىسى — ئاقسۇ ۋالىسى جۇرۇيتىنى 1 - دىۋىزىيە قۇماندانى قىلىپ تەيىنلەپ، قۇمۇلغا ئېۋەتتى، جۇرۇيتى قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن، بىر نەچچە قېتىم نوپۇزلۇق ئاخۇنۇملارنى تاقىغا ئېۋەتىپ قوزغۇلاڭچىلارنى قايتىپ كېلىشكە دەۋەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن قوزغۇلاڭچىلار جۇمھۇرىيەتنىڭ 1 - يىلى تومۇر -غەلىپىنى قاندىق يۇقۇتۇۋەتكەنلىگىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھوكۇمەتكە ئىنكەنمەي: «قايتساقمۇ قۇرال تاپشۇرماي قايتىمىز» دەپ شەرت «قويدى. ئۇرۇمچىنى تەرەپ قۇرالىنى تاپشۇرمىسا بولمايدۇ» دەپ چىڭ تۇردى. ئۆزۈن ئوتمەي ما-

چۈگىيىلىك قۇمۇلغا كېلىپ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. ماجۇگىيىڭنىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرى باريكولگە ھۇجۇم قىلغاندا، ناھىيە ھاكىمى لىماۋشىڭ شەھەردىن چىقىپ ماجۇگىيىڭ ئەسكەرلىرى تۇرۇۋاتقان جايغا بېرىپ تېچلىق سوھبەت قىلغاندا، ئۇنى گورودىكى ئادەم قاتاردا تۇتۇۋېلىپ شەھەرگە «100 سەر ئالتۇن ئەپكىلىپ ئادەمگىلارنى ئېلىپ كېتىڭلار» دەيدۇ. شەھەردىكى ھوكۇمەت ئادەملىرى بىلەن خەلق بۇنداق چىق پۇلنى ھازىرلىيالمىغانلىقتىن، لىماۋشىڭنى ئولتۇرىۋەتتى، پولىك باشلىغى خې × × قۇتقازماقچى بولۇپ بېرىپ تۇتۇلۇپ قالدى. ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى شەھەرگە بېسىپ كىرگەندە خەلقتىن تەشكىللەنگەن شەھەر پولىكى قارشىلىق كۆرسۇتەلمىدى. ئۇلار شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، ئۇرۇمچى تەرەپتىن گۇەن تۇەنجاڭ باشلىغان قىسىم يېتىپ كېلىدۇ. ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى شەھەردىن چىقىپ ئۇرۇش قىلدى. شەھەر ئىچىدىكى خەلقتىن تەشكىللەنگەن قىسىملار دەرۋازىنى ئېچىپ گۇەن تۇەنجاڭنى كىرگۈزۈۋېلىپ، دەرۋازىنى ئاقاپ ماجۇگىيىڭ قىسىملىرىغا قارشى تۇردى. ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى شەھەرنى مۇھاسىرە قىلغان بولسىمۇ، شەھەر ئىچىدىكى ئەسكەر ۋە خەلق كېچە - كۈندۈز نۇۋەت بىلەن سېپىلگە چىقىپ شەھەرنى ساقلىدى.

قۇمۇل، باريكولدىكى جىددى پەيتتە فىرانسىيە سېتىلان ئاپتوماشىنا زاۋۇدىدىن تەشكىل قىلىنغان مەزكور زاۋۇتنىڭ قۇمۇلۇقلاردا ماگىدىغان ئاپتوماشىنىسىنى سىناق قىلغۇچى سايياھەتچىلەر ئومىگى شىنجاڭغا يېتىپ كېلىپ، قۇمۇلغا يېقىن جايغا چۈشكەن ئىدى. بۇ چاغدا ئۇرۇمچى - قۇمۇل ئارىلىغىدىكى تىلىپ-

گىراممما خەۋەرلىشىش ئىشلىرى بۇزۇلغانلىقتىن، جىن‌شۇرىن: «مەزكور سايامەتچىلەر ئومىگىددىكى سىمىسز رادىيوگىراممما ئۇس-كۇنىلىرى ئۇرۇمچى - قۇمۇل ئارىلىغىددىكى خەۋەرلەرنى يەت-كۈزۈپ بەرسە ئاندىن ئۇلارنىڭ ئۇرۇمچىگە كېلىشىگە رۇخسەت قىلىمىز» دەپ شەرت قويدى. جۇرۇيشى تەكشۈرگۈچىلەر ئومى-گىددىكى جۇڭگولۇق پېيۋىنمېڭگە بىر ئادەم قوشۇپ كىچىك ماشىنا بىلەن ئۇرۇمچىگە ئېۋەتىپ يارىدەم سورىدى.

قۇمۇلدىكى دىخانلار قوزغۇلىڭىنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن، جىن‌شۇرىن ئولكە ئەسكەرلىرى بىلەن ئورۇس ئەسكەلىرىگە شىك-شىسەينى باش قۇماندانلىققا تەيىنلىدى. يەنە جىن‌پىڭشيۇنى شەرقىي يول قۇماندانلىغىغا تەيىنلەپ قۇمۇل ھەم باركولغا يار-دەمگە ئېۋەتتى. بۇئىككى يول ئەسكەر ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى چېكىن-دۈردى. ماجۇڭيىڭ قالدى - قاتتى قىسىملىرىنى باشلاپ‌سۇجۇغا (جۇ-چۇەنگە) چېكىندى. قۇمۇل بىلەن باركول مۇھاسىرىدىن قۇتقۇزۇلدى. جۇرۇيشى ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ مالىيە نازىرلىغىغا تەيىن-لەندى. سابىق مالىيە نازىرى شۇيچىەن ئاقسۇ ۋالىسى بولۇپ يوۋت-كەلدى. جىن‌شۇرىن چوچەك ۋالىسى لىخەيرۇنى قۇمۇلغا ئېۋەتتى.

شۇ يىلى 9- ئايدا قۇمۇلدىكى قۇماندانلىق شتاۋى ھەر-بى تەمىنات باشقارمىسىنىڭ مەسئولى جىيفېڭلۇ مىرگودىكى لىيۇ-رۇڭشىڭنى تەمىنلەش ئۈچۈن ھەربى ئەسلىھىلەرنى ئېلىپ بار-غاندا، تورت تەرەپتىكى تاغدىن ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى ئۇش-تۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، لىيۇرۇڭشىڭنى ئېتىپ ئولتۇردى. ئەسكەر-لەرنىڭ تەڭدىن تولىسى ئولۇپ يارىدار بولدى. جىيفېڭلو بول-سا يالغۇز ئاتلىق قېچىپ قۇمۇلغا كېلىۋېلىپ خىزمەتتىن ئىس-

تىپا سوراپ، ئۇرۇمچىگە يانىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە: بۇ نوۋەتتە مىرگۇغا قىلىنغان ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمنى ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى تاغدىكى قوزغۇلاڭچى دىخانلار بىلەن بىرلىكتە قىلغان ئىكەن.

بۇ چاغدا ماشىمىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئارقا يول بىلەن پىچانغا كېلىپ ھۇجۇم قىلدى. ناھىيە بازىرىنى قوغدىغۇچى پولك باشلىغى شۇڭفايۇ دەرۋازىنى تاقاپ قارشىلىق كورسەتتى، بۇ چاغدا شىڭشىسەيىنىڭ ئالدىنقى سەپتىن قايتىپ كېلىۋاتقان ئورۇس ئەسكەرلىرى يارىدەملىشىپ پىچاڭنى مۇھاسىرىدىن قۇتقازدى. لېكىن ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى ئۇزۇن ئوتمەي ئەگىپ تۇرپانغا چۈشتى. ئۇ چاغدا تۇرپانلىق مافۇمىڭ (خۇيزۇ) ئۇرۇمچى تەرەپتىن ئالدىنقى سەپكە ئېۋەتىلگەن قۇرال - ياراقلارنى تارتىۋېلىپ ماشىمىڭنىڭ قىسمىنى قارشى ئالدى. خەۋەرلەرگە قارىغاندا شۇڭفايۇ قوغلاپ زەربە بېرىمەن دەپ ماشىمىڭ قىسىملىرىغا تىرىك تۇتۇلغا چۈشۈپ قالغاندا ئۇلار شۇڭفايۇنىڭ پىچاندا قارشىلىق كورسەتكىنىگە ئوچلىگى كېلىپ، بۇرۇنغا تانا ئوتكۈزۈپ يېتىلەپ يۇرۇپ، ئۇلتۇرۇۋەتكەن.

ماشىمىڭ تۇرپاننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن داۋانچىڭغا ئادەم ئېۋەتسە، بىر تەرەپتىن نەنسەنگە ئادەم ئېۋەتىپ خۇيزۇلار بىلەن بىرلىكتە ئىش قوزغىماقچى بولدى. تۇرپاننىڭ قولدىن كەتكەنلىگى، داۋانچىڭ ئەتراپىدا ئەھۋال ئېنىق ئەمەسلىگى ئۇرۇمچىگە ئاڭلانغان بولسىمۇ، چارلاپ كېلىشكە ھېچكىم جۇرئەت قىلالمىدى. چىنشۇرىن ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىنىڭ باشلىغى زۇۋېيىشىڭنى ئۇرۇمچىدىن 20 كىلومېتىرچە يىراقلىقتىكى چىغدەن (جىجىساۋزى)نى مۇداپىئە قىلىشقا

ئېۋەتتى. بۇ چاغ 1932 - يىلنىڭ ئاخىرى. قاتتىق سوغۇق بولغان ئىدى. زۇۋۇپىشىڭ قىسىلىرى چىغدەننى ماكان تۇتۇپ، ئوت قالاپ، ئېھتىياتسىزلىق قىلىپ ئۇخلاپ ياتقاندا ماشىنىڭ قىسىلىرى كېچىدە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، ئەسكەرلەرنىڭ توسىنى قىرىپ تاشلىدى. زۇۋۇپىشىڭ ھەتتا پايپىغى بىلەن ئاياق كىيىمنى كىيىشكىمۇ ئۇلگۈرەلمەي بىر نەچچە مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن پىيادە ئۇرۇمچىگە قېچىپ كەلگەندە جەنۇبىي شىنجاڭنى ئۇنى قاماپ قويدى. جەنۇبىي يەنە خۇيزۇ ئاخۇنلىرىنى ۋە باشلىقلىرىنى يىغىپ، ھەر بىر مەسچىتلەرگە قاراشلىق خۇيزۇ خەلقىنى تېچلاندۇرۇپ، ھەر كىم ئوز كەسپىنى خالىرىچە قىلىشنى پىتنە - ئىغۋالارغا ئىشەنمەي، ئەسكى ئادەملەر بىلەن مەخپى ئالاقە قىلماسلىقنى چىكلىدى، شۇنىڭدەك ئۇلارنى خۇيزۇ خەلقىنىڭ بۇزۇلماسلىغىغا كاپالەتلىك قىلىپ ۋەدە ھوججەت يېزىشىلار دەپ بۇيىردى. لېكىن بۇ خىلى ئۇسۇل بىلەن خەلقنىڭ كوڭلىنى تېچلاندۇرالمىدى، بولۇپمۇ سىپىل سىرتىدا ئولتۇراقلاشقان تىجارەتچى خەنزۇلار ھەدەپ سىپىلنىڭ ئىچىگە كوچۇپ كىرىشىپ تۇققان، دوست - يارەنلىرىنىڭ ئويىلىرىغە ئورۇنلاشتى. مەنمۇ باشقىلارغا ئوخشاش شەھەر ئىچىگە كوچۇپ كىرىۋالدىم. پۇتۇن شەھەردە ھەربىي ھالەت بولۇپ، سودىگەرلەر پولكى قۇرۇلدى. ئاھالىلار ھەر كېچىسى بىردىن ئادەم چىقىرىپ، سىپىل ئۇستىدە گۇزەت قىلدى. دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ چوڭ دەرۋازىسىنى كېچە - كۇندۇز نۇرغۇن ئەسكەر مۇھاپىزەت قىلدى.

ماشىمىڭنىڭ بۇيىرىغى بويىچە ماچەنساڭ بىر قىسىم ئەسكەرنى باشلاپ قاراشەھەرگە ماڭدى. تەخمىنەن ھۇ يىلنىڭ ئە-

تىياز پەسلىدىن ئىلگىرى ياكى كېيىن بولۇش كېرەك، قارا - ھەھەردە تۇرۇشلۇق موڭغۇللارنىڭ خانى - خەنۋاڭ تاغ يولى بىلەن ئېۋەتكەن ئىككى ئادەمنى ئىككى سوتكىدا ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ جىن شۇرىنغا قاراشھەر ۋالىسى نىزىشى، پولك باشلىغى جەنشىكۇيلەرنىڭ ماريىك تەرىپىدىن ئولتۇرۇلگەنلىگىنى مەلۇم قىلدى. شۇنىڭ كەينىدىلا، كۇچاردىكى ھارۋۇدكەشلەرنىڭ شاڭيۇسى تومۇر ئىلى ھەم ئادەم توپلاپ قوزغۇلاڭ كوتەرگەنلىگى، ماجەنساڭ قىسىلىرى بىلەن بىرلىكتە ئاقسۇ ئەتراپىنى قالايمىقان قىلىۋاتقانلىغى، قەشقەردىمۇ جىددى ھالەت يۇز بەرگەنلىگى، شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرى تېچ ئەمەس ئىكەنلىگى قاتارلىق خەۋەرلەر تۇشمۇ - تۇشتىن كەلگىلى تۇردى. شۇڭا ئۇرۇمچى شەھرى ئېغىر ۋەھىمىگە چۇشكەن ئىدى.

شۇ ۋاقىتتا جىنشۇرىن ئۇرۇمچىنى ھەقىقى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، گارنىزون قۇماندان شىتاۋى قۇرۇپ، ئوزى سىلىڭ (قۇماندان) بولدى. چىنچۇڭنى مۇشاۋىر (سەنمۇ)لىققا تەيىن قىلدى. ھەمدە شەھەر گارنىزون قۇمانداڭلىغى قۇرۇپ قۇمانداڭلىققا سۇيزاۋجىنى تەيىنلىدى. جىيفېڭلۇ شەھەر گارنىزونى ھەربىي تەمىنات باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولدى. شۇڭشياۋيۇەن رۇسچە بىلگەنلىكتىن شتاپنىڭ ئالاقە باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولدى. بۇ چاغدىكى ئۇرۇمچى ئىنتايىن جىددى ھالەتتە ئىدى.

مەن نەنگۇەندىن شەھەر ئىچىگە كوچۇپ كىرىشتىن بىر - نەچچە كۈن ئىلگىرى، ئاپتوماشىنا ئىدارىسى (گاراژ)نىڭ باشلىغى گىيىركىن (ئاق ئۇرۇس) مېنىڭ ئويۇمگە كېلىپ پاراڭلاشقاندا، ئۇنىڭ تونۇشچە: «جىنشۇرىن قۇمۇل ۋەقەسىنى بىر تەرەپ

قىلىشتا ئۇتتۇرۇپ قويدى، مىللى قىرغىنچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ پۈتۈن ئولكىنىڭ قالايمىقانچىلىغىغا سەۋەبچى بولدى. جىن‌شۇرىنغا يالغۇز ئۇيغۇرلار ئەمەس، خۇيزۇلارمۇ قارشى تۇ- رۇۋاتىدۇ. خەنزۇلارمۇ جىن‌شۇرىندىن قۇتۇلۇمىسا، ئۇنىڭ بىلەن ئوخشاش ھالاكەتكە ئۇچرايدۇ» دىدى. ئۇنىڭ گېپىگە قارىغاندا مەندە جىن‌شۇرىن ئۇستىدىن ئىنقىلاپ قىلىدىغان خىيال بار- مۇ - دەپ چېكىپ باققانلىغى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ چاغدىكى تونۇشۇمچە: «شىنجاڭدا مىللەتلەر مۇرەككەپ، يول قاتناش مۇشكۇل، ئىنقىلاپ ھەركىتىنى ئويلۇنۇپ ئېھتىيات بىلەن ئىشلەش كېرەك. يېنىكلىك قىلغىلى بولمايدۇ» دەپ بىلەتتىم. يەنە بىر كۈنى تاۋىڭىيۇي كېلىپ مەن بىلەن سوزلەشكىنىدە، ئۇنىڭدىنمۇ: «جىن- شۇرىن ئاممىنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرىدى. ئەگەر ئاغدۇرۇپ تاشلان- مىسا خەلقنىڭ نەپرىتى بېسىلمايدۇ. جايلارنى تېچلاندۇرغىلى بولمايدۇ» دىگەن تونۇش بار ئىدى. تاۋىڭىيۇي يەنە ماڭا: «شەرقىي - شىمالدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ مەغ- لۇپ بولغان ماجەنشيەن، لىدۇ ۋە سۇبىگۈنلەر باشچىلىغىدىكى بىر قىسىم پىدائىلار سوۋېت ئىتتىپاقى زېمىنىگە چېكىنىپ، ھا- زىر سىبىر ۋە تۇركىستان - سىبىرىيە تومۇر يولى ئارقىلىق چوچەككە كېلىپ، شىنجاڭ ئارقىلىق ئىچكىرىگە كېتىدىكەن. جىن‌شۇرىن لۇشياۋزۇنى چوچەككە ۋالى قىلىپ تەيىنلىدى. ئۇ مېڭىش ئالدىدا ھېلىقى پىدائى قىسىملارنى قارشى ئېلىشنى تاپىلىدى» دىگەن خەۋەرنى ئېيىتتى.

1933 - يىلى 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى «ئىچكىرىگە بارىمەن» دەپ جىن‌شۇرىندىن رۇخسەت ئېلىپ، لۇشياۋزۇ بە-

لەن بىلە چوچەككە ماڭدىم. بىلىلىـ ماڭغانلاردىن خـەن شۇن، گۇاڭلۇلار بار ئىدى. يولدا 4 كۈن يـۇرۇپ چوچـەكـكە يېتىپ باردۇق. لۇشياۋزۇ لىجۇڭلىننىڭ ئورنىغا چوچەك ۋالىسى بولـدى. ئىككى كۈندىن كېيىن مەن چوچەكتىن يولغا چىقىپ، سو ـ ۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باكتۇغا يېتىپ بارغىنىمدا شەرقي ـ شىمالـ لىق پىدائي قىسىملارىمۇ شۇ جايغا يېتىپ كەلگەن ئىكەن. مەن تىيەنجىنگە بېرىپ ئۇزۇن ئوتمەستىنلا، ئۇرۇمـچىدە 12 ـ ئاپرېل سىياسى ئۇزگۇرۇشى بولدى.

12 ـ ئاپرېل سىياسى ئۇزگۇرىشىدە جىن‌شۇرېن قوغلاندى بولۇپ، تىيەنجىنگە كەلگەندە مەن ئۇنىڭ بىلەن بىر نەچچە نو ـ ۋەت كورۇشتۇم، جىن‌شۇرېن ئۇزىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى شارايىـ تى ۋە نىمە ئىش قىلىدىغانلىغى توغرىلىق ھېچنەرسە سۆزلىمىـ دى. ئۇ ئەنگلىيە كونسۇلىسىيەسىدىكى ماچاڭداۋ يـولىغا يېقىن چەتئەلچە سېلىنغان بىر ئىمارەتنى ئىجارىگە ئېلىپ، ئايلىق ئىـ جارىسى ئۈچۈن 100 يۈەندىن تۆلەپ ئولتاردى. ئەھۋالدىن قارد ـ غاندا تىيەنجىندە جىم ـ جىت ياتىدىغان ئادەمدەك كـورۇنەتتى.

1934 ـ يىلى جىن‌شۇرېن بېيجىڭگە بېرىپ تاماشا قىلىش ئەسـ ناسىدا، خۇاڭلىجۇڭنىڭ باشلىشى بىلەن نەنچاڭغا بېرىپ جياڭـ جېشى بىلەن كورۇشكەندە جياڭجېشى ئۇنىڭغا نەنجىنگـە بېرىپ شۇ چاغدىكى مەمۇرى ئىشلار پالاتاسىنىڭ باشلىغى ۋاڭجىڭۋېي بىلەن كورۇشۇشنى تاپىلىدى. بـۇ ۋاقىتتـا شىنجاڭ يېڭىسارلىق ئەيسا ئالپتىكىن نەنجىڭدە ئىدى. جىن‌شۇرېننىڭ تىيەنجىنگە كەلـ گەنلىگىنى ئاڭلىغان ئـەيسـا ۋاڭجىڭۋېيگە جىن‌شۇرېن ئـۇستىدىن ئەرىز قىلىپ، قاتتىق جازالاشنى تەلەپ قىلدى، „ ئـەگەر جازا ـ

لانمىسا خەنزۇغا چاپان يېپىپ، »ئاز سانلىق مىللەتنى كەمسىتىكەنلىك بولىدۇ. ئاتالمىش بەشى مىللەتنىڭ جۇمھۇرىيەت دىگەنى قۇرۇق گەپتىن ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ. ھەمدە چېگرادىكى مىللەتلەرنىڭ مەركەزگە مايىل بولۇشىدىن ئۈمىت كۈتكىلى بولمايدۇ.» دەپ كورسەتتى. شۇنىڭدەك يەنە جىنشۇرىن ئوز ئالدىغا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن توختام تۈزۈشۈپ، ھەربىي ئەسلىھىلەر سېتىۋېلىپ خەلقنى دەھشەتلىك باستۇردى. مىللى قەرغىنچىلىق يۈرگۈزدى. »شىنجاڭدىن نۇرغۇن مىقدارداۋ ئالتۇن ئېلىپ قېچىپ كەتتى. ھەرخىل قانۇنسىزلىقلارنى قىلدى. ئەگەر ئۇنىڭ قانۇنىنى ئاياق - ئاستى قىلمىشقا يول قويۇلىدىغان بولسا، دولەتنىڭ قانۇن - ئىنتىزاملىرىنى قانداق ساقلاپ قالغىلى بولىدۇ» دەپ شىكايەت قىلدى. شۇنا ئۇلۇجىۋۇبي جىنشۇرىننى قاماققا ئالدى. خۇالىلىجۇك شاڭخەيلىك مەشھۇر ئادۇۋكاتنى يالالاپ، جىنشۇرىننىڭ نۇرغۇن ئالتۇنلىرىنى خەشلەپ شاپاشلاپ ھەركەتلەندى. ئالتۇن، پۇل ئوز كارامىتىنى كورسۇتۇپ 1936 - يىلى جىنشۇرىن قاماقتىن بوشاپ چىقتى.

جىنشۇرىن دەۋرىدىن ئەسلىمىلەر

ليۇدىيخى

(1)

1928 - يىلىدىكى » 7 - ئىيۇل» ژەقەسىدە، مەن سىفەن مەكتىۋىنىڭ 1 - سىنىپىدا ئوقۇيتتىم ، كوزۇم بىلەن كورگەنلىرىم

ردىمۇ بار. ئۇ چاغدا فەنياۋنەن سىياسى- قانۇن مەكتەپلىرىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى جاڭچۇنشى، رادىيو ئىستانسىسىنىڭ باشلىغى لۇباۋرۇ، سىياسى ئىشلار نازارىتىنىڭ بولۇم باشلىغى ياڭچىڭنەن، يەنە باشقا خىزمەتچىلەر بىلەن مەخپى كېلىشۋالغان ئىدى. ۋەقەنى قوزغاشتىن بۇرۇن فەنياۋنەن مىچۇەندىكى بەزى خۇنەنلىك دىغانلار ۋە دۇبەن يامۇلىنىڭ ئالدىدىكى سەيپۇگلار ھەم خۇنەنلىك تىكىمچىلەربىلەن ئالاقىلىشىپ، دۇبەن يامۇلىنىڭ ئەتراپىدا تۇرۇپ، بۇيرۇق كۈتۈشكە ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى.

"7 - ئىيۇل" كۈنىسى، ياڭزېڭشىن سىياسى- قانۇن مەكتىۋىگە بېرىپ شۇ نوۋەتتىكى ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا قاتناشتى، نۇتۇق سوزلىدى، ئوقۇغۇچىلاردىن خۇشۇكاك سوزگە چەقان بولدى. مۇراسىم تۈگەپ زىياپەت باشلىنىشى ئارىلىغىداكوپچىلىك مېھمانلار زالىدا دەم ئېلىشىپ ئولتۇردى، ئەپيۇنكەشىجىن شۇرېننىڭ خۇمارى تۇتۇپ سولىشىپ كەتتى، ياڭزېڭشىن ئۇنى چۇشۇنۇپ جىنشۇرېنغا: "ئىشخانىدا بىر مۇنچە ھوججەتلەر تېخى بىر تەرەپ قىلىنمىغان، سىز ئالدىن قايتىپ كېتىڭ. زىياپەتنى كۈتمىسىڭىزمۇ بولىدۇ" دىدى. شۇنىڭ بىلەن جىنشۇرېن خوشلۇشۇپ قايتىپ كەتتى.

فەنياۋنەن ياڭزېڭشىننى ئېتىپ ئولتۇرگەندىن كېيىن، مەقسىدىگە يەتتىم دەپ ئوز ئادەملىرىنى باشلاپ جاڭجۇن يامۇلىنىڭ 3 - زالىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ يەرگە بېرىپ جىنشۇرېننى مەسلىھەتلىشىدىغان ئىش بار دەپ تەكلىپ قىلدى. جىنشۇرېن كەسكىن ئەمەس لەكگىرتاق - تاق ئادەم بولغاچقا سەل ئىككىلىنىپ قالدى، ياڭزېڭشىننىڭ ھەربى ئىشلار نازارىتىغا قاراشلىق بولۇم باشلىغى جاڭپېيۋەن، جىن شۇرېنغا: مەكتەپنىڭ ئوقۇش

پۇتتۇرۇش مۇراسىمىغا قاتناشقىلى كەتكەن ياڭزېڭشىن قايتىپ كەلـ
مەي تۇرۇپ، مەكتەپ مەسئۇلى فەن ياۋنەننىڭ قايتىپ كېلىشى گۇـ
مانلىق. بۇنى ئېنىقلاپ ئاندىن بېرىلىك دىدى. بۇ گەپكە گۇچۇڭـ
نىڭ شەنجاڭلىقىنى ئـەمدىلا تاپـشۇرۇپ كەلگەن لى خەيرۇ ھەم
قوشۇلدى. جىن شۇرېن شۇڭا يوقۇلاڭ بانىلارنى كۇرسۇتۇپ مەسـ
لىھەتكە چىقىمدى. بۇ ئارىلىـقتا مەكتەپ تـەرەپتىن بىر ئادەم
كېلىپ: ياڭزېڭشىن، دۇفارۇڭ، گاۋليەندۇ ۋە كانىۋاي چاڭ × ×،
جاڭ × × لارنىڭ ئېتىپ ئولتۇرۇلگەنلىگىنى خەۋەر قىلدى. جىن
شۇرېن دەرھال مۇھاپىزەتچىلەرنى تەرتىپنى يىغماقچى بولدى. لېكىن
مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ قاۋۇلراقلىرى ياڭزېڭشىن بىلەن بىللە كەتكەن
ئىدى. دەل شۇ پەيتتە باتالىيون باشلىغى دۇگۇجىڭ، (دۇفارۇڭـ
نىڭ ئوغلى). ئاتىسىنىڭ سىياسىـ قانۇن مەكتەپتە ئېتىلىپ ئولـ
گەنلىگىنى ئاڭلاپ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ بېرىپ ئىنتىقام ئېلىشقا
ماڭىدۇ. مەكتەپنىڭ كەينى دەرۋازىسىغا بارغاندا، يارىدار بولغان
يەن يۇيشەن ئۇچراپ ھەقىقى ئەھۋالىنى، يەنى ئوقۇغۇچىلار قوزـ
غىغان ئىش ئـەمەس دىگەندىن كېيىن ئۇلار قـايتىپ كەلگەندە
جىن شۇرېن ئۇنى چوڭ يامۇلغا بېرىشقا بۇيرۇيدۇ، دۇگۇجىڭ دۇبەن
مەھكىمىسىنىڭ 3 ـ زالىغا يېتـىپ كەلگەندە گەرچە فەن ياۋنەن
قارشى چىققان بولسىمۇ لېكـىن تەڭ كېلەلمەي قولـغا چۈشۈپ
قالدى ۋە دەرھال ئېتىپ ئولتۇرۇلدى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى
ئوز كوزى بىلەن كورگەن چىڭگۇاڭ دەرھال جىن شۇرېنغا: توپۇـ
لاڭنى بىسىقتۇرىدىگىز، ھەمدە باش قۇماندانلىقنىڭ ئىنتىقامىنى ئالـ
دىگىز، بىز، سىزنى ھىمايە قىلـدۇق، ماۋۇ رادىيو گىراممىنىڭ
ھەممىسىنى سىزگە تاپشۇراي! دەپ قولىدىكى رادىيو گىراممىلارـ

نى تاپشۇردى. جەنشۇرىن ئۇنىڭغا: ئۇنداق بولسا ياخشى، سىز ھازىر تىلىگىراف ئىستانسىسىغا چاپسان بېرىڭ. تىلىگىراف ماشىنىلىرىغا تولۇق جاۋاپكار بولىسىز، ھوكۇمەت ئالاقىلىرى ئاۋالقىدەك باشقۇرۇلسۇن دىدى.

شۇ كۈنسى، فەنياۋنەن قاتارلىقلار ئولتۇرۇلگەندىن كېيىن، جەنشۇرىن ئىچكى ئىشلار نازىرى لىيچى، مالىيە نازىرى شۇي يىسەن، تەمىرات نازىرى يەنيۇيشەن (يارىدار بولۇپ كېلەلمەمدى)، ئولكىلىك كېڭەش باشلىغى لىيرۇك، ئۇرۇمچى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى چەنجىشەنلەرنى چاقىرىپ، مەسلىھەت ئوتكۈزدى. مۇزاكىرە ئارقىلىق (1) خەلقنى تېچلاندۇرۇش ئۈچۈن ئېلان چىقىرىش؛ (2) ۋەقەنىڭ ئوتتۇرىسىنى مەركەزگە مەلۇم قىلىپ تىلىگىرام يوللاش؛ (3) پۇتۇن ۋىلايەت، ناھىيىلەردىكى ھەربىي-مەمۇرى خادىملارغا ئومۇمى تىلىگىراممىا يوللاش، بىر تەرەپتىن ۋەقەنىڭ ئوتتۇرىسىنى چۈشەندۈرۈپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ پوزىتسىيىسىنى بىلمەكچى بولدى.

خەلقنى تېچلاندۇرۇش ئېلانى شۇ كۈنى كەچقۇرۇن چاپلاندى. مەن ئۇ چاغدا دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇۋاتاتتىم. سىياسىي قانۇن مەكتەپتە ۋەقە چىققانلىغىنى ئاڭلاپ شۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئاكام لىيۇدىئىندىن قاتتىق ئەندىشە قىلدىم، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئاكامنى ئىزدەپ كەلسەم دەرۋازىنىڭ چوڭ تېمىغا چاپلانغان ئېلاننى بىر مۇنچە ئادەملەر توپلۇشۇپ ئوقۇۋاتقان ئىكەن. جەنشۇرىننىڭ نامىدا چىققان ئېلاننىڭ ئاساسىي مەزمۇنى فەنياۋنەننىڭ يالاڭزىڭشىننى ئولتۇرۇش جەريانى ۋە جەنشۇرىننىڭ توپىلاڭنى بېسىقتۇرغانلىغىغا دائىر ئەھۋاللار، يەنە

ئۇنىڭدا فەن‌ياۋنەن قاتارلىقلار قولغا ئېلىندى. ھەر مىللەت خەلـ
قىنىڭ خاتىرجەم كەسىپ قىلىشىنى ھەرگىز پاراكەندە بولماسـ
لىقلىرىنى ئۈمىت قىلىمىز دىيىلگەن.

7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، ياڭزېڭشىننىڭ جەسىدى سىياسىـ
قانۇن مەكتەپتە ساندۇققا سېلىنىپ شاڭدى مياۋ بۇتخانىسىغا ئاپـ
رىلدى. ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ تەزىيە مۇراسىمى 40 كۈن داـ
ۋام قىلدى. مەشھۇر راھىپلار، شېخلار، لامالارنىڭ ھەر قايسىسى
ئوز قائىدىسى بويىچە رەسىمىيەت ئادا قىلدى. ياڭزېڭشىننى ئۇـ
زۇتۇش مۇراسىمىنى چېن‌دىيەنكۇي باشقۇرۇپ خېلى تەنتەنىلىك
ئۇزاتتى.

ئاڭلىشىمىزچە فەن‌ياۋنەننىڭ ياڭزېڭشىننى ئولتۇرۇش قەسـ
تىگە جاڭشېڭمۇ قاتناشقان ئىكەن. ئۇ، ئەسلىدە تاشقى ئىشلار
ۋاكالەتخانىسىتىڭ بولۇم باشلىغى بولۇپ فەن‌ياۋنەن بىلەن بەك
يېقىن ئوتتىدىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە سىياسىـ قانۇن مەكتەپنىڭ
قانۇن ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ جاڭچۇنشى بىلەنمۇ ياخشى، لېكىن
جاڭشېڭ فەن‌ياۋنەننىڭ ئىشى ئەمەلگە ئېشىپ چوڭ ھوقۇقنى قولغا
ئالغاندىن كېيىن، ئاندىن بىرىپ يارىدەم بەرمەكچى بولغان. شۇڭـ
لاشقا جىن‌شۇرېن باشتىن - ئاخىر ئۇنىڭغا ئىشەنمىدى، شۇنىڭ
ئۈچۈن «12 - ئاپرېل» ۋەقەسىدە جىن‌شۇرېننى غۇلاتقان چاغدا،
جاڭشېڭ ئاساسلىق ئادەملەرنىڭ بىرسى بولدى. شىڭشىسەيمۇ
ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ ياڭزېڭشىن جىن‌شۇرېنلارغا سەمىمىيەتسىزـ
لىك قىلغان ئادەم كەلگۈسىدە شىڭشىسەيگىمۇ شۇنداق قىلىدۇ
دىگەن تونۇشقا كەلدىدە 1937 - يىلى جاڭشېڭ باشچىلىغىدىكى
ئىسيان كوتۇرۇشكە ئۇرۇنغانلار ئەنزىسىنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ،
ئۇنى ئولتۇرۇپ تاشلىدى.

(2)

جىن‌شۇرېن شىنجاڭنىڭ چوڭ هوقۇقىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، ھەربى ھازىرلىقلارنى رەتلەش، چېگرا رايوننى مۇھاپىزەت قىلىش، ماتارىپنى يولغا قويۇش، كادىرلار يېتىشتۈرۈش، تەبىئى بايلىقلارنى ئېچىش، سانائەتنى يولغا قويۇشتەك سىياسى پىرۇگىراممىا ئېلان قىلغان بولسىمۇ ئەمما ئوز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئىشنى ھەربى تەييارلىقلارنى كۈچەيتىشتىن باشلىدى. يالۋۇزبۇغىن دەۋرىدە، سەندۇڭبىدا دەۋرىيە شتاۋى بولۇپ جياڭسۇڭلىك دىگەن كىشى دەۋرىيە قۇماندانى (سىجاڭ) ئىدى. يېشى 70 تەن ئاشقان بۇ ئادەم، ئۇزۇن ئوتەمەي ئولۇپ كەتتى. جىن‌شۇرېن سىجاڭلىقنى قوشۇمچە ئېلىۋېلىپ پەۋقۇلئادده روتىلارنى 10 غا يەتكۈزدى. روتا ئىشتاپلىرىنىڭ ھەممىسى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئىچىدە ئىدى، دۇگۇجىژنى دەسلىۋىدە پولىك باشلىغى كېيىنچە بىرىگادا باشلىغى (لۇيچاڭ)لىققا ئوستۇردى. بىرىگادا ئىشتاۋى ھازىرقى جىيەنگولۇنىڭ شىمالىدا ئىدى. جىن‌شۇرېننىڭ چاپارمىنى سۈيزاۋجى، «7- ئىيۇل» ۋەقەسىدە خىزمەت كورسىتىكەنلىكتىن تۇەنجاڭلىققا (پولىك كوماندىرلىغىغا) ئوستى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جىن‌شۇرېن بىرتۇركۈم ئوتتۇرا ھەم توۋەن دەرىجىلىك ھەربى ئوفىتسىرلارنى يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن، ئاۋۋالقى تىسىيە ئەترىدى قۇردى. 1928 - يىلدىن تارتىپ ھەربى مەكتەپ قۇرۇپ ئۇرۇمچى ۋە ھەر قايسى ناھىيىلەردىن، بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى. ئادەم سانى 70

ئەتراپىدا بولسا كېرەك. ئوقۇغۇچىلارنىڭ يىمەك - ئىچمەك، يا- تاق، كىيىم - كېچەك راسخوتلىرىنى ھوكۇمەت تەمىنلىدى ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر ئايدا ياردەم پۇلى بېرىلىپ تۇردى. بۇ، پۇلنىڭ سانى شۇ ۋاقىتلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىنىڭ مۇ- ئاشىغا تەڭ ئىدى. مۇدىرلىقنى جىنشۇرىن ئوزى قوشۇمچە ئىش- لىدى. چىن پەكشىيۇ ئىلمىي مۇدىر ئىدى. تىل - ئەدەبىيات، ماتىما- تىكىدىن باشقا، ئىستىراتېگىيە - تاكتىكا دەرسلىرى ئاساس قىلى- نىاتتى، باشقۇرۇش چىڭ بولۇپ دەرستىن قېلىشقا يول قويۇلمايتتى.

(3)

1928 - يىلى، ياڭزېكشىن ئەپيۇننى مەنى قىلىشنى، ئەپ- يۇن تېرىشقا ئوزگەرتتى. ئەپيۇن تېرىلىدىغان ئاساسلىق ناھىيە- لەردە ئىدارە تەسىس قىلىپ ئەپيۇندىن باج ئالدى.

جىنشۇرىن دۇگۇجىڭ قاتارلىق مەنسەپدارلارنىڭ ھەممىسى ئەپيۇنكەش ئىدى. ھوكۇمەتكە يېقىنلاردىن لاۋېلەر، شاۋېلەر، خېنىملار، چوڭلارنىڭ قىزلىرى ھەممىسى دېگىدەك ئەپيۇنكەش ئىدى. ھەتتا پاھىشەخانىلاردىمۇ ئەپيۇن چىراقلىرى تەييار بولۇپ مېھمان كۈتۈشنىڭ ۋاستىسى بولاتتى. ئۇيغۇر- قازاقلار نەشە چېكىشكە ئامراق. شۇڭا ياڭزېكشىن جىنشۇرىن دەۋرلىرىدە ئەپيۇنخانا ھەم بەك چېكىدىغان مەيخانىلار ھەممىلا جايدا ئومۇم- لاشقان ئىدى. ئەپيۇن - بەك چېكىپ ، بەشلەك قەغەز ئوينىش، داۋىملىق ئىشقا ئايلىنىپ قالغان ئىدى. ئەپيۇن تاماكا چەكمەي- دىغانلارمۇ، ئانچە - مۇنچە شوراپ قويىمىسا بولمايتتى.

هەر يىلى ئەپيۇندىن مەھسۇلات ئېلىش پەسلىدە چوڭ - كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى دىگىدەك ئەپيۇن سېتىۋېلىش ئۇچۇن گۇچۇك. چوچەك ئەتراپلىرىغا ئادەم ئېۋەتەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە دۇگۇجىڭ ھەممىدىن جىق سېتىۋالاتتى، قانچە بولسا شۇنچە ئالاتتى، ئۇ، ئوزىنىڭ ئېھتىياجىنى تەمىنلىگەندىن تاشقىرى، جىن شۇرېن ئۇچۇنمۇ بىر قىسىم ئەپيۇن سېتىۋالاتتى.

بۇنداق ئەھۋاللار تا 1936 - يىلغىچە داۋام قىلدى، شۇ چاغدا مەن قەشقەر باجخانا ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ئىدىم، شۇ يىللىرى قەشقەردىكى ھىندىستانلىق سودىگەرلەردىن 300 مىڭ سەردىن جىقراق نەشە، 3 - 4 مىڭ سەردەك ئەپيۇن چىقتى. قانۇن بويىچە مۇسادىرە قىلىشقا ھەتتا جازالاشقا تىگىشلىك ئىدى. قەشقەردىكى، ئەنگلىيە كونسۇللىرىنىڭ ئارىغا كىرىشى بىلەن ئەپيۇننى پۇتۇن مۇسادىرە قىلدۇق، نەشىنى 60 پىرسەنت باج تولەپ ھىندىستانغا ئېلىپ كېتىدىغان قىلدۇق.

(4)

ياڭزېڭشىن ، جىن شۇرېن دەۋرلىرىدە شىنجاڭنىڭ ۋىلايەت ناھىيىلىرىدىگە پۇتۇنلەي ئوزلىرىنىڭ تۇققانلىرى ياكى دوست- يار- رەنىلىرىنى ئەمەلدار قىلاتتى. ئۇ چاغدا بىرەر قېتىم شەنجاڭ بولىغان كىشى، بىر نەچچە يىل يېتىپ يەيتىتى، ياڭزېڭشىننىڭ تەيىنلىگەن شەنجاڭلىرى ئاۋال شاڭدىمياۋ (بۇتخانا)گە بېرىپ قەسەم بېرەتتى، بىر تەيىنلەنگەن شەنجاڭ 4 5 يىلغىچە، ھەتتا 7 - 8 يىلغىچە تۇرىۋېرەتتى. ياڭزېڭشىن، جىن شۇرېن دەۋرلە-

ىنده هەر قايسى ناھىيىلەردىن ئېلىنىدىغان باجنى كوتۇرىگە بېرىـ
ۋاتاتتى. مەسىلەن: ئاشلىق بېجى، چارۋا - مال بېجى قاتارلىقلار-
نى ئاتاقتا سودىگەرلەرتوختام بويىچەكوتۇرىگە ئالمىدۇ دىيىلىسىمۇ،
ئەمىلىيەتتە مەرتەۋىلىك زاتلار بىلەن ھاكىملار يەك ئەچىدە تىل
بىرىكتۈرۈپ ھەر يىلى كوتۇرىگە ئالاتتى ۋە پايدىغا تەك شېرىك
بولۇشاتتى. ئەمپورت - ئېكسپورت (تاموژنا) بېجىنى ئالساق،
ئىلى، چوچەك، قەشقەر، ئۇچتۇرپان قاتارلىق جايلاردىكى مەخـ
سۇس تەيىنلەنگەن تاموژنى باجىگىرلىرى مەسئۇل قىلىناتتى، ئالـ
تايدىن كېيىك ئالتۇن ئېلىش ئۈچۈن ھەر يىلى نۇرغۇن ئادەمـ
لەر ئالتايدىكى ئالتۇن سايغا بېرىپ كېيىك ئالتۇن كولىشاتتى،
شۇنىڭ ئۈچۈن ئالتۇن بېجى يىغىدىغان ھەيئەت تەيىنلەپ ئالـ
تۇن بېجى ئالاتتى. ئالتۇن بېجىنىڭ نىسبەت مىقدارى 4 پىر-
سەنت بولىسىمۇ، يىلىغا 5 - 6 يۈز سەر ئالتۇن يىغىلاتتى. ئاگلىـ
شىمىزچە بۇ ئالتۇننىڭ ھەممىسى جىن‌شۇرپىننىڭ يانچۇغىغا چۈـ
شۈپ كېتىدىكەن. جەنۇبىي شىنجاڭدا بازار بېجى، ئۇششاق يايـ
مچىلاردىن ئېلىنىدىغان باج - خىراجلار، ھاكىملارنىڭ خېنىم -
قىزلىرىنىڭ ئۇپا - ئەگىلىكلىرىگە خەتلىنەتتى.

ھەر ناھىيىنىڭ غەللە - پارىغىنى شەنجاڭلار يىغاتتى-دە،
ئارتۇق ئېلىنغان قىسمى شەنجاڭنىڭ نەپەقەسى بولاتتى، يەنە
ھەربىر ناھىيىلەردە بوز يەر ئوزلەشتۈرۈلسە، ئۇنىڭدىنمۇ بەلگـ
لىمە بويىچە غەللە - پاراق ئېلىناتتى. بۇنىڭدىن توپلانغان غەلـلە
شەنجاڭ بېگىملىرگە تەقسىملىنىدۇق بولاتتى، يۇقۇرىغا تاپشۇرمايتتى،
بەزىدە ئازغىنە قىسمىنى يۇقۇرىغا تاپشۇرۇپ قويىاتتى. ھەرقايسى
ناھىيىلەردىن غەللە - پاراق يىغىدىغان چاغدا ئولكىلىك ھوكۇـ

مەتتىن شەنجاڭلارنىڭ غەللە - پاراق يەغىشقا يـاردەملىشىدىغان نازارەتچى ھەيئەتلەرنى تەيىنلەيتتى. مەزكور نازارەتچى ھەيئەتـ لەر يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ يېتىـش - قوپۇش، غىزا- لىنىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى شەنجاڭ بېگىم مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇراتـ تى، ئىش تۈگەپ ئۇرۇمچىگە يانغاندا شەنجاڭ ئايرىم ھالدا ئۈر- غۈن يول خىراجىتى سـوغا قىلاتتى. چارۋىچىلىق رايونلىرىدىن ئوت ئۈچى نامىدىكى باج ئېلىناتتى، ئۇنىمۇ شەنجاڭلار ھەرىيلى ھەر قايسى چارۋىچىلىق رايونلىرىغا ئادەم ئېۋەتىپ يىغۋېلىپ، نىسبەت بويىچە ئولكە غەزىنىسىگە تاپشۇراتتى، ئارتۇق قىسمىغا شەنجاڭ بېگىم ئىگە بولاتتى.

يەنە ئۇ چاغلاردا، ھەر قايسى ئورۇننىڭ ئىشى جىق ئا- دىمى ئازلىق قىلاتتى، ساۋاتسىزلار تولا، يېزىش، ھىسابـلاش قولىدىن كېلىدىغانلار ئاز بولغانلىقتىن، بىر ئىش قىلسىلا، بىر ئۇلۇش مۇئاش ئالاتتى. بۇنىڭ نامى قوشۇمچە خىزمەت دەپ ئا- تىلاتتى. شۇڭا بىر ئادەم ھېممىسى 2 دىن 3 كىچە خىزمەتنى قو- شۇمچە ئىشلەپ، 3 كىشىلىك (ئۇلۇش) مۇئاش ئالاتتى.

(5)

جىن‌شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن، نەنجىڭدىكى گومىن- داڭ دائىرىلىرى، جىن‌شۇرېنغا شىنجاڭدا فىرقە خىزمىتىنى باشـ قۇرىدىغان گومىنداڭنىڭ بىر نەچچە مەسئۇل ئەزاسىنى ئېۋەتىش توغرۇلۇق مەسلىھەت سېلىپ قايتا - قايتا تېلېگىراممىلا ئېۋەتتى. جىن‌شۇرېن باھانە كورسۇتۇپ بۇ ئىشنى ئارقىغا تارتتى، كېيىن

گومىنداڭ ئاۋال ئادەمنى بەلگىلەپ ئاندىن ئۇقتۇرۇش چارىسىنى قوللۇنۇپ ۋېيىيۇگجىڭ دىگەن بىرسىنى شىنجاڭغا فىرقە خىزمىتىنى باشقۇرۇشقا تەيىنلىدى.

جىن شۇرىننىڭ فىرقە خىزمىتى توغرۇلۇق خوشىيوق بولسىمۇ، لېكىن بۇ نوۋەت مەركەز ئادەم تەيىنلىگەنلىگى ئۈچۈن كورۇنۇشتە بولسىمۇ ھەـ ئە دەپ قويۇشقا توغرا كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن لىيۇشاۋلىنى ئومۇمى مەسئۇل قىلىپ ئاۋال ئولكىلىك فىرقىنى قۇرۇشقا تەيىنلىدى.

ۋېيىيۇگجۇ فىرقە خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلغۇچى سۈپىتىدە ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئۇلكىلىك فىرقىدە ياتتى. ئۇ يالغۇز بولغاچقا تاماق مەسىلىسىمۇ قىيىن ئىدى. ئامالسىزلىقتا سىمىسىز رادىيو ئىستانسىنىڭ باشلىغى ۋاڭيۇەنخەننىڭ ئويىدىن تاماق يەپ يۈرىدى. ئۇرۇمچىدە يۇقۇرى تەبەقىدىكى زاتلارنىڭ ھېچقايسىسى ۋېيىيۇگجۇ بىلەن يېقىنلاشمىدى. پەقەت سۇڭجىمىڭ ئىسىملىك تېخنىك خادىم لەنجۇلۇق بولغاچقا (ۋېيىيۇگجۇمۇ لەنجۇلۇق ئىدى) يۇرتداشلىق يۈزىسىدىن ئۇنىڭ بىلەن دايىم ئۇچرۇشۇپ ـ پاراكلىشىپ تۇردى. ئەمەلىيەتتە ئۇ جىن شۇرىن تەرىپىدىن ۋېيىيۇگجۇنىڭ سوز ـ ھەرىكەتلىرىنى نازارەت قىلىشقا تەيىنلىگەن ئادەم ئىدى. ۋېيىيۇگجۇ سۇڭجىمىڭنىڭ پايلاقچى ئىكەنلىگىنى سەزمەستىن بەزىبىر گەپلىردە جىن شۇرىنغا نارازىلىق سوزلەرمۇ قىلاتتى. بۇنى جىن شۇرىن ئاڭلاپ نارازى بولدى. دەل شۇ پەيتتە ۋاڭيۇەنخەن جىن شۇرىنغا: ۋېيىيۇگجۇمەن گۇچۇڭغا ھوكۇمەت خىزمىتى بىلەن كەتكەندە ئايالىمغا قانات سورەپتۇ دەپ ئەرز قىلدى. جىن شۇرىن مۇشۇ بانا بىلە نلائۇنى قوغلىۋەتتى.

(6)

قۇمۇلدىكى لىيۇشىزىڭنىڭ ئورنىغا جۇرۇيشى سىجاڭ (دىئۇد-
زىيە باشلىغى) بولغاندىن كېيىن، يولۇاس بىلەن ماجۇڭىنىڭ بىر-
لىشىپ قۇمۇلنى مۇھاسىرە قىلدى، ۋەزىيەت جىددىلەشتى. جىن
شۇرېن لۇشياۋزۇنى قۇماندان، شىڭشىسەينى سەنمۇ (ھەربى ئىش-
لار مۇشاۋىرى) دۇگۇجۇنى ئالدىنقى سەپ قۇماندانى قىلىپ تە-
يىنلىدى. دۇگۇجۇنىڭ ئالدىنقى سەپتىكى قىسىملىرى لودۇڭغا
بارغاندا ، شىڭشىسەي مەسلىھەت بېرىپ: لودۇڭنىڭ ئالدى تە-
رىپىدە 5 جىلغا بار، بولۇپمۇ بەشىنچى جىلغىنىڭ يەر شارايىتى
ئىنتايىن خەۋپلىك، ئەگەر شۇ جايدا ئاكۇپ كولاپ توسايدىغان
بولساق دۇشمەنلەر ئوتەلمەيدۇ. ئۇچىنچى جىلغىمۇ خەۋپلىك. ئە-
گەر ئۇچىنچى جىلغىدا ئاكۇپ كولاپ، 2 - مۇداپىە سىپى قۇ-
رۇدىغان بولساق، لودۇڭ پۇتۇنلەي خەۋپسىز بولىدۇ. ئەگەر لو-
دۇڭ قولدىن كېتىپ جىجىساۋزا (چىغلىق) ياكى چوچەك بۇلاققا
چېكىنىشكە توغرى كەلسە ئۇ جاي ئوچۇقچۇلۇق بولغاچقا كېچىسى
ئوت قالىماسلىق كېرەك، ئۇ چاغدا دۇشمەنلەر بىزنىڭ ھەقىقى
ئەھۋالىمىزنى پەرق ئېتەلمەستىن ئىلگىرىلەشكە جۇرئەت قىلالا-
مايدۇ. ئۇنداق قىلماي ئوت قالايدىغان بولساق دۇشمەنلەر قە-
سىملىرىمىزنىڭ تۇرغان جايىنى بىلىۋېلىپ تورت تەرەپتىن ھۇ-
جۇمغا ئوتسە، تەڭ كېلەلمەي قالىمىز دەپ مەسلىھەت بەردى.
ئەمما لودۇڭغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن ئاكۇپ كولاپ مۇداپىە
كورۇش بۇياقتا تۇرسۇن، ھەممە ئادەم چېدىر ئەچىدە بەشلەك

قەغەز ئويناپ ئەپيۇن چېكىپ خىرامان يانتى.

شۇ چاغدا ماجۇگىيىڭ قىسىمىنىڭ رازۋېت روتا باشلىغى تاۋ × × ئوز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ لودۇگغا كەلمەكتە ئىدى. بەشىنچى جىلغىغا كەلگەندە، يوشۇرۇنۇپ ياتقانلار بولمىسۇن دەپ ئېھتىيات قىلىپ، ئەسكەرلىرىنى ئومىلەپ مېڭىشقا بۇيرىدى، ئەسكەرلىرى نىمىدىن قورقىمىز؟ دىگەندە، تاۋ × ×: دۇگۇجىڭ ھەربى ئىشلارنى ئۇقمايدۇ، لېكىن شىڭشىسەيدىن ئېھتىيات قىلماي بولمايدۇ، دىدى. ئەمما بۇ يەردە بىرمۇ ئەسكەر يوق ئىكەن، تاۋلىيەنجاڭ تۇرۇپ: شىڭشىسەيمۇ قۇرۇق نامى بار نىمىكەن دىدى. ئۇچىنچى جىلغىغا يېتىپ كەلگەندە، تاۋ × × يەنە ئەسكەرلىرىگە ئېھتىيات قىلىڭلار دەپ تاپىلايدۇ. نەتىجىدە ئۇ يەردىمۇ ھېچكىم يوق، شۇنداق قىلىپ تاۋنىڭ قىسىملىرى دۇگۇجۇ گازارمىسىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىدۇ. دۇگۇجۇنىڭ بىخوت يانقان ئەسكەرلىرى ھولۇقۇپ كېتىپ قاچقانلىرى قېچىپ، تىرە - پىرەك بولىدۇ. دۇگۇجۇمۇ قولغا چۈشۈپ قالغىلى قىل قالدى. ئۇ پەقەتلا ۋاڭچەنيۇەن باشلىق 30 نەچچە مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەرنىڭ ھىمايىسىدا قۇتۇلۇپ چىقتى.

دۇگۇجىڭجىساۋزىغا يېتىپ كەلگەندە، قارا ئۇغۇ چۈشتى. ئەسكەرلىرى تاماق يەيتتۇق دەپ غىڭشىيدۇ، دۇگۇجۇمۇنىڭمۇ ئەپيۇن خۇمارى تۇتۇپ شۇ يەرگە چۈشكۈن قىلدى. بەزىلەر كېچىدە ئوت قالدىمايلى دۇشمەن كورسە جەزمەن قوغلاپ كېلىدۇ دىسىمۇ، لېكىن دۇگۇجۇ لودۇگدىكى ساۋاقنى كوزدە تۇتماي ئوت قالاپ، تاماق ئېتىڭلار دەيدۇ، تاۋلىيەنجاڭ ئوتقا قاراپ دۇگۇجۇنىڭ قىسىملىرى بار جايىنى بىلىۋالىدۇ دە، قورشاپ ھۇجۇم قىلىدۇ. دۇگۇجۇ ئەھۋالىنىڭ يامانلىغىنى بىلىپ بىر نەچچە ئادەملىرى بىلەنلا قاچ-

قان بولسىمۇ ئوتتۇرا يولدا يارىدار بولسۇ، ھەتتا ماڭالماي قا-
لىدۇ. ھېنىدا ئىككى نەپەر مۇھاپىزەتچىسى قالغان ئىدى، ئۇلار
يىغىلىشىپ دۇ × × بىلەن ھايات - ماماتتا بىللە بولۇشقا ۋەدە
قىلىشىۋاتقاندا ماجۇگىيەڭنىڭ بىر لىيەنجاڭى ئاڭلاپ دۇگۇجىڭنىڭ
ئولىمىگەنلىگىنى كورگەندىن كېيىن بىر پاي ئوق بىلەن ئېتىپ
ئولتۇرۇپ كاللىسىنى كېسىۋەتتى، ھېلىقى ئىككى نەپەر يىغلاڭغۇ
ئەسكەرنى ھەيدەپ ئاپىرىپ مەلۇم قىلىدۇ. ماجۇگىيەڭ ئەينى
ۋاقىتتىكى ئەھۋالنى سوراشتۇرغاندا، ھېلىقى ئىككى ئادەم راس
سوز قىلىدۇ. ماجۇگىيەڭ ھېلىقى ئىككىسىگە سىلەرنىڭ نىيىتىڭلار
تۇزۇك ئادەم ئىكەنسىلەر دەپتۇ. كەينىدىنلا ئەسكەرلىرىنى يىغىپ
ھېلىقى لىيەنجاڭنى سەپ ئالدىغا چىقىرىپ قىلىچ بىلەن چېپىپ
تاشلايدۇ. بەزىلەرنىڭ دېيىشىگە قارىغاندا، ھېلىقى لىيەنجاڭ خىز-
مىتىنى مەلۇم قىلغاندا ئەمەلىيەتنى ئاشۇرۇپ سوزلىگەنلىگى ئۈ-
چۈن ئولتۇرگەنمىش، يەنە بەزىلەرنىڭ دېيىشىچە : ماجۇگىيەڭنىڭ
قارىشى بويىچە دۇگۇجىڭنى كوتۇرۇپ گازارمىغا ئەكەلگەن بولسا
داۋالاپ ساقايتساق تەسىرى ياخشى بولاتتى، لىيەنجاڭنىڭ ئېتىپ
ئولتۇرگەنلىگى خاتا بوپتۇ ددپ چېپىۋەتكەنمىش ، زادى قايسى
راس، بۇنى ئىسپاتلاش قىيىن.

دۇگۇجىڭنىڭ ئەسكەرلىرى پۇتۇنلەي تار- مار بولۇپ روھ-
سىزلىنىپ كەتتى. لۇشياۋزۇ ئەسلىدە مەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ
چاشقاندىنمۇ قورقۇنچاق نەرسە بولغاچقا، ھەدەپ چېكىنىۋەردى.
ماجۇگىيەڭنىڭ شىڭشىسىنىڭ بارلىغىنى بىلىپ ئىلگىرىلەشكە جۇر-
ئەت قىلالماي سوقۇشماستىن قوغلاش چارىسىنى قوللاندى. جىن
شۇرىننىڭ قۇمۇل مۇھاسىرىسىنى بىر تەرەپ قىلىش پ لانى مۇشۇ
جايغا كېلىپ سۇغا چىلاشتى.

(7)

قۇمۇل ۋەقەسى بەرىنچى قېتىم تېنچلانغاندىن كېيىن، ھەسەنباي قاتارلىق قۇمۇللۇقلار جەنشۇرىنىدىن قۇمۇلغا قايتىپ كېلىشكە رۇخسەت سورىغاندا جەنشۇرىن رۇخسەت قىلمىدۇ. ھەسەنباي قاتارلىق قۇمۇللۇقلار 100 دىن ئارتۇق ئېشەك بىلەن شىنجاڭغا قاراپ كېلىۋېتىش جەريانىدا ھەر بىر مۇھىم چازىغا كەلگەندە تېلېگىراممىا ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ تۇرغان ئىدى. قۇمۇل تەۋەسىگە يېتىپ كەلگەندە خەۋەرلىشىش مۇمكىن بولمىدى. ئەسلىدە جاڭ لىيەنجاڭ دىگەن بىرسى ھەسەنباي قاتارلىق ئۇيغۇرلارنىڭ قۇمۇلغا كوچۇپ كېلىۋاتقان خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىشەنچلىك ئادەملىرىنى باشلاپ بېرىپ ئۇلارنى تىوساپ ھەممە ئادەمنى ئولتۇرۇپ، بارلىق مال ـ مۇلۇكلىرىنى يەنى نەچچەمىڭ سەر ئەپيۇن 1000 سەردىن ئارتۇق كۈمۈش تەڭگە نۇرغۇن چاي ۋە كۈندۇلۇك ئېستىمال بۇيۇملارنى بۇلىۋېلىپ قۇمۇلغا كېلىۋالغان ئىدى. جاڭلىيەنجاڭ بۇ ئىشنى ھېچكىم تۇيمىدى دەپ ئويلايدۇ، لېكىن جاڭلىيەنجاڭلار بۇلاڭچىلىق قىلىۋاتقان چاغدا تاغ بېشىدا ئېشەك بېقىۋاتقان بىر كىچىك بالا ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغان ئىكەن، بۇ بالا كېلىپ يولۋاسقا مەلۇم قىلىدۇ. يولۋاس دەرھال لىخەيرۇنىڭ تەكشۈرۈپ چارەكورۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. لىخەيرۇ كوڭۇل بولمەيدۇ، بۇ توغرۇلۇق يولۋاس ناھايىتى نارازى بولۇپ، سىلەر قىلىساڭلار مەنمۇ قىلىشنى بىلىمەن دەيدۇ-دە، دەل شۇ چاغدا بىر تۇركۇم سودىگەرلەر توگىگە كىرا قىلىپ سۇييۇەنگە

كېتىۋاتقان ئىدى. ئۇلاربارىكولىگە يېقىنلاشقاندا يولۇاسنىڭ ئەسـ
كەرلىرى توساپ بۇلاڭ- تالاڭ قىلىدۇ، ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى
ئولتۇرىۋېتىدۇ. ئاڭلىغان گەپكە قارىغاندا پەقەت ئىككى ئايالنى
ئولتۇرمەي تاققا ئېلىپ چىقىپ كەتكەن ئىكەن. شۇنىڭدىن ئېتىـ
ۋارەن شىنجاڭ- سۇييۇەن قاتناش يولى پۇتۇنلەي توختىدى.

يولۇاس جىن‌شۇرىنغا قارشى بولغانلىقتىن، جىن‌شۇرىن
شىڭشىسەينى باش قۇماندان قىلىپ، يالڭچىڭچۇڭ، فۇچۇەن ئىكـ
كىيلەننى قېتىپ قۇمۇلغا ئېۋەتتى، ئۇلار بىلەن بىر قىسىم ئورۇس
ئەسكەرلەرمۇ بار ئىدى. يولۇاس شىمالىي تاغدا تۇراتتى. شىڭ
شىسەي شىمالىي تاققا يۇرۇش قىلغاندا يولۇاسلار سوقۇشماستىنلا
قاچىدۇ ۋە بىر نەچچە تۈك ئۇچەيلەرنى ئەپكىتىشكە ئۇلگۇـ
رەلمەيدۇ.

چاغان (باھار) بايرىمىغا ئاز قالغانلىغى ئۈچۈن، شىڭ
شىسەي ئۇچەيلەرنى باھا قويۇپ، ساتقۇزۇپ، ئەسكەرلەردىن ھال
سوراشقا ئىشلەتمەكچى بولىدۇ. تۈگىغا قاچىلانغان ئۇچەيلەرنى
سودىگەرلەرگە باھالاپ سېتىپ ھەر تۈگىدىكى ئۇچەينى 1000
تالدىن ھىساپلاپ ئوتكۈزىدۇ. ئەمما سودىگەرلەر تۈگىدىكى سان
توغرا چىقماي قالامدىكىن دەپ قورقۇشۇپ ھەممە تۈگىلارنى ئېچىپ
ساناشنى تەلەپ قىلىدۇ. نەتىجىدە ئېچىپ قارىغىدەك بولسا، تۈگىدا
ئۇچەيدىن باشقا، خېلى چوڭ مىقداردىكى كېپەك ئالتۇن ۋە بو-
كەن مۇگگۇزى چىقىدۇ. بۇنى كورگەن شىڭشىسەي كېپەك ئالتۇن
بىلەن بوكەن مۇگگۇزىنىڭ بىر قىسمىنى ئەسكەر باشلىقلىرىغا
ئىنئام قىلماقچى بولىدۇ. بەزىلەر تۇرۇپ: كېپەك ئالتۇننى ئېلىپ
يۇرۇش تەسىرەك، ئۇنى باھالاپ بەلگىلەپ سېتىۋەتسەك دەيدۇ.

شۇ چاغدىكى بازار باھاسى بويىچە، ھەر بىر سەر كېپەك ئالـ
تۇن 80 سەر ئولكە پۇلى بولاتتى. شىك‌شىمسەي يەنـە: كېپەك
ئالتۇن ئالغۇسى كەلگەنلەرگە كېپەك ئالتۇن بېرەيلى، ئالمىغۇـ
چىلارنىڭ ھەر بىر سەرىگە 90 سەر ئولكە پۇلى بېرەيلى‌دىدى.
بوكەن مۇگگۇزىنى ھەربى ئۇنۇۋاننىڭ چوڭ ـ كىچىكلىگىگە قاراپ
بىر چۈپتىن، بىر تالدىن بېرىلگەنلەر بولدى. قالغان بوكەن‌مۇگـ
گۇزىنى كېپەك ئالتۇننى شىك‌شىمسەي ئوزى ئالدى. قوي ئۇچەيـ
لىرىنى بولسا، ساناپ چىقىپ، سودىگەرلەرگە سېتىۋەتتى، ئۇنىڭ
پۇلىنى پۇتۇنلەي ئەسكەرلەرگە ئىنئام قىلىپ بەردى. چاغان‌ئوتـ
كەندىن كېيىن، شىك‌شىمسەي قۇمۇلغا ياندى.

Altun

(8)

ماجۇگىيىڭنىڭ قول ئاستىدىكى ماشىمىڭ قۇمۇلدىن تۇرپانغا
كەلگەندە، تۇرپاندىن مەخمۇت مۇھىتى قوزغۇلۇپ ئاۋالقى ھەلـ
جاڭ تۇڭ ـ جۇگلىن بىلەن باتالىيۇن باشلىغى لى × × نى
تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر قىلىدۇ. شىك‌شىمسەي تاغدىن قۇمۇلغاقايـ
تىپ كەلگەندىن كېيىن، تۇرپان، پىچاندىن كەلگەن جىددى تېلىـ
گىرامىسلارنى كورۇپ شۇڭفايۇ تۇەنجاڭنى ئۇرۇمچىگە ئېۋەتىپ،
تۇرپان، پىچاندىن ئوتكەندە مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇشنى تاپىلايدۇ.
شۇڭفايۇ تۇرپاندا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىزغىن ئالقىشلىرىغا ئىگە
بولىدۇ، لى‌يىڭجاڭ ھەم سېپىل دەرۋازىسىغا چىقىپ قارشى‌ئالىدۇ.
شۇ چاغدا شۇڭفايۇنىڭ مەرەملىرىدىن بىرسى: شەھەرگە كىرىۋە-
لى خەۋپ بارەك تۇرىدۇ، دىگەندە شۇڭفايۇ ئۇنىڭغا: ئۇيغۇرلارنىڭ

قارىغى ئالغاندىغىغا ئىشەنگىلى بولامدۇ يوق؟ ئويلاپ بېقىش كېرەك. ئەمما لى يەنجاڭنىڭ قارشى ئېلىپ چىققىنىغا قارىغاندا، بۇيەردە چاتاق يوق ئوخشايدۇ دەپ تۇرپان شەھرىگە كەلدۇق. ئۇلار شەھەر ئىچىگە كىرگەن ھامان دەرۋازىنى ئېتىپ شۇڭفايۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىنى ئېتىپ تاشلاپ ئۇنى تىرىك تۇتۇۋالىدۇ، ئاڭلاشلارغا قارىغاندا شۇڭفايۇنىڭ تىلىنى كېسىپ، كوزىنى ئويۇپ، ناھايىتى دەھشەتلىك ئولتۇرگەنمىش. قانخورلۇق قېنىغا سىڭگەن، ئىككى قولى شىنجاڭ خەلقىنىڭ قېنى بىلەن بويالغان جاللاتنىڭ مۇشۇنداق ئولۇشى گۇناھىغا لايىق بولغان ئىدى.

جىن شۇرېن شۇڭفايۇنىڭ ئولتۇرۇلگەنلىگىنى ئاڭلاپ قۇمۇلدىكى شىڭشىسەيگە تېلېگىراممىما يوللاپ، تۇرپانغا قايتىپ بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلغىن دەپ بۇيرىدى. شىڭشىسەي تۇرپانغا كەلگىنىدە، مەخمۇت مۇھىتى ئاستانىغا، ماشىمىڭ قارا شەھەرگە تىكىۋەتكەن ئىدى. دەل شۇ مەزگىل ئۇرۇمچىدە چوڭ كوۋۇك ۋەقەسى يۈز بەردى. جىن شۇرېن شىڭشىسەيگە دەرھال ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەل دەپ تېلېگىراممىما يوللىدى. تۇرپان ۋەقەسى شۇ ھالەتتىلا قېپقالدى.

(9)

ئۇرۇمچى دەريا سىنىڭ شەرقى قىرغىغىدا، يەنى: ھازىرقى شىڭخۇا بىيلۇدىن خۇڭسەنزۇيگىچىلىك ئارىلىقتا ئولتۇراقلاشقان خەلقنىڭ مۇتلەق كوپچىلىگى خۇيزۇلار ئىدى. شۇنىڭدەك بۇ ئارىلىقتا نۇرغۇن تۇگمەنلەر بار ئىدى. 1932 - يىل قىشتا، نەنـ

سەندىكى ماچۇەنلۇنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇرۇمچى ئەتراپى، مەچۇەن ئەتراپىنىڭ چاڭسەنزە دىگەن جايلىرىدىكى دىخانلارنى ھەيدەپ كېلىپ ئۇرۇمچى چوڭكوۋرۇك ئەتراپىدىكى خەلق ئارىسىغا جايلاشتۇردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ دىگىدەك ئۇرۇق - تۇققان جەمەتلىرى بار.

ماچۇەنلۇ ساڭفاڭكۇغا كەلگەندە ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى خەلق ناھايىتى دەككە - دۇككىدە بولۇشتى. ئۇرۇمچى شەھىرىدە جەن شۇرىننىڭ ئاز سانىدىكى «خەلق ئەسكەرلىرى پولكى» بىلەن 10 ئورۇندىكى پەۋقۇلئاددە چوڭ روتىسى بار ئىدى، چوڭكوۋرۇك ئەتراپىدا بولۇۋاتقان ئۇزگۇرۇشلەرنى جەنشۇرىن ھوكۇمىتىنىڭ دائىرىسىدىكىلەر: گەرچە ماجۇڭيىنىڭ قىسىملىرى مەچۇەندىكى ئىسيانچى خەلق بىلەن بىرلىشىپ چوڭكوۋرۇك ۋە ئۇرۇمچى دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىغىغا ئورۇنلىشىۋالدى. كەلگۈسىدە چوڭ كوۋرۇكتىن نەنگەنگە كېڭەيسە ئۇرۇمچى خەۋپ ئاستىدا قالىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنى يوقۇتۇۋېتىش كېرەك دىگەن قارارغا كېلىدۇ- دە. ئەسكەرنى 3 يولغا بولۇپ تازىلاش ئۈچۈن چىقىدۇ، بىرىنچى يولدىن چىققان خەلق ئەسكەرلىرى كېتىۋاتقاندا بىر ئويدىن ئوق ئېتىلىپ خەلق ئەسكەرلىرىدىن بىرسى ئولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار پاخالغا كىرىشىپ چېچىپ ئۇرۇمچى چوڭ كوۋرۇكتىكى ئاھالىلارنىڭ ئويلىرىدىگە ئوت قويىدۇ. بىردەمنىڭ ئىچىدىلا ئوت يالقۇنى ئاسمانغا كوتىرىلىدۇ خەلق تىگىشلىك نەرسىلىرىنى ئېلىپلا قاچىدۇ. ياشلار ماجۇڭيىنىڭ قىسىمىغا قوشۇلىدۇ، قېرىلار، ئايالار خۇڭسەندىكى بۇتخانا تەرەپكە قاچىدۇ ئىككىنچى يول بىلەن كەلگەن پەۋقۇلئاددە روتا چوڭ كوۋرۇككە كەلگەندە ئىسيانچى خەلق بىلەن دۇقۇرۇشۇپ ئۇرۇش قىلىدۇ. بۇ

ئۇرۇشتا روتا باشلىغى جاڭكەي ياردىدار بولىدۇ. شۇ چاغدا ئۇ-
چىنچى يول بىلەن كەلگەن ئورۇس ئەسكەرلەرمۇ چوڭ كوۋرۇككە
كېلىدۇ. مۇشۇ ئۇچ يولدىن كەلگەن قىسىملار چوڭ كوۋرۇك ئەتـ-
راپىدىن قىچىپ چىققان ئەر- ئايال، ياش- قېرى ئاممىنى پۈ-
تۈنلەي قىرىپ تاشلايدۇ. خەلقنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنىمۇ تاما-
مەن بۇلاڭ - تالاڭ قىلىدۇ. مانا بۇنى چوڭ كوۋرۇك ۋەقەسى دەيمىز.

كونىچە بىرىنچى ئاينىڭ ئون بەشىنچى كۈنى بولاي دىگەندە
ھاۋا ئاستا- ئاستا ئىسسىدى. چوڭ كورۇكتە ئولگەن ئادەملەر-
نىڭ ئولۇكلىرى كومۇلمىسە، مەلۇم كېسەل ئاپىتى پەيدا بولۇشى
تۇرغانلىقى ئىدى. ئولكىلىك قىرىق دىكى گۇڭ بىچىڭ بەي يۈيشيۇلار-
نىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن، قىزىل كىرىست جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ،
جەسەتلەرنى كومۇش ئىشلىرىنى يولغا قويدى. مەن ئۇ چاغدا
پوچتا - تېلېگىراف ئىدارىسىدا بۇغالتىرلىق قىلاتتىم، لى شياۋشيا،
ۋاڭجۇچىك قاتارلىقلار بىلەن بىللە ئىشچىلارنى باشلاپ، قىزىل
بايراقنى ئىگىز كوتەرگەن ھالدا خۇگسەنگە قاراپ كېتىپ بارغا-
نىمىزدا لالما ئىشتىلارنىڭ ئولۇكلەرنى ئارىلاپ يۇرگەنلىرىنى
كوردۇق، قولىمىزدىكى گۇرجەك بىلەن بىر تەرەپتىن ئىشتىلارنى
ئۇرۇپ تۇرىمىز، بىر تەرەپتىن مېڭىپ تۇرىمىز. خۇگسەنگە
يېتىپ بارغىنىمىزدا، ھەممىلا يەردە ئولتۇرۇلگەن ئەر - ئايال
قېرى- ياشلارنىڭ جەسەتلىرىنى كوردۇق، قىش بولغانلىقتىن يەر-
لىك كولاش تەس ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ بىر ئازگالغا تەخمى-
نەن 300 دەك جەسەتنى توپلاپ ئۇستىگە توپا تاشلاپ كومۇۋەتـ-
تۇق. پاجىئەلىك ۋەقەلەر بۇنىڭ بىلەنلا تۈگەپ قالغىنى يوق.
چۈنكى بۇ قېتىم چوڭكوۋرۇك ۋەقەسىگە قاتناشقانلارنىڭ تولـ-

سى، چاڭ سەنزە ئەتراپىدىكى خۇيزۇ دىخانلىرى بولۇپ ئۇلار-
نى ماجۇگىيەك قىسىملىرى قۇتۇرتۇپ ئەكەلگەن ئىدى. ئەتىياز
بولغاندا ئۇلار بىز دىخانلار يەر تېرىش بىلەن كۆن ئالىمىز
ماجۇگىيەك بولسا بۇ يەرنى پاراكەندە قىلغان بىلەن ئىككىنچى
بىر يەرگە كەتسىلا قوتۇلىدۇ. بىزنىڭ بالا - چاقىلىرىمىز بار.
ئىشنىڭ مۇنداق بولىۋېرىشى ياخشى ئاقىۋەت كەلتۈرمەيدۇ دىگەن
تونۇشتا بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن جىن‌شۇرېن دائىرىلىرى بىلەن
تېچلىق يولىدا كېلىشمەكچى بولۇپ باشقا ئىشلارغا ئارىلاشمايـ-
مىز، ئولكە تەرەپ ۋەكىل ئېۋەتسۇن سوھبەتلىشەيلى دەپ تە-
لەپ قويىدۇ. ئولكە تەرەپ ياڭ جېڭجۇگنى مەسئۇل قىلىپ ۋە-
كىل ئېۋەتىشكە ماقۇل بولدى. لېكىن ماجۇگىيەڭنىڭ قول ئاسـ-
تىدىكىلىرى خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئادەم ئېۋەتىپ سوھبەت
ئوتكۈزۈۋاتقان مىچىننىڭ ئوپچۇرىسىگە يوشۇرۇن ئوزۇنلاشتۇرىدۇ.
ئولكە تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى مىچىننىڭ كېلىپ سوھبەتلىشىۋاتقان
چاغدا، ھېلىقى يوشۇرۇنۋالغانلار بىردىنلا ئوق چىقىرىپ ۋەكىل-
لەرنى شۇ مەيداندىلا ئېتىپ، ئولتۇرىدۇ، ئولكە تەرەپ ۋەكىللەر-
نىڭ ئولتۇرۇلگەنلىكىنى ئاڭلاپ بۇ ئىشنى مەخسەتلىك قويۇلغان
تۇزاق ئىكەن دەپ تونۇپ، دەرھال ئەسكەر ماڭدۇرىدۇ: بۇئەسـ-
كەرلەر شۇ جايدىكى دىخانلارنى ئاق قارىسىغا قارىماستىن، تۇ-
تۇپ باغلاپ بىر خامانغا جەملەپ ئەتراپىغا پاخال توپلاپ ئوت
قويۇپ ئولتۇرىۋېتىدۇ. ماجۇگىيەڭنىڭ يوشۇرۇنغان ئادەملىرىئالىد-
قاچان ئىكىۋەتكەن ئىدى. ئولكە تەرەپتىن ئېۋەتىلگەن ئەسكەرلەر
ئوت قويۇپ، ئادەم ئولتۇرۇپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ قايتىپ بار-
غاندىن كېيىن خىزمەت كورسەتتۇق دەپ مەلۇم قىلىدۇ.

ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدىكىلىرىدىن ماخىيىك دىگەن بىر-
سى ئاز سانلىق ئادەم بىلەن ئالتاي، چوچەكلەرگە بىرنېپ ھەر-
كەت قىلىپ باقسىمۇ نەتىجە چىقىرالماي، يېنىشىدا شىخودىن ئو-
تۇپ ماناسقا كېلىۋاتقاندا قۇتۇبىنىڭ شەنجىڭى خۇشۇكالڭ خەلق
ئەسكەرلىرىنىڭ تۇەنجاڭى يىڭشىڭشۇ دىگەنلەر، ماخىيىنىڭ قۇتۇ-
بىگە كېلىپ يېقىن ئەتراپتىكى خۇيزۇلارنى قۇتۇرتۇپ ئىسيان
كوتەرگىدەك دەپ ئاڭلاپ يېقىن ئەتراپتىكى خۇيزۇلاۋنى قىرىپ
تۇگۇتۇش ياكى ياشلار بىلەن ئوتتۇرا ياشتىكىلەرنى قىرىش ئا-
يالار- ئۇششاق بالىلارنى قالدۇرساق ماخىيىنىڭ كەلىسىمۇ چوڭ
چاتاق چىقىرالمايدۇ دەپ ئويلىغان يىڭشىڭشۇ بەزى ئۇيغۇرلار
بىلەن بىرلىشىپ، كېچىدە يېقىن ئەتراپتىكى خۇيزۇلار كەنتىگە
بىرنېپ ئەرلەرنى ئولتۇرۇپ، ئاشلىقلىرىنى پۇتۇنلەي بۇلاڭ- تا-
لاڭ قىلدى. ئولگەن ئادەمنىڭ سانى قانچە بۇ ھەقتە ئېنىق مە-
لۇمات يوق، ھەر ھالدا بىر قېتىملىق قىرغىنچىلىق بولغانلىغى
ئېنىق، شۇنىڭدىن كېيىن، سانجىنىڭ خۇيزۇلىرىمۇ قىرغىنچىلىققا
ئۇچىردى، ئولگەنلەرنىڭ سانى قۇتۇبىدىكىلەردىن ئازراق.

ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى فۇكالڭ شەنجىڭى جۇجىنۇلڭ بارىكول-
لۇڭ ئىدى، لياڭ تۇەنجاڭ دىگەن گۇچىڭغا كېتىۋېتىپ فۇكالڭ -
دىن ئوتكەندە جۇشەنجاڭدىن فۇكالڭدىكى خۇيزۇلارنىڭ ئەھۋالى
قانداق دەپ سوراپتۇ، جۇشەنجاڭ: فۇكالڭدىكى خۇيزۇ- خەنزۇلار
ئوبدان چىقىشىپ ئوتىۋاتىدۇ، بىرەر مەسىلە چىقسا ھۇتۇنلەي
مەن مەسئۇل، چاتاق چىقمايدۇ، قىرىپ - چېپىشنىڭ ھاجىتى يوق
دەپتۇ، لياڭ تۇەنجاڭ: ئەگەر سىز جاۋاپكار بولۇپ ھېچقانداق
ئىش يوقلىغىغاكاپالەتلىك قىلالىسىڭىز بوپتۇ، دەيدۇ. لياڭ تۇەن-

جاك يولغا زىممچۇەنزىگە بىرىپ يوقلىما قىلسا بىر ئادەمنى يوق. بولۇپ چىقىپتۇ. بۇ ئادەمنى كىچىچە ئىزدەپ ئۇگۇگلىياگزا دىگەن جايدىن ھىلىقى ئادەمنىڭ ئولۇگىنى تاپىدۇ. ئۇنىڭ ملىتىغى بىلەن ئىتى يوقمىش، لىياك تۇەنجاك بۇ يىقىن ئەتراپتا ئولتۇرۇشلۇق ئادەملەر كىملەر دەپ سوراپتۇ، بەزىلەر: كوپچىلىگى خۇيزۇلاردەپتۇ، ھۇنىڭ بىلەن چىپىگلار- قىرىگلار دەپ بۇيىرۇق بىرىپتۇ، بۇ ۋاقىت تاك ئاتقان چاغ بولۇپ بەزىلەر بامدات نامازى ئوتەۋاتقان ئىكەن. لياك × × دەرھال مىچىتنى قورشاپ نامازى ئوتەۋاتقان خەلقنىڭ ھەممىسىنى قىرىۋېتىپتۇ، ئاندىن كەنتكە بىرىپ يەنە بىر مۇنچە ئادەمنى قىرىپتۇ، بۇ يەردە ئولتۇرۇلگەنلەر 100 دىن ئارتۇق. ۋەقەدىن كىيىن مەلۇم بولۇشىچە، لياك × × نىڭ ھىلىقى ئولگەن ئەسكىرىنى دىڭفايۇ دىگەن پومىشىك يولىيورۇق كورسۇتۇپ ئولتۇرتكۇزگەن ئىكەن. لياك × × ئۇگۇگلىياگزىدىكى خۇيزۇلارنى قىرغاندىن كىيىن جۇلۇگگەيدىكى خۇيزۇلار قورقۇنچىدا گۇچۇك تەرەپكە كەتكەن.

خاتىمە

بۇ ماقالىنى يېزىشتا گۇدى، ۋېن ئاۋ، ۋاڭ ئىنرۇك، جاك تۇگجۇ قاتارلىقلارنىڭ يارىدىمىنى ئالدىم، ئۇلار شۇ چاغدىكى بەزى ئەھۋاللارنى سوزلەپ بەردى، لېكىن ۋەقەلەرنىڭ چەريانىغا 50 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئوتكەچكە، بەزىبىر ئەسلىمىلەرنى ئاساس قىلغان بىلەنمۇ خاتالىقلارنىڭ بولۇشى تەبىئى، شۇڭا ئەھۋالنى بىلىدىغانلارنىڭ تولاراق يولىيورۇقتا بولۇشىنى ئۇمىت قىلىمىز.

گومنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھەركەتلىرىدىن پارچىلار

گۈك بىيچىك

گومنداڭنىڭ شىنجاڭدا قىلغان بەزەن ھەركەتلىرىگە مەن بۇاستە قاتناشقان. قىسمەن ئىشلارنى نەنجىڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىدىكى بەزەن كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىشىش جەريانىدا ئىگەللىدىم، چەتتىن ئىگەللىگەن ئەھۋاللارمۇ بار. بايان قىلىشقا ئۇۋۇگاي بولسۇن ئۇچۇن جىن شۇرىن دەۋرى، شۇنىڭ شىمىسەي دەۋرى دەپ ئىككىگە ئايرىيمەن، ئارىلىقتا ئۇزۇن ۋاقىت ئوتكەنلىگى ئۇچۇن ئېسىمدە تولۇق قالمىغان ياكى خاتا جايلىرى بولىشى مۇمكىن، تۇزۇتۇپ پايدىلىنىشىڭىزلارنى ئومىت قىلىمەن.

جىن شۇرىن دەۋرى

(1) دەسلەپكى سىناقلار

دەسلەپ ھاكىمىيەتنى ئىگەللىگەن گومنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى، ئۇ چاغلاردا شىنجاڭ توغرىسىدا ئاز بىلەتتى. شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى ياڭ زېڭشىن

نەنجىڭدە ئىش باشقۇرۇش ئورنى تەسىس قىلدى. چىەن تۇك ۋە چاك فىڭجىيۇ ئىسىملىك ئىككى ۋەكىلى تۇراتتى. ياك زېڭشىن ئولگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن تەختىكە چىقتى. چىەن تۇڭنىڭ جىن شۇرېن بىلەن مۇناسىۋىتى بولمىغانلىقتىن ئىستىپا سوراپ بوشاندى. چاك فىڭجىيۇ ئوز خىزمىتىدە قالدى، چاك فىڭجىيۇ قورچاق قانۇن تۇزۇش پالاتاسىنىڭ ئەزاسى قوشۇمچە نەنجىڭدىكى شىنجاڭ بەنسىچو (ئىش باشقۇرۇش ئورنى) نىڭ مائاۋىن باشلىغى ئىدى. گومىنداڭ شۇ ۋاقىتلاردا شىنجاڭ ئەھۋالىرىنى ھوكۇمەت دائىرىلىرىنىڭ ئالاقىلىرى، باردى - كەلدى تېلېگرامىلاردىن تولىراق چاك فىڭجىيۇدىن ئىگەللەيتتى.

ياك زېڭشىن ئولگەندىن كېيىن، گومىنداڭ گەرچە شىنجاڭغا بىر مەزگىل كوڭۇل بولۇشكە ئۇلگۇرەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن كارى بولمايمۇ تۇرمىدى. ياك زېڭشىننىڭ ئولۇشى، ئانچە چوڭ تەپىرقىچىلىققا سەۋەپ بولمىدى. نەنجىڭدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەلچى ھوكۇمەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئارىلىق يىراق بولغاچقا، تېچ بولسىلا شىنجاڭغا ئەسكەر ئېۋەتىپ تۇرغۇزۇش ھاجەتسىز ئىدى. ئەمىلىيەتتە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭغا ئەسكەر ئېۋەتىشنىڭ ئاسان ئىش ئەمەسلىگىنى، ئەسكەر ئېۋەتىلمىگەن تەقدىردە شىنجاڭنى قولدىن چىقارماسلىق زورۇرلىقىنى بىلەتتى، شۇ چاغدىكى نەنجىڭ ھوكۇمىتى ياك زېڭشىننىڭ ئورنىغا جىن شۇرېننى تەيىنلىدى. لېكىن شىنجاڭغا سىڭىپ كىرىش مەسىلىسىدە باشقىچە يول تېپىش زورۇر دەپ قارايتتى، شىنجاڭنى پەيدىن-پەي كونترول قىلىش ئۈچۈن، ئاۋال گومىنداڭ فىرقىسىنى

قۇرۇپ، تەشكىلى خىزمەتلەرنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە كېڭەيتىش ئارقىلىق سىڭىپ كىرىپ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىناۋىتىگە ئېرىشكەندىن كېيىن ئەڭ ئاخىرىدا ھاكىمىيەتنى قولغا كىرگۈزمەكچى بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن گومىنداڭ 1929 - يىلى لومىيىۋەن باشچىلىغىدىكى شىنجاڭ ئولكىلىك فىرقىنىڭ ھەيئەت ئەزالىرىنى ئېلان قىلىپ، شىنجاڭغا بېرىشقا چىددى ھازىرلىق كۆردى.

ئۇ ۋاقىتتا مەن نەنجىڭدىكى شىنجاڭ ئىشلىرى باشقارمىسىدا كاتىپلىق قىلاتتىم. لومىيىۋەن قاتارلىقلار، شىنجاڭ فىرقىسىنىڭ ھەيئەت ئەزالىغا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، «مەركىزى فىرقىدا» ئىشلەيدىغان ساۋاقدىشىم ۋاڭ زېڭشىەن ماڭا كېلىپ (ئۇ ھەنۋۇگلۇق خۇيزۇ) ئوزىنىڭ شىنجاڭ ئولكىلىك فىرقىنىڭ ھەيئەت ئەزالىغا ئېلان قىلىنغانلىغىنى ئەيتىپ، شىنجاڭنىڭ يېقىنقى ئەھۋالىدىن تونۇشتۇرۇپ قويۇشۇمنى ئوتۇندى. شۇ كۈنى ئاخشىمى جاڭ فېڭجىيۇ ماڭا: گومىنداڭ شىنجاڭغا بارىدىغان بىر تۇركۇم فىرقە ھەيئەتلىرىنى ئېلان قىلدى. بىراق ئۇلار باشقا ئولكىنىڭ ئادەملىرى بولغانلىقتىن، شىنجاڭ توغرىسىدا ھېچ نەرسە چۈشەنمەيدۇ. ئۇلار شىنجاڭغا بارسا چوقۇم مەسىلە چىقىدۇ. جىن شۇرېن قوشۇلماسلىغى مۇمكىن دىگەن سوزلەرنى قىلدى. مەن ئۇنىڭغا ساۋاغدىشىم ۋاڭ زېڭشىەن مەندىن شىنجاڭنىڭ خېلى ئەھۋالىرىنى ئىگەللىدى. بەلكى ئۇ تۇركىيىگە بېرىپ ئوقۇغان چاغلىرىدىمۇ بەزى ئەھۋاللاردىن خەۋەر تاپقان بولىشى ئېھتىمال . دىدىم. جاڭ فېڭجىيۇ گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ئادەم ئېۋەتىپ فىرقە قۇر

ماقچى بولغانلىقىنى تىلىگىراممىا ئارقىلىق جىن شۇرىنغا مەلۇم قىلدى، جىن شۇرىن گومىنداڭنىڭ مەركىزىي فىرقىسى بىلەن نەنجىڭدىكى ئەكسىيەتچى ھوكۇمەتكە تىلىگىراممىا يوللاپ بۇ ئادەملەرنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىنى رەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇنىڭ ئاساسى سەۋەبلىرى تەيىنلەنگەنلەرنىڭ ھەممىسى شىنجاڭلىق ئەمەس. بەلكى شىنجاڭغا كېلىپ باقمىغان، يەرلىك ئەھۋالدىن قىلچە خەۋىرى يوق، شىنجاڭدا مىللەتلەر مۇرەككەپ، ئەھۋالنى بىلمەيدىغان ئادەملەر شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلىسە چوقۇم مەسىلە چىقىدۇ ئۇلارنىڭ كېلىشى «فىرقە»، «دولەت»، يەرلىك جاي ۋە خەلق ئۈچۈن زىيانلىق، ئويلۇشۇپ كورۇپ مۇۋاپىق ئادەم تەيىنلەپ ئېۋەتىلىشىنى ئىلتىماس قىلىمىز، بولمىغۇر ئەھۋاللار يۈز بېرىپ قالسا، يىغىشتۇرۇش قىيىن بولىدۇ. مەن بۇ جاۋابكارلىقنى كوتۇرەلمەيمەن، دىدى. شۇڭا، گومىنداڭ مۇباما ئادەملەر بارغاندىن كېيىن، راستىنلا مەسىلە چىقسا، ئارىلىق يىراق بولغاچقا دەرھال چارە قوللۇنۇشقا ئۇلگۈرمەي قالىدۇ، دەپ ئەسلى ئېۋەتمەكچى بولغان ئادەملەرنى توختىتىۋالدى. ئەمما گومىنداڭ يەنە ئادەم تەيىنلەشنى تاشلاپ قويغىنى يوق.

ئۇ چاغدا گومىنداڭ مەركىزى فىرقىسى تەشكىلات بۇسىغا ئاكا - ئۇكا چىن گوفۇ، چىن لىفۇلار مەسئۇل ئىدى. شىنجاڭغا ئېۋەتىلىدىغان ئادەملەر جىن شۇرىن تەرەپتىن رەت قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇلار بوشاپ قالماستىن جىاڭ فېڭجىيۇغا: شىنجاڭلىق سۇپىتىدە شىنجاڭغا قايتىپ فىرقە ئىشلىرىنى باشقۇرساڭ دەپ تەكلىپ قويدى. شۇنىڭدەك بىر نەچچە ئادەم

قوغۇپ ئۇنىڭغا يارده‌مله‌شتۇرمه‌كچى بولدى. بۇنداق قىلىش «مه‌ركه‌ز» ئادەم تەيىنلەپ، يەرلىكنىڭ ئادەم چەقىرىش پىرىنسىپىگە ئۇيغۇن كېلەتتى. لېكىن جاڭ فېڭجيۇ بۇ خىزمەتنى قوبۇل قىلمىدى. شۇ سەۋەپتىن گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا فىرقە خادىملىرىنى ئېۋەتمىشى ئىشى كورۇنۇشتە ۋاقتىنچە توختاپ قالدى.

(2) يەرلىكنىڭ تەلىۋىنى قوبۇل قىلىپ فىرقە خادىملىرىنى باشقىدىن تەيىنلەش

گومىنداڭنىڭ ساپ ئىچكىرلىكتىن شىنجاڭغا ئادەم تەيىنلەشنى ئىشى ئەمەلگە ئاشمىغانلىقتىن جىن شۇرېن بىلەن بىر قانچە نۇۋەت مەسلىھەتلىشىپ، يەرلىكنىڭ تەلىۋىنى قوبۇل قىلىپ «ئاردىلاش گۇرۇپپا تەشكىل قىلغان» ھالدا، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى جىن شۇرېن، باش كاتىپ لۇشياۋزۇ، مالىيە نازىرى جۇرۇيشى ۋە ئىچكىرىدىكى شىنجاڭلىق ياشلاردىن گۇڭ بىيچىڭ، بەيىۋيشيۇ ۋە گومىنداڭنىڭ مەركىزدىكى سىياسى مەكتىۋىدىنى پۇتتۇرىدىغان ئوقۇغۇچىلاردىن گەنسۇلۇق لى چيا، ساۋچىۋېنلەرنى شىنجاڭدىكى فىرقە ئىشلىرى پەۋقۇلئادە ھەيئەتلىگىگە تەيىنلەپ شىنجاڭ ئولكىلىك فىرقىنى قۇرماقچى بولدى. ئەھۋالنىڭ ئوتمۇشى مۇنداق ئىدى: ئاكا - ئۇكا چېنلەر شىنجاڭغا ئادەم ئېۋەتىپ فىرقە قۇرۇش توغرۇلۇق جىن شۇرېنغا ھەدەپ تېلېگىراممىا يوللاپ ئۇزلۇكسىز جىكىلەپ تۇردى، جىن شۇرېن ئۇلارغا ئېۋەتىلىدىغان ئادەمنى شىنجاڭلىق بولسۇن ياكى شىنجاڭ

ئەھۋالنىنى چۈشۈندىغان كىشىلەردىن بولسۇن دىگەن ھەرتەرەپلىك تۈرۈپ، ئىككى تەرەپنىڭ تالاش - تارتىشى تۈگىمىگەن ئەھۋال ئاستىدا، ئەپچىل چارە قوللۇنۇپ، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئەت ئەزالىرىدىن 3 - 4 كىچە ئادەم كورسۇتۇش، ئاندىن شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت 4 - 5 ئادەم كورسەتسەمەركىزى فىرقە، ئويلۇشۇپ بېقىپ تەيىنلەيدىغان بولدى. مەن بىلەن بەي يۈيشيۇنى 2 - ھەرت بويىچە ئېتىراپ قىلىپ ئېلان قىلدى، مەركىزى سىياسى مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى لى چىيا، ساۋچىۋىنلار جىن شۇرېن، لۇشياۋزۇلار بىلەن يۇرتداش بولغانلىقى ئۈچۈن ئاكا - ئۇكا چېنلەر ماقۇل كېلىشى تەبئىي ئىدى. مەن بىلەن بەي يۈيشيۇ يۇقۇرى تەلىم - تەربىيە ئالغان ياشلاردىن بولغىنىمىز ئۈچۈن ئۇلار ئەلۋەتتە ئوزدىگە تارتىپ پايدىلىنىشلىرى، يالاقچىلىرى قىلىۋېلىشنى ئويلايتتى، كېيىن بىز ۋاقىپ بولدۇقكى ئاكا - ئۇكا چېنلەر لى چىيا بىلەن ساۋچىۋىنلەرنى شىنجاڭغا ئېلىۋىتىپ ئۇلارنى مەركەز قىلغان ھالدا ئوز كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرماقچى بولغان ئىكەن. ئۇلار جىن شۇرېن، لۇشياۋزۇ، جۇرۇيشىلەرنى ياشىنىپ قالدى، شىنجاڭدا ئۇزۇن ئىشلەپ كېتەلمەيدۇ دەپ قارايتتى، شىنجاڭدىن كورسۇتۇلگەن بۇ ئادەملەر ئاكا - ئۇكا چېنلەرنىڭ گەرچە ئوز ئادەملىرى بولمىسىمۇ پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئادەملەر دەپ قارايتتى، شۇڭا بۇ ئادەملەرنىڭ ئىسىملىكىنى چاپسانلا ئېلان قىلدى.

بىزنىڭ شىنجاڭدا فىرقە خىزمەتلىرىنى ئىشلەيدىغان پەۋقۇلئادە ھەيئەتلەردىن بولۇپ تەيىنلىنىمىز، جىن شۇرېنگە نىسبەتەن

ئېيتقاندا كوڭۇلدىكىدەك ئىش بولدى. فىرقە خىزمىتى ئاتاقتىلا بولۇپ، ئەمەلىيەتتە يوق ئىدى. بۇ ياشلار شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ مەركەزدىن يىراق ئىكەنلىكىنى بەلكى «ئاسمان ئىگىز - پادىشاغا يىراق»، بولغانلىقتىن فىرقىنىڭ ۋەۋىسكىسىنى ئېسىپ قويىلا كىپايە قىلىدىغانلىغىنى ھىس قىلمىشتى.

بىز فىرقىنىڭ پەۋقۇلئاددە ھەيئەتلىگىگە ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، بات ئارىدىلا شىنجاڭغا ماڭىمىز دەپ ئويلايتتۇق. جاڭ فېڭجىيۇ بىزگە: «مەركەز» بىزنى «فىرقىنىڭ 4 - نۇۋەتلىك، ئەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىغا» قاتناشقاندىن كېيىن ماڭساڭلا دەيدۇ دىدى. بەي يۇيشيۇ بىلەن مەن گومىنداڭنىڭ 4 - نۇۋەتلىك ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىغا قاتناشقاندىن كېيىن، ئايرىم ھالدا چېن گوفۇ ھەم چېن لىفۇلەر بىلەن كورۇشتۇق. چېن گوفۇ بىلەن كورۇشكەندە ئۇ بىزگە پەقەت بىر نەچچە ئېغىز رىغبەتلەندۇرۇش گەپلىرىنى قىلغان بولدى. چېن لىفۇ بىلەن كورۇشكىنىمىزدە، ئاۋال بىزگە جىن شۇرېن بىلەن مۇناسىۋەتكىلار قانداق دەپ سوردى. بىز تونۇشمايمىز دىدۇق، ئاندىن ئۇ، شىنجاڭغا ئېرىپ خىزمەت قىلىش ئۈچۈن ئەمەس. سىلەر شىنجاڭلىق بولۇساڭلارمۇ، ئېھتىيات قىلىڭلار، يەرلىك ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىچىدە ئەكسى تەسىر قوزغىماڭلار، ھەر ئىشنى با مەسلىھەت ئىشلەڭلا، جىن شۇرېن قاتارلىق قېرىلارغا نىسبەتەن پىرىنسىپال بولىمىغان مەسىلىلەردە يول قويۇڭلا، ھەر قانداق ئىشتا ئالدىراقسان بولماڭلا. بىر - بىرىڭلارغا قېيىدىشىپ يۈرمەڭلار، كەلگۈسىدە شىنجاڭغا ئېرىپ خىزمەت قىلىدىغانلار، ئەمەلىيەتتە سىلەر

تورتۈگلا بولسىلەر، شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىن، قىينلىچىلىغىلار بولسا خەت يازساڭلار ئىلاج قىلىپ ھەل قىلغىلى بولىدۇ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ياشلىرىنىڭ قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىشقا ياردەملىشىڭلار، ياشلارنى ئىگەللەڭلا، ياشلار بىزنىڭ دەسمايەمىز، ئۇلارغا سەل قاراشقىلى بولمايدۇ، لىچيا، ساۋچۈپنىلەر بىلەن دايىم ئالاقىلىشىپ تۇرۇڭلا، شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى ئۇلارغا چۈشەندۈرۈپ ۋاقىپلاندۇرۇڭلار، - دىدى.

شۇ چاغدا قۇمۇل ئەتراپىدا، ئۇيغۇرلار جەن شۇرىن ھوكۇمرانلىقىغا قارشى قوزغىلاڭ كوتەرگەن ئىدى. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان ماجۇگىيىڭ شىنجاڭغا چىقىپ قۇمۇل، بارىكول ئەتراپىدا ھەركەتلىنىۋاتاتتى، بىز شىنجاڭغا بېرىش ئۈچۈن قۇمۇلدىن ئوتۇپ ئۇرۇمچىگە بېرىشىمىز لازىم. سەپىرىمىزنىڭ بىخەتەرلىكى توغرۇلۇق، تەۋەككۇل قىلىپ، مېڭىشقا جۈرئەت قىلالمايتتۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، نەنجىڭدىكى ئەگىسىيەتچى ھوكۇمەت جەنشۇرىننى شىنجاڭنىڭ رەئىسى قوشۇمچە چېگرا مۇداپىيە دۇبەنلىكىگە تەيىنلەپ ئىلان قىلدى، ھەمدە شىنجاڭنىڭ ئىچكىرىدىن سېتىۋالغان سىمىسىز رادىيو ئۇسكۇنىلىرىنى شىنجاڭغا ئالغاچ كېتىشنى بىزگە تاپشۇردى. يەنە شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت ئالتاي ئالتۇن كانىنى ئېچىش ئۈچۈن تىيەنجىندىن تەكلىپ قىلىنغان ۋۇئەيچېن ئىسىملىك مەسلىھەتچىمۇ بىز بىلەن بىللە ماڭماقچى ئىدى. شۇڭلاشقا، بىز جۇگگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى زايساندا تۇرۇشلۇق كونسۇلى گۇاڭ لۇ (شۇ چاغدا نەنجىڭدە ئىدى) بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىخەتەرلىك يۈزىسىدىن، نەنجىڭدە بىر مەزگىل تۇرۇپ، يەرلىك ئەھۋالنىڭ

ئوزگىرىشنى بايقاپ، ئاندىن بىر قارارغا كەلمەكچى بولدۇق. قۇمۇل «قوزغۇلىڭى» بىر مەزگىل بىسىلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى، «مەركىزىي فىرقە» بولسا، ھەدەپ بىزنى مېڭىشقا ھايدايتتى، شۇنىڭدەك بىزگە بىر قىسىم راديو ئوسكۇنىلىرى ئېلىپ كېتىشنى بويرىدى، شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىن، ئىچكىرى جايلارنىڭ خەۋەرلىرىنى ئاڭلاپ تۇرالايسىلەر دەيتتى. بىز جاڭفىڭجيۇ، گۇاڭ ئۇلار بىرگە شىنجاڭنىڭ يول مەسىلىسىنى بىر نەچچە نۇۋەت مەسلىھەتلىشىپ سەبىرىيە ئارقىلىق شىنجاڭغا بېرىشنى قارار قىلىدۇق.

(1) ئۇ چاغدا جۇڭگو - سوۋېت ئالاقىسى ئەكسىگە كەلمىگەن ئىدى. چەتئەلگە چىقىدىغان پاسپورتنى تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى بەۋاستە باشقۇرۇپ قول قويۇپ بېرەلمەيتتى:

(2) بىز فىرقىنىڭ پەۋقۇلئاددە ھەيئەت ئەزالىق سالاھىيىتىمىزنى ئاشكارا قىلىشقا بولمايتتى.

«مەركىزى فىرقە» بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ياپونىيە شىنخۇدا تۇرۇشلۇق باش كونسۇلىمىزغا قول قويدۇرۇپ دىپلوماتىك خادىملەر سالاھىيىتىدە ماڭماقچى بولدۇق. نىمە ئۈچۈن مۇنداق قىلىشقا توغرى كەلدى؟ بۇ يەردە شۇنى چۈشەندۈرۈپ ئوتۇش لازىمكى:

(1) شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگىرىغا يېقىن جايلارىدىكى مىللەتلەر بىلەن تاريختا زىمىن ئوزگۈرۈشلىرى تۈپەيلىدىن قانداشلىق مۇناسىۋىتى بولغانلىقتىن؛ (2) شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز مىللەتلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگىرىغا يېقىن جايلىرىغا بېرىش - كېلىش قىلىدىغانلىقتىن؛ (3) شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا ئىقتىسادى سودا مۇناسىۋەتلىرى قويۇق بولغانلىقتىن تاشكەنت، ئەنجان، شەمەي، ئالموتا، زايسان

قاتارلىق جايلاردا 5 كونسۇلخانا تەسىس قىلىنغان ئىدى، بۇ جايلارغا جۇڭگونىڭ دىپلوماتىك خادىملىرىنىڭ بىرىش - كېلىشى ئىشلىرى قويۇق بۇلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزمۇ دىپلوماتىك خادىملار سالاھىيتىگە كىرىپ سوۋىيەت ئارقىلىق شىنجاڭغا كەلدۇق.

سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرا سىدىن ئۇرۇمچىگە كەلگىچە

مەن، گۇاڭ لۇ، بەي يۈيشۇ، ژۇئەيچىن تورتىمىز 1932 - يىلى 12 - ئايىنىڭ باشلىرىدا گوۋاناملىرىمىزغا قول قويدۇرۇپ شىنخۇدىن پاراخوتقا چۈشۈپ ۋىلادىۋوستوكقا ئۇ يەردىن تۈركىسۇ تومۇر يولى ئارقىلىق چوچەك ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدۇق.

بىز ژەتتىمىزنىڭ چېگرا زىمىنىگە قەدەم قويۇپ، دولەت مودا پىيىمىزنى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سېلىشتۇرۇپ چەكسىز خۇرسۇندۇق، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرا زاستاپلىرىدا، بىردىن چوڭ رادىيو ئىستانسىسى، قاۋۇل مۇداپىيە قىسىملىرى بار بولۇپ چېگرانى تىنماي چارلاپ - چوگۇلەپ يۈرەتتى، بىزگە ئوخشاش چېگىردىن چىقىدىغانلارنى، گەرچە گوۋاناملىرىمىز بولسىمۇ، يۇقۇرى ئورۇنغا مەلۇم قىلىپ ئاندىن ماڭغۇزاتتى. بىز ئوز چېگرا مۇداپىيە جايىمىزغا يېتىپ كەلسەك چارلىغۇچى ئەسكەرلەرنى كورگىلى بولمىدى. چېگرا قىسىملىرىمىزنىڭ شىتابىغا يېتىپ كېلىپ، ئاپتو ماشىنا بىر نەچچە قېتىم سىگنال بەرگەندىن كېيىن، ئاندىن ئادەم پەيدا بولدى، ھەممە ئادەم ئوي ئىچىدە ئىوت

سۇنۇپ ئولتۇرۇشۇپتۇ، 10 نەچچە ئاۋارە چېرىكلەرنىڭ تولىسى ئەپىيۇنكەشلەر ئىدى. ئۇلار تىترەپ تۇرۇشاتتى، ئۇلاردا دولەت مۇداپىيىسى ۋە سوۋېت چېگىرىسىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا ھېچ قانداق ساۋات يوق ئىدى. ئوينىڭ تامىلىرىدا بىرەر ھەربى خېرىتە ياكى ئادەتتىكى خېرىتىمۇ كورۇنمەيتتى. ئەھۋالىدىن قارىغاندا ئۇلار ئەتىدىن - كەچكىچە ھېچ ئىش بىلەن كارى يوق ۋە ئەپىيۇننىڭ قويۇق ئىس پۇراقلىرى ئىچىدە مەس بولۇپ ياتسا كېرەك.

بىز چوچەككە كەلگەندىن كېيىن ۋالى لى خەيرۇنىڭ شەرق تەرەپكە يوتكۇلۇپ «باندىتلارنى تازىلاش» ئۈچۈن كەتكەنلىگىنى گۇچىڭ ئەتراپىدىكى ۋەزىيەتنىڭ جىددىلەشكەنلىگىنى ئۇقتۇق، بىز چۇشكەن ئوينىڭ ئىگىسى جۇڭ دىخۇادىن ئوقۇشىمىزچە، شەرقتىكى ۋەقەنى ئوزىمىز كەلتۈرۈپ چىقاردۇق، ھەدەپ «يوقىتىمىز» دىگەن بىلەن پايدىسىز دىدى. يەرلىك ئادەملەرنىڭ ھەممىسى جىن شۇرپىننىڭ بۇنداقلىغىغا نارازى بولىسىمۇ، ئەمما ھېچكىم ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويالمايتتى.

ئىگەللىشىمىزچە جىن شۇرپىننى شىنجاڭدىكى فىرقە ئىشلىرىنىڭ پەۋقۇلئادە ھەيئەت ئەزاسى دەپ ئېيلان قىلغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئولكىلىك فىرقە قۇرۇلۇپ، ھەر بىر ناھىيىگە ناھىيىلىك فىرقە ھەيئەتلىرى تەيىنلەپ، فىرقە خىزمىتىنى قانات يايغۇزغان، تەيىنلەنگەن ناھىيىلىك ھەيئەتلەرنىڭ تولىسى، شىنجاڭ رۇسچە سىياسى - قانۇن مەكتەپ دارىلىمۇئەللىمىن، ياكى ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ چىققان ئوقۇغۇچىلاردىن ئىدى. ئۇلار ھەر ئايدا نەچچە ئون سەرلەپ كومۇچ پۇل ئېلىشىپ، ئەتىدىن

كەچكىچە قىلچە ئىش قىلماي يۇرىشەتتى، بەزى چاغلاردا نەنجىگە دىن ئىپۇەتىلگەن ئالاقىلارنى كورۇپ قويىاتتى، ئادەتتىكى چاغلاردا ناھىيىلىك ھوكۇمەتكە بېرىپ قويۇشاتتى، ھەر قانداق يەغىن زىيانەتلەرگە قاتنىشىپ ئوزىنى كورسۇتوپ، غادىيىپ يۇرۇشەتتى، جىن شۇرپىنىڭ بۇ ئادەملەرنى ناھىيىلەرگە ئىپۇەتىپ ئورۇنلاشتۇرغانلىغىنى، ئۇلارنى ئىشلەۋاتىدۇ دىگەننى كورسۇتەتتى.

(4) ئۇرۇمچىگە دەسلەپ كەلگەندە

بىز ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئولكىلىك فىرقىگە چۇشتۇق. ئەيىتىشلارغا قارىغاندا بۇ جاي ئىلگىرى ئولكىلىك كېڭەشنىڭ كونا ئورنى ئىكەن. ئۇرۇمچىگە كېلىپ دەسلەپكى بىر نەچچە كۇنگىچە، شىنجاڭ ھوكۇمىتىنىڭ ھەيئەتلىرى، نازىرلار، بولۇم باشلىقلىرى، ھاكىملار ۋە يەرلىك مۇتەۋەر زاتلار، سودىگەرلەر جەمىيىتىنىڭ رەئىسى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى كېلىپ پەتە قىلدى، جىن شۇرپىن بىلەن بىر قېتىملا كورۇشتۇق، چۇنكى شەرقىي تەرەپتە ۋەزىيەت جىددى بولغانلىقتىن ئۇ ئالدىراش ئىدى. بىز بىلەن كورۇشۇپ ئىچكىرىنىڭ ئەھۋالىرىدىن ئازىراق سوزلەشتى، فىرقىنىڭ ئىشلىرى توغرۇلۇق ئانچە كارى بولمىدى.

ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ ئىچى - سىرتىدىن نۇرغۇن ئادەملەر بىز بىلەن يېقىنلىشىشنى خالايتتى، دەسلەپكى چاغدا ھەممىسى كىلىشكە جۇرئەت قىلالمىدى، بىز بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ ئوزىمىز بېرىپ كورۇشتۇق. يەرلىك مەسىلىلەر ھەققىدە ئەتراپلىق، سەممىي ئەھۋاللاشتۇق، بەزىبىر ئىدارىدىكى ياشلار ۋە مەكتەپ

ئوقۇغۇچىلىرى كېلىپ، بىز بىلەن خوشال مۇگدىشاتتى، بىزدىن خېلى چوڭ ئۇمىتلەرنى كۈتەتتى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ئېغىز-دىن ددىگىدەك بۇگۇنكى ۋەزىيەتنى كەلتۈرۈپ چىقارغانلار، جىن شۇرىن ۋە ئۇنىڭ تۇققانلىرى ياكى ئۇز يۇرتلۇقلىرى دىيىشەتتى، شىنجاڭدا سىياسى ئىسلاھات يۈرگۈزۈپ مۇشۇ بىر تۈركۈم ئادەملەرنى يوتكەش زورۇر، ئۇنداق بولمىغاندا بۇ جاي تېخىمۇ پاراكەندىلىشىدۇ. ئۇيغۇرلارنى قوزغىلاڭ قىلىشقا مۇشۇلار ئۇزلىرى مەجبور قىلدى. سوقۇشقانسىرى ئەھۋال يامان-لىشىۋاتىدۇ دەيتتى. جىن شۇرىن جايلاردا قوزغىلاڭ بولغان-لىقتىن يەرلىكلەرنى ئىشقا سېلىشتىن تېخىمۇ قورقاتتى، ئۇيغۇر سودىگەرلەردىن ھوسەيىن باي، تۇرسۇن بابا دىگەنلەر بىز بىلەن كورۇشكەندە: ھوكۇمەت ھازىر قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى قوزغىلاڭ قىلدى دەپ، ئۇرۇمچىنىڭ شەھىردە ئولتۇرۇشلۇق بىزلەرگىمۇ ئىشەنمەيدىغان بولدى. بىز كىچە - كۈندۈز ئەندىشىدە قالدۇق، قومۇلدىكى ۋەقەنىڭ بالدۇرراق تېچىلىنىشىنى ئۈمىت قىلىممىز، ئۇلا-غۇيۇپ كېتىشنى خالىمايمىز، ئۇلغۇيۇپ كەتكىنى زىيانلىق - دىدى.

ئاڭلىغانلىرىمىز جىق بولغانسېرى، ۋەزىيەتنىڭ شۇنچە ناچارلىغىنى، بىزنىڭمۇ جاۋاپكارلىغىمىز بارلىغىنى ھېس قىلدۇق. بىزنىڭ تونۇشىمىزچە كوز ئالدىمىزدىكى ئەھۋال ئاستىدا فىرقە خىزمىتى ۋە كان ئېچىشنىڭ ھاجىتى يوق، ئەمىلىيەتتە ئىشلەش-كىمۇ مۇمكىن بولمايتتى. كىشىلەرنىڭ نەپىرەت قىلىدىغانلىرى جىن لاۋۇ (جىن شۇرىننىڭ 5 - ئىنىسى) گاسۇي (جىن شۇرىننىڭ

غالچىسى، سۈيزاۋچى، ھۇ چاغدا پولك باشلىغى ئىدى) ۋە جەنھۇرىننىڭ ئوپچورىسىدىكى كەنسۇلىقلار ئىدى. بۇ ئادەملەرنى خىزمەتتىن ئېلىۋېتىشكە ياكى قۇتۇلۇشقا بولمايتتى، پەقەت ئۇلاردىن ھازىرقى ۋەزىيەتكە نىسبەتەن تېچلىق چارىسى قوللۇنۇپ، سوقۇشماسلىقنى ھەمدە ئوي - ماكانىدىن ئايرىلىپ ئاچ-يالاڭاچلىقتا يۈرگەنلەرنى قۇتقۇزۇش، ياكى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئۈمىت قىلدىش ئىدى. ئاۋال ۋەزىيەت مۇقىملاشسا، ئاندىن ئىسلاھ قىلىشتىن گەپ ئاچقىلى بولاتتى. بۇنداق گەپلەرنى بىز جەنھۇرىنغا بىۋاستە ئېيتالمايتتۇق، پەقەت ئۇنىڭ قۇدا تۇققىنى مالىيە نازىرى جۇرۇيشى ۋە يۈرتدىشى ھەم ساۋاغدىشى - ئولكىلىك ھۆكۈمەت باشى كاتىۋى لۇشياۋزۇ ئارقىلىقلا يەتكۈزەتتۇق.

(5) بىزنىڭ پائالىيەتلىرىمىز

1933 - يىلى بېگى يىل بايرىمىدىن كېيىن شەرقىي تەرەپتىن شۇم خەۋەرلەركەلگىلى تۇردى، تۇرپان، پىچانلاردىنمۇ جىددى خەۋەرلەر كېلىپ تۇردى، 2 - ئاينىڭ 22 - كۈنى بولسا كېرەك، ماشىنىلىق ئورۇمچىنى مۇھاسىرە قىلىپ چوك كۈۋرۈك، خۇگسەنزۇي ۋە جىرچۇسەن ئەتراپىغا ھۇجۇم قىلدى. بىر تۈركۈم ھوكۇمرانلار ئالاقزادە بولۇپ غەم - قايغۇدا قالدى. بىز ئۇچۇن خىزمەت باشلاش پۇرسىتى كەلگەن ئىدى. بىز سوقۇشتا ئوي - ماكانىدىن ئايرىلىپ، ئاچ - يالىڭاچ يۈرگەن خەلقنى سوقۇشتا ئولگەن

ئەما ھېچكىمنىڭ كارى بولمايۋاتقان ئۇلۇكلەرنى كوزدە تۇتۇپ، ئوز يۇرتىمىزنى سۇيۇشتە بىر خىل چاۋاپكارلىغىمىز ئىكەنلىگىنى ھېس قىلدۇق.

ئۇرۇمچى مۇھاسىرىسى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ھوكۇمرانلار كىچە - كۈندۈز دىگىدەك شەھەر مۇداپىسى توغرۇلۇق مۇزاكىرىلىشىپ باشقا ئىشلارغا چولىسى تەگمىدى. ئۇ چاغدا ئۇرۇشنىڭ تەسىرىدە ئوي - ماكانسىز، ئاچ - يالىڭاچ قالغان ئەر - ئايال، ياش - قېرىلار ئويمۇ - ئوي يۇرۇپ تىلەمچىلىك قىلاتتى. ئۇرۇمچىدە ئاشلىق مەسىلىسى چىددىلىشىپ تىلەمچىلەرنىڭ كۈنى ئىنتايىن گېغىر ئىدى. چوڭ كوۋرۇك، خۇگىسەنزۇي، جىزجۇسەن ئەتراپىدىكى نەچچە يۈزلىگەن جەسەتلەر ئاپتاپتا قاغىجىراپ ياتاتتى، لالما ئىشتلار چىشلەپ سوردىشەتتى، ئەگەر يەنە يېرىم ئاي ياتىدىغان بولسا چىرىپ - سېسىپ ئۇرۇمچى شەھىرىگە، ھۇنداقلا يېقىن ئەتراپتىكى ئاھالىلارنىڭ سالامەتلىگىگە تەسىر يەتكۈزەتتى، شۇڭا بىز مەسلىھەتلىشىپ شەپقەت تەشكىلاتى قۇرۇپ ھايالىلارنى ئۈزۈقلاندۇرۇش، ئۇلۇكلەرنى كۈمۈشكە ئورۇنلاشتۇردۇق.

بىز باشقۇرىدىغان شەپقەت جەمىيىتى، ھوكۇمرانلارنىڭ ماقۇللىشىغا ئېرىشتى، شۇنداقلا ئۇرۇمچى سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىغى، ئۇيغۇر سودىگەرلىرى ۋە مەسچىتلەردىكى ئاخۇنۇملارنىڭ قوللاپ - يارەدەم بېرىشلىرىگە ئېرىشتى، خەلقنىڭ ئاغرىق - سىلاقلىرىنى داۋالاش ئۈچۈن، كاتولىكلار چىركوسى بىلەن قۇيىنتاگدىكىدىن تارقاتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلدۇق، ئۇلاردا

بىر قىسىم مۇرىتلىرىنىڭ كۆچى بولغاچقا، خىزمەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ئاسان بولدى. بىز يەنە پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىغى دانىيىلنىڭ كىچىگىرىنىمۇ تەكلىپ قىلدۇق، چۈنكى ئۇ ھەم ئوز ئالدىغا بىر سىستېما بولۇپ، قول ئاستىدىكىلىرىنى يارىدەم قىلغۇزاتتى ياكى بىزنىڭ خىزمىتىمىزگە قاتنىشاتتى.

بىز ھەر تەرەپنى ماقۇل قىلىپ، تەشكىللەش ئىشىنى باشلىۋەتتۇق. ئۇرۇمچى سودىگەرلەر جەمىيىتىنىڭ باشلىغى مياۋپېرەن بىلەن ۋۇئەيچېنلار مەسئۇل بولسۇن، دەپ قارار قىلدۇق. شۇنداق قىلىپ كوپچۇلۇكنىڭ ئىناۋىتىگە تېخىمۇ ئېرىشتۇق، ئول كىلىك فىرقىنىڭ دەرۋازىسىغا شەپقەت جەمىيىتىنىڭ ۋىۋىسكىسىنى ئاستۇق، دەجلىس ئېچىپ، خىزمەتكە كىرىشىشنى قارار قىلدۇق: (1) ئىمانە توپلاش، (2) جايلاردىكى جەسەتلەرنى كومۇش؛ (3) نەنگۇەندىكى ئۇيغۇر مەسچىتى چوڭ كوۋرۇكتىكى مەسچىت ۋە دۇگگۇەندىكى دىخانچىلىق تەجىربە مەيدانلىرىدا ئوزۇق تارقىتىدىغان بىردىن ئورون قۇرۇش؛ (4) گۇمۇدىگە ئادەم ئېۋەتىپ فۇكاك، سانجى، قۇتۇبى قاتارلىق جايلاردا خەيرى - ساخاۋەت ئۈچۈن نان ياكى جىك مومىا تارقىتىپ، ئۇرۇمچىگە كېلەلمەيدىغان مۇساپىرلارنى قۇتقۇزۇش؛ (5) ئول كىلىك ھوكۇمەتكە ھەر بىر ناھىيە ھەم جايلاردىكى ئامىۋى جەمىيەتلەرگە مۇساپىرلارنى يىغىش توغرۇلۇق ئۇقتۇرۇش ھەققىدە پىكىر بېرىش، كوپچۇلۇك بىر ئېغىزدىن مياۋپېرەن بىلەن ۋۇ-ئەيچېنىنى شەپقەت جەمىيىتىنىڭ باشلىغى قىلىپ سايلىدى (1) بەي يۇيشىيۇ، چاك × × لەر جەسەتلەرنى كومۇشكە مەسئۇل قىلىندى؛ (2) ۋاك جۇچىك، دېك خۇيلىن، تاۋمىگىيۇي، لى شاۋ

شىيا، ۋاك خەيجۇلار ئاش - ئوزۇق باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلىنـ
دى؛ (3) جۇخەيدۇك، گۇك بىچىك، مىياۋىبردىن لەر، ئانانە
توپلاشقا مەسئۇل قىلىندى؛ (4) كىچىگىر، مىسسىيونىر خۇجىت
(ئەنگىلىز) پاپا شىبودىن (گىرمانىيىلىك) لەر داۋالاشقا
مەسئۇل قىلىندى؛ (5) لەنيەنشۇ، ماخۇكشياڭلار چەت
ناھىيىلەردە ساخاۋەت تارقىتىشقا مەسئۇل قىلىندى.

خىزمەت باشلاندى، ئولكىلىك فىرقىغە كەلدى - كەتتى
ئادەملەر كوپەيدى، بىر مۇنچە ئادەملەر ئوزلىگىدىن كېلىپ
خىزمەتكە قاتناشتى، ئۇنىڭدا سودىگەرلەر، ئىشچىلار، ئوقۇغۇچىلار
ۋە ھوكۇمەت خادىملىرى بولۇپ خىزمەتنى ناھايىتى قىزغىن ھەم
ئەستايىدىل ئىشلەشتى، بەزىلەر شەخسى ئىشلىرىنى ئېسىدىن
چىقىرىپ تاماق يىيىشنىمۇ ئۇنۇتىدى. جەسەتلەرنى كومۇش ئەت-
رىتىدىكىلەر قەھرىتان سوغۇقتا قارىماي، ئاق قار، كوك مۇز
دىمەستىن بىر نەچچە سائەتلەپ ئىشلەشتى، سوغۇقتا قول -
پۇتلىرى قاناپ كەتسىمۇ ۋاي دىمەيتتى، ئاش - ئوزۇق تەييار-
لاش جايىدىكى ئادەملەر ئەتتىگەندىن كەچكىچە سۇ كوتۇرۇپ
كومۇر توشۇيتتى، ئوت قالاپ، قاچا - قۇچا يىغىشتۇراتتى، پۇل
تارقىتىدىغانلار ئاتلىق، ئېشەكلىك جايلارغا بېرىپ پۇل تارقاتتى.

ئۇرۇمچى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلغان شارائىتتا خىزمىتىمىز
ئوگۇشلۇق يۇرگۇزۇلدى، ئۇرۇمچى شەھىرى چانلاندى، بەزىلەرمۇ
مۇھاسىرە ۋاقتىدىكى قورقۇنچلىرىنى ئونتۇپ قالدى. لېكىن
بىزنىڭ خىزمەتلىرىمىز كىشىلەرنىڭ رازىلىقىغا مۇيەسسەر بولغانـ
لىقىنى كورگەن ھوكۇمرانلار كوڭلىدە خىلىلا ئازاپلىنىش ھېس
قىلاتتى. بۇخىل ئەھۋالنى بىز جۇرۇيشى ۋە جىن ھۇرىنىڭ

ۋ - ئىنىسى بىلەن بولغان سوھبەتلىرىمىزدە، ئانچە - مۇنچە سېزىۋالاتتۇق. ئەمما كورۇنۇشتە ئۇلار بىزنى ئاغزىدىن چۈشۈر-مەي مەدھىيەپ تۇراتتى.

(6) تەشكىللىنىپ ئىلگىرلەش

بىز خىزمەتتىكى ئوگۇشلۇقلىرىمىز ئارقىسىدا، دەسلەپكى قەدەمدە ئاممىنى ئىگەللىيەلىدۇق. ھوكۇمەتنىڭ بىرقىسىم ئەمەلدار-لىرىمۇ بىزگە مايىل بولۇشقا باشلىدى. بىز خىزمىتىمىزنى يەنە بىرقەدەم ئىلگىرلىگەن ھالدا قاناتلاندۇرۇش ئۈچۈن، مەن بەي يۇيشيۇ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بۇ جەھەتتىكى ئەھۋالاتلارنى گومىنداڭ مەركىزى فىرقىسىغا، نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق شىنجاڭ ئىشى باشقۇرۇش ئورۇنىنىڭ باشلىغى جاڭ فېڭجىيۇغا ئايرىم ھالدا مەلۇم قىلدۇق. ئاندىن مۇناسىۋەتلىك ئادەملەر بىلەن ئالاقىنى كۈچەيتىپ ئۇلارنى بىرنەچچە گۇرۇپپىغا تەشكىللەپ، بىزنىڭ ھىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت قىلىشىمىز يۇرتىمىزدىكى ياش - قېرى، ئاكا - ئۇكا، ئاچا - سىڭىللىرىمىز ئۈچۈن ئىگەنلىگىنى كوپچۈ-لۈكنى جاپا - مۇشەققەتتىن چوقۇم قۇتقۇزىدىغانلىغىمىزنى تەرغىپ قىلىماقچى بولدۇق. ھەرقانداق مەسىلە ياكى قىيىنچىلىقلار بولسا، بىزگە ئېيتىڭلار، قولىمىزدىن كەلگىنىنى دەرھال بېجىرىمىز، مەسىلە بولسا، ھەر تەرەپلەپ ھەل قىلىشنىڭ ئىلاجىنى قىلىمىز، چوڭلىرىنى « مەركەز» گە ئىلتىماس قىلىپ چارە ئىزدەشتۇرىمىز دىدۇق. مۇبادا ئېغىز ئارقىلىق دېيىشكە بىئەپ بولسا قەغەز يۈزىدە ئىمزاسىز يازىساڭلارمۇ بولىدۇ. يە قەت راس گەپ ۋە راس

ئەھۋال بولسىلا، بىز ھەممىنى قوبۇل قىلىمىز دىدۇق. بۇ قارارىمىزنى ۋۇ ئەيچىن بىلەن مياۋپىيرەنگە خىزمەتنى بىر قەدەم ئىلگەرىلەپ كۇچەيتىش، ئىشەنچىلىك كىشىلەرنى ئوزىمىزگە تارتىپ خىزمەتىمىزنىڭ يۇرۇشلۇك بولىشى ئۈچۈن دىگەننىلا ئېيتتۇق، ئەسلى مەقسىدىمىزنى دىمىدۇق.

مەن ھەم بەي يۇيشيۇنىڭ شىنجاڭغا كېلىشتىكى مەقسىدىمىز ئەسلىدە سىياسى پائالىيەت ياكى فىرقە خىزمىتىنى ئىشلەش ئەمەس ئىدى. لېكىن يۇرتىمىزدىكى ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتى، « شەپقەت » جەمىيىتىنى قۇرۇشىمىز بىلەن بەزىلەرنىڭ ھىمايىسىگە مۇيەسسەر بولمىشىمىز كېلىچەكتە ھەر قانداق خىزمەت ئۈچۈن دەسمايە بولالايتتى. شۇڭا بەي يۇيشيۇ بىلەن بۇخىل ۋەزىيەتتىن پايدىلىنىشنى، يۇرتىمىز ئۈچۈن جەقراق پايدىلىق ئىشلار قىلىشنى مۇزاكىرىلەشتۇق. بۇنداق قىلىش يۇرتىمىز ئۈچۈن شۇنچىدەك ئوزىمىز ئۈچۈنمۇ تامامەن پايدىلىق ئىدى. بىزنىڭ بۇنداق قىلىشىمىز، شەكلىسىز ھالدا گومىنداڭنىڭ ۋىۋىسكىسىنى پاقىرىتاتتى، ئاكا ـ ئۇكا جىن لەر كېلىپ بىزنى كورگەن بولسا، ھەبۇ، ئۇششاق غالچىلار شىنجاڭدا ئاساس يارىتىپتۇ دىگەن بولاتتى. كوپلىگەن كىشىلەر ئولكىلىك فىرقىغە كېلىپ، بىز بىلەن سوھبەت ئوتكۇزۇپ تۇراتتى، بەزىلەر بىزگە ئۇرۇش خەۋەرلىرىنى سوزلەيتتى، بەزىلەر قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ كېلىپ چىقىشتىكى ئوتىمۇشىنى سوزلەپ بەرسە، بەزىلەر جىن شۇرىن تەختكە چىققاندىن كېيىن گەنسۇلۇق يۇرتداشلىرىنى ياكى تۇققانلىرىنى يېنىغا تارتىپ ئورۇنلاشتۇرغان ئەھۋاللارنى سوزلەپ بېرەتتى، بەزىلەر شىنجاڭ قەغەز پۇلىنىڭ قىممىتى چۈشكەنلىگىنى، غەزىنىنىڭ قۇرۇپ قالغانلىغىنى، بەزىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ « قوزغۇلاڭ » چىقار-

غۇسى يوق ئىدى، ئەمما جىن شۇرپىننىڭ « يەرلەرنى ئوزگەرتىش »
بويرۇغىنىڭ مەجبۇر قىلىشى بىلەن كېلىپ چىققانلىغىنى دەپ
بېرەتتى؛ ھەممە ئادەمدىكى ئورتاق بىر پىكىر شىنجاڭنىڭ ھا-
زىرقى ھوكۇمرانلىرىغا ئىشەنمەيدىغانلىغى ۋە ئۇلاردىن ئۇمىت
ئۇزگەنلىگىدىن ئىبارەت ئىدى. شۇنىڭدەك يىراقتىكى سۇ، ئۇس-
سۇزلىقنى قاندۇرالماس دىگەندەك « مەركەزنىڭ » بىرتەرەپ
قىلىشىدىن كورە بىزنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىمىزنى ئۇمىت قىلاتتى.

(7) زىددىيەتنىڭ باشلىنىشى

جىن شۇرپىننىڭ ئولكىلىك فىرقىنى قۇرۇپ بىزنى كورسۇ-
تۇشتىكى ئەسلى مەقسىدى، پەقەت بىز شىنجاڭغا يېتىپ كەلگەندىن
كېيىن، ئولكىلىك فىرقىگە ئورۇنلۇشۇپ ئەتىدىن كەچكىچە ئۇلار-
نىڭ زىياپەتلىرىگە قاتنىشىپ، ئېيىغا بىر نەچچە يۇزسەر ياكى
ئۇنىڭدىنمۇ جىقراق پۇلنى ئېلىپ، چوڭ يەپ چوڭ ئىچىپ ھىچ-
قانداق ئىش بىلەن كارىمىز بولماي، ئاتالمىش « نازىرلار ،
ھەيئەتلەر » ، « دارىنلارنىڭ يامۇللىرىغا » قاتراپ ئوينىاپ -
تاماشا قىلىساق، « فىرقە دارىنلىرى » دىگەن ئەلپازىمىزنى كور-
سۇتۇپ ئۇلارغا يانتاياق بولۇپ، زورۇر تاپقاندا ئۇلار ئۈچۈن
چوقان سېلىپ قول - چوماق بولۇپ بەرسەك، ھەتتا پۇخرانى
بىسىپ، پالاقشىپ يۇگۇرۇپ، ئۇلارنى قوغداپ ئىگىز پەشتاققا
چىقىرىپ قويساق، ھالاۋەتنى ئۇلار كورسە بولماقچى ئىدى
بىراق شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتى تۇپەيلى بىزنى ئۇلار
بىلەن ئەكسىنچە يولدا مېڭىپ، گومىنداڭ ئۈچۈن چوقان سېلىپ

ئۇلار ئۇچۇن يول ماڭماسلىغىمىزنى كەلتۈرۈپ چىقاردى، شۇڭا ئۇلار بىزدىن ئۇمىت ئۈزۈپلا قالماستىن، بەلكى ئاستا ـ ئاستا بىزدىن ئېھتىيات قىلىشقا باشلىدى. ئەمىلى ئىلگىرلەشلەر، ھەم شۇچاغدىكى ۋەزىيەتنىڭ ئوزگىرىشلىرى، بىز ئىككى تەرەپنىڭ زىددىيىتىنى كۈن ساناپ كەسكىنلەشتۈرۈۋەتتى.

بىر كۈنى كېچىسى شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتتە ئىشلەيدىغان مېنىڭ 4 ـ ئىنىم ئالدىراش كېلىپ ماڭا: جىن شۇرېن پۈتۈن ئولكىنىڭ ۋىلايەت ناھىيىلىرى ھەم شىنجاڭ چېگرا ئىسىغا يېقىن 5 كونسۇلخانىغا ئۇقتۇرۇش قىلىپ، سىلەرنى « مەركەز » ئېۋەتىپتۇ. جاڭفېڭجيۇ بىلەن مۇناسىۋىتى بار ئىكەن، جايلار قالايمىقانلىشىۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا، ئۇلاركېلىپ تەتۇر ھەركەتلەردە بولدى، بولاردىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىش كېرەك دەپ مەخپىي بويرۇق چۈشۈرگەنلىگىنى كوردۇم دىدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كۈلگىمىز كەلدى، ئەمما بىزمۇ ئالدىنى ئالمىساق بولمايتتى. ھەممىدىن ئاۋال مەن ئوزەمنىڭ خاتىرلىرىمنى تەكشۈردۇم. ھەر كۈنلۈك خاتىرە قىلغانلىرىمنىڭ تولىسىغا جىن شۇرېنغا نارازىلىق بىلدۈرۈش كەيپىياتى سىڭگەن ئىدى. شۇڭا ئېھتىيات قىلىپ خاتىرىنى كويدۇرۇۋەتتىم. لېكىن خىزمىتىمىزنى ئاۋالقىدەك، بەلكى تېخىمۇ كۈچەيتىپ يۈرگۈزدۇق، بۇ ئىشنىڭ سەۋەبلىرىنى كىشىنىڭ بىلىشىگە، جىن شۇرېن نەنجىڭدىكى شىنجاڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئورنىغا ئورۇنباسار باشلىق قىلىپ ئېۋەتكەن ۋاڭ رۇيى، جىن شۇرېنغا تېلېگىراممىا يوللاپ بىزگە دىققەت قىلىشنى تاپىلىغان ئىكەن. شۇڭا جىن شۇرېن ھىچبىر ئويلاپ كورمەستىنلا، ھەممە يەرگە ئومۇمىيۈزلۈك مەخپىي بۇيرۇق ئېۋەتكەن. ئىكەن. ۋاڭ رۇيى بىر تومتۇۋاق زەھەرلىك ئەسكى ئادەم ئىدى.

نەنجىگكە بارغاندىن كېيىن، جاڭ فېڭجيۇ ئۇستىدىن ھۇجۇم يۈرگۈزۈپ ئىش باشقۇرۇش ئورنىنىڭ باشلىغى بولۇشقا ئۇرۇنغان. ئۇ بىزنى شىنجاڭ خەلقىنىڭ ياكى جىن شۇرېننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ كېتىدۇ دەپ قورقۇپ مۇشۇ چارىنى تاپقان. بىز بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، جىن شۇرېننىڭ قۇدىسى جۇرۇيىشگە: ساخاۋەت جەمىيىتىمۇ بىرىيەرگە بېرىپ قالدى، بىز بۇنى ئاخىرلاشتۇرساق دەيمىز دەپ ئېيتىتۇق. ھېلىمگەر جۇرۇيىشى قاقاخلاپ كۈلۈپ كېتىپ: ۋاي ئۇكۇلۇرۇم، سىلەر بىر ئوبدان ئىشلەۋاتىسىلەر، راسا ئىشلەيدىغان ۋاختىڭلاردا نىمىشكە يىغىشتۇرىمىز دەيسىلەر؟ سىلەر ئولكىلىك ھوكۇمەت ئۈچۈن خېلى ئىشلارنى ئىشلەپ بەردىڭلار، دۇكاننى يىغىشتۇرىمىز دىسەڭلەر جىن جۇشىمۇ ماقۇل بولماسمىكىن! دىدى. ئاخىرى بىز جىن شۇرېننىڭ 5 - ئىنىسىنى چېكىپ كورسەك، ئۇ ھەم ئىشنى توختۇتۇپ قويۇشىمىزغا قوشۇلمىدى. ئۇلارنىڭ بۇ پۇزىتسىيىسى راستىمۇ، يالغانمۇ ئويلۇنىشىمىزغا ئەرزىيىتتى. بىزمۇ كورۇنۇشتە ئىشلىگىمىز يوق دىگىنىمىز بىلەن دىلىمىزدا بۇ خىزمەتنى زادى بوش تۇتىمىدۇق، بىزنىڭ تونۇشىمىزچە بۇ بىر كورەشنىڭ باشلىنىشى ئىدى. گەرچە، بىز شىنجاڭغا كېلىشتە چىن لىنۇ شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلىۋاتقانلار بىلەن يىرىكلىشىپ قالماڭلار، دەپ تاپىلىغان بولسىمۇ بىراق بىز ۋاڭرۇيىگە باش ئەگمەسلىگىمىز كېرەك، جىن شۇرېننىڭ ئىگىلىپ كەتمەسلىگىمىز كېرەك دەپ ئويلاپ ھۇجۇمنىڭ نىشانىنى ۋاڭ رۇيى تومتۇۋاقتا قاراتتۇق. بۇنداق قىلىش جىن شۇرېننىڭ زەربە بەرگەنلىگىمىز بولاتتى. جاڭفېڭجيۇنىڭ مىجەزى ئىنتايىن ئادەم ئىگەنلىگىنى ۋاڭرۇيىگە ھەرگىز بوش كەلمەيدىغان-

ئىغمنى بىلەتتۇق. شۇڭا بىز ۋاڭرۇيىنى چېقىپ خەت ئېۋەتتۇق. كېيىن بىلىشىمىزچە ۋاڭرۇيى خېلى دەككە يەپتۇ، دەل شۇ ۋا-قىتلاردا ئەتراپتىكى سوقۇش يەنىمۇ جىددىلىشىپ كەتتى. جىن-شۇرېن ھەممىگە تەڭ كېلىش ئۈچۈن « شىنجاڭدا باندىتلارنى تازىلاش قۇماندانلىغى » نامىلىق يېڭى ھىلىنى تاپتى ھەم ئۇنى قۇرۇپ قارمىغىدا 8 باشقارما قۇردى. ئۇ بىرىدىنلا ماڭا سىياسى بولۇمنىڭ مۇدىرى بولىسەن دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. بىز ئۇنىڭ ھىلە ئىشلىتىپ باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئادەم ئولتۇرمەكچى بولىۋاتقانلىغىنى بىلەتتۇق. مەن جىنشۇرېننىڭ ئوزىگىلا بۇ ئىشنى قىلالمايمەن دىدىم.

جىنشۇرېن ئوزىنىڭ « قىرغىنچىلىق قىلىچىدىن » ئىبارەت « شىنجاڭدا باندىتلارنى تازىلاش قۇماندانلىغى » غا تەييارلىق كورۇۋاتقان چاغدا، جاي - جايلاردىكى تەپرىقچىلىق توغرىسىدا خەۋەرلەر ئۈزلۈكسىز كېلىپ ئۇرۇمچىدىكىلەرنىڭ كوڭلىنى يەنە پاراكەندە قىلدى. پۇتۇن شەھەرنى يەنە ئېغىركەيپىيات قاپلاپ كەتتى.

(8) « چوڭ ئوزگۇرۇش » ۋە بىزنىڭ خىزمىتىمىزنىڭ يېڭى يونۇلىشى

جىنشۇرېن ئىمكان قەدەر شىنجاڭ خەلقىغە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ شىنجاڭ خەلقىنى تېخىمۇ غەزەپلەندۈرەتتى. جىنشۇ-رېننىڭ ھوكۇمران گۇروھى ئىچكى قىسىمدا ئۇلارنىڭ ئېيتقىنى-نىدەك ئىتتىپاق ئەمەس بەلكى ئوچمەنلىك بىلەن تولۇپ تاشقان ئىدى؛ ئۇلار ھۇ چاغدىكى ۋەزىيەتكەھەرزامانچە تەتە تۇرۇپ، تاماشا كورۇش

یاکی قولىنىڭ ئۇچىدا ئىشلەپ قۇيۇشتەك پوزىتسىيە قوللانغان ئىدى.

ئۇرۇمچى شەھرىدىكى ئادەملەر مۇنداق مۇرەككەپ ۋەزىيەتلىك ئەھۋالدا تۇرغان پەيتتە « چوڭ ئوزگۇرۇش » يېتىپ كەلدى، 12 - ئاپرىل كۈنى جىنشۇرېن تەختىنى چۈشۈپ قۇغلاندى بولدى. ئۇنىڭ شىنجاڭدا يۈزگۈزگەن 4 يىلدىن ئارتۇق ھوكۇمرانلىغى ئاخىرلاشتى. بۇ، شىنجاڭدىكى « 12 - ئاپرىل ئوزگۇرىشى » ئىدى.

جىنشۇرېننىڭ قوغلاندى بولىشى بىلەن، شەھەر نىڭ ئىچى تېشىدا بىركىچە - كۈندۈز ئۇرۇش بولدى.

« 12 - ئاپرىل » سىياسى ئوزگۇرۇشنىڭ 3 - كۈنى ئولكىلىك فىرقىدە ۋاقىتلىق ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئەتلىرى بىلەن ھەر مىللەت بىرلەشمە ئۇيۇشمىسىنىڭ قوشما مەجلىسى ئوتكۈزۈلۈپ، شىنجاڭ ئولكىلىك ۋاقىتلىق ھوكۇمەت قۇرۇلدى. جىنشۇرېننىڭ كونا ھوكۇمىتى ئاخىرلاشقانلىغى بۇنىدىن كېيىن يېڭى ھوكۇمەتنىڭ بارلىق تەدبىرلىرى ئەمەلگە قويۇلىدىغانلىغى جاكالاندى. مەجلىستە لىيۇۋۇنپىلۇڭ ۋاقىتلىقئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى، جۇرىشى، لىچى، يەنيۇيشەن ،تۇۋۇپنپى، چىنچىشەن، تاۋىمىڭيۇي، گۇڭبىچېڭ، ۋۇئەيچىن، خۇسەيىنباي، كىچىمگىر، تۇرسۇن. بابا، لەنيەنشۇ قاتارلىق 36 ئادەم ئولكىلىك ۋاقىتلىق ھوكۇمەتنىڭ ھەيئەتلىرى دەپ تونۇلدى. ۋاقىتلىق دۇبەن جىنرۇگچېڭ (شەرقي شىمال پىدايى قىسىملار لۇيچاگى) ئىستىپا بېرىپ باش قوماندان شىڭشىسەينى دۇبەنلىگكە ھەممەيلەن بىر ئېغىزدىن سايلاپ چىقتى. لىشياۋتيەن شۇ مەيداندىلا مەن ئالدىن تۈزۈپ چىققان يېڭى ھوكۇمەتنىڭ سىياسى ئىشلارنى يولغا قويىش پىروگىراممىسىنى ئوقۇپ بەردى. بۇ پۇروگىراممىنى شۇكۇنى يىغىن ئېچىلىشتىن ئاۋال تۈزۈپ چىققان ئىدىم؛ 10 ماددىلىق پۇروگىراممىدا تو-

ۋەندىكى 4 نۇقتا ئالاھىدە تەكىتلەنگەن: (1) شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقلىرى سىياسى، ئىقتىسادىي، مەدەنىي - ماۋارىپ جەھەتتە باراۋەر بولۇش؛ (2) خەلقتە ئۇيۇشۇش، يىغىن ئېچىش، مەتبۇئات ۋە سوز ئەركىنلىگى بولۇش؛ (3) جىن شۇرىن دەۋردىكى خەلققە ئىشلىتىلگەن قانۇنسىز ۋە ئىنسانپەرۋەرلىككە خىلاپ بولغان تەدبىرلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش؛ (4) دىخانلارغا ئاكتىپ يارەدەم قىلىپ يېزا، قىشلاق ئىگىلىگىنى تولۇقلاش ۋە راۋاجلاندۇرۇش، خەلقنىڭ تۇرمۇشنى ياخشىلاشتىن ئىبارەت.

(9) جىن‌شۇرىننىڭ قاماققا ئېلىنىشى

1930 - يىلى ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھوكۇمىتى، فرانسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ تەھلىكىسى ۋە ئازدۇرۇشى بىلەن نەنجىڭدە جۇڭگو - فىرانسىيە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۇيۇمىگى تەشكىل قىلىپ، شىمالىي جۇڭگودىكى ئولكىلەردىن شىنجاڭغا كىرىپ، فرانسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلمىشتەك قارا نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولدى. فرانسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ مۇددىاسى شىنجاڭ ئەمەلىگى ئېنىق. لېكىن گومىنداڭ نوۋۇسىزلىرىنىڭ سۈيىقەستى شىنجاڭدا ئىدى. جۇڭگو - فىرانسىيە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۇيۇمىگى تەشكىل قىلىنىپ تېخى يولغا چىقماستا، چوڭ خانىن چۈمىنىي شىنجاڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئورنىنىڭ باشلىغى جاڭ-فېڭجىيۇغا: فىرانسىيە جاھادگىرلىگىنىڭ ئوملىپ ماڭىدىغان ماشىنىسى مەزمۇت ھەم چىداملىق، بايۋان - قۇملۇقلاردا مېڭىشقا مۇۋايىق، سۈيىۋەن، نىڭشا، گەنسۇ، چىڭخەي قاتارلىق ئولكىلەرنىڭ ھەممىسىدە ئىشلىتىشكە بولىدۇ، لېكىن ئەڭ غايىۋى جايى شىن-

جاك ددگەن سوزنى قىلغان ئىدى. فرانسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ مۇددىئاسى ئومىلەپ ماگىدىغان ماشىنىنى ئىشقا سېلىشتا ئەمەس ئىدى. ئەما ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھوكۇمىتىنىڭ سۈيىقەستىمۇ فرانسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ ئومۇلەپ ماگىدىغان ماشىنىسىنى ئىشقا سېلىشىغا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈنلا ئەمەس ئىدى. جۈگگو فرانسىيە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۈمىگى شىنجاڭغا كەلگەندە جىن‌شۇ-رېن ئۇلارنى قارشى ئالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار شىنجاڭدا ئويلاپ كەلگەن مەخسەتلىرىگە تامامەن يېتەلمىگىنى يوق. چولاق خانىم ۋاڭ جىڭۋېي بىلەن چۈمىنىلەرنىڭ جېن شۇرېندىن ئالغان ئەمىلى مەنپەئەتلىرى، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى چىش تىرنىغىغىچە نەپرەت بىلدۈرىدىغان جياڭ جېيشىنىڭ كورگەن‌مەنپەئەتىدەك چىق بولالمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن جېن شۇرېن تەختتىن چۈشۈپ قوغلاندى قاتاردا نەنجىڭگە بارغاندىن كېيىن چولاق خانىم ۋاڭ جىڭۋېي ھوقوقىدىن پايدىلىنىپ ئەيسا بەگ قاتارلىقلارنى كۈشكۈرتۈش ئارقىلىق جېن شۇرېن ئۈستىدىن ئادەم ئولتۇردى، ئوت قويدى، شىنجاڭ خەلقىنى ئەزدى دەپ ئەرز قىلدۇردى. نەتىجىدە جېن‌شۇرېن قاماققا ئېلىندى.

جېن‌شۇرېن دەۋرىدە گومىنداڭ شۇنچە ھەركەتلەرنى قىلىپ ئارزۇ مەخسەتلىرىگە يېتەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن يول ئېچىۋالغان ئىدى. يەنى گومىنداڭ سىياسىتىنى تەرغىپ قىلغۇ-چى بىزدەك ئۇششاق غالچىلار، شىنجاڭدىكى بەزى ئادەملەرنىڭ بىزگە نىسبەتەن «ياخشى تەسىرات» ئېلىشتەك ئىلتىپاتىغا ئې-رىشەلىدۇق. بۇ ئىلتىپات، بىزگە ئىلھام بولدى. «يۇرتىمىز» ئۈ-چۈن جىقراق «تۇيدان ئىشلار» نى قىلىساق دەيدىغان مەھەللە-ۋى كوزقاراشتىكى جاۋاپكارلىق ھېسياتىدا بولدۇق، يەنە بىر

تەرەپتىن كىلەچەكتە گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ خەلقىنى ئېزىپ - ئېـ
كىسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۈچۈن پايدىلىق بىر ھەرىت - شارائىت
پەيدا قىلماقچى بولدۇق .

شىـــڭ شىـــسەي دەۋرى

گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھەركەتلىرى ، جېن‌شۇرېن دەۋـ
ردە پەقەت بىر باشلىنىش ئىدى . ئۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭدا
شىڭ شىسەي، جۇشياۋلىياڭ ، ۋۇجۇڭشىن ۋە جاڭجۇڭلەر ھو-
كۇمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە گومىنداڭ ئىوخىشاش بولمىغان
باھانىلار ، ئۇسۇللار ئارقىلىق، سىياسى ، ئىختىسادىي ، مەدەنى -
ماۋارىپ ۋە فىرقە خىزمەتلىرى جەھەتتە ھەركەت يۈرگۈزۈپ شىن-
جاڭغا ۋە شىنجاڭ خەلقىغە زىيان - زەخمەتلەرنى يەتكۈزدى ،
تارىختا كورۇلمىگەن ھادىسىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقاردى . بۇ - گو-
مىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىنىڭ ھوكۇمرانلىق سىياسىتىگە باغـ
لىق ، ۋۇجۇڭشىن دەۋرىدە ئەھۋال ھەممىدىن ئېغىر بولدى . خىز-
مەت مۇناسىۋىتى يۈزىسىدىن ، مەن ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھوكۇـ
مىتىنىڭ بەزى ئەرباپلىرى بىلەن ئۈچۈرۈشۈپ تۇردۇم، شۇڭا بە-
زى بىر ئەھۋاللاردىن خەۋىرىم بار . تولاراق شىڭ شىسەي ھا-
كىمىيەت بېشىغا چىققان دەسلەپكى مەزگىلدىكى ئەھۋاللار ئۈستـ
دە توۋەندىكىچە توختۇلىمەن :

(1) كورۇنۇشتە هال سوراپ، يەر ئاستىدا هاكىمىيەت تالىشىش

شىنجاڭدا 1931 - يىلدىن باشلاپ «قۇمۇل ۋەقەسى» پەيدا بولغاندىن بۇيان، ئەكسىيەتچى گومىنداڭ هوكۇمىتى گەرچە شىنجاڭدىكى هوكۇمرانلارنىڭ مەلۇماتىنى ۋە گەنسۇ، قورچاق ئولكىلىك هوكۇمەتتىن ماجۇگىيىڭنىڭ شىنجاڭغا كىرگەنلىگى هەققىدىكى مەلۇماتلارنى ئالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار بۇ يەرلەردە بولۇۋاتقان ئېغىر ئەهۋاللارنى نەزەرگە ئالمىدى. 1933 - يىلى شىنجاڭدا «12 - ئاپرىل سىياسى ئوزگۇرۇشى» بولدى. جەنۇبشۇرېن تەختتىن چۈشتى، گومىنداڭ دائىرلىرى ئىشىنىڭ تېخىمۇ ئۇلغۇيۇپ كېتىشتىن قورقۇپ ئالدىراپ - تېنەپ ناهايىتى كەڭ دائىرىلىك هال سوراش ئۇمىگى تەينىلىدى.

شىنجاڭدىكى «12 - ئاپرىل سىياسى ئوزگىرىش» نىڭ خەۋىرى نەنجىڭگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئەكسىيەتچى گومىنداڭ هوكۇمىتى تاقابىل تۇرۇش سىياستى بۇستىدە مۇزاكىرە يۈرگۈزۈپ بەزىلەر ئادەم تەينىلەپ هەربى كۈچ بىلەن بېسىقتورايلى دىسە، بەزىلەر هال سورايلى دىدى، بەزىلەر ئولكىلىك هوكۇمەتنى قايتىدىن تەشكىللەپ ئادەم تەينىلىگەندىن كېيىن ئەهۋالغا قاراپ ئىش قىلايلى دىيىشتى، ئەڭ ئاخىرىدا هال سوراش قارارىغا كەلدى. جاڭفېڭجىيۇنىڭ كېينىكى چاغلاردا ماڭا دىيىشىچە: گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، بۇ بىر پارچە سېمىز گوشنى قولدىن چىقىرىپ قويماسلىق ئۈچۈن، شىنجاڭ خەلقىغە يالغاندىن شەپقەت قىلماقچى بولۇپ بۇ جاي بەك خا-

نۇھەيران بولدى . خەلق سەرگاردانلىققا ، قىرغىنچىلىققا ئۇچىر-
دى دىگەندەك گەپلەر بىلەن ، قورچاق مەمۇرى پالاتا شىنجاڭ
خەلقىغە مۇراجەتنامە دىگەن نىمىسىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ « مەر-
كىزى ھوكۇمەت » نىڭ شىنجاڭغا نەقەدەر كۆڭۈل بولىدىغانلىغىنى
شىنجاڭ خەلقىغە غەمخورلۇق قىلىدىغانلىغىنى، چۈنكى يول ئار-
لىغى يىراق بولغانلىقتىن ، ئوتكەنكى ئىشلارنى ۋاختىدا مۇۋا-
پىق بىر تەرەپ قىلالماي ، « مەركەز » يىغىشتۇرالمايدىغان دە-
رىجىگە يەتكۈزۈپ قويدۇق دىيىلگەن . شۇنىڭ بىلەن خەلقنى
تىچلاندۇرۇپ ، جايلارنى خاتىرجەم قىلىش ، ئۇچۇن شىنجاڭغا
ھال سوراش ئۈمىگى ئېۋەتتى .

ھال سوراش ئۈمىگىنىڭ باشلىغى خۇاڭمۇسۇڭنىڭ شىن-
جاڭغا كېلىشتىن مەقسىدى ، كورۇنىشتە تەشۋىقات ھال سوراش
بولغىنى بىلەن ، ئەسلى غەرىزى شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى قولغا
كىرگۈزۈش ئىدى . ئۇنىڭ باشچىلىغىدىكى كەڭ دائىرلىك تەش-
ۋىقات - ھال سوراش ئۈمىگى فىرقە خىزمىتى ، ئىچكى ئىشلار
ھەربى ئىشلار ، مائارىپ، دىن نەقلىيات - قاتناش قاتارلىق
« ئەرباپلار » نىڭ ھەممىسىنى سەپلىۋېلىپ ، شىنجاڭغا يېتىپ
بارغاندىن كېيىن ، نەنجىڭدىكى ئەكسىيەتچى ھوكۇمەت زورۇر
تېپىلغاندا ، بويرۇق ئارقىلىق خۇاڭمۇسۇڭنى شىنجاڭ ئولكىلىك
ھوكۇمىتىنىڭ رەئىسى ، قوشۇمچە چېگىرا مۇداپىيە دۇبەنى دەپ
جاكالايدۇ دەپ ئويلايتتى .

جاڭفىڭجيۇنىڭ ئېيتىشچە : خۇاڭمۇسوڭنى شىنجاڭغا تەش-
ۋىقات - ھال سوراش ئەربابى قىلىپ تەيىنلىگەندىن كېيىن
ئۇ ھەدەپ كەينىگە تارتىپ شىنجاڭغا بېرىشقا جۈرئەت قىلال-
مىغان . ئامالسىز بارماقچى بولغان بولسىمۇ ئولۇمدىن قورقىدى-

غان خۇاڭمۇسۇڭ، ئاۋال ياڭبىڭلى، ئەيسالارنى تىك - تىڭلاڭ-
قا ئېۋەتىپ ئوزى لەنجۇدا خەۋەر كۈتكەن .

تاۋمىڭيۇي ئىككىنچى 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا، ئايرۇپىلان
بىلەن نەنجىڭگە بېرىپ، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىگە
شىنجاڭ ئەھۋالىدىن دوكلات قىلماقچى بولدۇق. لەنجۇدىن ئۇ-
تۇشىمىزدە، لەنجۇدىكى تېشىلاندۇرۇش مەھكىمىسىنىڭ مۇدىرى
دېڭباۋسەننىڭ ئۇيىدە خۇاڭمۇسۇڭ بىلەن كورۇشتۇق، مەسلە-
ھەت بويىچە تاۋمىڭيۇي خۇاڭمۇسۇڭ بىلەن شىنجاڭغا يانماقچى
بولدى. مەن نەنجىڭگە بېرىپ، جىياڭجېشى ھەم ژاڭجىڭۋېيگە
دوكلات بەرمەكچى بولدۇم. مەن نەنچاڭغا بېرىپ جىياڭجېشى
بىلەن كورۇشتۇم. شىنجاڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتىمغا
ئانچە ئەھمىيەت بەرمەستىن، ھەدەپ خۇاڭمۇسۇڭنىڭ شىنجاڭدى-
كى ئەھۋالى قانداق، شىڭشىسەي قانداق دۇبەن ئىكەن؟ دەپ
سورايتتى. ئۇ خۇاڭمۇسۇڭنىڭ شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىنكى بار-
لىق پائالىيەتلىرىگە كۆڭۈل بولەتتى. يەرلىك ئەھۋالىنى، ھەم
شىڭشىسەي، لىيۇۋېنلۇڭلارنىڭ ئولكىلىك ۋاقىتلىق ھوكۇمەتتىكى
بىر تۈركۈم ئادەملەر ۋە ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭدىكى بارلىق قى-
لىمىش - ئەتمىشلىرىگە ئېتىۋار قىلمايتتى. خۇاڭمۇسۇڭ شىڭ
شىسەيگە ئوز قەلبىمى بىلەن ئىككى پارچە خەت يېزىپ لىپاينى
ئوزى يەملىدى. ئۇ ماڭا نەنجىڭگە بېرىپ ژاڭجىڭۋېي بىلەن
كورۇشكەندىن كېيىن دەرھال شىنجاڭغا قايتىپ كېتىشىمنى بويرۇ-
دى. ۋە شىڭشىسەيگە خۇاڭمۇسۇڭنىڭ يۇلىيۇرۇقلىرىغا ئوبدان
قولاق سېلىپ، باشقىچە ھەركەتلەردە بولماسلىقنى لازىملىقىنى
يەتكۈزۈپ قويۇشۇمنى تاپىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ژاڭمىتا خۇاڭ
مۇسۇڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئىشلىرىنى چاپسانراق تۈگەتسۇن، بۇ

جەريانداً ، مەن بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ تۇرسۇن دىدى . مەن نەنجىڭگە بېرىپ ۋاڭجىڭۋېي بىلەن كورۇشكەندە ئۇ ئۇستى - ئۇستىلەپ قانداق قىلىش كېرەك ؟ دەپ سوردى . قىلغان سوز- لىرىنىڭ ئۇرانىدىن خۇاڭمۇسۇڭ شىنجاڭ ئىشلىرىنى باشقۇرسا ، مەسىلە چىقامدۇ يوق دىگەن مەنا چىقىپ تۇراتتى . مەن ئۇنىڭ- غا « مەركەز » نىڭ كاتتا ئادەملىرى ئۇ يەردە ئىش بېجىرىدىغان بولسا ياخشى بولىدۇ . شىڭشىسەي بۇرۇن مەسلىھەتچى بولغان ۋاقىتلاردا خۇاڭنىڭ قول ئاستىدا خىزمەت قىلغان ، مىنىڭچە مە- سىلە چىقمايدۇ دەپ جاۋاپ بەردىم . بۇ جاۋابىمغا ئۇ بەك خوش بولىدى . مەنمۇ ئۇنىڭ مەخسىدى نىمە ئىكەنلىگىنى چۈشەندىم . چوڭ خانىن چۈمىنىي شۇ چاغلاردا قورچاق مەمۇرى پالاتانىڭ باشى كاتىۋى ئىدى . ئۇ مىنى بىر - ئىككى قېتىم ئىزدىدى . ئۇنىڭ مەخسىدىمۇ خۇاڭمۇسۇڭ شىنجاڭغا باشلىق بولامدۇ - يوق دىگەنىنى تىڭ - تىڭلاش ئىدى . ئۇ ، يەنە ماڭا شىنجاڭدىكى ۋاقىت- لىق ھوكۇمەت ئەرباپلىرى خۇاڭنى ئوبدان ھىمايە قىلىشۇن دەپ تاپىلىدى . شىنجاڭدىكىلەر ئەگەر شۇنداق قىلىدىغان بولسا ، ئۇ- لارنىڭ ئىستىقبالىغا پايدىلىق دىدى .

خۇاڭمۇسۇڭ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن تاۋىكىيۇي ، لىشاۋتيەن ، چىنجۇڭ قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ھىمايىسى ۋاقىتلىق ھوكۇمەت جۇشىسى لىيۇۋىنلۇڭنىڭ ئىتائەتچانلىغى ، ئەيىبابەگ ، گاۋچاڭجۇ ، ياڭبىڭلى لەرنىڭ ھەر تەرەپلىمە تىل بىرىكتۇرۇ- شى ئارقىسىدا شىڭشىسەي ھەقىقەتەن بېتىم ھالەتكە چۈشۈپ قالغان ئىدى . ھەمدە « 12 - ئاپرىل » ئوزگىرىشىنىڭ ئارقا كورۇ- نىشى ۋە شىڭشىسەينىڭ سۈيقەستىنى ئاشكارلاپ قويغان ئىدى . شىڭشىسەي ئوز مەنپەئىتىنى قوغداپ ، ئورنىنى مۇستەھكەملەش

ئۇچۇن تاۋىڭيۈي ، لىشاۋتيەن ، چېن‌جۇگلارنى ئولتۇرۇپ خۇاڭ مۇسۇگنى نەزەر بەنت قىلدى . نەنجىڭ بىلەن ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ جان قايغۇسىدا قالدى .

(2) شىڭشىسەيىنى ۋەزىپىگە تەيىنلەپ خۇاڭ مۇسۇگنى قۇتقۇزدۇۋېلىش

شىڭشىسەي تاۋىڭيۈي قاتارلىق ئۇچ كىشىنى ئولتۇرگەندىن كېيىن لىيۇۋېنلۇڭ نامىدىن ۋە ھەر مىللەت ئۇيۇشمىلىرىنىڭ نامىدىن نەنجىڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىگە تاۋ ، لى ، چېن قاتارلىقلار يولدىن چىقتى دەپ دوكلات ئېۋەتتى ھەمدە جاڭ فىڭجيۇ بىلەن ماڭا : گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىگە ئەھۋالنى مەلۇم قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش قىلدى . بىزنىڭ چەتتىن ئاڭلىغانلىرىمىزغا قارىغاندا خۇاڭ مۇسۇڭ نەزەر بەنت قىلىنغان ؛ لىيۇۋېنلۇڭمۇ قورقۇنچ ئاستىدا قالغان ؛ ۋاقىتلىق ھوكۇمەت خادىملىرى ۋە ھەر قايسى ئۇيۇشمىلارمۇ خاتىرجەم بولالمىغان . بۇ چاغدا شىنجاڭ تەرەپتىن مەركەزگە كورسۇتۇلگەن ئولكە ھوكۇمەت ئەزالىرى ، نازىرلىرى ۋە شىڭشىسەيىنى دۇبەن قىلىش ، لىيۇۋېنلۇڭنى ئولكە رەئىسى قىلىش ئىسىملىكلىرى تېخى ئېلان قىلىنمىغان ئىدى . مەركەز خۇاڭ مۇسۇگنىڭ نەزەر بەنت قىلىنغانلىقىدىن خېلى ئەنسىرىدى . بۇ پۇرسەتتە بىز ۋاڭ جەڭۋېي ، جىياڭ جىيىشىلەر بىلەن كورۇشۇپ ، خىزمەتكە تەيىنلەنگەن ئىسىملىكلەرنى تېزراق ئېلان قىلىپ خۇاڭ مۇسۇگنى ساقلاپ قېلىش توغرىسىدا پىكىر قىلدۇق . خۇاڭنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن جىياڭ جىيى-

ـشى ، ۋاڭچىڭۇيىغا تىلىڭىرام ئېۋەتتى . ۋاڭ چىڭۇيي مەن بىلەن كورۇشۇپ ، شىڭ شىسەيگەخۇاڭ مۇسۇڭغا ھېچ قانداق زىيانكەشلىك قىلىپ قويماسلىق توغرىسىدا تىلىڭىرام ئېۋەتىشىمنى ھاۋالە قىلدى . يەنى مىنى ئايرۇپىلان بىلەن بېرىپ قۇتقۇزۇپ كىلىشكە بويرىدى . شىڭ شىسەي ، تاۋمۇيوي ، لى شاۋتىيەن ، چېن جۇڭدەك ئەڭ يېقىن ئادەملىرىگە قاتىل قولىنى سونغان يەردە ماڭا ھېچ قانداق كاپالەت يوق ئىدى . مەن بۇ تەرەپنى ئويلاپ ئەسلىدە شىڭشىسەينى شىنجاڭغا تونۇشتۇرغان پىڭ شاۋتىيەن بىلەن بىللە بېرىش قارارىغا كەلدىم .

شىڭ شىسەي بىزنىڭ ئېۋەتكەن تىلىڭىرامىملارغا قاراپ خۇاڭ مۇسۇڭنى نەزەر بەنتىتىن بوشاتتى . ئەمما بىر مەزگىل ئۇنى قويۇۋەتكىنى يوق . ۋاڭ چىڭۇيي خۇاڭنىڭ ئەركىنلىككە چىققانلىغىنى ئاڭلاپ بىزنى شىنجاڭغا بېرىڭلار دەپ ھەيدەكچىلىك قىلمىدى . مەنمۇ خوش بولدۇم . ئاز كۈن ئوتمەي نەنجىڭ ھوكۇمىتى شىڭ شىسەينى دۇبەن ، لىيۇۋېنلۇڭنى ئولكە رەئىسى دەپ ئېلان قىلدى . خۇاڭ مۇسۇڭمۇ شىنجاڭدا قىلماقچى بولغان ھەممە ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىپ ئامال قىلىپ ئوزىنى يولۇاسىنىڭ ئاغزىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشنى ئويلاندى . ئۇنىڭ بىلەن شىنجاڭغا بىللە بارغان مەسلىھەتچىلەرمۇ شۇنداق ھېسىياتتا بولدى . مەركەز شىڭ شىسەينى دۇبەن دەپ ئېلان قىلغان بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇلار چېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ شىنجاڭدىن قايتىپ كېلىۋالدى .

(3) جاڭ پېيۋەن ماجۇڭيىڭغا ياردەم قىلىپ شىڭشىسىەي بىلەن لىۋۇپىلۇڭنى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇنۇش

خۇاڭ مۇسۇڭ نەنجىڭگە قايتقاندىن كېيىن مۇخبىرلارنى كۈتىۋېلىش يىغىندا ئوزىنىڭ بۇ قېتىم شىنجاڭغا ھال سوراش ئۈچۈن بېرىپ ۋەزىپىنى ئورۇنلىيالمىغانلىغىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتقان بولسىمۇ نەزەر بەنت بولۇپ قالغان ئەھۋالنى ئېيتمىدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىنى بوشاشتۇرۇپ قويماسلىغىنى ئوتتۇرىغا قويدى. خۇاڭ مۇسۇڭ قاتارلىقلارنىڭ شەرمەندە بولغانلىغىنى، نەنجىڭدىكى ھەممە ئادەم بىلەتتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭمۇ تامغا ئوسۇپ ئۆمشۈغىنى يېرىۋالغانلىغىنىمۇ بىلەتتى. ئەمما مۇخبىرلار يەنىلا ئۇلارنىڭ يۈز - خاتىرىسىنى قىلىپ پەدەزلەپ ئاخبارات تارقاتتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭ مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىشتا مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمىدى. يەنىلا قول سېلىشنى ئويلايتتى. بەزەنلەر شىڭشىسەيگە ياردەملىشىپ « تىچلاندۇرۇش » باھانىسى بىلەن شىنجاڭغا ئەسكەر كىرگۈزۈپ، شىڭشىسەينى جايلىۋېتىشنى تەشەببۇس قىلدى. ئەمما شىنجاڭغا ئەسكەر كىرگۈزۈش ئۇنداق ئوڭاي، ئىش ئەمەس ئىدى. بەزەنلەر شىنجاڭدىكى خوجانىياز ھاجى ماجۇڭيىڭ ۋە ئىلىدىكى جاڭ پېيىۋەنلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، شىڭشىسەينى ئوتتۇرىغا قىسىپ يوقۇتىۋېتىش، زۇرۇر تېپىلغاندا مەركەز قورال بىلەن تەمىنلەش، ھۇ ئارقى-

لىق جۇگياك ئوز مەنپەئەتىنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمما گومىنداك ئەكسىيەتچىلىرى تەكشۈرۈش نامى بىلەن لوۋىنگە-لىنى شىنجاڭغا ئېۋەتتى.

لوۋىنگەن كەتكەندىن كېيىن ماجۇگىيىڭنىڭ ۋەكىلى ۋۇيىڭچى نەنجىڭگە كېلىپ ھەركەتلەندى. ۋاڭ جىڭۋېي ئۇنىڭ بىلەن كوپ قېتىم كورۈشتى. سىرتىيە يولى بىلەن كەلگەن جاڭ پېيىۋەننىڭ ۋەكىلى چېن زىجۇاڭمۇ نەنجىڭگە كېلىپ، گومىنداك ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىنىڭ ھەر قايسى باشلىقلىرى بىلەن كورۈشۈپ ھەركەت قىلدى. لوۋىنگەن ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن ئامال قىلىپ جاڭ پېيۋەن بىلەن ماجۇگىيىڭنى ۋە ئۇيغۇر قوزغۇلاڭچىلارنىڭ باشلىقلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ شىڭشىسەينى ئوتتۇرىدىن كوتۈرۈۋېتىشنى ئاساسى مەقسەت قىلدى. ئەمما شىڭشىسەي ئۇنىڭ ھىلىسىنى سېزىۋېلىپ كورۈنۈشتە لوۋېنگەن بىلەن كارى بولمىغاندەك قىلىپ، يوشۇرۇن ھالدا خۇجانىيازھاجىنى ئوزىگە تارتىپ ماجۇگىيىڭنى يېتىم ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا چېن دېلى ، جاڭ يۈگلۈلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىخانىسى ئارقىلىق، سوۋېت ھوكۇمىتىنىڭ يارىدەم بېرىپ قوللىشىنى، ئەسكەر كىرگۈزۈپ جاڭپېيۋەننى يۇگەنلەپ تۇرۇشنى، زۇرۇر تېپىلغاندا ئۇنى يوقۇتۇپ تاشلاشنى تەلەپ قىلدى.

« 12 - ئاپرىل ئوزگۈرۈشى » دىن كېيىن ، تاۋىنگىيۇي قاتارلىقلارنى ئولتۇرۇشتىن، ئىلگىرى شىڭ شىسەي، لىيۇۋېزلىۋگىلار بېگى ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا

ۋۇ ئەيچىننى ماجۇگىيىك بىلەن سوھبەتلىشىشكە، گۇاك لۇنى جاك پىيىۋن بىلەن سوھبەتلىشىشكە ئېۋەتكەن ئىدى. جاك پىيىۋەن كورۇنۇشتە شىك شىسەيگە ھە - ھە دەپ تۇرۇپ ئەملىيەتتە ئەسكەرلىرىنى تولۇقلاپ قورال سېتىۋالدى. لۇۋېنگەن ئۇرۇم-چىدىن كەتكەندىن كېيىن ماجۇگىيىك، جاك پىيىۋەنلەر ئىككى تەرەپتىن ھەربي يۇرۇش قىلدى. ئەمما ئانچە ئۇزۇن ئوتمەيلا ماجۇگىيىك مەغلۇپ بولۇپ جەنۇبي شىنجاك تەرەپكە چېكىندى. جاك پىيىۋەنمۇ مەغلۇپ بولۇپ ئوزىنى - ئوزى ئولتۇرۇۋالدى.

شىنجاڭلىقلاردىن بەزەنلەرنىڭ سوزلىرىگە قارىغاندا: « مەركەز » « مەركەزدىكى كاتىۋاشلار » دىگىنى نىمىسى؟ ئەگەر خۇاك مۇسۇك شىنجاڭغا كەلمىگەن بولسا، تاۋمىگىيۇي قاتارلىقلار ئولتۇرۇلمىگەن بولاتتى. لۇۋېنگەن شىنجاڭغا كەلـ-مىگەن بولسا، ماجۇگىيىك بىلەن جاك پىيىۋن ئەسكەر تارتىپ ئۇ قەدەر قاتتىق ئۇرۇش قىلمىغان بولاتتى. ئۇلارنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ ھال سورايمىز، تەكشۇرىدىمىز دىگەنلىرىدىن شىنجاڭ خەلقى زادى قانچىلىك مەنپەت كوردى؟ پايدا كوردىلا ئەمەس بەلكى تېخىمۇ چوڭ پاراكەندىچىلىك تارتىپ خارىۋەيـ-رانچىلىققا، قىرغىنچىلىققا ئۇچۇردى. ئۇلار بولسا « تەختى پەردە ئولتۇردى » « يورغا ئاتقا مىندى » پۇخرالار بولسا جەبرى - جاپاغا قالدى.

(4) ئامال ئىلىپ مەقسەتكە يېتىش

شىك شىسەي ۋاقتىنچە بولسىمۇ شىمالي شىنجاڭنى كونترول قىلدى. ئەمما جەنۇبي شىنجاڭ تېخى تېچلانمىغان ئىدى. ماجۇگـ-

يىلىك جەنۇبىي شىنجاڭغا چېكىنگەن بولسىمو يەنىلا ئۇز مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمىدى. شۇڭا شىمالىي جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپنى تېچلاندۇرۇشقا پائال كىرىشتى. بۇ چاغدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى تەكرار مۇھاكىمە قىلىپ شىنجاڭغا بىر مەزگىل ئارىلاشقىلى بولمايدۇ دەپ، بوشاپ قالدى. ھەمدە شىنجاڭ دائىرىلىرى كورسەتكەن ئولكىلىك ھوكۇمەت ئەزالىرى، نازىرلىرىنىڭ ئىسىملىگىنى ئېلان قىلدى. ئاندىن 2 - قەدەمدىكى تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلەپ: (1) قورچاق مەمۇرى پالاتا تەرەپتىن شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش پىلان كومىتېتى قۇرۇپ، كېيىنچە شىنجاڭغا كەڭ كولەمدە تەسىر كىرگۈزۈشنى پىلانلىدى؛ (2) ئىچكى ئولكىلەردە يۇرگەن ئاز ساندىكى ئۇيغۇرلارنى شىنجاڭغا ئېۋەتىپ كەلگۈسىدە شىنجاڭغا كىرگەندە تايىنىدىغان تايانچ كۈچ قىلماقچى بولدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ھەر خىل چارىلارنى قوللاندى. ئۇلار شىنجاڭنى كونترول قىلىش ئۈچۈن شىنجاڭدا كوپ سانلىق تەشكىل قىلىدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈش زورۇرلىگىنى ھېس قىلىشتى. شۇڭا 1933 - يىلدىن باشلاپ ۋاڭ جىڭۋېي مەركىزىي ئالى مەكتەپ، مەركىزىي سىياسى قانۇن مەكتىۋى، مەركىزىي ھەربى مەكتەپلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلاردىن ۋە شۇ چاغدا جىن شۇرېن ئۇستىدىن ئەرز قىلىۋاتقان ئەيسا قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىشقا باشلىدى. ئۇلارغا تېخىمۇ غەمخورلۇق كورسەتتى - يېشى چوڭراق بولغان ئەيسانى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇردى. ئەيسا ئارقىلىق تىيەنجىندە تىجارەت قىلۋاتقان مەسئۇت، ئىسمايىل،

قادىر دىگەنلەرنى نەنجىڭگە ئالدۇرۇپ كېلىپ « مەركىزىي فىرقە »، « مۇڭغۇل زاڭزۇ ھەيئەتتى » قاتارلىق ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇردى. (قادىر دىگىنى بىۋاستە ھىندىستاندىن كەلدى) ئۇلارغا ياخشى ياتاق ئورۇنلاشتۇرۇپلا قالماستىن يەنە ھەر تۈرلۈك قۇشۇمچە يارەدەم بەردى. نەنجىڭدە يۇرتداشلار ئۈچۈن شىمسى قۇرۇشقا، « ئالتاي » ژورنىلى چىقىرىشقا پول قويدى، ئىچكى ئولكىلەردىكى مۇسۇلمانلار بىلەن ئالاقىلاشتۇرۇپ ئۇلارنىڭ ئىناۋىتىنى كوتەردى. 1934 - يىلى يازدا پولۋاس ماجۇگىنىڭغا ئەگىشىپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قېچىپ نەنجىڭگە بارىدى. ئەيسا، مەسئۇتلار مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنى ئېچىپ يول-ۋاسنى شىنجاڭنىڭ شەرقي يولىدىكى (قۇمۇل يولى دىمەكچى - ت) ھەربى قوماندان دەپ كوككە كوتەردى. گومىنداڭ ھوكۇمىتىمۇ ئۇنىڭغا ھەربى ئىشلار ھەيئىتىنىڭ مەسلىھەتچىسى قىلىپ نەنجىڭدە تۇرغۇزدى. ۋاڭ چىڭۋېي چېن گوفۇ قاتارلىقلار ھەر نوۋەت غەربي شىمال مەسىلىسى توغرىسىدا يىغىن ئاچسا ياكى چاي-زىياپەت ئوتكۈزسە ئەيسا، مەسئۇت قاتارلىقلارنى گويا ئەنگۈشتەر قىلىۋېلىپ، ئۇلارنى سوزگە تەكلىپ قىلىپ پايدىلاندى. ھەتتا خەنزۇلارغا ئوخشاش ئاتاش ئۈچۈن ئۇلارغا خەنزۇچە ئىسىم قويدى. مەسىلەن: ئەي خۇەنشىن، مۇ يىشىن، خامىشىن ۋە باشقىلار. ئەيسا قاتارلىق كىشىلەر ئەسلىدە شىنجاڭدا تۇرالماي ئىچكى ئولكىلەرگە قېچىپ بېرىپ يۇرگەنلەر ئىدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى ئۇلارنى توۋار سۈپىتىدە دەستەك قىلىپ ئورۇن بەردى. ئۇلارمۇ خوش بۇلۇپ ئوينىپ تاماشا قىلغاچ سىياسى جەھەتتە بىرەر مەنپەئەتكە ئىگە بولىشىنى ئۈمىت قىلىپ گومىنداڭ ھوكۇ-

مىتى ئۇچۇن خىزمەت قىلدى.

1934 - يىلىدىن باشلاپ شىك شىسەي شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈردى ۋە ئۇزىنى ساختا ئىلغار كۆرسەتتى. سىياسەت ۋە تەدبىرلىرىنىڭ قىسمەنلىرى شىنجاڭ خەلقىنىڭ مەنپەئەتىدىگە ئۇيغۇن كەلگەنلىكتىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى تاتتىق چوچىدى. بۇ چاغدا مەسئۇت، ئەيسالار شىك شىسەينى قىزىللىشىپ كەتتى دەپ كەلگ تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ؛ گومىنداڭ ھوكۇمىتىدىن شىنجاڭغا ئەسكەر كىرگۈزۈپ بىر تەرەپ قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى. ئەمما ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت شارايىتىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى شىنجاڭغا ھەربى كۈچ ئىشلىتەلمىدىلا ئەمەس، بەلكى شىك شىسەي ئۈستىدىن گەپ - سوزمۇ قىلالمىدى. ۋاڭ جىڭۋېي بىر قانچە قېتىم مەن بىلەن كورۇشۇپ: مەركەز شىنجاڭغا ئىنىن كوڭۇل بولمىدۇ. سىرتتا ھەر خىل ئۇسەك سوزلەر بولىنىۋاتىدۇ. ئۇنداق سوزلەرنىڭ ھەممىسى تۇتۇرۇقسىز سوزلەر. شىك شىسەي شىنجاڭنى ياخشىلاپ ئىدارە قىلسۇن، ھەر قانداق قىيىنچىلىقى بولسا بولۇپمۇ ئىقتىسادىي جەھەتتە « مەركەز » ئىمكان قەدەر ياردەم بېرىدۇ، - دىدى. شىك شىسەي مۇنداق سوزلەرگە پىسەن قىلمىدى. 1936 - يىلى ۋاڭ جىڭۋېي تەختتىن چۈشۈپ جىياڭ جىيىشى مەمۇرى پالاتاغا يۈەنجاڭ بولغاندا شىنجاڭغا غەمخورلۇق قىلىش توغرىسىدا خىلى ھەركەت قىلدى. شىك شىسەي بۇنىڭغىمۇ قۇلاق سالمىدى.

1937 - يىلى ياپون جاھانگىرلىگى جۇگگوغا تاجاۋۇز قىلغاندا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى قارشى تۇرماستىن، فاشىست گېرمانىيىنىڭ ياراشتۇرۇپ قويۇشىدىن خام خىيال قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ھەربى قۇرال ياردەم

بېرىشنى ئۇتۇندى. مەيلى « جۇڭگو - گېرمانىيە » ئاۋىئاتسىيە قاتناشىدا بولسۇن ياكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىنى ئېلىشتا بولسۇن شىنجاڭدىن ئوتمەي بولمايتتى. شۇڭا گومىنداڭ ھوكۇمىتى شىنجاڭنى قولغا كەلتۈرۈشنى مۇھىم كورۇپ ئالدى بىلەن ھاۋا قاتناش جەھەتتە قول سالماقچى بولدى. بىراق گومىنداڭ ھوكۇمىتى ئىلگىرى نەچچە قېتىم تۇمشۇغىغا يىگەنلىگى ئۈچۈن بۇ ئاستە سوزلۇشۇشكە جۈرئەت قىلالمايتتى.

ياپون باسقۇنچىلىرىنا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە گومىنداڭ مەركەزنى چۇڭچىنگە يوتكەپ كەتتى. شىنجاڭ مەسىلىسىنى قىلچىمۇ بوشاتمىدى. ئامال قىلىپ ئوزىگە تارتىش، گۇللەش ئۇسۇللىرىنى قوللاندى. 1942 - يىلىغا كەلگەندە شىڭ شىسەي گومىنداڭ تەرەپكە بويسۇندى. شۇنىڭدىن باشلاپ گومىنداڭ ھوكۇمىتى سىياسى، ئىقتىسادىي، مەدەنى جەھەتلەردە ھەركەتلىنىپ كوپلەپ ئادەم كىرگۈزدى. شىنجاڭنى دولەت مۇداپىئەسىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى دەپ زور تۈركۈمدە ھەربى قوشۇن كىرگۈزدى. شۇنىڭدىن باشلاپ شىنجاڭ خەلقى بالايى - ئاپەت ئىچىدە قالدى.

1944 - يىلى كۈزدە شىڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭنى تولۇق ئىگىللىدى. جياڭ جېيشى جۇشياۋلياڭنى ئۇرۇمچىدە تۇرغۇزۇپ، شىنجاڭ خەلقىنى ئىزىش، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش مەقسىدىنى ئىشقا ئاشۇرماقچى بولغاندا، ئۇزۇن ئوتمەيلا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى قوزغالدى. شۇ يىلى نويابىردا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابچىلىرى غۇلجىنى ئىشغال قىلدى. كەگسايغا ئەسكەر كىرگۈزۈپ گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئارقا يولىنى كېسىپ تاشلىماقچى بولدى. ئۇرۇمچىدە

« رومكسىنى تىيانشانغا چىقىشتۇرۇپ » ياتقان جۇشياۋلىياك بۇ كوگۇلسىز خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھولۇقۇپ كېتىپ كوپلەپ ئەسكەر ئېۋەتكەن بولسىمۇ قەھرىمان مىللى ئارمىيىنى توساپ قالالمىدى. شۇ ۋاقتتا ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇپ شىئەنگە قايتىپ كەتكەن شې × × پەمىلىلىك دۆپزىيە قوماندانىنىڭ ماڭا سوزلەپ بېرىشىچە: « گومىنداڭ قوشۇنلىرىدا قۇرال خىل بولسىمۇ، شىنجاڭنىڭ ھاۋا كېلىماتى سوغۇق بولغانلىقتىن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىر زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن. بىر قىسمى كەڭسايدا توڭلاپ ئۆلگەندىن تاشقىرى، شىخو، ماناسقا يارىدەمگە ئېۋەتكەن ئەسكەرلەرمۇ سوغۇقتا چىدىماي پىرۇنتقا بارالمىغان. شۇ چاغدا گومىنداڭ « مەركەزىي » خۇزۇگنەنگە يەنە ئەسكەر ئېۋەتكىن دىگەندە خۇزۇگنەن كۇلۇپ: شىنجاڭ خەلقى زۇلۇمنىڭ ئازاۋىدىن قاتتىق غەزەپكە كەلدى. ئۇلارنىڭ غەزىۋىگە دۆلەرنى ئېۋەتكەن بىلەنمۇ تاقابىل تۇرالمايدۇ. ئۇلار مۇنايىملىق بىلەن قايتىپ كەلسە بولىدۇ دىگەن. دىمەك گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى قورال كۈچى بىلەن ھەل قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى چۈشۈنۈپ تېچلىق يول بىلەن ھەل قىلىشقا كىرىشتى.

شىنجاڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن گومىنداڭ ۋۇچۇگشىننى ئولكە رەئىسى قىلىپ ئېۋەتتى. ئۇ كېلىپ سىياسى ئىقتىسادىي، مەدەنىي ماۋارىپ جەھەتتە ھەر خىل ئىسپادىلارنى كورسەتتى. شىنجاڭ شىسەي دەۋرىدىكىدىنمۇ ئاشۇرۇۋەتتى. گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى زور تۇركۇملەپ چىقىپ، ھەممىسى پايدا مەنپەئەت قوغلاشتى. خىيانەت ۋە باشقا پەسلىكلەرنى قىلىپ خەلقنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشنى قانۇنلاشتۇردى. شىنجاڭ خەلقى بۇلارنى

ئەنتايەن ئوچ كوردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر تاياقتا ھايداپ « شياڭناۋجىڭ » دەپ ئات قويدى. شۇنىڭدىن باشلاپ « شياڭناۋجىڭ » دىگەن سوز ئىچكى ئولكىلەردىن كەلگەن لەرنىڭ مەخسۇس لەقمى بولۇپ قالدى.

1963 · 9 · 20

جىن‌شۇرىننىڭ گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئېۋەتكەنلىگى توغرىسىدىكى ئەھۋالىلار

سەي خېنىڭسىڭ

جىن شۇرېن 1928 - يىلى كونا بىيۇروگراتىلىق كېبىرى بىلەن سىياسى سەھنىگە چىقتى. ئۇ چاغلاردا ئولكە سىرتىدىكى بەزەن ئىنقلابى قايتقان سىياسەتچىلەر ۋە قارانىيەت مىللەتچىلىرىنىڭ يېرى كەڭ بايلىقنى مول شىنجاڭنى « جەننەت » دەپ كورۇپ بۇ يەردە ئوز تەسىرىنى كېڭەيتىش ياكى ئوز كۈچىنى راۋاجلاندۇرماقچى بولاتتى. ئولكە ئىچىدە خۇجانىياز ھاجى رەھبەرلىگىدە دىنغانلار قوزغىلاڭ كوتەرگەن. ماجۇڭمىڭ ھەربى قىسىملىرىنى باشلاپ چىقىپ، شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ھەركەت قىلىۋاتقان، يېڭى تۈرغۇت قەبىلىسى، ئايماق باشلىغى، دوپتون سېرىننىڭ باشچىلىغىدا قوزغىلاڭ كوتەرمەكچى بولۇۋاتقان، ھەر قايسى جايلاردىكى دىنغانلار دىنى ۋە سىياسى جەھەتتىكى

ئەزىشكە چىدىماي كوتۇرىلىۋاتقان، بولۇپمۇ ئىلغار ياشلاردىن مەسىلەن جياك يىۋۇ، بى فاڭمىڭ، لى فۇشىڭ، چىڭشى قاتارلىقلار يۇرگۇزگەن ئىنقىلاۋىي پائالىيەتلەر جىن شۇرىننى ئالاقىزادە قىلىۋاتقان ئىدى. بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا، جىن شۇرىن ۋە ئۇنىڭغا تايىنىپ ئەمەل تۇتۇپ باي بولغان مۇخلىسلار قۇرال كۈچى بىلەن باستۇرۇپ ئوزىنىڭ ئورنىنى ساقلاپ قالماقچى بولدى. ئۇلار بىر تەرەپتىن ئىمپىيونلۇق ھەركىتىنى كۈچەيتىپ، يەنە بىر تەرەپتىن ھەربى كۈچلىرىنى كېڭەيتىپ، ئاشلىق ۋە ئوت - چوپ ھازىرلاپ ئوزىنىڭ يۇرتداش ۋە تونۇش - بىمىشلىرىنى كوپلەپ قوبۇل قىلىپ ئەمەلدارلىققا ئورۇنلاشتۇردى. ئىلگىرىلىگەن ھالدا گەنسۇنى قولغا چۈشۈرۈپ كۈچ دائىرىسىنى كېڭەيتمەكچى بولدى.

جىن شۇرىن ھەربى ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىشتا ئەختىساسلىق كەشىلەرگە مۇھتاج ئىدى. لېكىن تاللاپ ئىشلىتىۋاتقان ئادەملىرى ئۇنىڭ يۇرتداش، قۇۋمى - قېرىنداشلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ كوپ قىسمى ھەر يەردىن كەلگەن ھېچنەرسە بىلىمەيدىغان قىلرا قوساقلار ئىدى. جىن شۇرىن بۇلارنىڭ «ھىساپتا بار، ھەمدەمدە يوق» ئادەملەر ئىكەنلىگىنى، مۇھىم ۋەزىپىنىڭ ھۇددىسىدىن چىقالمايدىغانلىغىنى بىلەتتى، شۇنداقلا ھەقىقىى قابىلىيەتلىك زىيالىلارنى دادىل ئىشلىتىشكە جۇرئەت قىلالمايتتى. شۇڭا ھەربى ئىشلارغا مەسئۇل بولۇدىغان كۈچلەرنى يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن ئوزىنىڭ ئۇرۇق - تۇققانلىرىدىن گېرمانىيىگە ھەربى ئوقۇشقا ئېۋەتتىپ يېتىشتۇرمەكچى بولدى.

1931 - يىلى جىن شۇرىننىڭ ئوغلى جىن زۇدىڭ ئاكىسى

نىڭ ئوغلى جىن زۇجىڭ، جىن شۇرىننىڭ قۇدىسى جۇرۇيچىشـ
نىڭ ئوغلى جۇيۇينىـڭ، جىن شۇرىننىڭ 2 ـ دىۋىزىيە باشلىغى
لىيۇشىزىڭنىڭ ئاكىسىنىڭ ئوغلى لىيۇ خـۇڭـلىيي، جىن شـۇرىننىڭ
باشى كاتىۋى لۇشىياۋزۇنىڭ ئوغلى لۇكىيىدىن ئىبارەت 5 كىـ
شىنى گىرمانىيىگە ئوقۇشـقا ئىۋەتتى، ھەمىدە ئۇرۇمچـى ساقچى
باشلىغى ۋۇگۇاگرۇگـغا 2 نەپەر مۇھاپىزەتچى بىلـەن ئـۇلارنى
قوغداپ مىڭمىشقا تەيىنلىدى، بۇ تۇركۇم پـەرزەنتلـەر ئىچىدە
بەزىلىرى تولۇقسىز ئورتا مەكتەپ سەۋىيىسىدە بولسا، بەزىلىرىـ
نىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ سەۋىيىسىمۇ يوق ئىدى، ئەمما جىن شۇرىن
ئۇلارغا قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ ئوفىتسىرلىك ئونۋانىنـى بىرىپ،
بىرلىن قۇرۇقلۇق ئارمىيە داشۇيىسىدە ئـوقـۇشقا ئىۋەتتى. لېكىن
گىرمانىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە داشۇيىسىنىڭ جـۇڭگودىـن قـوبـۇل
قىلىنىغان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سانى چەكلىك بولغانلىقتىن پەقەت
جىڭزودىكىلا قوبۇل قىلىدى. قالغانلىرىنى شەۋىتسارىيە بىرىنـى
قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىۋىگە كىرگۈزۈپ قويدى.

جىن شۇرىننىڭ پەرزەنتلەرنى چەتكە ئىۋەتىپ ئوقـۇتـۇش
ھەرىكىتى، جامائەتچىلىكنىڭ ئىنتايىن نـارازىلىقىنـى قوزغىدى.
شۇ چاغلاردا بۇلارنى « 5 بەگزادىنىڭ چەت ئەللىـە چىقىشى »
دەپ ئاتاشتى، ئولكىلىك روس تىلى سىياسى قانۇن مەكتىۋى
ۋە ئولكىلىك ئورتا مەكتەپنىڭ ياتاق، دەرسخانا، ۋە كارىدۇرـ
لىرىغا يۇقالسۇن جىن شۇرىـن ! ماجۇڭمىڭنـى قـارشى ئـالمىز
دىگەن شۇئارلار چاپلانغان ئىدى. بۇ، بىر تۇركۇم قارا قۇرساق
بەگزادىلارنىڭ چەتئەللىگە ئىۋەتىلگەنلىگى خـەلقنىڭ غـەزىۋىنـى
قوزغاپلا قالماستىن، بـەلكـى بـۇ خىل شەخسىيەتچـى ئىئودال

هوكۇمرانلارغا بولغان ئوچمەنلىكنى ئىپادىلىدى.

جىن شۇرىن جامائەت پىكرىنىڭ بىسىمى ئاستىدا ئوزىنى پەددز-لەپ ئىككىنچى تۈركۈم گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئېۋەتمەكچى بولدى.

1932 - يىلى ئەتىيازدا جىن شۇرىن ئولكىلىك روس تىلى سىياسى قانۇن مەكتىۋىدىكى ئوقۇغۇچىلاردىن ئېمتىھان ئېلىپ گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئېۋەتمەكچى بولۇپ ئىمتىھانغا ئوزى رىياسەتچىلىك قىلدى. نەتىجىدە گۇيۇگلۇك، جىلك فىگجى، سۇك گۇجىك، سەيخىگسىك قاتارلىق 4 كىشى ئىمتىھاندىن ئۆتتى. بۇلار ئادەتتىكى خىزمەتچىلەرنىڭ ۋە كىچىك سودىگەر-لەرنىڭ پەرزەنتلىرى ئىدى.

1932 - يىلى 7 - ئايدا بۇ، بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلار گېرمانىيىگە يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، جىن شۇرىن ئۇلارغا ھەربى ئىشلارنى ياخشى ئوگۇنىگىلار دەپ تاپشۇرۇق بەردى. ئۇلار گېرمانىيىگە بارغاندىن كېيىن گېرمانىيىدە سانائەت يېزا ئىگە-لىگىنىڭ تەرەققى قىلغانلىغىنى كۆرۈپ، ئىنجاۋىدا سانائەت بولغاندىلا ئاندىن گۈللەندۈرگىلى بولىدۇ دەپ چۈشۈنۈپ، شۇ چاغلاردا گېرمانىيىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىۋاتقان سودا - سانائەت ھەيئىتى بۇرھان شەھىدىگە (بۇرھان شەھىدى چەتئەل-دىكى ئوقۇغۇچىلارنى باشقۇرۇش خىزمىتىنىمۇ ئىشلەيتتى) سانا-ئەت ساھىسىدە ئوقۇشىمىزغا رۇخسەت قىلىش ئىلتىماسىمىزنى جىن شۇرىنغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى تەلەپ قىلدى. بۇلار ئالدى بىلەن بېرلىن سىفەن داشۇيدە ئوقۇۋاتقان بوسىمەننى تەكلىپ قىلىپ، نېمىس تىلى، ماتىماتىكا، تەبىئى پەن، ۋە خىمىيە دەرسلىرىنى پىششىقلاش ئۈچۈن دەرس ئوقىدى، پىشقلاش مۇد-دىتى توشقاندىن كېيىن (چەمئى 8 ئاي) بۇرھان شەھىدى

ئولارنىڭ ئارزۇسى بويىچە پىراكتىكا ۋە ئوگىنىش ئۈچۈن ھەر قايسى جايلارغا تونۇشتۇردى. گۇيۇگلۇك، جىڭفەڭجىنىڭ ماشىنا ئۇسكۇنىلەرنى، پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىغا، سۇڭگۇجىڭنى رەيىس دولەت ئىگىلىگىدىكى تەجرىبە دىخانچىلىق مەيدانىدا پىراكتىكا قىلىشقا، سەي خېڭسىڭنى سانائەت داشۇيسىنىڭ تەييارلىق فاكۇلتېتىغا ئۇقۇشقا تونۇشتۇردى. ئولار گېرمانىيىدە پىراكتىكا ۋە ئوقۇشنى 3-4 ئاي داۋام ئەتتۇرگەندە شىنجاڭدا « 12 - ئاپرىل » سىياسى ئوزگۇرۇشى بولدى. ئوقۇش راسخوتىغا مەسئۇل بولىدىغان ئادەم بولمىغانلىقتىن 1933 - يىلى 6 - ئايدا شىنجاڭغا قايتىپ كەلدۇق. بىزنىڭ گېرمانىيىدە ئوقۇغان ۋاختىمىز بىر يىلغا يېقىن بولدى.

جىن شۇرېننىڭ بىرىنچى تۇركۇمىدە ئېۋەتكەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئايلىق راسخوتى ھەر بىر كىشىگە 400 مارك (بىر مارك شۇ چاغدىكى تەڭگە پۇلغا بىر سەر بىر مىسقالغا توغرا كېلىدۇ) تۇرىۋاتقان خىراجىتى 50 مارك بەلگىلەنگەن ئىدى. ئىككىنچى تۇركۇمدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەر بىرسىگە 360 مارك بېرىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا بېرلىندە بىرىنچى تۇركۇمدىكى 5 نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ تۇرمۇشىنى باشقۇرىدىغان ۋۇگۇاگرۇك ۋە ئولارنىڭ سىرتقا چىقىش رەسمىيىتىنى ئوتەپ بېرىدىغان فەن جىژىيغا 200 مارکىتىن ماۋاش بېرەتتى. دىمەك بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش راسخوتى ۋە باشقۇرغۇچى خادىملارنىڭ خىراجىتى ئۈچۈن ئېيىغا 4000 مارك، پىرۇۋۇت ھەققى ۋە ئىش خىراجىتىنى قوشقاندا، ئېيىغا 5000 مارك كېتەتتى، دولىتىمىزنىڭ تەڭگە پۇلىغا 5500 سەر شىنجاڭ ئولكە پۇلىغا 19.800 سەر (بىر سەر تەڭگە ئولكە پۇلىغا 3 سەر ئالتى مىسقال) بولاتتى، بۇ سان شىنجاڭنىڭ

ئەھۋالىدىن ئېيتقاندا زور چەقىم ئىدى. بۇ پۇل مائارىپقا ئىشلىتىلىسە 14 سىنىپلىق ئورتا مەكتەپتىن 12 نى قۇرغىلى بولاتتى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ خىراجىتىنى تەمىنلەش ئۈچۈن ئالتايدىن يىغىۋېلىنغان ئالتۇنلار يۇشىك يەرلىك مالىلار شىركىتىنىڭ قىممەت باھادىكى ژۇك تېرىلىرى ئۈزۈلمەي گېرمانىيىگە ئېۋەتىلەتتى. بېرلىن دولەتلىك بانكىدا شىنجاڭنىڭ نەچچە ئونىمىڭ مارك پۇلى دائىم زاپاس تۇراتتى.

جىن شۇرېن ئېۋەتكەن بالىلارنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى توۋەن بولغانلىغى ھەمدە راھەتپەرەس بەگزادىلەر بولغانلىغى ئۈچۈن يېڭى ھەربى تېخنىكىنى ئۆزلەشتۈرەلمىدى، شۇنداقلا قاتتىق ھەربى تەلىم - تەربىيىگە چىدىمىدى. نەتىجىدە ئوقۇشنى 3 يىل داۋاملاشتۇرالمغان جىن زوردىگىدىن باشقىلىرى بەزىلىرى 3 ئاي بەزىلىرى يېرىم يىل ئوگۇنۇپ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ بېرلىنگە قايتىپ كېلىۋېلىپ لاغايلاپ يۈردى. بىر مەزگىل ئوتكەندىن كېيىن بەزىلىرى ساقچى مەكتىۋىگە كىردى. بەزىلىرى بېرلىن داشۇي سىياسى پاكۇلتېتىگە (سىرتتىن دەرس ئاڭلاش ئۈچۈن) بارغان بولسىمۇ لېكىن نەچچە ئاي ئوتمەيلا بارمايدىغان بولىۋالدى.

1933 - يىلى جىن شۇرېن ئاغدۇرۇلۇپ، شىڭشىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئوقۇش راسخوت پۇلى ئۈزۈلۈپ قالدى. ئىككىنچى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار يېرىم يولدىن قايتىپ كەلدى. بىرىنچى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار بېرلىندە بىر مەزگىل لاغايلاپ يۈرۈپ بانكىدىكى پۇللارنى خەشلەپ بولغاندىن كېيىن 1935 - 1936 - يىللىرى دولىتى

مىزگە قايتىپ كەلدى. جىنزودىك، جىنزۇچىلار چىاڭچىيىشى ھەربى قىسمىدا توۋەن دەرىجىلىك ھەربى ئەمەلدار بولدى. لىيۇ خۇڭ لىي ئىشپىيون بولدى. جۇ يۇينىڭ شىڭشىسەي ۋە گومىنداڭ دەۋردە ھاكىم بولدى، لىيۇكىچى سودىگەرچىلىك قىلدى.

ئىككىنچى تۇركۇمدىكى ئوقۇغۇچىلار شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، شىڭشىسەي ئۇلارنى ئولكىلىك ھوكۇمەت كاتىۋات باشقارمىسىنىڭ بولۇم ئەزاسى قىلىپ تەيىنلىدى. 1934-يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭدا مالىيىنى رەتلەشتە ئۇلارنى مالىيە تازارتىدىگە كوزدىن كوچۇرگىچى قىلىپ ئېۋەتتى. ئۇلار شىنجاڭ-نىڭ قالايمىقان چىرىكلىشىپ كەتكەن مالىيىسىنى تەرتىپكە سېلىشتا خېلى كوپ خىزمەت ئىشلىدى.

مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىللە بولغان 12 يىل

باي ئېزىز

مەن 1932 - يىلى تۇرپان قوزغۇلاڭچىلىرىغا قاتناشقان ئىدىم. بۇ ئىشلارغا ئازكام 50 يىل بولدى. ھازىر ئېسىمدە قالغان پاكىتلارنى يېزىپ ماتىريال سۇپىتىدە تەقدىم قىلماقچىمەن، قېيىقالغان جايلىرى بولسا، خەۋەردار ئاغىنىلەرنىڭ تولۇقلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

سوزنى قۇمۇل قوزغۇلىڭىدىن باشلايمەن

قۇمۇل ۋاڭ ۋە جىنشۇرىن ھوكۇمىتى خەلقنى ردىھىمىزلىك بىلەن ئەزگەنلىگى ئۈچۈن قۇمۇل، ئارا تۇرۇك ئىككى ناھىيىدە

خوجانىيازهاجى ۋە سالى دورغا باشچىلىغىدا ئون نەچچە ئادەم-
دىن تەركىپ تاپقان قوزغۇلاڭ كوتۇرۇش تەشكىلاتى قۇرۇلدى.
ئۇلار « ئىسلام ئىچىش » شۇئارى ئاستىدا كەڭ كولەمدە تەشۋىقات
يۇرگۈزدى ۋە دىخانلارنى قۇراللاندۇرۇپ ۋاقىت پىشىپ يېتىل-
گەندە قوزغۇلاڭ كوتۇرۇش پىلانىنى بەلگىلىدى.

ئۇ چاغدا ئارا تۇرۇك ناھىيىسىدە بىر لىيەن ھوكۇمەت
ئەسكىرى تۇراتتى. بۇ ئەسكەرلەرنىڭ باشلىغى ئۇيغۇر قەزى ئا-
لىمەن دىگەندە يەرلىك خەلق ئۇنىڭغا ئىنتايىن غەزەپلىنەتتى.
سالى دورغا باشچىلىغىدىكى بىر توپ دىخانلار مەسلىھەتلىشىپ
مەزكور لىيەنجاڭغا قىلماقچى بولغان تويىغا قوشۇلىدىغانلىغىنى،
ئۇنىڭ توي مۇراسىمىغا تەييارلىق كورۇشنى خەۋەر قىلدى.
يەنە بىر تەرەپتىن سالى دورغا بىر قىسىم مەرگەنلەرنى توپلاپ،
توي بولمۇاتقاندا پىلان بويىچە كازارمىغا ھۇجۇم قىلىپ ھو-
كۇمەت ئەسكەرلىرىنى قۇرال تاپشۇرۇشقا مەجبۇر قىلدى. سالى
دورغا مەزكور لىيەنجاڭنى ئولتۇرۇپ ئەسكەرلەرنى يوقاتقاندىن
كېيىن تاققا چىقىپ كېيىنكى ئۇرۇشقا تەييارلىق كوردى.

ئۇ چاغدا خوجانىياز ھاجى قۇمۇل ۋاڭ ئوردىسىدا خىز-
مەتتە تۇراتتى. سالىدورغا خوجانىيازھاجى ۋە باشقا تەشكىلات
ئەزالىرىغا تەشۋىق قىلىپ ئامىنى قوزغاپ تاققا ئاشلىق يەتكۈزۈپ
بېرىشكە ئۇقتۇرۇش قىلدى. ئۇلارنىڭ يۇرگۈزگەن تەشۋىقاتلىرى
نەتىجىسىدە ھەر قايسى جايلاردىكى دىخان - چارۋىچىلار قوللىرىغا
تاياق - توقماق، كەتمەن، پالتا ئېلىپ تاققا چىقىپ تاغلىقلارنىڭ
ھەركەتلىرىگە قاتناشتى.

قۇمۇلدا قوزغۇلاڭ كوتۇرۇلگەنلىگىنى ئاڭلىغان جەنشۇرىن
ھوكۇمىتى ئاقسۇدىكى جياۋ دوتەينى يوتكەپ كېلىپ ئالدىنقى

سەپ قۇماندانلىغىغا تەيىنلەپ، ئەسكەرى كۈچ ئۈيۈشتۈرۈپ قۇمۇل قوزغۇلىڭىنى بېسىقتۇرماقچى بولدى. خوجانىيازھاجى قاتارلىقلار جەنۇبۇرىن ھوكۇمەتنىڭ زور مىقتاردا ئەسكەر ئېۋەتكەنلىگىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىر تەرەپتىن گەنسۇغا ئادەم ئېۋەتىپ ماجۇڭىيىڭنى يارىدەمگە تەكلىپ قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن خوجانىياز ھاجى بىر نەچچە ئادەم بىلەن قۇمۇلدىكى قۇماندانلىق شتاۋىغا كىرىپ سالى دورغىنى تىرىك تۇتۇپ بېرىشكە ۋەدە قىلدى. قۇماندان ئۇنىڭ ۋەدىلىرىگە ئىشىنىپ تاققا بىر نەچچە يۈز ئەسكەر ئېۋەتمەكچى بولۇپ ئۈزۈق - تولۇك ۋە كىيىم - كېچەك تەييارلاشقا كىرىشتى. بۇ جەريانىدا تاغلىقلار تەييارلىق كۆرۈۋاتقان ئىدى. شۇنىڭدەك خوجانىيازھاجى تاققا مەخپى ئادەم ئېۋەتىپ، سالى دورغىغا جاي تاللاپ دۇشمەنگە زەربە بېرىشنى خەۋەر قىلدى.

خوجانىياز ھاجى يەنە سالى دورغىغا، مەن ھوكۇمەت ئەسكەرنى باشلاپ مەلۇم جايغا يەتكەندە ئالدى بىلەن مېنى خائىن دەپ باغلىۋالىڭلار، ئاندىن كېيىن باشقىلارنى باغلاڭلار دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى. سالى دورغا پىلان بويىچە ئىشلەپ ئۈز مەقسىدىگە يەتتى. ھوكۇمەت ئەسكەرلىرىنى تاغ ئىچىدە تولۇق يوقۇتۇپ ئۇلارنىڭ قۇرالىنى غەنىمەت ئېلىپ ئۈزلىرىنى قۇراللاندۇردى. شۇنىڭدىن باشلاپ خوجا نىيازھاجىنىڭ نامى چەقىشقا باشلىدى.

ماجۇڭىيىڭنىڭ تونجى قېتىم شىنجاڭغا چىقىشى

ماجۇڭىيىڭ 500 ئاتلىق ئەسكەر بىلەن قومۇلغا چىقىپ خوجانىيازھاجى بىلەن بىرلىكتە قۇمۇل شەھرىنى مۇھاسىرە قىلدى.

كېيىن 7 قۇدۇقتىكى بىر چەكدە ماجۇگىنىڭ يارىدار بولۇپ، ۋاقتىنچە يەنە گەنسۇغا قايتىپ كەتتى.

قۇمۇل شەھرىنىڭ بازار باشلىغى يولۋاس بىر نەچچە مەرگەنلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ تاققا چىقىپ قۇراللىق دىخانلارغا قوشۇلدى. لېكىن ئۇزۇن ئوتمەي خوجانىياز ھاجى بىلەن كېلىشەلمەي تاغدا ئوز ئالدىغا ئىش قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقىتتا بىر قېتىم خوجانىيازھاجىنى توتۇۋېلىپ بىر قانچە كۈن نەزەر بەنت قىلغاندا، قوزغولاڭچى ئاممىا ئادەم ئېۋەتىپ خوجانىياز ھاجىنى قوتقۇزۇپ كەلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن خوجانىيازھاجى بىلەن يولۋاس ئوتتۇرىسىدا يارىشىشىغلى بولمايدىغان ئىغىر زىددىيەت پەيدا بولدى.

خوجانىياز ھاجى قۇمۇلدا باش كوتەرگەندىن كېيىن، تاشقى مۇڭغولىيىدىن قاسىم ئەپەندى (قازاق) قاتارلىق بىر نەچچە ئادەم كەلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىككىسى مۇشاۋىر -(مەسلىھەتچى) بولدى.

ماجۇگىنىڭدىن قېچىپ قالغان ماشىمىڭ، تۇرسۇن، تومۇر دىگەن كىشىلەرنى تېپىپ يۇزدىن ئارتۇق ئادەم توپلاپ تاققا چىقىپ خوجانىيازھاجى بىلەن بىرلىشىپ، ئەسكەر تەربىيىلەش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى ۋە ئەسكەرلەرگە ھەر خىل قۇراللارنى ئىشلىتىشنى ئۇگەتتى.

يىچان، تۇرپاندىكى ئۇچقۇن

ماشىمىڭ، تۇرسۇن، تومۇر دىگەنلەر تۇرپاندا شەرت - شارائەت پىشىپ قالدى، بىز چىقىپ يارىدەم قىلساق دەپ خوجانىياز ھاجىغا پىكىر قىلغاندا، ھاجى ئۇلارنىڭ بۇ تەلىۋىگە قوشۇلمىدى.

ئەمما ئۇلار گەپكە كىرمەي ئارقا يول بىلەن پىچانغا چىقىپ، پىچاننىڭ تەگدىن تولىسىنى ئىشغال قىلدى. بۇچاغدا شۇن لۇ-جاڭ نەچچە- يۈز ئاتلىق ئاق ئوروس ئەسكەرلىرى ۋە نەچچە يۈز ئاتلىق قالماق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ قۇمۇلغا كېتىۋاتقان ئىدى. ماشىمىڭ قوشۇنلىرىنىڭ پىچانغا ھۇجۇم قىلغانلىغىنى نۇر لويې دىگەن بىر كىشى شۇن لۇيجاڭنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ يېتىپ خەۋەر قىلغاندا، شۇن لۇيجاڭ دەرھال ئارقىغا قايتىپ پىچاندا قاتتىق سوقۇش قىلدى. نەتىجىدە ماشىمىڭ، تۇرسۇن، تومۇر دە-گەنلەر مەغلۇپ بولۇپ لۇكچۇنگە چېكىندى. شۇن لۇيجاڭ پىچاندا چوڭ قەتلى ئام يۈرگۈزدى.

ئۇ چاغدا لۇكچۇندە خۇيىڭجاڭ قۇماندانلىغىدا بىر باتالىيون ھوكۇمەت ئەسكىرى بار ئىدى. ماشىمىڭ لۇكچۇنگە بېرىپ ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلدى. ئەمما خۇيىڭجاڭ تەسلىمنى قو-بۇل قىلماي رەت قىلدى. ماشىمىڭ بۇ ئەھۋالدا دۇڭخاڭغا قايتىپ كېتىش قارارىغا كېلىپ لۇكچۇندىن شەرقتە قاراپ دىغايغا كېتىدۇ. (يۇقۇرقى ئەھۋاللارنى مەن مومىن ئاخۇننىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغان ئىدىم.)

بۇ چاغدا تۇرپاندا مەھمۇت مۇھىتى، باي ئىبزىز، پاشاخوجا (لۇكچۇن ۋاڭىنىڭ ئوغلى) ئابدۇراخمان (بۇئادەم قەشقەر ئا-تۇشلۇق توگمچى بولۇپ ئۇزۇمچى، فۇكاڭ، سانجى، جىمسار، گۇچۇڭ، تۇرپان ئارىلىقىدىكى ئاخىراتلارنى بىزگە يەتكۈزۈپ تۇراتتى.) قاتارلىق 13 ئادەم تەشكىلات قۇرۇپ « ئىسلام ئېچىش» شۇئارى ئاستىدا تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ ھەر قايسى ناھىيەلەردىكى ئاممىنى قوزغاشقا كىرىشتۇق.

بىز يەنە مومىن ئاخۇننى قۇمۇلغا ئېۋەتىپ خوجانىيازھاجى

بىلەن ئالاقە باغلىدۇق. شۇكۇنلەردە تۇرپان ناھىيىلىك ھوكۇمەت ئىممىن باينى مەھمۇت مۇھىتى بىلەن بىرلىكتە لۇكچۇنگە بېرىپ تەشۇدىق قىلىشلار دەپ ئاستانىغا ئېۋەتكەن ئىدى. مەن ئۇچاغدا ماشىمىچىنىڭ پىچانغا ھوجۇم قىلغانلىغىنى ئاڭلاپ تېۋىپلىك قىياپىتىم بىلەن ئاتلىق ئاستانىغا بېرىپ مەھمۇت مۇھىتنىڭ كۆرەسىگە كىرىسەم، مەھمۇت مۇھىتنىڭ ئوغلى ئابلىمىت مىلتىق ياغلاۋاتقان ئىكەن. مەن ئۇنىڭدىن ئاتاڭ قېنى؟ دەپ سوراپ تۇرۇشۇمغا مەھمۇت مۇھىتى كېلىپ قالدى. مەن ئۇ كىشىدىن ئەھۋال سوريسام، ئۇكىشى ئەسلىدە ئىممىن باي بىلەن بىرلىكتە لۇكچۇنگە تەشۇدىق قىلىش ئۈچۈن كېتىۋاتقاندا، يولدا ئىبراھىم دورغا باشچىلىغىدا بىرتوپ خەلق ئۇچراپ مېنى ئىنقىلابقا رەھبەرلىك قىلىپ بەرگىن دەپ تەلەپ قىلدى، مەن ئۇلارغا ئېنىق جاۋاپ بەرمىدىم، ھازىر ئۇلار ماشىمىچىنى قايتۇرۇپ كېلىمىز دەپ قالدى. مەن ئىممىن باي بىلەن ئۇيگە قايتىپ كەلدىم دىدى.

بۇكۇنى مەھمۇت باي ئائىلە شەجىرىلىرى بىلەن ھىساۋات دەپتەرلىرىنى ماڭا ساقلاپ قويۇشقا تاپشۇردى، يەنە بىر دانە تاپانچا بەردى. مەن بۇ نەرسىلەرنى تۇرپانغا ئېلىپ كېلىپ يۇشۇرغاندىن كېيىن ھەمدۇللا ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ ئۇيىگە سالامغا باردىم. ئاخۇن مېنى كورۇپلا: « بۇگۇن ناھىيىلىك ھوكۇمەت سەن بىلەن ئىككىمىزنى ئاستانىغا بېرىپ خەلقنى باندىتلارغا قوشۇلماڭلا دەپ تەشۇدىق قىلىشلار دەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىككىمىز ئاستانىغا بارايلى» دىدى.

ئەتىسى بىز ئىككىمىز ئاستانىغا بېرىپ توختى ھاجىنىڭ (ھازىر مىللى ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ئەھمەت ۋاجىتنىڭ ئاتىسى) ئۇيىگە چۈشتۇق. مەھمۇت مۇھىتنىڭ ئاكىسى

مەخسۇت باي (بۇ ئادەم شۇچاغدىلا روسچە بىلىدىغان زىيالى ئىدى.) بىزنى كورۇپلا يىغلاپ تۇرۇپ « ئىسلام دىنىمىزنىڭ گۇللۇنىشى ئۈچۈن ھەممىمىز ئورتاق كۈچ چىقىرايلى! » دىدى. ئاخۇنۇم باشلىق بىر قانچىمىز، يىغلىمىسىلا، ھەممىمىز ئىسلام ئۈچۈن ئىشلەشنى خالايىمىز دىدۇق. ئاندىن ئۇ بىزگە: تۇرپان ئامىللى شەھەرنى ساقلاش ئۈچۈن ھىساملىدىن (زىپەر ھاجىنىڭ چوڭ ئوغلى) غا 70 تال مىلتىق بېرىپتۇ. بىز شەھەرگە ھۇجۇم قىلساق، شەھەر ئىچىدىن ھىساملىدىن بىزگە ماسلىشىدۇ. مۇنداق بولغاندا تۇرپاننى ئاسانلا ئىشغال قىلالايمىز. شۇڭا مەن ھازىر باي ئىزىز، ئابدۇ قادىر داموللا بىلەن تۇرپانغا ماڭىمەن. قالغان ئادەملەر ئەتە ئەتتىگەن چوقۇم يېتىپ بېرىشى كېرەك. بىز شەھەر ئىچىدىن سىلەرگە ماسلىشىپ ئۇرۇش قىلساق، تۇرپان يېڭى شەھەرنى ئېلىۋالالايمىز دىدى. شۇنىڭ بىلەن يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئۇچ كىشى يەنە تۇرپانغا ماڭدۇق.

ئەتىسى ئەتتىگەندە قوزغۇلاڭچىلار كېلىپ شەھەرگە ھۇجۇم قىلىمىدى، بۇ نىمە ئۈچۈن؟ ھېچقايسىمىز بىلمەيتتۇق. كېيىن مەن ئابدۇقادىر داموللا بىلەن ئاتلىنىپ بۇلىيۇققا بارساق تاياق توقماق كوتەرگەن خەلق ھۇجۇمغا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى ئۇچراتتۇق، بىز ئۇلاردىن بۇگۇن ئەتتىگەن نىمە ئۈچۈن شەھەرگە ھۇجۇم قىلىمىدىڭلار؟ دەپ سوراشقا ئۇلار دىدىكى: موسۇلباي ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كېلىپ، تۇرپاننى بىسىقتۇرۇش ئۈچۈن ئۇرۇمچىدىن نۇرغۇن ئەسكەر كېلىۋاتىدۇ. ئۇلار تامامەن يېڭى قۇرال بىلەن قۇراللانغان (بۇقۇراللارنى بۇرھان شەھىدى ئەنگلىيىدىن سېتىۋېلىپ كەلگەن) ئالدى بىلەن شۇلارنى توساپ يىغىشتۇرۇۋىتىڭلار دىدى. شۇڭا بىز شەھەرگە ھۇجۇم قىلىمىدۇق. بىز ئەمدى كىنىدىككە مېڭىشقا

تەيىارلىق كوردۇاتىمىز دىيىشتى.

قوزغۇلاڭچىلار كىنىدىكىكە يېتىپ بارغاندا، ئۇرۇمچىدىن كېلىۋاتقانلار تېخى يېتىپ كەلمىگەن ئىدى. ئەمما گۇچۇڭدىن بىر باتالىيون ھوكۇمەت ئەسكىرى كېلىپ تۇرپان شاپتولۇققا ئورۇنلاشقان ئىكەن، مەن ئابدۇقادىر داموللا بىلەن شاپتولۇققا بارساق قاتتىق ئۇرۇش بولۇۋېتىپتۇ. ھەر ئىككى تەرەپ چىقىم تارتىپتۇ. ماشىمىڭنىڭ بىر بۇلۇك ئادىمى ئاستانىغا قېچىپ كەتكەن ئىكەن.

بىز مەھمۇت مۇھىتى، ماشىمىڭلار مەسلىھەتلىشىپ تۇرپان يېڭىشەرگە قايتىپ كېتىۋاتساق يولنىڭ ئىككى قاسىغىدا خەلقلەر كوزىيىشى قىلىپ ئامان دەپ نۇسرەت تىلەشتى، بىز شەھەرگە يېقىنلاپ بېرىپ 70 تال قۇرالنى ئېلىپ ئاندىن شەھەرگە ھۇجۇم قىلدۇق، چۇشكە قالمايلا شەھەرنى ئىگەللىدۇق.

تۇرپان ئۇرۇشى

ئۇرۇمچىدىن كەلگەن قوشۇن بىلەن گۇچۇڭدىن كەلگەن قوشۇن شۇ كۈنى بىرلىشىپ تۇرپان كونا شەھەرگە كىرىپ، ئەتىسى تاڭ يورۇغاندا يېڭىشەرنى مۇھاسىرە قىلدى. ھەمدۇللا ئاخۇنۇم، مەھمۇت باي ۋە ماشىمىڭلار مەسلىھەتلىشىپ قەتئى قارشى تۇرماقچى بولدۇق. ئولسەك شەھەت، قالساق غازى دەپ شۇكىچىسى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىقماقچى بولۇپ شەرقىي دەرۋازىدىن چىقىشىمىزغا ھىسسامىدىنغا ئوق تەگدى، ئۇرۇمچىدىن كەلگەن چوڭ قوشۇن بىلەن ماداخەنزە قوشۇنلىرىغا

قارشى بىر مەيدان قاتتىق ئۇرۇش قىلىۋاتقىنىمىزدا لەمجىن تەرەپتىن قوللىرىغا تاياق - توقماق كوتەرگەن نۇرغۇن ئادەم يارىدەمگە كەلدى. ماداخەنزە بۇئەھۋالنى كورۇپ قاچماقچى بولدى. 50 ھارۋىغا قۇرال - ياراقلىرىنى بىسىپ قىچىپ يارغولغا كەلگەندە قوزغۇلاڭچى ئامما ئۇلارنى توساپ ئولجا ئالدى. ساندۇقلارغا قاچىلانغان ئوق دورىلارنى چوڭ مەچىتكە تۇپلىدۇق. بەزەن ساندۇقلاردا يۇمىلاق بىرنەرسىلەر قاچىلانغان ئىكەن. ئۇنەرسىلەرنىڭ نىمىلىكىنى، قانداق ئىشلىتىدىغانلىقىنى ھەچكىم بىلمەيتتى. مەن بىرنەچچە تىجارەتچىلەردىن بۇنەرسىلەرنىڭ نىمىلىكىنى سوراپ ئولارماڭا، بۇنەرسىلەرنىڭ قول بومبىسى ئىكەنلىكىنى، قالايمىقان ئىشلەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى، ئەگەر ئۇنىڭغا تىگىپ قويىدىغان بولسا پارتلاپ كېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

بىز دۇشمەننىڭ يېڭىشىدىگە قىلغان مۇھاسىرىسىنى بۇزۇپ چىقىپ كونا شەھەرگە ھۇجۇم قىلدۇق. كونا شەھەردە ئاق ئوروس ئەسكەرلىرى پىلىموت بىلەن بىزگە ھە دەپ ئوق ياغدۇراتتى. دەرۋازىغا يېقىنلاپ بارغىلى بولمايتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟ بىردىن بىر چارە دەرۋازىغا ئوت قويۇش ئىدى. شۇيەردىلا كەشىلەر ئوزلىرىنى مەلۇم قىلىپ كەرىسىن تۇگىلىرىنى كوتۇرۇپ شەھەر دەرۋازىسىغا قاراپ ئىلگىرىلىدى. بىرسى ئولسە ئون ئادەم تەييار بولاتتى. پىلىموت ئوقى ئاستىدا كوپ ئادەم ئولگەنلىگىگە قارىماي ئاخىرى دەرۋازىغا ئوت قويدۇق. ئوت يالقۇنلىرى ئاسمان پەلەككە كوتۇرۇلدى. بۇ چاغدا ماداخەنزە (شىڭشىسەي چوچەكتىن يوتكەپ كەلگەن ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىنىڭ پولكوۋنىگى ——) ئاق بايراق چىقىرىپ تەسلىم بولىدىغانلىغىنى بىلدۇردى. بىر ئازدىن كېيىن ماداخەنزە نەچچە ئادەمنى

ئەگەشتۈرۈپ سەپىل ئىچىدىن چىقتى. بىز تەرەپىمۇ نەچچە ۋەكىل ئېۋەتتۇق. ئۇلار ئۇز ئارا سوزلەشتى. بىر مىنۇت ئىچىدە تەنىپەن يۇرگۈزدى. تەنىپەندە: ① ماداخەنزە قۇرال تاپشۇرۇش؛ ② قوزغۇلاڭچى ئاممىا تۇرپان كوناشەھەرگە كىرمەسلىك؛ ③ھوكۇمەت ئەسكەرلىرى تۇرپان يېڭىشەھەردىكى ئىشلارغا ئارىلاشماسلىق توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلىندى. نەتىجىدە ماداخەنزە قۇرال تاپشۇردى. بىزنىڭ تەجرىبىمىز بولمىغانلىقتىن، ئۇلار قانچىلىك تاپشۇرغان بولسا، بىز شۇنىڭغا قانائەت قىلدۇق. ئاردىدىن ئون نەچچە كۈن ئوتكەندە، قوللىرىغا تاياق - توخماق كوتەرگەن ئون نەچچە ئادەم كونا شەھەرگە كىرىپ 6 - 7 چوشقىنى ئۇرۇپ ئولتۇرۇپ قۇيۇپتۇ. بۇ توغرىدا ماداخەنزە ئارازلىق بىلدۈردى. مەھمۇت باي توختامغا ئەمەل قىلىپ كوناشەھەرگە كىرىپ پاراكەندىچىلىك ئۇغدۇرغانلارنى باغلاتتۇرۇپ شەھەر ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلغان بولدى.

بۇ چاغدا ئاستانە تەرەپتىن، پىچاندىكى ئوروس ئەسكەرلىرى تۇرپانغا كېلىۋېتىپتۇ دەپىدىغان خەۋەر كەلدى. مەھمۇت ھۇھتى بۇخەۋەرنى ئاڭلاپلا تومۇر ھاجىغا بىرقانچە يۈز ئادەم بىلەن بىرىپ توساپ زەبە بىرىشكە بۇيرۇق قىلدى.

شۇچاغدا ھاپىز ھاجى بىر پارچە خەت ئېلىپ كەلدى. خەتتە شۇن لۇيجاڭ توشقان بۇلاقتا كەلگەندە قوزغۇلاڭچى خەلق توساپ قويدى، ماشىنىسىنىڭ رادىئاتورى (سۇ قاچىسى) توڭلاپ قاپتۇ، ئون نەچچە ھارۋا ئېۋەتىپ يارىدەم قىلىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن دىيىلگەن ئىكەن. شۇن لۇيجاڭ دىگەن جاللات ئاخىرى بىزنىڭ قولىمىزغا چۈشۈپتۇ! دەپ شۇ ئانلا بىر دانە ماشىنا بىلەن 20 نەچچە ئادەم ئېۋەتىپ شۇن لۇيجاڭنى تۇتتۇرۇپ كەلدۇق.

بىركىچە ئۇنى ھەمدۇللا ئاخۇنۇمنىڭ مەدىرىسىدە ساقلاپ ئەـ
تىسى ئاممىغا تاپشۇرۇپ بېرىۋىدۇق، ئاممىا ئۇنى ئۇرۇپ ئولتۇردى،
بىز يەنە ۋۇداچىك دىگەن بىر كاتىپنىمۇ تۇتقان ئىدۇق ئۇنىمۇ ئۇرۇپ
ئولتۇرىۋەتتى.

بۇ چاغلاردا ماشىنىڭ سىجاق، مەھمۇت مۇھىتى مۇئاۋىن سىـ
جاق ئىدى. (ئوزلىرى قويۇپ ئاتىۋالغان ئىسىم) بۇ ئىككى سىجاق
ئەسكەرلىرىنى باشلاپ پىچانغا ھۇجۇم قىلدى. مەن 7 نەپەر
ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ ماشىنىڭ بىلەن بىرلىكتە پىچاندا ئۇرۇشقا
قاتناشتىم. مەن نىمە ئۈچۈن ماشىنىڭ بىلەن بىللە بولىمەن؟ چۈنكى
مەھمۇت سىجاق، ماشىنىڭنى گەنسۇغا قېچىپ كەتمىسۇن دەپ
بىر ئاز ئىشەنمەيتتى، شۇڭا ئۇنىڭ ھەركەتلىرىگە نازارەت قىلىش
ئۈچۈن مېنى قوشۇپ قويغان ئىدى. ماشىنىڭ قوشۇنلىرى پىچانغا
بېرىپ شەرقى يولغا (قۇمول يولىغا) ئورۇنلۇشۇپ شەھەرگە
ھۇجۇم قىلدى. بۇكۇنى لۇكچۇندىن تايىپ باشچىلىغىدا نەچچە
يۈز ئادەم يارىدەمگە كەلدى. شۇكۇنى كېچىسى مەھمۇت سىجاق
چۈشكۈن قىلغان جايغا كېلىپ ئۇرۇش ئەھۋالىدىن دوكلات بېرىپ
قايتىپ كېتىش ئۈچۈن ئىشكىتىن چىقسام، كېچىدە ئۇرۇش نا-
ھايىتى قاتتىق بولىۋاتقان ئىكەن. شۇڭا مەن قايتىپ كېتەلمەي
بىركىچە قونۇپ قالدىم. ئەتىسى سەھەردە ماشىنىڭ تۇرغان
جايغا قايتىپ بارسام قۇمۇل يولى تەرەپتىن بىر ھارۋا كەلدى.
ماشىنىڭ ھارۋىنى كورۇپلا ئويدىن چىقىپ تاپانچا بىلەن ئىچى ئاتنى
ئېتىپ تاشلىدى. ھارۋىدىن ئۇچ ئادەم چۈشتى. ئۇنىڭ بىرسى
ناسىر بەگ (ئازاتلىقتىن كېيىن ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھوكۇمەتكە
باشلىق بولغان ناسىر بەگ) ئىككىنچىسى نۇربەگ (خېدىنگباك
دەپمۇ ئاتايىتتى. ئازاتلىقتىن بۇرۇن خوتەنگە ۋالى بولغان).

ئۇچىنچىسى ماموت بەگ (ئۇرۇمچىلىك). بۇلار ھارۋىدىن چۈشۈپلا قىيچىپ كەتتى. كېيىن بىلىمەك بۇ ئۇچ ئادەمنى شىكشىسەي تەرجىمان قىلىپ قۇمۇل تەرەپكە ئېلىپ بارغان ئىكەن.

ئۇرۇش قانتىق داۋام قىلماقتا. شىكشىسەينىڭ قۇمۇلدىن قايتقان ئەسكەرلىرى تەرەپ - تەرەپتىن كېلىپ ئۇرۇشقا قاتناشتى. شۇ كۈنكى ئورۇشتا ئېتىلغان ئوق خۇددى مولدۇردەك توكۈلۈپ تۇردى. شىكشىسەي قىسىملىرى بىردانە تومۇر كوڭكىنى (زىر ھىلى ئاپتوموبىل) ئىشقا سېلىپ پىلىموت قويۇپ نۇرغۇن ئادەمنى قىرىپ تاشلىدى ۋە ياردار قىلدى. مېنىڭ يەتتە ئادىمىدىن ئاران بىرسى قالدى. ئابلا رەئىس ئەسىرگە چۈشۈپ كەتتى. تومۇر باشچىلىغىدىكى نەچچە يۈز ئادەم ئولۇپ تۈگىدى. تومۇرنىڭ ئورۇنباسارى تۇرسۇن ئۇرۇشقا قۇمانلىق قىلىۋاتقان يېرىدىن ئاتلىنىپ مېنىڭ يېنىغا كېلىپ: دۇشمەن ئەسكەرلىرى، كوپلەپ كەتتى قاچمىساق بولمايدىغان ئوخشايدۇ دىدى. مەن شۇئانلا ئابدۇقادىر داموللىنى ئېلىپ ماشىنىڭ تۇرغان يەرگە بارساق بىرمۇ ئادەم يوق. ئۇلار ئالىلىقاچان قىيچىپ كەتكەن ئىكەن. بىزمۇ قىيچىپ يول ئۇستىدە ماشىنىغا يېتىشىۋالدۇق. بۇچاغدا تۇرپان تەرەپتىن بىردانە ماشىنا كېلىۋىدى، ماشىنىڭ ئاتنى تاشلاپ ماشىنىغا ئولتۇرۇپ تۇرپانغا كەتتى. مەن ئون نەچچە ئادەم بىلەن لەمىجىنگە كېلىپ مەھموت سىجاڭنى ساقلىدىم. بىر ئازدىن كېيىن سىجاڭ يېتىپ كەلدى. مېنى كورۇپلا: تۇرپانغا بېرىپ ياردەمگە ئەسكەر باشلاپ كېلىڭلار، مەن قارا غوجا ئېغىزىدا شىكشىسەينىڭ ئەسكەرلىرىنى توساپ تۇرىمەن دىدى. شۇڭا مەن ئابدۇقادىر داموللا بىلەن تۇرپانغا ماڭدۇق. بىز ئاستانىغا كەلگەندە مەخسۇت باي بىزدىن مەھموت سىجاڭنى سوردى. بىز سىجاڭنىڭ

ئەھۋالىنى ئەيتىپ بەرگەندىن كېيىن ئاندىن خاتىرجەم بولدى.

مەن تۇرپانغا كېلىپ ھەمدۇللا ئاخۇنۇم ۋە ماشىنىمنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ مەھمۇت سىجاڭغا يارەدىم بېرىش ئۈچۈن 200 ئادەم بىلەن ئاخۇن تۇەنجاڭنى ئېۋەتتۇق. پىلانىمىزدا ئاخۇن تۇەنجاڭ ئالدى بىلەن لەمجىنگە بېرىپ ئاندىن كەينىگە يېنىپ ئېغىزغا ھۇجۇم قىلماقچى. مەھمۇت سىجاڭ ۋە قۇربان سەئىدى باشچىلىغىدىكى قىسىملار ئېغىزنى توساپ شىنجاڭ ۋە قۇمۇلنىڭ بىلەن ئۇچ كۈن ئورۇشتى. ئاخۇن تۇەنجاڭ يېتىپ كەلگىچە، ئوروس ئەسكەرلىرى تاغدىن ئوتۇپ بىزگە ھۇجۇم قىلغان ئىدى. ئۇلار پىلىموت قويۇپ ئون نەچچە ئادىمىمىزنى نابوت قىلدى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا مەھمۇت سىجاڭ بىلەن قۇربان سەئىدى قىسىملىرى چېكىنىپ توشقان بۇلاققا كېلىۋالدى. مەھمۇت سىجاڭ بىر نەچچە يېقىن ئادەملىرى بىلەن ھەمدۇللا ئاخۇنۇمنىڭ ئويىگە كېلىپ، دۇشمەنلەرنىڭ پەيلى بۇزۇق، خورىگى ئۇستۇن، شۇڭا توخسۇن ئارقىلىق جەنوبىي شىنجاڭ تەرەپكە كېتىمەن دىدى.

جەنۇبىي شىنجاڭغا يۇرۇش

شۇكۇنى كەشتە ماشىنىمنىڭ مېنى چاقىرتىپ، ئون نەچچە ئادەم ئېلىپ بېرىپ قۇمۇل يولىدىكى بىر كوۋرۇكنىڭ ئالدى تەرىپىگە لەخمە كولاپ ئۇستىگە شۇپۇر تاشلاپ، دۇشمەنلىنىڭ تومۇر كوۋۇكىسى ئوتەلمەيدىغان قىلىپ كولاڭلار دەپ بۇيىرىدى. مەن ئون نەچچە ئادەم ئېلىپ بېرىپ، يەر توك بولغانلىقتىن لەخمە كولىيالمىدۇق. ئاماللىسز قايتىپ كەلدىم، ئەتىسى ئابدۇقادىر داموللا مېنىڭ ھەمدۇللا ئەلەمىنىڭ ئويىگە بېرىپ كېلىك دىدى. مەن

ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئاپامنى ۋە خوتۇن بالىلىرىمنى پاقا بۇلاق تەرەپكە ماڭدۇرۇۋېتىپ، ئاندىن ئويدىكى مىلتىقنى ئېلىپ ھەمدۇللا ئاخۇنۇملىك ئويىگە باردىم. شۇ كۈنى شىك‌شىسەي ئايرۇپىلان ئېۋەتىپ ئورپان يېڭى شەھەرنى بومباردىمان قىلدى. شۇڭا ھەمدۇللا ئاخۇنۇم بىلەن بىرلىكتە پاقا بۇلاق تەرەپكە قاچتۇق. پاقا بۇلاقتا بىر كىراكەشنى تېپىپ ئاپام بىلەن ئايالىمنى چەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە ئاپىرىپ قويۇشقا كىرا قىلىۋېتىپ ئوزۇم توخسۇنغا باردىم. مەن تاھىر بەگ، پالتاخۇن دىگەنلەر بىلەن توخسۇنغا بارغىنىمىزدا ماشىنىڭ قېچىپ كۇمۇشكە يېتىپ بارغان ئىدى. توخسۇنلۇق توختى تۇەنجاڭ بولسا ئوز ئادەملىرى بىلەن توخسۇن خودۇڭ رايونىنىڭ قارا بۇلاق دىگەن يېرىدە شىك‌شىسەي ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇشۇاتقان ئىكەن. بىز ماشىنىڭ، مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئادەملىرى چەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە ئوتۇپ كەتتۇق. يول ئۇستىدە كېتىۋېتىپ بۇ ئۇرۇشتا توختى تۇەنجاڭ مەغلۇپ بولغانلىقىنى، شىك‌شىسەينىڭ قولىغا تىرىك چۈشۈپ ئولتۇرۇلگەنلىكنى ئاڭلىدۇق.

بىز قارا شەھەرگە بېرىپ ماجۇڭىيىڭنى قايتا تەكلىپ قىلىش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلىپ مەۋسۇلباي (مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئاكىسى) بىلەن ۋاڭ نىيازنى (خۇيزۇ) كورلا ئارقىلىق دۇڭخاڭغا ئېۋەتتۇق. چەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن مەن بىلەن يۇنۇس بەگ، كىچىك ئاخۇن ئۇچىمىزنى كۇچارغا ئېۋەتتى. بىز ئۇچىمىز بۇگۇرگە يېتىپ بارغاندا، كۇچاردا تومۇر ئىلى ۋە ھادى ئەلەم (شايارلىق) ئادەملەر باشچىلىغىدىكى قوزغۇلاڭچى ئاما كۇچارغا ھۇجۇم قىلىپ مۇھاسىرە قىلغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. كۇچاردا ئەسلىدە چوڭراق دورا ئىسكىلاتى بار ئىدى. ئامما

شەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا، كۇچاردىكى ھەربىي - مەمۇرى ئەمەلدارلار دورىخانا ئوگۇزىسىگە چىقىپ بىر ئادەمگە ئوق ئېتىشنى بۇيرۇپ دورىنى پارتىلىتىدۇ. گۇلدۇرنىگەن دورا ئاۋازى يەر جاھاننى تىترىتىدۇ. پۇتۇن شەھەرنى ئەس تۇمان قاپلايدۇ. بىز بۇ ئەھۋالنى بۇگۇردە تۇرۇپ ئاڭلىدۇق. بىز كۇچارغا يېتىپ بارساق، تومۇر تۇەنجاڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئاقسۇغا كەتكەن ئىكەن. بىز كۇچار، شايار، ترقسۇ قاتارلىق جايلاردا تەشۋىق قىلىپ، ۋەزىپىمىز ئاخىرلاشقاندا قارا شەھەرگە قايتىپ كېتەيلى دەپ تۇرساق، كۇچارلىق ئىسلامباي، ھېلىم ھاجى دىگەنلەر بىزنى توساپ، ئاقسۇدىن كەلگەن خەۋەردە تومۇر تۇنجاڭ بىلەن ما-لۇيچاڭنىڭ ئارىسى بىر ئاز بۇزۇلۇپ قاپتۇ. سىلەر بېرىپ ئىت-تىپاقلاشتۇرۇپ تۇزەپ قويۇڭلار دىدى. شۇ سەۋەپتىن بىز قارا شەھەرگە قايتماستىن ئاقسۇغا بارماقچى بولدۇق. بىز ئاقسۇ كونا شەھەرگە يېتىپ بېرىپ تومۇر تۇەنجاڭ بىلەن كورۇشتۇق، ئۇكىشى بىزگە مۇنداق دىدى: ما لۇيچاڭ كومۇشتە دەن ئاچىدىغان دەنجا، ئوزىنى - ئوزى لۇيچاڭ دەپ ئاتىۋېلىپ ئادەم يارىتماي-دىغان بولىۋالدى. ئۇنىڭ يې دارىن، ئېر دارىن، سەن دارىن دەپ ئۇچ ئىنىسى بار. ئۇرۇش دىسە يىراق قاچىدۇ، ئولجا ئېلىشقا كەلگەندە ھەممىدىن جىق ئالىدۇ. ئۇنىڭ بۇكىسىلىنى تۇزەتمىسەم بولمايدۇ دىدى. بىز بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ يۇنۇس بەگ، كىچىك ئاخۇن ئۇچىمىز ئا سوققا (يېڭى شەھەرگە) چىقىپ ما لۇيچاڭ بىلەن كورۇشتۇق. نۇرغۇن ياخشى گەپلەرنى قىلىپ ئىككىسىنى ياخشىلاشتۇرۇپ قويدۇق. بىز تومۇر ئېلىنى ئا سوققا باشلاپ چىقىپ، مالۇيچاڭ بېسىۋالغان قۇرال - ياراق، ئوق -

دورىلاردىن بىر قىسمىنى ئېلىپ بەردۇق. تومۇر ئېلى قۇرال ئالغاندىن كېيىن ئاندىن ئالدىنقى سەپكە بېرىپ ئۇرۇشقا قۇماندانلىق قىلدى. مارالۋېشى تۈمشۇقتا قەشقەردىن كەلگەن مادوتەي ئەسكەرلىرى بىلەن 40 نەچچە كۈن سوقۇش قىلدى. تومۇرئېلى بىلەن مالۇيجاڭ ئىككىسى مېنى ئارقاسىپ تەمىنات خىزمىتىنى ئىشلەشكە تەيىنلىدى. شۇڭا مەن ئاقسۇدا ھەربىي كىيىم ۋە ئىگە-توقۇم ياسىتىش بىلەن بولدۇم. يۇنۇس بەگ بىلەن كىچىك ئاخۇن ئىككىسى قاخشال يولى بىلەن قەشقەرگە كەتتى.

مەن قارا شەھەردىكى ماشىنىغا بىر پارچە خەت يازدىم. مەزمۇنى مالۇيجاڭ تومۇر ئېلىنى كوزدىگە ئىلماي نەتىجىدە ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا نارازىلىق پەيدا بولۇپتۇ. بۇنداق بولىشى ئىشلىرىمىز ئۈچۈن پايدىسىز. شۇڭا ئىچكى ئولكىدىن چىققان خۇيزۇلاردىن ئېۋەتىپ مالۇيجاڭغا بىرئاز بېسىم ئىشلەتكەن بولسىڭىز ياخشى بولاتتى دىگەندىن ئىبارەت. مېنىڭ خىتىمىگە ئاساسەن ماجەنچاڭ ئىسىملىك ياشراق بىرسىنى بىر قىسىم ئادەم بىلەن ئېۋەتتى، ئۇكىشى مارالۋېشىغا يېتىپ كېلىپلا ئۇرۇشقا قاتناشتى. ماجەنچاڭ ئاقسۇغا كەلگەندە مەن ئاقسۇ كوناشەھەر ھاكىمى ئايۇپ بىلەن بىللە بېرىپ كورۇشتۇم. ماجەنساڭمۇ مېنىڭ ئارقاسىپ تەمىنات خىزمىتى ئىشلەۋاتقانلىغىمغا قوشۇلدى.

مارالۋېشى تۈمشۇقتا 40 نەچچە كۈن جەڭ قىلغان تومۇر ئېلى غەلىبە قىلدى. ياڭچىمىن ئۇرۇشتا يارىدار بولۇپ قەشقەرغە قاراپ قاچتى. مەن ئاقسۇدىن قەشقەرغە بېتىپ بارغاندا تومۇر ئېلى سىلىك بولۇپ قەشقەر كونا شەھەرگە جايلاشقان ئىكەن. يۇنۇس بەگ قەشقەرغە ۋالى بولۇپتۇ. يەنە بىر مانا سىلىق خۇيزۇ

ئورۇنباسار ۋالى بولۇپتۇ. كىچىك ئاخۇن تۆەنجاك (پولكوۋنىك) بولۇپتۇ. مازىخۇي (ماچەنچاك) قەشقەر يېگىشەرگە جايلاشقان ئىكەن. مەن بىرىپ كورۇشكەندە ئۇ، ماڭا تومۇر ئېلى سىلىك بولغاندىن بۇيان مەن بىلەن بامەسلىھەت ئىش قىلمايدۇ، دەپ نارازىلىق سوزلەرنى قىلدى.

قەشقەردە

مېنىك بىلىشىچە قەشقەردە 4 خىل كۇچ بار ئىدى: ① تومۇر سىلىك باشچىلىغىدىكى ھەربي كۇچ؛ ② ماچەنچاك باشچىلىغىدىكى ھەربي كۇچ؛ ③ ئوسمان سىجاك باشچىلىغىدىكى ھەربي كۇچ؛ ④ ئوزبېك سېتىۋالدىجان باشچىلىغىدىكى ھەربي كۇچلەردىن ئىبارەت.

قەشقەر ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىدى. قەشقەرلىق ئابدۇكىرىمخان مەخسۇم ئابدۇرەيىم بايۋەتچە دىگەنلەر ھۇكۇمەت خىزمىتىگە ئارىلىشىۋالغان ئىكەن. مەن قەشقەرغە بارغان ھامان مېنى يەركەنگە بۇيرىدى. يەكەندە تومۇر سىلىڭنىك قول ئاستىدىكىلىرىدىن ھاپىز لۇيجاك بار ئىدى. شامەنسۇرمۇ شۇ يەردە ئىكەن. ئۇچاغدا يەركەنگە ھامىتخان خوجا دىگەن كىشى شەنجاك ئىدى.

شامەنسۇر دىگەن ئىسمىنى ئاڭلاپ بۇ قانداق ئادەمدۇر دەپ ھەيران بولدۇم. مەن يەكەنگە بارسام شامەنسۇر دىگەن كىشى كېلىپ مەن بىلەن قۇچاغلىشىپ كورۇشتى. ئاندىن ئۇنىك كونا ئاغىنەم ئىكەنلىگىنى تونۇدۇم. ئۇ ئەسلىدە ئابدۇللا ئىسىملىك

دوردىگەر بولۇپ تۇرپاندا بىللە تىبابەتچىلىك قىلغان ئىدۇق. شۇنىڭ بىلەن مەن خاتىرجەم يەكەندە تۇرۇپ قالدىم. ئارىدىن بىر ئاز ۋاقىت ئوتكەندە شامەنسۇر، ساۋۇت داموللا قاتارلىقلار خوتەن قىسىملىرىنى باشلاپ قەشقەرغە تومۇر سىجاڭنى زىيارەت قىلغىلى كەتتى. ئۇلار ئاساسەن تومۇر سىجاڭ بىلەن مەسلىھەتلەشپ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جومھورىيىتى» قۇرۇش ئۈچۈن بارغان ئىدى. بۇ مەسىلىدە تۇمۇر سىجاڭ بىلەن پىكىرىدە بىرلىككە كېلالماي «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جومھۇرىيىتى» قۇرالمىدىلا ئەمەس، ئەكسىنچە توقۇنۇش پەيدا بولۇپ تومۇر سىجاڭ، خوتەن قىسىملىرىنى قۇرالسىزلاندۇرۋەتتى.

شۇنىڭدىن باشلاپ خوتەنلىكلەر تومۇر سىجاڭغا ئىتائەت قىلمىدى. ئوتتۇرىدىكى مۇناسىۋەت كۈندىن - كۈنگە ياماناشتى.

تومۇر سىجاڭ، سېتىۋالدىجان پولكى بىلەن ھاپىز لۇيچاڭغا خۇتەنگە ھۇجۇم قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. شۇ ۋاقىتلاردا تومۇر سىجاڭنىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرى ئابدۇ قادىر مۇختەرنىڭ باشچىلىغىدا تومۇر سىجاڭنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئەكىلىش ئۈچۈن كۈچارغا كەتكەن ئىدى. قەشقەر كونىشەردە ھامۇتخان لۇيچاڭنىڭ بىر لۇي ئەسكىرىلا قالغان ئىدى. شۇنداق ۋاقىتتا ئوسمان سىجاڭ يۈز ئوروپ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ تاققا چىقىپ كەتتى. تومۇر سىجاڭ ھامۇتخان لۇيچاڭغا ئوسمان سىجاڭنى قوغلاشقا بۇيرۇق قىلىدۇ. قىرغىزلار ئاللىقاچان تاغ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن ئىدى. ئەتىسى تومۇر سىجاڭ كىچىك ماشىنىغا ئولتۇرۇپ لەنگەرگە چىقىپ ئۇرۇش ئەھۋالىنى كوزدىن كوچۇرۇپ قەشقەر كونىشەرگە قايتىپ كېلىـ

ۋاتقاندا يول ئۈستىدەماجەنچاك ئېۋەتكەن كاكۇمازا باشچىلىغىدىكى بىر پولـك ئەسكەرگە ئـۇچـرايـدۇ. تومۇر سـىجاك مـاشىنىدىن چۈشۈپ مەزكۇر پولـكنىڭ تۈەنجاڭىنى ۋاقـتىدا كـەلمىدىگـلار دەپ ئېيىپلايدۇ. تۈڭگان ئەسكەرلىرى شۇ يەردە ئوق چىقىرىپ تومۇر سىجاك ۋە باشقا مەرەملىرىنى ئېتىپ ئولتۇرىـدۇ ھەمـدە تومۇر سىجاڭنىڭ كاللىسىنى كېسىپ شەھەر دەرۋازىسىغا ئېسىپ قويىدۇ. (كاك مازا قـارا شـەھەرلىك خۇيزۇ بـولۇپ كـېيىن لۇيجاك بولغان.) مەن يەكـەندە تۇرۇپ بۇ خەۋەرنى ئاڭلىدىم. ئەسلىدە خوتەنگە ھۇجۇم قىلماقچى بولغان ھـاپىز لـۇيجاك ۋە سېتىۋالدىجان قىسىملىرى كەينىگە قايتىپ قەشقەرغە ھۇجۇم قىلدى. تومۇر سىجاڭنىڭ قارىمىغىدىكى قوشۇنلار كـورۇنۇشتە قىساس ئالـ ماقچى بولۇپ سوقۇش قىلىسىمۇ، ئەمىلىيەتتە ئۇلار ھەر قايسىسى ئوز كۈچىنى ساقلاپ قالاتتى. شۇڭـا ھەقىقى يـۇسۇندا ئۇرۇشقا قاتناشمىدى.

بۇ چاغدا خوجانىياز ھاجى، مـەھمۇت سـىجاڭلار ئـاقسۇغا كەلگەن ئىدى. تومۇر سىجاڭنىڭ قوشۇنلىرى قەشقەردىكى ماجەنچاك قوشۇنلىرى بىلەن سوقۇشمۇاتاتتى. بولۇپمۇ سـېتـىۋالدىجانـنىڭ ئوزبېك پولكى ئىنتايىن قاتتىق جەڭ قىلدى. قەشقەر كونىشەرنى بىر قانچە ئېتىم ئىشغال قىلدى. دەل شۇ ۋاقتتا ساۋۇت داموللا باشچىلىغىدىكى « شەرقي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» رەسمى قۇرۇلغانلىغى ئېلان قىلىندى. ئاقسۇدىكى خوجانىياز ھاجى مەھمۇت سىجاك قوشۇنلىرىمۇ قەشقەرغە كېلىپ ماجەنچاڭنا قارشى ئۇرۇشقا قاتناشتى.

خوجانیاز هاجی « شەرقىي تۇركىستان ئىسلام جەمىيىتى» گە رەئىس جۇمھۇرلىققا تەيىنلەندى. ساۋۇت داموللا باش ۋەزىر (زۇگلى) بولدى. مەھمۇت سىجاڭنىمۇ دولەت مۇداپىئە مىنىستىرى دەپ تەيىنلىدى. خوجانىياز هاجى قوشۇنلىرى قەشقەر يېڭىشەرگە راسا هۇجۇم قىلىۋاتقاندا قۇربان هىيىت كېلىپ قالدى. هاجى، ئەسكەرلىرىنى قايتىپ كېلىپ هىيىت ناماز ئوقۇشقا بۇيرۇق قىلدى. بۇيرۇققا بىنائەن هەممە ئەسكەر سەپنى بوشۇتۇپ قايتىپ كەلدى. بۇ پۇرسەتتە ماچەنچاڭ قوشۇنلىرى ئىلگىرى قولىدىن كەتكۈزۈپ قويغان سەپلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ يېڭىشەرنى مۇستەھكەملىۋالدى.

بۇ چاغدا مافۇيۇەن قوشۇنلىرى ئاقسۇدىن قەشقەرغە كەلدى. ئەمما ساھىپ باشچىلىغىدىكى خوتەن ئەسكەرلىرى مارالۋېشى پەيزىۋاتلاردا توساپ زەربە بەردى. نەتىجىدە خوتەن ئەسكەرلىرى مەغلۇپ بولۇپ مارالۋېشى، پەيزىۋاتلارنى تاشلاپ چىقتى. مافۇيۇەن قوشۇنلىرى ئىلگىرىلەپ كېلىپ قەشقەرغە هۇجۇم قىلدى. خوجانىياز هاجى ئاتۇشنىڭ ئاغۇ تاغلىرىغا چېكىندى. تۇڭگان قوشۇنلىرى ئاتۇشقىچە قوغلۇشۇپ كېلىپ قاتتىق سوقۇشلار بولدى. ئەسكەرلەر تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ كېتىپ هاجىنىڭ يېنىدا ئاران ئون نەچچىلا ئادەم قالغاندا تۇڭگان ئەسكەرلىرى هاجىنى قوغلاپ بىر ئېقىنغا قاپساپ كېلىدۇ. ئەھۋال ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى. شۇ چاغدا هاجى ئاتتىن چۈشۈپ ئوز قولى بىلەن دۇشمەننىڭ نۇرغۇن ئادەمىنى ئېتىپ ئولتۇرۇپ خەتەردىن قۇتۇلدى. تۇڭگانلار كەتكەندىن كېيىن خوجانىياز هاجى ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئەركەشتامغا

بىرىپ نەق بىر ئاي تۇردى. بۇ يەرگە سۇۋىت ئىتتىپاقىدىن بىر مۇنچە ئادەملەر كېلىپ ساۋۇت داموللىنىڭ « شەرقىي تۇركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى » قۇرغانلىغىغا نارازىلىق قىلدى. ھەمدە خوجا نىياز ھاجىنى رەئىس جۇمھۇر بولماسلىغىنىڭ لازىم ئىدى دەپ ئەيىپلىدى. بۇ مەسىلىدە خوجانىياز ھاجى خېلىلا « خىجالەت » بولدى. ئەڭ ئاخىرىدا ساۋۇت داموللىنى قولغا ئېلىش تەكلىۋىنى قويدى ھەمدە نۇرغۇن سوغا تەقدىم قىلىپ شەرەپلىك ئىنۋان بەردى.

« شەرقى تۇركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى » نىڭ دولەت بايرىغى مەسىلىسىدە بىر قانچە كۈن مۇنازىرلىشىپ بىر قىسىم كىشىلەر مۇستەقىل بولۇش، بايراققا ئاي يۇلتۇز بەلگىسى ئورنىتىشنى تەشەببۇس قىلدى. يۇنۇس بەگ پىكىر قىلىپ بىز ھەر قانداق ئەھۋال ئاستىدا بىر مەركەزگە تاينىشىمىز كېرەك. ئۇنداق قىلمىساق چەتئەل جاھانگىرلىرى بوزەك تاپىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن دولەت بايرىغىمىزغا ئاي - يۇلتۇز ئورناتقاندىن تاشقىرى يۇقۇرقى بۇرچىسىغا « كوك ئاسمان ئاق كۈن » بەلگىسى (گومىنداڭ دولەت بايرىغىنىڭ بەلگىسى - ت) ئورنىتىشىمىز لازىم دىگەن تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى. كوپچىلىك بۇ پىكىرنى ماقۇل كورۇپ « شەرقىي تۇركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى » بايرىغىغا ئاي - يۇلتۇز ئورنىتىپ، دەستىنىڭ ئۈچىغا يېقىن بۇرچىسىغا « ئاق كۈن » بەلگىسى ئورناتماقچى بولدى.

خوجا نىياز ھاجى ئەركەشتامدىن يەركەنگە كېلىپ ساۋۇت داموللا، زىرىپ قارى ھاجى، سۇلتانجان قاتارلىق ئۇچ كىشىنى قولغا ئېلىش توغرىسىدا مەھمۇت سىجاڭغا بۇيرۇق چۈشۈردى. مەھمۇت سىجاڭ غوپۇر تۇەنجاڭغا بۇيرۇق بىرىپ قولغا ئالدى.

سۇلتانجان « شەرقىي تۇركىستان ئىسلام جۇمھوريىتى » نىڭ باش كاتىۋى بولۇپ پۇتۇن ئىش شۇ كىشىنىڭ قولىدىن ئوتەتتى. سۇلتانجان ئەسلىدە سوۋېت يېرىدىن قېچىپ ئوتكەن ئۇنسۇر ئىدى. كېيىن ئۇ تۇرمىدىن قېچىپ چەتئەللىگە ئوتۇپ ئەرەپ دولەتلىرىدە سەرگەردان بولۇپ يۇردى. (سۇلتانجان ئەسلىدە تۇركىيە پۇخرالىسى ئىدى. تۇركىيە ئۇنى سوۋېت ئىشپىيونى دەپ گۇمانلىنىپ تۇركىيىگە كىرگۈزمەگەن.)

شىڭ شىسەي ماجۇگىيىڭ قىسىملىرىنى جە نۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە قوغلاپ كەلگەندە ئۇلار قەشقەردە بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ ئاندىن خوتەنگە جۇغلاندى. مەن بۇ چاغدا يەكەندە شەنجاڭ ئىدىم. ماشىمىڭ، مافۇيۇەنلەر بىلەن تونۇش بولغۇنۇم تۈچۈن ئۇلار مېنىڭ داۋاملىق شەنجاڭ بولۇشۇمنى قۇۋەتلىدى. ئۇلار يەكەنگە كەلگەندە خوجانىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت سىجاڭلار مەكتىتە ئىدى. ماشىمىڭ قىسىملىرى مەكتىكە بېرىپ تۈيۇقسىز ھوجۇم قىلدى. بۇ سوقۇشتا مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئادىيوتانتلار باشلىغى نىيازغا ئوق تەگدى. شۇ سەۋەپتىن ئەسكەرلەر تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ يەكەن دەرياسى بويلاپ ئاقسۇغا چۇشۇپ كەتتى. ئۇلار قېچىپ مارالۋېشى ئەتراپىدىكى شاقۇر دىگەن جايغا بارغاندا ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى كىيىم - كىچەكلىرىنى يېشىپ خاتىرجەم ئۇخلاۋاتقاندا مافۇيۇەن قىسىملىرى قوغلاپ كېلىپ تۇن نىسپىدە ھۇجۇم قىلدى. خوجانىياز ھاجى قىسىملىرى ئۇيقۇلۇقتا قورقۇپ كېتىپ قاچتى. مافۇيۇەن قىسىملىرى نۇرغۇن قۇرال ۋە بايلىقلارنى غەنىمەت ئالدى.

خوجانىياز ھاجى ئاقسۇغا بېرىپ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ تەينىلەندى. بۇ 1934 - يىلى 5 - ئايلاردىكى

ئەش. لیۇبىك قەشقەردە گارنىزون سىلىگى بولدى. مەھمۇت سىجاڭ مۇئاۋىن سىلىك بولغان ئىدى.

مەھمۇت سىجاڭ مارالۇپشىدىكى ۋاقتىدا خوجانىياز ھاجى ئايرۇپىلان بىلەن ئاقسۇدىن كىيلىپ مەھمۇت سىجاڭ بىلەن كورۇشتى. بۇ ئىككىسى مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ ئۇرۇمچىگە بىرىش مەسىلىسىنى مەسلىھەتلەشتى. ئايرۇپىلان مارالۇپشىغا كىلىپ يەرگە قونۇش ۋاقتىدا بىر ئاز خەتەرگە ئۇچراپ ھاجىنىڭ پۇتى يارىلاندى. مەھمۇت سىجاڭ ھاجىغا ئۇرۇمچىگە بارماڭ دەپ نەسىھەت قىلدى. ئەگەر بارىدىغان بولسىڭىز ھەممە ئىشىمىز بۇزۇلۇدۇ دىدى. خوجانىياز ھاجى ئۇنىڭ سوزلىرىگە قۇلاق سالماي ئۇرۇمچىگە بىرىپ مۇئاۋىن رەئىس بولدى. مەھمۇت سىجاڭ مۇئاۋىن سىلىك بولۇپ قەشقەر كونىشەردە لىيۇبىك يىگىشەردە تۇردى. شۇ چاغدا سوۋىت ئىتتىپاقى ربالكىن ئىسىملىك ھەربى ئەمەلدارنى ئەۋەتىپ مەھمۇت سىجاڭغا ھەربى مۇشاۋىرلىققا تەيىنلىدى. (بۇ كىشى كىيىن ئاگلىساق سوۋىت ئىتتىپاقى مەلۇم تانكا جىتۇەنجۇنىنىڭ گېنىرالى بولغان) بۇ كىشى ھەربى تەلىم - تەربىيە ئىشلىرىنى تۇتتى. مەھمۇت سىجاڭ ئۇز ئىستىقبالى توغرىسىدا ئىنتايىن قايغۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر نەچچىلا ئادىمى قالغان ئىدى. مەسىلەن ئابلا داموللا نەئىمى (تۇرپانلىق) سىجاڭنىڭ پۇتۇن مەخپى ئالاقىلىرىنى باشقۇراتتى. قۇربان سەئىدى، (تۇرپانلىق) ئۇ سوۋىت ئىتتىپاقىدا ئىككى يىل ئوقۇپ كىلىپ نەمەت خەلىپەتنىڭ ئورنىغا سەنمۇجاڭ بولدى. ئىلياس فوگۇدنجاڭ

« ئادیوتانتلار باشلىغى) مەھموت سىجاڭنىڭ مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىغى ئىدى. ئىلىياسنىڭ سۈۋىت كونسۇلى بىلەن مۇناسىۋىتى بار دەپ چەتئەللىگە كېتىۋاتقاندا يولدا ئېتىپ تاشلىدى. يۇقۇرقى كىشىلەر ئىچىدە بەزەنلىرى تولۇق ئىشەنچىلىك ئەمەس ئىدى. شۇڭا مەھموت سىجاڭ كۈن ئوتكۈزمەكنىڭ قىيىنلىشىپ كېتىۋاتقانلىغىنى ھىس قىلاتتى. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇ يەنە بەزەن ھەركەتلەرنىمۇ قىلاتتى. قەشقەر شەھەر كوچىلىرىدا دايىم دىگىدەك سۈۋىتكە قارشى تەشۋىق ۋەرەقىلىرى تارقىتىپ تۇراتتى. تاڭ ئاتقاندا ئۇ ھىچنىمىنى بىلمەس كىشى بولۇپ تەكشۈرۈشكە ئادەم ئاجرىتاتتى. ئەمىلىيەتتە بۇ ۋەرەقىلەرنى ئابلا دامۇللىغا ئوزى بۇيرۇپ قىلدۇراتتى.

ئابدۇغوپۇر دامۇللىنىڭ ئولتۇرۇلىشى

شىڭ شىسەينىڭ تەكلىۋى بىلەن ئابدۇغوپۇر دامۇللا بىر قېتىم ئۇرۇمچىگە بېرىپ قەشقەرغە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن تەشۋىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. مەھموت سىجاڭ ئۇ كىشىنى شىڭ شىسەي بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ كەلگەن خەۋىلىك ئۇنسۇر دەپ قاراپ يېۋقۇتۇۋەتمەكچى بولدى. شۇ كۈنلەردە شىڭ شىسەي ئابدۇغوپۇر دامۇللىنى 2 - قېتىم ئۇرۇمچىگە قىچىقارتىپ تېلېگىراممىا ئەۋەتتى. شۇ سەۋەبتىن ئابدۇغوپۇر دامۇللا مەھموت سىجاڭ بىلەن خوشلاشقىلى كەلگەندە، سىجاڭ مەخسىتىلىك ھالدا كۈندۈزى كورۇشمەي كەچقۇرۇنلىغى كورۇشمەكچى بولدى. شۇ ئاخشىمى ئابدۇغوپۇر دامۇللا مەھموت سىجاڭ بىلەن

كورۇشۇپ ئويگە قايتىپ كېتىۋېتىپ تۇمەن دەرياسى كورۇگىگە كەلگەندە سىجاڭ تەرىپىدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان 2 ئادەم كوۋرۇك ئاستىدىن چىقىپ پىچاق بىلەن ئابدۇغوپۇر دامولىنى ئولتۇرۇپ تاشلىدى. ئابلا دامولا مېنى ئويغۇتۇپ، بۇگۈن كېچە تۇمەن دەرياسى كوۋرۇگىدە ئابدۇغوپۇر دامولىنى ئولتۇرۇپ قويۇپتۇ دىدى. مەن ياتاقتىن چىقسام قۇربان سەئىدى كەلدى. مەھمۇت سىجاڭ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ شۇ ئاندىلا ماڭا بىر پولك ئەسكەر چىقىردىپ چارلاپ قاتىللارنى تۇتۇۋالار دىدى. مەن ئۇ چاغدا ھەربىي سوت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ئىدىم. بۇيرۇقنى بىنائەن بىر پولك ئەسكەر چىقىرىپ چارلاش يۇرگۈزگەن بولساممۇ قاتىللارنى قولغا چۈشۈرەلمىدۇق. ئەتىسى ماتەم مۇراسىمى ئوتكۈزدى. مەھمۇت سىجاڭ مۇراسىمغا قاتناشتى.

مەھمۇت سىجاڭنىڭ مومىن ئاخۇن دەپ بىر ئىشەنچلىك ئادىمى بار ئىدى. بۇ ئادەم سودىگەرچىلىك قىلاتتى. بۇ ئادەم ئەسكى چاپان كىيىپ يۇرۇيدىغان بولغاچقا ئادەتتە ئۇ كىشىگە ھېچكىم دىققەت قىلمايتتى. مەھمۇت سىجاڭ بۇ ئادەمنى نەنجىڭگە ئەۋەتكەن ئىدى. مومىن ئاخۇن خوتەن، كېرىيە، دۇڭخاڭ ئارقىلىق قەلەندەر شەكلىدە نەنجىڭگە يېتىپ بېرىپ ئەيسا بەگ، مەسئوت سەبرى قاتارلىقلارنى تېپىپ، ئۇلار ئارقىلىق گومىنداڭ باشلىقلىرى بىلەن كورۇشۇپتۇ. گومىنداڭ مەركىزىي ئۇ كىشىنىڭ دوكلادىنى ئاڭلاپ بىر مۇنچە يولىيۇرۇق بەرگەندىن كېيىن يول خىراجىتى بېرىدۇ. بۇ كىشى مىڭ تاختىدەك چاي ئېلىپ شىنجاڭغا قايتىپ قۇمۇلغا كەلگەندە يولۋاس بۇ ئادەمنى قولغا ئېلىپ ئۇرۇمچىگە يوللاپ بېرىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ

ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى قەشقەرغە كەلگەندە مو-
سىن ئاخۇننى نەنجىڭگە ئەۋەتكەن مەسىلىنى تەنقىدى تەلەپپۇز
بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، سىجاڭ بۇ خاتالىقنى ئېتىراپ قىلىپ،
بۇنىڭدىن كېيىن قايتا سادىر قىلماسلىق كېرەك ! دەيدۇ. مەھمۇت
سىجاڭ بۇ سوزگە ھېچقانداق سوز قىلمايدۇ. كېيىن مەھمۇت
سىجاڭ ئىممىن داموللىنى نەنجىڭگە ئەۋەتتى. بۇ ئادەم نەنجىڭدىن
قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ، چوللەردە يول تاپالماي كەلگەن يولى
بىلەن نەنجىڭگە قايتىپ كەتكەن ئىدى.

شىڭ شىسەي مەھمۇت سىجاڭنى ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلىپ
ئۇرغۇن قېتىم تېلېگراممىا ئەۋەتتى. مەھمۇت سىجاڭ كورۇنۇشتە
بىرىشقا تەييارلىق كورسىمۇ ئەمىلىيەتتە ھىندىستانىغا قېچىش
تەييارلىغىنى كورەتتى. ئۇ قۇربان سەئىدىگە ھىندىستانغا قېچىش
پىلانىنى ئېيتقاندا: بىز ئورنىمىزدىن قوزغالمايلى، چەتكە چىققان
بىلەنمۇ ھېچقانداق مەخسەتكە يەتەلمەيمىز، چەتتە سەرگەردان
بولۇپ يۇرمەكتىن باشقا ئىش يوق دەپ قوشۇلمىدى. شۇڭا
سىجاڭ چەتكە قېچىش پىلانىنى ۋاقتىنچە تاشلاپ قويدى.

ھىندىستانغا قېچىش

كېيىنچە مەھمۇت سىجاڭ ۋەزىيەتنىڭ بارغانچە چىڭىپ
كېتىۋاتقانلىغىنى كورۇپ قۇربان سەئىدى سەنمۇجاڭغا تۇيدۇر-
ماستىن، 2 - قېتىملىق قېچىش پىلانى تۇزدى.

مەھمۇت سىجاڭ تۇرپاندىكى بىر كارىزنى 400 سەر

ئالتۇنغا ساتتى. يەنە باشقا نەرسە كىيىمكلىرىنى سېتىشتۇرۇپ جەمى 800 سەر ئالتۇن تەييارلىدى. بۇنىڭدىن 400 سەر ئالتۇننى ئابدۇقادىر داموللىغا تاپشۇرۇپ چەتئەللىگە ئوتكوزمەكچى بولۇۋىدى، يول ئۇستىدە شىك شىسەي تەرىپىدىن مۇسادىر قىلىنىپ كەتتى. قالغان 400 سەر ئالتۇننى قاچقاندا بىللە ئېلىپ ماڭدۇق.

بىز پىلانىمىز بويىچە 1937 - يىلى 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنى يولغا چىقتۇق. مېڭىش ئالدىدا ياقۇپ تۇەنغۇ (پىودپولكوۋنىك) غا پولكوۋنىك قۇربان نىيازنى ئېتىۋېتىشقا بۇيرۇق قىلدۇق. (ياقۇپ تۇەنغۇ، شايارلىق) نەتىجىدە بۇ ئىش ئەمەلگە ئاشمىدى (پۇتىدىن يارىدار قىلدى)،

مەھمۇت سىجاڭ يەكەنگە بېرىپ ماخوسەن قىسىملىرىغا: مەن شىك شىسەي بىلەن بۇزۇلۇشۇپ قايتىپ چىقتىم، خوتەنگە بېرىپ ماخۇسەن بىلەن كورۇشىمەن دەپ نەچچە پارچە خەت يېزىپ ئەۋەتتى. بۇ خەتنى كورگەن ماخۇسەن قىسىملىرى ھەيران بولدى ھەمدە خوشال بولدى. شۇڭا ئۇلار مەھمۇت سىجاڭ كەلگىدەك دەپ ئورتەك - ئورتەگلەرگە زىياپەت ئورۇنلاشتۇرۇپ قارشى ئېلىش تەييارلىغى كوردى. شۇنداق قىلىپ لاداق يولى بوش قالغان ئىدى.

بىز قىيچىپ لاداققا باردۇق. توختى ھاجى ئوردو تىلى بىلگەچكە تەرجىمانلىق قىلاتتى. لاداقتىن 8 كۈن يۇرۇپ كەشمىرگە باردۇق. ئۇ يەردە خېلى چىق تىجارەتچى ئۇيغۇرلار بار ئىكەن. كەشمىردە تۇرۇشلۇق ئېنگلىزلار رەسمىيەت ئوتەپ

قۇراللىرىمىزنى تاپشۇرۇپ ئالدى. مەھمۇت سىجاڭ بىلەن ئابلا داموللا ئىككىسى كالكۇتتىغا بېرىپ گومىنداڭنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن كورۇشۇپ پاسپورت تەلەپ قىلدى.

مەھمۇت سىجاڭ ماڭا 100 دانە تىللا بېرىپ نەنجىڭگە ئەۋەتتى. مەن كالكوتتىغا بېرىپ كونسۇلىغاندىن يول خىتى ئېلىپ بىر ياپون پاراخوتىغا ئولتۇرۇپ گۋاڭجۇ ئارقىلىق نەنجىڭگە باردىم. مەسئۇت، ئەيسالار شۇ يەردە، مەسئۇت مەركىزىي ھوكۇمەت ئەزاسى، ئەيسا قانۇن تۈزۈش پالاتاسىنىڭ ئەزاسى ئىكەن. ئۇلارنىڭ باشلامچىلىغى ئارقىسىدا 9 - ئايىنىڭ 19 - كۈنى جياڭجىيىشى بىلەن كورۇشۇپ 15 مىنۇتچە سوزلەشتىم. مەن ئۇچ تۈرلۈك تەلەپ قويدۇم. ① بىز ماخۇسەنگە ئىشەنمەيمىز؛ ② شىڭ شىسەي سوۋېت تەرەپ بولۇپ كەتتى؛ ③ بىزگە قۇرال بەرسۇن، شىنجاڭغا ۋەكىل ئەۋەتىپ شىڭ شىسەينى يوتكەپ كېتىش كېرەك دىگەندىن ئىبارەت، جياڭجىيىشى ماڭا: سىلەر جاپا چەكتىڭلار، ھازىر جۇڭگو - سوۋېت ئوز - ئارا ھۇجۇم قىلىشماسلىق شەرتنامىسى ئىمزالاش ئالدىدا تۇرماقتا. ئەگەر شىڭ شىسەينى يوتكىسەك جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتىگە تەسىر يېتىشى مۇمكىن. ھازىر ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش دەۋرى. قالغان ئىشلارنى چىڭ لىفۇ بىلەن سوزلىشىڭلار، مەن تېلېفون ئارقىلىق ئۇنىڭغا خەۋەر قىلىمەن دىدى. مەن چىڭ لىفۇ بىلەن كورۇشكەندە ئۇ ماڭا: ئاۋال يىاڭ زېڭشىننى ئەسكى دىدىڭلار، كېيىن جىن شۇرېننى ئەسكى دىدىڭلار، ئەمدى شىڭ - شىسەينى يامان دىسەڭلار، سىلەرگە مەن ئاسماندىن پەرىشتە

تەكلىپ قىلىپ رەئىس قىلىپ بېرەتتىممۇ؟ دىگەندەك بىر مۇنچە قۇلاققا ياقمايدىغان سوزلەرنى قىلدى. كېيىن ئۇ يەنە سوزلەپ: يېقىندا شىنجاڭغا بارىمەن. مېڭىش ئالدىدا يەنە بىر كورىشەيلى دىدى. ئارىدىن ئۇزۇن ئوتمەي چىك لىفۇ شىنجاڭغا كېتىپتۇ دەپ ئاڭلىدۇق. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىك شىسەيىنى چىك لىفۇنىڭ ئادىمى دەپ تونۇيمەن.

بۇ ئەھۋاللارنى خەت ئارقىلىق مەھمۇت سىجاڭغا دوكلات قىلدىم. مەھمۇت سىجاڭ مېنى شاڭخەيگە كېلىپ چەتئەل كونسىيەلىرىگە بېرىپ تۇرۇشۇمنى تاپشۇردى. مەن شاڭخەيگە بېرىشقا تەييارلىق كورۇۋاتسام مەسئوت ئەيسالارمۇ بىللە بارىمىز دىدى. ئەيسا بەگ قانۇن تۇزۇش پالاتاسىدىن بىر دانە ئاپتومۇبىل ھەل قىلغان ئىكەن. شۇنىڭغا ئولتۇرۇپ شاڭخەيگە بارىدۇق. ئەيسا بىر ھەپتە تۇرۇپ قايتىپ كەتتى، مەن يالغۇز قالدىم.

مەن نەنجىڭگە كەلگەندىن كېيىن مەھمۇت سىجاڭ مايىت تۇەنجاڭ (توخسۇنلۇق) ئابدۇللا داموللا، باۋۇدۇن ھاجى قاتارلىقلار بىرلىكتە ھەرەمگە بېرىپتۇ. ئۇ يەردىن تۇركىيىگە بېرىپ يەنە ھىندىستانغا قايتىپ كەلگەن ئىكەن.

ئۇ چاغلاردا ھىندىستانلىقلار ھەممىسى نامايىش قىلىپ ئەنگلىيە ھوكۇمىتىگە قارشى تۇراتتى. مەھمۇت سىجاڭغا ئەگىشىپ چىققانلار بىكار يېتىپ زېرىكىپ، نەچچە ئېغىز ئوردوچە گەپ - سوزلەرنى ئوگۇنۇۋېلىپ نامايىشلارغا قاتنىشىپ ھىندىستانلىقلارغا قۇلۇڭلارغا كالتەك ئېلىپ نامايىش قىلىڭلار دەپ ئۇگەتكەن ئىكەن، ھىندىلار بۇ گەپتىن خېلى تەسىرلىنىپتۇ. ئېنگلىز ھوكۇ-

مىتى بۇنى سىزىۋېلىپ مەھمۇت سىجاك كەلگەن ھامان قوتىغا ئېلىپ 27 كۇن قاماپ قويدى. ئەك ئاخىرىدا ھوكۇمەت تەرەپ 3 كۇن ئىچىدە كېتىشىمىزنى ئۇختۇرۇش قىلدى. شۇ سەۋەبتىن بىز ھىندىستاندا تۇرالمىدۇق.

جۇڭگوغا ئايتىش

مەھمۇت سىجاك، توختى ھاجى قاتارلىق توت كىشى كالىكۇتتىغا كېلىپ ياپونىيىنىڭ سودا پاراخوتىغا ئولتۇرۇپ شاڭخەيگە كەتتى. شاڭخەيدە ئۇچ كۇن تۇرۇپ ئۇ يەردىن ياپونىيىگە كەتتى. توڭيوغا بارغاندا «شەرقىي تۇركىستان ئىستىقلال ئۇيۇشمىسى» قۇرماقچى بولۇپ بىزگە (بىز ئۇ چاغدا كوكخۇتتا ئىدۇق) تېلېگىراممىا ئەۋەتىپ ۋەكىل قاتناشتۇرۇشىمىزنى ئۇقتۇردى. كوكخۇتتىكىلەر مەن بىلەن مايىت ھاجىنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتتى. بىز 1939 - يىلى 12 - ئاينىڭ باشلىرىدا توكيوغا يېتىپ بېرىپ «شەرقىي تۇركىستان ئىستىقلال ئۇيۇشمىسى» قۇرۇپ، مەھمۇت سىجاڭنى رەئىس، ئىمىن ھەزرەتنى مۇئاۋىن رەئىس سايلىدۇق (ئىمىن ھەزرەت ئافغانىستاندا ئىدى.) ئىلى ھاجى ئومۇمى ئىشلار باشلىغى بولدى. ئۇيۇشمىنىڭ خىراجىتىنى ئىئانە توپلاش يولى بىلەن تەمىنلىمەكچى بولىدۇق. 1940 - يىلى 1 - ئايدا بىز كوكخۇتقا قايتىپ كەلدۇق. ئۇيۇشمىنىڭ قۇرۇلغانلىغىنى يەتكۇزدۇق. ئۇ يەردىكىلەر

ئەتانە بەرىشكە قوشۇلمىدى. ئەتانە توپلاپ چەتئەللەردە ساياھەت قىلىپ يۇرگەنلەرنى باقمىزمۇ ؟ دەپ ئۇنمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئۇيۇشما قۇرۇلغان بولسىمۇ راۋاج تاپالمىدى.

مەھمۇت سىجاڭ توكيودىن بىيىجىڭگە قايتىپ كەلگەندە، مەن كوكخۇتىن ئالدىغا كېلىپ كورۇشتۇم. بەزەنلەر مەھمۇت سىجاڭ ياپونىيە ھوكۇمىتى بىلەن قانداقتۇر بىر كېلىشىم تۈزۈشۈپتۇ دەيدۇ. مېنىڭچە بولغاندا پاكىت يوق. مەھمۇت سىجاڭ ياپونىيىگە بارغان بولسىمۇ، ئەمما ياپونلارغا ئىنتايىن نارازى ئىدى. مەھمۇت سىجاڭ، توختى ھاجى، ئابلا دامولا قاتارلىقلار ياپونىيىدىن جۇڭگوغا قايتىپ كېلىپ سەنخەيگۇەنگە كەلگەندە ياپون ساقچىلىرى ئۇلارنىڭ يۈك - تاقلىرىنى تەكشۈرگەندە سومكا ئىچىدە نەرسە - كېرەك ئورنىغان بىر پارچە گېزىتتە ياپون باشلىغىنىڭ سۈرىتى بىر ئاز پۈرلۈشۈپ كىرلەشكەنلىگىنى كورۈپ توختى ھاجىنى ئىككى شاپىلاق ئۇرغان ھەمدە ئىككى كۈن توختۇتۇپ قويغان. بۇ ئىش مەھمۇت سىجاڭنىڭ كوڭلىگە ئىنتايىن ئېغىر كېلىپ ياپونلارغا بەك نارازى بولغان. مەھمۇت سىجاڭ تىيەنجىندە گومىنداڭنىڭ قاتناش باشقىغا 30 تاي گەزمال ئامانەت قويغان ئىدى. كېيىن ياپون باستۇنچىلىرى تىيەنجىننى ئىشغال قىلىپ مەزكۇر مالنى مۇسادىرە قىلۋالدى. مەھمۇت سىجاڭ شۇ مالنى قايتۇرۇپ بىرىشنى تەلەپ قىلسا، ياپونلار قايتۇرۇپ بەرمىدى، شۇ سەۋەپتىنمۇ ياپونلارغا نارازى ئىدى. يۇقۇرقى پاكىتلاردىن مەھمۇت سىجاڭ بىلەن ياپونىيە ھوكۇمىتى ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق ئالاقە بولمىغانلىغىنى چۈشەنگىلى بولىدۇ.

ئىزاھلار :

1 - سېتىۋالدىجان پولكىنى قۇرالسىزلاندۇرۇش

سېتىۋالدىجانىنىڭ ئوزىبەك پولكى تومۇر سىجاڭ قەشقەرنى ئىشغال قىلغاندا قۇرۇلغان پولك بولۇپ پۈتۈنلەي ئوزىبەكلەردىن قۇرۇلغان ئاتلىق پولك ئىدى. ماجۇگىنىڭ قىسىملىرى خوتەنگە چېكىنگەندە، سېتىۋالدىجان پولكى بىلەن خوتەن قىسىملىرى يېڭىساردا توساپ ئۇرۇش قىلدى. بۇ ئۇرۇشتا ئوزىبەك پولكى مەغلۇپ بولدى. سېتىۋالدىجان ئوزى ئەركەشتام ئارقىلىق ھىندىستانغا قاچتى. چېگرىغا يارغاندا ئېنگلىز ھەربىي قىسىملىرى چېگرىدىن ئوتكۈزمىگەچكە قايتىپ كېلىپ مېنىڭ يېنىمغا كەلدى ۋە مەندىن مەھمۇت سىجاڭغا بىر پارچە خەت يېزىپ ھايانىغا كاپالەت قىلىشنى ئوتۇندى. لېكىن مەن خەت يېزىپ مەھمۇت سىجاڭغا ئەۋەتمىش ئارىلىغىدا لېۋىمىك سىلىك سېتىۋالدىجان بىلەن ئەيسا ھاجى ددگەنلەرگە ئولۇم جازاسى بەردى. سېتىۋالدىجان ئېتىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا يۇسۇپجان پولك كوماندىرى بولدى. شىڭ شىسەي بۇ پولكنى قۇرالسىزلاندۇرۇش ئۈچۈن، مەزكۇر پولكنى مارالۋېشىغا يېرىشقا بويرىدى. سەنمۇجاڭ نەمەت خەلىپەت بىرلىكتە باشلاپ ماڭدى. شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن مەزكۇر پولكنى قۇرالسىزلاندۇرۇشقا يارىدەم تەلەپ قىلغانلىقتىن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىستاكوۋ قۇماندانلىغىدا قىزىل ئارمىيىنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ مارالۋېشى ئەتراپىدا مەزكۇر پولكنى قۇرالسىزلاندۇردى. يۇسۇپجان مۇھاسىرىنى بۇزۇپ

تەكلىماكان تەرەپكە قىچىپ قولغا چۈشمىگەن.

2- ئوسمان سىجاڭنى قولغا ئېلىش

ئوسمان سىجاڭ (قىرغىز) نى قولغا ئېلىش توغرىسىدا خوجا نىياز ھاجى بەرگەن بۇيرۇقتا ئاساسەن 1935 - يىلى مەھمۇت سىجاڭ ئوسمان سىجاڭنى دىۋىزىيە ئشتاۋىغا مېھمانغا چاقىردى. ئوسمان بىر تۈركۈم ئادەملىرى بىلەن كەلگەندە ئۇنىڭ ئادەملىرىگە كارىدوردا داستىخان سالدى. ئوزى ئىچكىرىكى مېھمانخانىغا بىرلا ئادىمى بىلەن كىرگەندە شۇ يەردە تۇتۇپ قولغا ئالدى. يەنە بىر نەچچە ھەربى باشلىقلارنىمۇ قولغا ئېلىپ يىرلىكتە ئۇرۇمچىگە ئېۋەتتىپ بەردى.

3- قەشقەردىكى قۇم دەرۋازا تۇرمىسىگە ئوت قويۇش

مەھمۇت سىجاڭ قاچقاندىن كېيىن قەشقەردە 3 - 4 يۇز ئادەمنى قولغا ئېلىپ تۇرمىگە تاشلىغان ئىدى. مىنىڭ ئايالىم ئىككى قات بولۇپ تۇغۇت كۈنلىرى يېقىنلىشىپ قالغان بولسىمۇ، شىڭ شىسەي ئادەملىرى قولغا ئېلىپ قاماپ قويغان ئىدى. (كېيىن ئابدۇ نىياز سىجاڭنىڭ توپىلاڭچى قوشۇنلىرى ئايالىمنى قۇتقۇزۇپ تازغۇنغا قايتۇرۇپتۇ. شۇ چاغدا تۇغۇلغان قىزىم ھازىر ئۇرۇمچى پوچتا تېلېگىرافتا خىزمەت قىلىۋاتىدۇ.) بىز كەتكەندىن كېيىن ماخۇسەن، ئابدۇ نىياز سىجاڭلار قەشقەرگە ھوجۇم قىلغاندا شىڭ شىسەي بۇيرۇق بويىچە قەشقەر كونىشەر قۇم دەرۋازىسىدىكى تۇرمىگە ئوت قويدۇرۇپ كويدۇرۇۋەتكەن.

تۇرمىدە قامالغانلار ئىچىدە گۇناسىزلار خېلى كوپ ئىدى.

4- قەشقەردە بولۇنغان قىرغىن

ماچۇگىيىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا چېكىنىپ قەشقەرغە يېتىپ بارغاندا خوجانىياز ھاجى ۋاقتىنچە ئاتۇشىنىڭ تاغلىرىغا چېكىندى. ماچۇگىيىڭ قەشقەر كونىشەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ ئىنسانىيەت قىلىپىددىن چىقىپ تاريخىتا مىسلى كورۇلمىگەن قىرغىنچىلىق يۇرگۇزدى. شەھەر ئىچىدە ئادەم كورۇنسىلا ئولتۇردى. ئولگەن ئادەملەرنىڭ كوپلىگى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ. ئۇلۇكلەرنى زەمبىللەر بىلەن توشۇپ چىقىپ كومگەن. مۇنداق قەتلىئام تاريخىتا ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ.

5- مەھمۇت سىجاڭنىڭ ۋاپاتى

مەھمۇت مۇھىتى يا پونىيىددىن قايتىپ كېلىپ بېيجىڭدە، ئىنگىرى قۇمۇل ۋاڭ تۇرىددىغان قەسىردە تۇردى. قالغانلىرىمىز كوكخوتتا ئىدۇق. بىر قېتىم مەھمۇت سىجاڭ، توختى ھاجى، يۇسۇپ باي قاتارلىقلار بىرلىكتە كوكخوتقا كېلىپ بىز بىلەن كورۇشۇپ « ئۇيۇشما » قۇرۇش توغرىسىدا مەسلىھەتلەشتى. شۇ كۇنلەردە مەھمۇت سىجاڭنىڭ مىجەزى كەم ئىدى. كېيىن بېيجىڭغا قايتىپ كەتتى. ئارىدىن بىرەر ئاي ئوتكەندە مەھمۇت سىجاڭنىڭ كېسەل بولۇپ ۋاپات بولغانلىغى توغرۇلۇق تېلېگىراممىا ئالدۇق. بۇ 1944 - يىلدىكى ئىش. بىزلەر بېيجىڭغا بارىدۇق. مەن

مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ساندۇغىدىن بىر نۇسخا قۇرئان تەرجىمىسىنى تاپتىم. بۇ نۇسخىنى ساقلاپ يۇرۇپ ئۇرۇمچىگە كەلگەندە مەھمۇت سىجاڭنىڭ قىزى ھەچەرخانغا بەردىم. كېيىن ئاڭلىسام بۇ قۇرئان تەرجىمىسى نەمەت خەلىپەتنىڭ قولىغا چۈشكەن ئىكەن.

1980 - يىل بىرىنچى ئاي

سابىق ئۇيغۇر مەدىنى خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە

جۇنەيد بەكرى

30 - يىللار تاريخىدا ئاجايىپ ۋەقەلەر يۈز بەرگەن قالىتىس يىللار ئىدى. بۇ مەزگىلدە جۇڭگو كومۇنىستلار پارتىيىسى مەشھور 25 مىڭ يوللۇق ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلانغان ۋە خەلق ئازاتلىق ھەرىكىتىنى باشلىۋەتكەن ئىدى، بۇ مەزگىلدە شىنجاڭ ئىچىدىمۇ تارىخى خاراكتىرلىك زور تەۋرىنىش ۋە زور ئىجتىمائى ئوزگۇرۇشلەر (مەسىلەن: «قۇمۇل دىخانلار قوزغۇلىڭى»، «12 - ئاپرىل ئوزگۇرۇشى») يۈز بەردى ۋە بۇنىڭغا ماسلىشىپ بىر خىل يېڭىلىق پىكىر ئېقىمى ۋە مەدەنىيەت ھەرىكىتى ۋۇجۇتقا كەلدى. شۇ يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى

چاغلاردا پشقەدەم كومموۇنىزىمچىلاردىن ئىمك دەييۇدن، چىپاك يۇن ، دىپكفا، چىپاك تەنچۇ، ماۋزىپىمك ،لىن جىلۇ، شىمك يەتىپىمك (ماۋدۇن) ، جاك جۇگشى ... قاتارلىق يولداشلار ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، شىنجاڭغا كەلدى، بۇ ئىنقىلاۋىي پىشقەدەملەر ئىچىلىمىغان بوز يەردىن ئىبارەت بۇ كەك رايونغا ئىنقىلاپ ئۇ- رۇغىنى چاچتى . شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىجتىما- ئىي ھاياتىغا پىروگىرىسسىۋ تەسىر كورسەتتى، بۇلارنىڭ تۇرتكىسى ۋە شۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى ۋە ئېھتىياجى، شۇنىڭ- دەك تارىخىي تەرەققىياتنىڭ تەلىۋى بويىچە ئەينى زامانىدىكى ۋەتەن ۋە مىللەتنى سۇيىدىغان تەرەققىپەرۋەر زاتلار ، يارقىن مەئرىپەتچىلەر شۇ زامانلاردا دەۋران سۈرگەن زۇلۇم - زالالەت ۋە ئەۋھامى خۇراپاتلىققا قارشى شىددەتلىك ئوت ئېچىپ ، يې- ئىلىق ۋە ئىلىم - ئىرپانغا يۇرۇش قىلىش يولىدىكى تۇرلۇك تۇمەن توسالغۇلارنى بۇسۇپ، مەدەنىي - ماۋارىپ ئۇچۇن يېڭى يول ئاچتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن يىللار تاقىلىپ كەتكەن ئىلىم - پەن دەرۋازىسى ئېچىلىپ، مەدەنىي - ماۋارىپنىڭ ئىويغۇنۇشى ۋە گۈللۈنۈشى دەۋرى باشلاندى . ئولكىنىڭ مەركىزى بولغان ئۇرۇم- چىدە ئەڭ ئالى بىلىم يۇرتى - شىنجاڭ دارىلىپۇنونى ئۇنىچى قېتىم قۇرۇلدى. شۇنىڭدەك ئولكىلىك دارىلمۇئەللىمىن، گىم- نازىيە مەكتەپلىرى تەسىس قىلىندى ۋە بىر مۇنچە كۇرسىلار ئې- چىلىپ كادىر تەربىيىلەش ئىشى باشلاندى. بۇ مەكتەپ ۋە كۇر- سىلارغا ئولكىنىڭ ھەمە يېرىدىن ۋە ھەر مىللەتتىن ئوقۇغۇچى- لار كەلتۇرۇلدى. 1935 - يىلى شىنجاڭنىڭ قەدىمى مەدەنىي - ما- ئارىپ ۋە سودا - تىجارەت مەركىزىدىن بىرى بولغان قەشقەردىن

لا بىرىنچى تۇركۇمدە 250 كەيپقىن ئۇيغۇر، قىرغىز ، تاجىك ، ئوزبېك ياشلىرى كېلىپ ، ئالى ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە جايلاشتى . شۇنىڭدەك شۇ يىلدىن باشلاپلا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەتنىڭ مۇنەۋۋەر ياشلىرىدىن تاللاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغىمۇ 3 نۇۋەتتە 300 نەپەردىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى چىقىرىلدى. بۇلار مەمۇرى، دوختۇرلۇق، يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق ۋە ھەربى ساھەلەردە ئوقۇتۇلۇپ تەربىيەلەندى. بۇلارنىڭ كوپ قىسمى مەدەنىيەت ماۋارىپ ۋە ئالى مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىندى، بۇنىڭ بىلەن ھەممىنى ھەل قىلىدىغان كادىر مەسىلىسى دەسلەپكى قەدەمدە ھەل قىلىنىپ، مەدەنىيەت - ماۋارىپ ئىشلىرىنىڭ يەنىمۇ تېز سۈرئەت بىلەن گۈللۈنۈشىگە ئاساس يارىتىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن ۋە ئۇرۇمچىدە ئوقۇپ يېتىلگەن بۇ زىيالىلار تىيانشاننىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي ئېتەكلىرىدە مەدەنىيەت - ماۋارىپ ئىشلىرىنىڭ ئېغىر يۈكىنى ئوز ئۈستىگە ئالدى، كېيىن بېرىپ، يەنى 1938 - يىلغا كەلگەندە، مەدەنىيەت - ماۋارىپ ئىشلىرىنىڭ رەھبەرلىك ئورگىنىنى تولۇقلاش يۈزىسىدىن ئۇرۇمچىدە ئالاھىدە «مەدەنىيەت ئالاقە جەمىيىتى» قۇرۇلدى. بۇ جەمىيەتكە ئىنقىلاۋى ئەدەپ شىئىر يەنىمىك (ماۋدۇن)جاڭ جۇگشى يولداشلار يېتەكچىلىك قىلدى، بۇ جەمىيەت شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت - ماۋارىپىنى گۈللەندۈرۈش يولىدا مۇئەييەن خىزمەتلەرنى ئېلىپ بارىدى. بۇ جەمىيەت ئوز قارمىغىدا ئالاھىدە مەدەنىيەت كادىرلار يېتىشتۈرۈش كۇرسى ئېچىپ شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت سېپىنى يېڭى قاۋۇل كادىرلار بىلەن تەمىنلىدى، شۇنىڭدەك ھەر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشىلىرىغا مەلۇم ۋاقىت يېتەكچىلىك قىلدى.

1934 - يىلدىكى ئاپرىل ئۇزگۇرۇشىدىن كېيىنلا شىنجاڭدا ھەممە مىللەتنىڭ مەدەنىي خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلغان ئىدى، جۈملىدىن شىنجاڭدىكى ئاساسىي مىللەت بولغان ئۇيغۇرلارنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى (تۇۋەندە قىسقارتىپ «ئۇيغۇر ئۇيۇشما» دىيىلىدۇ) قۇرۇلغان ئىدى، بۇنىڭ ئۇرۇمچىدە مەركىزدىي ئۇيۇشمىسى، ھەر قايسى ۋىلايەتلەردە ۋىلايەتلىك، ناھىيىلەردە ناھىيىلىك شوبە ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلغان. ھەتتا تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاستانە يېزىسى، قەشقەرنىڭ كەنت يايلاق يېزىسى، مارالبېشىنىڭ سەرىقبۇيا يېزىسى، لۇپنۇر ناھىيىسىنىڭ تىكەنلىك يېزىسىغا ئوخشاش چوڭراق ۋە ناھىيە مەركىزىدىن چەتتەك بولغان يېزا - قىشلاقلاردىمۇ تارماق ئۇيۇشمىلار قۇرۇلغان ئىدى. بۇ ئۇيۇشمىلار بىر مىللىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي ئاممىۋى تەشكىلات بولۇش سۈپىتى بىلەن مەدەنىي - مائارىپ خىزمىتىنىڭ ئەڭ ئېغىر يۈكىنى ئۈستىگە ئالدى. خەلقنى ئاقارتىش، مىللەتنى، پەن - مەدەنىيەت بىلەن قۇتقۇزۇش، خەلقنىڭ كوزىنى ئېچىش ئىشىغا جىددى كىرىشتى، نادانلىق ۋە جاھالەتلىكنىڭ دەردىنى يەتكىچە تارتقان ۋە قارا كۈنلەرنى بېشىدىن ئوتكۈزگەن ئۇيغۇر خەلقىدە ئىلىم - ئىرپان ئۈچۈن ئىنتايىن چوڭقۇر قىزىقىش ۋە ھەۋەس پەيدا بولدى. ئۇلار ئۇزلىرىنىڭ بىردىن-بىر مىللىي تەشكىلاتى بولغان ئۇيۇشمىلارنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشتى. قاينام - تاشقىنلىق مەدەنىيەت دولقۇنى كوتۇرۇلدى. پۈلى بارلار پۇل چىقاردى، كۈچى بارلار كۈچ چىقاردى. بۇنىڭ بىلەن ھەممە يەردە يامغۇردىن كېيىنكى بامبوكتەك يېڭى مەكتەپ بىنالىرى قەد كوتىرىشكە باشلىدى، بۇرۇندىن بار بولـ

غان مەھەللىۋى دىنى ۋە خۇسۇسى مەكتەپلەرنى ئۇيۇشمىلار ئوز ئەلكىگە ئوتكۈزىۋالدى ياكى دىنى مەكتەپلەرگىمۇ ئىلىم - پەندىن ساۋادى بار ئوقۇتقۇچىلارنى بەلگىلەپ ئۇقۇغۇچىلارغا پەننى ۋە دىنىي تەربىيىنى بىرلىكتە ئېلىپ باردى. شۇنداق قىلىپ ھەر بىر كىچىك ۋە چەت يېزا قىشلاقلاردىمۇ يېڭى تىپتىكى مەكتەپلەر بارلىققا كەلدى. مەسىلەن، شىنجاڭنىڭ يىراق - چەت ياقىسىدىكى چېرىيە ناھىيىسىدە ھوكۇمەت قارمىغىدا شەھەر ئىچىدە بىرلا باشلانغۇچ مەكتەپ بولغان بولسا، ئۇيۇشما قارمىغىدا 35 جايدا مەكتەپ بار ئىدى. ھەتتا بۇ ناھىيىنىڭ ئەڭ يىراقتا بولغان كوڭلون تېغى ئېچىدىكى پۇلۇ دىگەن تاغلىق كەنتىمۇ ئۇيۇشما قارمىغىدا 4 سىنىپلىق باشلانغۇچ مەكتەپ بار ئىدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاغلىق مەئىرىبەتچىسى ۋە شائىرى ئىمىنەت سايرامىنىڭ « يۇرەك سوزى » نامىلىق شېئىرلار توپلىمىدىكى 1936 - يىلى ئىيۇن يازغان « باي ناھىيىسىنىڭ ھەسرەتلىك ساداسى » دىگەن شېئىردا ئەينى زاماندا باي ناھىيىسىدە 30 جايدا مەكتەپ بارلىغى، يەنە ئۇ يەردە بىر دارىلمۇئەللىمىن ئېچىلىپ ئۇنىڭدا 35 نەپەر ئوقۇتقۇچىنىڭ تەربىيىلىنىپ چىقىقانلىغى، مەدىنى - ماۋارىپ ئۇچۇن خەلقتىن ئالتۇن - كۈمۈش بولۇپ نەچچە مىليون دوللار پۇل ئىئانە توپلانغانلىغى، ئەمما بۇنىڭ گېزىت يۇزىدە ئېلان قىلىنمىغانلىغىغا شائىرنىڭ ئېچىنغانلىغى يېزىلغان ①، مانا بۇ شۇ ۋاقىتلاردىكى ئۇيۇشمىلارنىڭ كەڭ ئاممىنى ھەركەتلەندۈرۈپ ئىئانە توپلاپ، مەكتەپ بىنا قىلىپ، ھەممە جايدا ماۋارىپ ئىشلىرىنى كەڭ يولغا قويغانلىغىنىڭ بىر دەلىلى، دىمەك ئۇ مەزگىللەردە پەقەت ناھىيىلەرنىڭ مەركىزىدىلا بىردىن ھوكۇمەت قارمىغىدىكى شەنلى مەكتەپ بولۇپ

ئۇنىڭدىن قالغان رايون - مەھەللىلەرنىڭ ھەممىسىدىلا ئۇيۇشما قارىمىغىدا (خۇيلى) مەكتەپلەر بار ئىدى. ھەقىقەتەن بىر مەھەل ھەممىلا جايدا مەكتەپ بىنا قىلىش دولقۇنى كوتۇرۇلگەن ئىدى، بۇ مەكتەپلەر گاھى جايلاردا يۇقۇرقىدەك ئىئانە توپلاش يولى بىلەن قۇرۇلغان بولسا، گاھى جايلاردا ئەھۋالغا قاراپ، ئۇيۇشمىلار ئوزى سالدۇرۇپ بېرەتتى، گاھى جايلاردا بولسا، ماۋارىپ پەرۋەر شەخسلەرنى ھەركەتلەندۇرۇپ مەلۇم شەخس ئوز پۇلى بىلەن سېلىپ بېرەتتى، بۇ مەكتەپلەر ئادەتتە يېزا - كەنتلەرنىڭ ئەڭ ئاۋات، كوزگە چېلىقارلىق يېرىگە سېلىنناتتى. ئەينى ۋاقتتا شۇ يېزىدا بىردىن - بىر كوركەم ھەشەمەتلىك قۇرۇلۇش مەكتەپ بىناسى ئىدى، ئادەتتە مەكتەپنىڭ ئالدى پەشتاقلىق بولۇپ ئىشىك بېشىغا چوڭ چىرايلىق مەشىق خەتلەر يېزىلغان ۋىۋىسكىلار ئېسىلغان بولاتتى. ئۇ كەملەردە يېزىلاردا مەكتەپتىن باشقا ۋىۋىسكا ئېسىلغان ئورۇن يوق ئىدى. مەكتەپنىڭ ئەھۋالى تاملىرى مىللى شەكىلدە بولۇپ، ئاقارتىلغان بولاتتى. مەكتەپلەرنىڭ ئوزىگە لايىق سەينالىرى، كول - كولچەكلىرى، بوستانلىرى، گۈللۈك، مۇنىلىك باغلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلارغا ئەقلىي ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەكنى بىرلەشتۈرۈپ تەربىيە بېرىشتە ئېھتىياجلىق بولغان تېرىلغۇ يەرلىرى بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار دەرسنىڭ سىرتىدا مەلۇم مىقداردا جىسمانى ئەمگەك بىلەنمۇ شۇغۇللىناتتى. مۇندىن باشقا مەكتەپلەردە ئوغۇل - قىزلارنىڭ ئالاھىدىلىك خۇسۇسىيەت ۋە ھەۋەسلىرىگە قاراپ قول سانائەت گۈرۈپپىلىرىمۇ تەشكىل قىلىنىپ، ھۈنەر - سەنئەت ئۇگىتىلەتتى. ھەتتا ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلاردىن سەنئەت گۈرۈپپىلىرى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ،

جەمىيەتتىكى قالاق ھادىسە ۋە ناچار كەيپىياتلارنى تەنقىتلەپ، خەلقنى يېڭىلىققا باشلايدىغان ئەسەر، ناخشىلارنى يېزىپ، ئىجات قىلىپ جەمىيەتنى يېڭىلىققا ۋە ئالغا باشلايتتى. ۋەزىيەتنىڭ تەلىۋىگە قاراپ ھەر خىل تەشۋىق - تەرغىپ ئىشلىرىنى پائال ئېلىپ باراتتى. مەكتەپلەر ئوز قارمىغىدىكى بارلىق ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇرمۇش ۋە ئىلمى ئىشلىرىغا لازىملىق نەرسىلىرىنى ئوز دوكىنىدىن تەمىنلەيتتى. بۇنىڭ بىلەن نەرسە كېرەك سېتىۋېلىش ئۈچۈن كېتىدىغان ۋاقىتمۇ تېجەپ قېلىنناتتى. ئۇ چاغلاردا مەلۇم سەۋەپلەر بىلەن شەھەردىن يېزىغا چىقىپ قالغان ھوكۇمەت ئەمەلدارلىرى ياكى مېھمان بولمىسۇن ئوزى بارغان يېزىنىڭ مەكتىۋىنى، ئۇنىڭ ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلىرىنى كوزدىن كوچۈرمەي قالمايتتى. ھەقىقەتەنمۇ بۇ مەكتەپلەر يېزىلارغا بارغان ھەر قانداق ئادەمنى ئوزىگە جەلىپ قىلاتتى. خەلق ئىچىدىمۇ مەكتەپ ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئابرويى يۇقۇرى بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلار جەمىيەتنىڭ ھورمەتلىك كىشىلىرى ئىدى. پۈتۈن خەلق ۋە ئاتا - ئانىلار ئوقۇتقۇچىلارنى ئىنتايىن قەدىرلەيتتى. كىشىلەر ئادەتتە ئەر ئوقۇتقۇچىلارنى « ئەپەندىم »، ئايال ئوقۇتقۇچىلارنى « خانىم » دەپ ئاتايتتى. ھازىرمۇ چەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىدە شۇنداق دەپ ئاتايدۇ. ئوقۇغۇچىلارمۇ ئوقۇتقۇچىلارنى ئىنتايىن ھورمەتلەيتتى ۋە باخشى كورەتتى. كوچىلاردا ئۇچۇرۇشۇپ قالسا، سالام بەرمەي ئوتمەيتتى. ئىزچىلار ئوقۇتقۇچىلارنى كورگەندە، تىك تۇرۇپ، قول كوتىرىپ سالام بېرەتتى ۋە ئېھتىرام بىلدۇرەتتى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سوزلىرىنى ئاتا - ئانىلىرىنىڭ سوزىدىن بەكرەك ئاڭلايتتى. ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن مەكتەپ ئىنتىزامى بەك

چاك ئىدى. بۇ مەكتەپلەر شۇ يېزا ۋە شۇ مەھەللىنىڭ مەدەنىيەت مەركىزىي بولۇپ قالغان ئىدى. مەكتەپلەردە كۈندۈزى بالىلار دەرس ئوقۇسا، كەچتە چوڭ ئەر - ئاياللار ساۋات چىقىراتتى. يېزىلاردا قويۇلىدىغان كىنو - تىياتىر ۋە ھەر خىل يىغىن پائالىيەتلىرىمۇ مەكتەپ زالىدىكى ۋە سەھنىلىرىدا ئوتكۈزۈلەتتى. مەكتەپلەرنىڭ سىنىپ ئۆيى كەڭتاشا، پارتا ئورۇندۇق سەرەنجامىلىرىمۇ بىر قەدەر تولۇق تاماق ئىدى. ئۇ چاغلاردا بەزى جايلاردا قەغەز بىر ئاز قىمىس بولغاچ، بالىلار قەلەمي ياكى تاشتىن ئىشلەنگەن كىچىك قول دوسكىسىنى ئىشلىتەتتى. مەكتەپلەردە تامامەن مىللى روھ، مىللى تىل - يېزىق بىلەن دەرس ئوتەلەيتتى، دەرسلىك كىتابلار ھەر بىر مىللەتنىڭ ئوز ئانا تىلىدا تۈزۈلۈپ، ئوز ئانا تىلىدا چۈشۈنىشىلىك قىلىپ دەرس ئوتۈلگەچكە، ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرس ئوزلەشتۈرۈشى ۋە روھى ھالىتىمۇ ئالاھىدە كوتۈرەڭگۈ ئىدى. باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ رۇشدى سىنىپىدىن باشلاپلا تاريخ، جۇغراپىيە، گىراماتىكا. ئىجتىمائىيات، شەرقى بار جايلاردا خەنزۇچە، روسچە، لاتىنچە يېزىقلارمۇ قوشۇلۇپ ئوتۈلەتتى. ئوقۇش - ئوقۇتۇشنىڭ سۈپىتىمۇ خېلىلا ياخشى ئىدى. دەرسلىك ماتىريالىرىمۇ بىر قەدەر ياخشى بولۇپ، ئوزىمىزدە يوقلىرى (مەسىلەن: ھىساپ، تەبىئەت، جۇغراپىيە قاتارلىق كىتابلار) سوۋېت ئىتتىپاقىغا زاكاز قىلىنىپ ئۇيغۇر كونا يېزىقى بىلەن زامانىۋى مەتبەدە باستۇرۇلۇپ، يېزا - قىشلاقلارغىچە كەڭ دائىرىدە تارقىتىلغان ئىدى. ئۇلىكىدىن باشقا ئېلىپبە، ئوقۇش كىتابلىرىدىن تارتىپ قالغان ھەممە دەرسلىكلەر، ھەتتا دىن دەرسلىرىمۇ ئوزىمىزنىڭ مەتبەئىرىدە بېسىلىپ يېتەرلىك دەرىجىدە تارقىلاتتى.

مەكتەپلەردە ئومۇمەن ھەربى مەشق يولغا قويۇلغان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار ئەتە - ئاخشام ۋە تەنتەربيە دەرسى ۋاقتلىرىدا ياغاچ مىلتىق بىلەن ھەربى مەشق قىلاتتى. ھەر خىل يىغىن - مۇراسىملارغا ياغاچ مىلتىقلىرىنى دولىسىغا ئاسقان ھالدا، مەش دەسسەپ، شىپىر ئوقۇپ، ئەلەم كوتىرىپ داقا - دۇمباق بىلەن باراتتى.

« 1 - ماي خەلقارا ئەمگەكچىلەر بايرىمى » ، « 12 - ئاپىرىل » (شىك شىسەي بېكىتكەن بايرام) دەك كۈنلەردە بالىلار بىر خىل كىيىندۈرۈلەتتى. كەمبەغەل ۋە يېتىم بالىلارغا ئۇيۇشمىلار بىر خىل كىيىم قىلدۇرۇپ بېرەتتى.

بۇنىڭدىن باشقا يېتىم - يېتىمىلەر، ئاتا - ئانا، ئىگە چاقىسى يوق ئوغۇل - قىزلار ئۈچۈن ئايرىم دارلىغام (يېتىم - يېتىمىلەر مەكتىۋى) بار ئىدى. بۇ مەكتەپلەرنىڭ پۈتۈن يىمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، ياتاق، ئوقۇش خىراجەتلىرى قاتارلىق ھەممىسى ئۇيۇشمىدىن بولاتتى.

دىمەك، ئۇ چاغلاردا ئۇيۇشمىلار باشلانغۇچ مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتلەردە مۇبالىغىسىز مۇھىم ۋە ئاساسىي رول ئوينىغان ئىدى. ئۇيۇشما باشقۇرغان مەكتەپلەر ھوكۇمەت قارمىغىدىكى مەكتەپلەردىن سان - ساپا جەھەتتىن كوپ دەرىجىدە ئېشىپ چۈشەتتى. يانغۇز شىك شىسەي دەۋرىنى ئالساق، شۇ دەۋردە ھوكۇمەت قارمىغىدا 580 باشلانغۇچ مەكتەپ، 90333 نەپەر ئوقۇغۇچى بولغان بولسا، ئۇيۇشما قارمىغىدا 1883 باشلانغۇچ مەكتەپ 180035 نەپەر ئوقۇغۇچى بولغان ② . ۋاھالەنكى بۇ مەكتەپلەرنىڭ تەڭدىن تولىسىنى دەسلەپتە ئۇيۇشمىلار تەسىس قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ مۇدىر، مۇئەللىم، ئوقۇغۇچى،

مەكتەپ بىناسى ھەتتا پارتا، ئورۇندۇق، قارا تاختا (دوسكا) قاتارلىق جاھازلىرىنىمۇ تولۇقلاپ ئاندىن ھوكۇمەتكە ئوتكۈزۈپ بەرگەن مەكتەپلەر ئىدى. ئەقەللىسى يۇقۇرقى شەرتلەرنى ھازىرلاپ نۇرغۇن ئىلتىماسلارنى قىلغاندا ئاندىن ھوكۇمەت ئوتكۈزۈپ ئالاتتى. بولمىسا، ھوكۇمەت ئوز ھىساۋىغا ئالمايتتى.

ئۇ چاغلاردا ئۇيۇشمىلار ئىجتىمائى مائارىپقىمۇ ئوخشاشلا ئەھمىيەت بەرگەن، نۇرغۇن ساۋات چىقىرىش مەكتەپلىرى ئېچىپ، نۇرغۇن قېرى - ياش ساۋاتسىزلارنى ساۋات چىقىرىشقا ئوندىگەن. ھوكۇمەتمۇ بىر مەھەل بۇ ئىشتا كوكۇل بولىگەن، ئولىكە بويىچە « ساۋاتسىزلىقنى يۇيۇش ھەركىتى » ۋە « قىشلاق ئوقۇش ھەركىتى » ئېلىپ بارغان. شۇنداق بولىشىغا قارىماي ھوكۇمەت قارىغىدىكى ساۋات چىقىرىش مەكتىۋى ئاران 206 بولۇپ، ئوقۇغۇچى سانى 15952 بولغان بولسا، ئۇيۇشما قارىغىدا 740 مەكتەپ بولۇپ، 138 444 نەپەر كىشى ساۋاتلىق بولغان ③ يەنە بىر تارىخى مەتبەدە « . . . 500 يەردە ھوكۇمەت قارىغىدا ئىپتىدائى مەكتەپ، 1800 يەردە ئۇيۇشما قارىغىدىكى مەكتەپلەر بولۇپ، بۇلاردىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 250 مىڭدىن ئارتۇق » ئىكەنلىگى، » ... نەچچە يۈز يەردە ھوكۇمەت قارىغىدىكى خەلق مەكتىۋى بىلەن ئۇيۇشمىلار قارىغىدىكى خەلق مەكتەپلىرى بار » لىغى يېزىلغان ④.

مانا بۇ ئىككى خىل تارىخى مەنبەنىڭ بىرى، ئازاتلىقتىن بۇرۇن نەشىر قىلىنغان رەسمى تارىخى ماتىريال، يەنە بىرى ئەينى زاماندىكى ھوكۇمەتنىڭ رەسمى ھوججىتى بولۇپ، بۇ ئىككى خىل تارىخى ماتىريالدىن مەدىنى - مائارىپ ئىشلىرىنىڭ چۈملىدىن ئەدىبى - سەنئەت، مەتبۇئات ئىشلىرىنىڭمۇ

هەقىقەتەن زور دەرىجىدە راۋاجلانغانلىغىنى ۋە بۇ ئىشلاردا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرىنىڭ هوكۇمەتكە نىسبەتەن تىپىخىمۇ زور رول كورسەتكەنلىگىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. دەرۋەقە، ئۇ چاغلاردا مەدىنى - ماۋارىپنىڭ كوپ قىسمى ئۇيۇشمىلاردا ئىدى. ئۇيۇشما بىردىن - بىر ماۋارىپ ئوچىغى ئىدى. بىلىم - مەرىپەتنىڭ پارلاق نۇرى ئۇيۇشمىلاردىن چىچىلاتتى. ئۇيۇشما هەقىقەتەن خەلقنى غەپلەتتىن ئويغاتقۇچى، ئىلىم - مەرىپەتكە دالالەت قىلغۇچى، يۇرۇقلۇققا يېتەكلىگۈچى ئىدى.

ئۇيۇشمىلارنىڭ تەشكىلىي ئاپاراتىمۇ مۇكەممەل ۋە ساغلام بولۇپ، كاتىۋات، تەشكىلات، تەشۋىقات، مەدەنىيەت مالىيە بولۇملىرى بار ئىدى. مەدەنىيەت بولۇمى پۇتۇنلەي مەكتەپ ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. بۇنىڭدا يەنە بىر نەچچە مۇپەتتىشلەر بولۇپ پات - پات تۇۋەنگە (ۋىلايەتتىن ناهىيىگە، ناهىيىدىن يېزىلارغا) چۈشۈپ ئوقۇش، ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ سان - ساپاسىنى تەكشۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ چاغدا هەقىقەتەن باشلانغۇچ ماۋارىپ ئومۇملاشقان دىيىشكە بولاتتى. چۈنكى ئۇ مەجبۇرى ئىدى. ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنى ئويمۇ - ئوي تىزىملاپ مەجبۇرى يۇسۇندا مەكتەپكە ئالاتتى. بۇرۇن مەكتەپ بولمىغاچقا ئوقۇشتىن مەهرۇم قالغان هەتتا يېشى 15 - 20 دىن هالقىپ كەتسىمۇ مەكتەپ يۇزى كورمىگەنلەرنىمۇ تۇتۇپ كېلىپ 1 - سىنىپتىن باشلاپ ئوقۇتاتتى ۋە ئۇلار 7 - 8 ياشلىق بالىلار بىلەن بىر سىنىپتا ئوقۇغان ئەۋالارمۇ بولغان ئىدى. بالىلىرىنى مەكتەپكە بېرىشكە ناقايىللىق قىلغان ياكى مەكتەپتىن قالغانلارغا چارە ۋە مەجبۇرى تەدبىر قوللىناتتى.

ئۇ چاغدا قىز بالىلار ئۈچۈن مەخسۇس مەكتەپ ياكى

سىنىپلار بار ئىدى. ئۇلارنى مۇئەللىمە (ئايال ئوقۇتقۇچى) ئوقۇتاتتى. مۇئەللىملەر ئايرىم تەربىيىلىنەتتى. ھەتتا بىر يىلى قارا شەھەر ۋىلايىتىدە مۇئەللىملەر (ئايال ئوقۇتقۇچىلار) يېتىشىسزلىگى ھېس قىلىنىپ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئالاھىدە « مۇئەللىملەر يېتىشتۈرۈش كۇرسى » ئېچىپ بىر تۈركۈم مۇئەللىملەرنى يېتىشتۈرۈپ چىقىپ، مۇئەللىملەر يېتىشمەسلىك قىينىچىلىقىنى ھەل قىلغان.

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىمۇ ئۆز خىزمىتى بىلەن دارىلمۇئەللىمىن (ئەر ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۈرۈش مەكتىۋى) دارىلمۇئەللىمات (ئايال ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۈرۈش مەكتىۋى) لەرنى داۋاملىق ئېچىپ، پۈتۈن ۋىلايەت ھەتتا جەنۇبتىكى باشقا ۋىلايەتلەرنىمۇ ئەر - ئايال ئوقۇتقۇچىلار بىلەن تەمىنلەپ تۇرغان، شۇ ۋاقىتلاردا تەربىيىلەنگەن ئوقۇتقۇچىلاردىن ھازىرغا قەدەر چەمىيەتتە خىزمەت قىلىۋاتقانلىرى ئاز ئەمەس.

ئۇيۇشمىلار يالغۇز باشلانغۇچ ۋە ئېجتىمائى ماۋارىپ جەھەتتىلا ئەمەس، بەلكى ئۆز نۇۋىتىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ماۋارىپ جەھەتتىمۇ خېلى خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ھەر قايسى ۋىلايەت ھەتتا بەزەن ناھىيىلەردىمۇ دارىلمۇئەللىمىن، دارىلمۇئەللىمات، ئوقۇتقۇچىلار كۇرسى، بوغالتىرلىق كۇرسى، سازەندىلەر كۇرسى، ئۇسۇل كۇرۇدىگى قاتارلىقلارنى ئېچىپ، نۇرغۇن ئەقتىساسلاشقان كەسىپى كادىرلارنىمۇ يېتىشتۈرۈپ چىقتى. بۇنىڭدىن باشقا ھەر دەرىجىلىك ئۇيۇشمىلارنىڭ ئۆزىمۇ ئەمەلىيەتتە كادىر تەربىيىلەيدىغان بىر ئوچاق بولۇپ قالغان ئىدى. ئەينى زاماندا ھوكۇمەت ئورۇنلىرىدا ئىشقا ئورۇنلاشقان مىللى كادىرلارنىڭ كۆپۈنچىسى ئاۋال ئۇيۇشمىدا ئىشلەپ، خىزمەت قائىدىلىرىنى

ئۇگۇنۇپ چىققانلاردىن ئىدى. بۇگۇنكى كۈندە سوتسىيالىستىك 4 نى زامانىۋىلاشتۇرۇش يولىدا ھەسسە قوشۇۋاتقان پىشقەدەم ۋە ئوتتۇرا ياشلىق كادىرلار ئىچىدىمۇ مۇنداقلار ئاز ئەمەس. ھالبۇكى، كونا چەمىيەتتىن كېلىپ بۇگۈنكى « 4 لىشىش » يولىدا جان پىدالىق بىلەن ئىشلەۋاتقان ھازىرقى نۇرغۇنلىغان سىياسى ئەرباپلار مەدەنىيەت ئەرباپلىرى، مۇتەخەسسىسلەر، ئىلىم - پەن خادىملىرى، ئەدىپلەر، دراماتورگلار، تەرجىمان - تەھرىرلەر رىژىسسور - سەنئەتچىلەر، رەسسامىلار، مالىيە خادىملىرى ... قاتارلىقلارنىڭ كوپۇنچىسىنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تەربىيىسىدىن تايىرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىلارنىڭ تەشۋىقات بولۇمى قارمىغىدا يەنە « ساناشنىپسە » بولۇمى (ھازىرقى سەنئەت ئومىگى) بار بولۇپ، ئۇ ئەدەبىي - سەنئەت، مۇقام، مۇزىكا، سەھنە ئەسەرلىرى، ناخشا - ئۇسۇل قاتارلىق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەتلىك تارىخي بەدىئى مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇلارنى توپلاش، رەتلەش، قايتا ئىشلەپچىقىش ۋە ئىجات قىلىش جەھەتلەردىمۇ نۇرغۇن ئىشلارنى ئىشلىدى. شۇنىڭدەك بىر مۇنچە چوڭ ئوپېرا، دراما، كومىدىيە ۋە كونسېرتلار سەھنىلەشتۈرۈلدى ۋە قايتا ئىشلەپ چىقىلدى. مەسىلەن: ئۇرۇمچى، قەشقەر، ئاقسۇ، غۇلجا، چوچەك، خوتەن، قاراشەھەر، يەكەن، كۆچار، قۇمۇل، ئالتاي قاتارلىق جايلاردا، شۇ كەملەردىلا ئۇيغۇر دراما سەنئىتى ۋە ئوپېرا يولىغا قويۇلۇپ، چوڭ ئوپېرالاردىن « غېرىپ - سەنەم »، تاھىر - زوھرە »، « پەرھات - شېرىن »، « لەيلى - مەجنۇن »، « رابىيە - سەئىدىن »، « يۇسۇپ - زۇلەيخا »، « بوراندىن كېيىنكى ئاپتاپ »، « ئارشىن مال

ئالان »، « بوز يىگىت »، « ئانارگۈل » ۋە ھۇنىمگىدەك « ئانارخان »، « قانلىقداغ »، « شاگىخەي كىچىسى »، « سامساق ئاكاك ئاينايدۇ » (ل . مۇتەللىپنىڭ) « ئاجايىپ ئولۇم »، « خىيالى تەۋىپ »، « كۆرەش قىزى »، « ئۈچقۇن »، « ھورلىقا - ھەمراجان »، « سەۋلەت »، « باي ۋە مالاي » « ئوز مۇھىت »، « ئوگەي ئانا »، « پىرىخۇن » ... قاتارلىق چوڭ - كىچىك ئوپىرا ۋە دىرامىلار سەھنىلەشتۈرۈلگەن . نۇرغۇن كومىدىيە، كونسىرتلار قويۇلغان.

مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ سانائىتىنەپسە بولۇمى بۇ ئىشلارغا بىر تۇتاش رەھبەرلىك قىلاتتى. بىر مۇنچە سەھنە ئەسەرلىرى بىلەن كونسىرت تىپكىستلىرىنى ئالاھىدە بىسىپ نۇبە ۋە تارماق ئۇيۇشمىلارغىچە تارقىتىپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن ھەممە يەردە دىگىدەك ئويۇن قويۇش ۋە بۇ ئارقىلىق خەلقنى روھي جەھەتتىن تەربىيىلەش ئىشلىرى بىر قەدەر ئومۇمىيۈزلۈك ئەۋج ئالغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر مۇنچە ئۇيۇشمىلارنىڭ ئوز ئالدىغا كىنو ئاپاراتلىرى، سەييارە كىنو قويۇش ئەترەتلىرى، سەييارە تىياتىر ئومەكلىرى بار ئىدى.

يالغۇز كۇلۇپ جەھەتتىن ئالغاندا، مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىسى مەرھۇم ئابدۇللا داموللام قاتارلىق زاتلارنىڭ تەشەبىبۇسى بىلەن ئۇرۇمچىدە « مەدەنىيەت كۇلۇبى »، قەشقەردە خەلىپەت سۇزۇك ھاجىيۇف قاتارلىق كىشىلەرنىڭ تەشەبىبۇسى بىلەن ھىيتكاردىكى خەلق كۇلۇبىنىڭ ياسىلىشى بىلەن ھەر بىر ۋىلايەت، ناھىيىلەردە، ھەتتا تارماق ئۇيۇشمىلاردىمۇ كۇلۇپ سىلىش دولقۇنى كوتىرىلىپ، جايلاردا نۇرغۇن كۇلۇپلار بارلىققا كەلدى.

مەسىلەن : بۇگۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ 500 كىشىلىك توۋرۇكسىز كۇلۇبى بار ئىدى. ئوپال قاتارلىق يېزا - قىشلاقلاردىمۇ كۇلۇپ بار ئىدى. شۇنىڭدەك بىر مۇنچە جايلاردىكى ئۇيۇشمىلارنىڭ يېنىدا قىراەتخانە، بىلىيارت، شاخمەت، دامكا ئويناش بولۇملىرى، چايخانە، بوفىت قاتارلىقلارمۇ بار بولاتتى.

يۇلاردىن باشقا يەنە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، بەزى ۋىلايەت ناھىيىلەردە كەڭ جاماەتچىلىكىنىڭ دەم ئېلىش ۋە كوگۇل ئېچىشى ئۈچۈن ھەر خىل تىپتىكى باغچىلارمۇ قۇرۇلغان ئىدى. مەسىلەن: ئۇرۇمچىدە ئۇيغۇر ئۇيۇشما مەدەنىيەت كۇلۇبىنىڭ ئارقىسىدا « مەدەنىيەت باغچىسى » قەشقەردە « مىللەتلەر باغچىسى » خوتەندە « گۇلباغ »، غۇلجىدا « ۋاڭ قاسىرىنىڭ بېغى » ۋە باشقىلار.

دەمەك بۇ ئۇيۇشمىلار شۇ ئاي، شۇ كۇنلەردە ئەدەبى - سەنئەت ساھەسىدە ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان باندىت شىڭ شىسەي ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى گومىنداڭ قىلالىمغان ۋە قىلىمغان، ئەما ئىجتىمائى تۇرمۇشتا كام بولسا بولمايدىغان زورۇر ئىشلارنى ئىشلىدى ۋە بۇ زۇرۇرىيەتنىڭ ھوددىسىدىن چىقىپ خەلقنى بىر قەدەر روھىي ئوزۇق بىلەن تەمىنلىدى ۋە رازى قىلدى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرى مىللى ئەدەبى - سەنئەتنى راۋاجلاندۇرۇش ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بېرىش بىلەن بىللە مىللى ئەدەبى - سەنئەتنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمى بولغان ئۇيغۇر چالغۇ ئەسۋاپلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش، ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش، ئىشلەپچىقىش، ئاممىنى چالغۇ ئەسۋاپلىرى بىلەن تەمىنلەش ۋە

ئۇنى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتكىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بولدى.
مەسىلەن ئالايلىق: قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئوز قارمىغىدا ئالاھىدە چالغۇ ئەسۋاپلىرى كارخانىسى تەسىس قىلىپ، ئىسكىروپكا، داپ، دۇتار، تەمبۇر، چاك، نەي... قاتارلىق ئۇيغۇر چالغۇ ئەسۋاپلىرىنى كوپ مىقداردا ئىشلەپچىقىپ، مىللى چالغۇ ئەسۋاپلىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى تەمىنلىدى. ئەينى ۋاقىتتا شۇ كارخانىنىڭ چالغۇ ئەسۋاپلىرى ئۇستىسى سەمەتئاخۇنىنىڭ ياساپ چىققان ئىسكىروپكىسى جاھانغا مەشھور ئىتالىيە ئىسكىروپكىسىدىن قېلىشمايتتى. ھەتتا بۇ ئىسكىروپكا چەتنەكمۇ خېرىدارلىقى ۋە ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن ئىدى.

مەتبۇئاتچىلىق ساھەسىدىمۇ ئۇيۇشمىلارنىڭ قىلغان ئىشى ئاز ئەمەس. خەلقنىڭ ئاڭ - سەۋىيىسىنى ئوستۇرۇپ ئامىمنى ئۇيغۇتۇش، نادانلىقتىن مەدەنىيەتكە، كونىلىقتىن يېڭىلىققا ئۇندەش، ئاممىنى ھەممىدىن خەۋەردار قىلىپ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىشنىڭ، قىسقىسى قۇرالسىز ئىنقىلابنىڭ مۇھىم قۇرالى بولغان مەتبۇئاتچىلىق خىزمىتىمۇ ئۇيۇشمىلار خىزمىتىنىڭ كۇندۇلۇك ئىشى تەرتىۋىگە قويۇلۇپ، بۇ ئىشلارنىمۇ زورۇقۇپ ئىشلىدى. مەركىزدىي ئۇيۇشما ئورۇمچىدە « يېڭى شىنجاڭ » ئىسىملىك گېزىت، « خانتەڭرى »، « مەدەنىيەت » قاتارلىق ئايلىق ژورناللارنى نەشر قىلدى. شۇنىڭدەك كوپلىگەن ۋىلايەت ناھىيىلەردىمۇ ئۇيۇشمىلارنىڭ ئوز ئالدىغا مەتبۇئاتلىرى بولغان، مەسىلەن ئېيتايلۇق، قەشقەردە « يېڭى ھايات »، تارباغاتايدا « بىزنىڭ تاۋۇش »، ئاقسۇدا « ئاقسۇ ئۇچۇرى » قاراشەھەردە « يۇلتۇز » ، كورلىدا « باغراش »، لوپنۇردا « تەكلىماكان » گېزىتى ... ۋاھاكازالار چىقىرىلدى.

بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىلار يەنە خەيرىيەت، قۇتقۇزۇش، خەلقنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇش، تەئقىپكە ئۇچىرىغانلارغا باشپانا بولۇشتەك چەھەتلەردىمۇ نۇرغۇن ساۋاپلىق ئىشلارنى ئىشلىدى. بىر مۇنچە جايلار دارىلئاجىزىن ⑤ ئورگانلىرىنى قۇرۇپ، بۇنىڭغا جەمىيەتتە باشپاناسىز ۋە ئىگە چاقىسىز قالغان قېرى - چۈرى، مىيىپ كىشىلەرنى، جەمىيەتتىكى تىلەمچىلەرنى يىغىپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىشقا يارايدىغانلىرىنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ياشلىرىغا ھۈنەر ئوگىتىپ، ئىشقا يارامسىز، ئەمگەك كۈچىدىن قالغانلىرىنى بېقىپ، قىيىنغانلىرىكى ھەر خىل خورلۇق، تالادا ئىگە چاقىسىز تاشلىنىپ قېلىشتەك ئەھۋاللاردىن ساقلاپ قالدى. ئۇيۇشمىلار پائالىيەت ئېلىپ بارغان يىللاردا، جەمىيەتتە تىلەمچىلەر ئاساسەن تۈگەپ قالغان ئىدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، خەلقنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپكە يارىدەم بېرىشكە سەپىرۋەر قىلىش، « ئايرۇپىلان تەقدىم قىلىش » تەك ھەرىكەتلەردىمۇ كوپ ئىشلارنى ئىشلىدى. ئاممىغا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مۇداپىئە ئۇرۇشنىڭ ئەھمىيىتىنى تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن تەشۋىق قىلىپ، نۇرغۇن مىقداردا ئىئانە توپلىدى. شۇنىڭدەك بۇ ھەقتە بىلەتلىك كىنو ۋە تىياتىر قويۇپ، بۇنىڭدىن چۈشكەن پۇلنىمۇ قۇشۇپ ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىپ تۇردى.

بۇلىڭدىن باشقا يەنە دەۋردىن ھالقىغان ياشلار ھەركىتى، دىمۇكراتىيىنى جارى قىلدۇرۇش، ھوقۇق تالىشىش دەۋاسى، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى، 11 بېتىمنى ھىمايە قىلىش، ئۇمۇمى سايلام ⑥ قاتارلىق ئىلغار ھەركەتلەردىمۇ تەشەببۇسكارلىق ۋە باشلامچىلىق رول ئوينىدى ۋە بۇ ھەركەتلەردە تايانچ بازا

بولۇپ قالدى.

دىمەك ئۇيۇشمىلار ئوز نوۋىتىدە ھوكۇمەت بېشىدا تۇرغان گومىنداڭ قىلىمىغان، قىلىشنى خالىمىغان ۋە بەلكى قارشى تۇرغان ئەمما خەنقىقە پايدىلىق بولغان نۇرغۇن ئىشلارنى دادىلىلىق بىلەن قىلالىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەكسىيەتچىلەرنىڭ كوزىگە قادالغان مىق بولۇپ قالدى.

ئەكسىيەتچىلەر نۇرغۇن جايلاردا ئۇيۇشمىلارنى قاتتىق تەئىقىپ ئاستىغا ئېلىپ، بېسىش ھەتتا تارقىتىۋېتىش ھالىتىگە كەلگەن ئىدى. گومىنداڭنىڭ پەۋقۇلئادىدە كېچىرىم قىلىنغان سابىق گېنىرالى سۇڭ شىلەن ئوزىنىڭ « شىنجاڭ تارىخى ماتىريالىرى » غا يازغان ئەسلىمىلىرىدە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرىنىڭ ئوز ۋاقتىدىكى گومىنداڭغا قارشى ئىلغار پائالىيەتلىرى ھەققىدە بىر نەچچە جايدا دارتىملاپ ئوتۇپتۇ. بۇ يەردە ئۇنى تەپسىلى نەقىل كەلتۈرۈپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق.

تارىختىكى ھوكۇمرانلار مەھكۇملارنىڭ كوزى ئېچىلىشنى، مەدەنىيەتلىك بولۇشنى ھەرگىزمۇ خالىمايدۇ. ئەكسىچە، ئۇلارنى مەڭگۈ قۇللۇقتا تۇتۇش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ نادان، بىلىمسىز بولىشنى، ئۇلارنىڭ كالىدەك يۇۋاش بولۇپ، ئوزلىرى ئۈچۈن ئىشلەپ بېرىشنى خالايدۇ. ئەگەر ئۇلار بىر نەرسىنى بىلگەن ۋە ئۇلارنىڭ كوزى ئېچىلغان ئىكەن ھەرگىزمۇ قۇلدەك ئىشلەپ بەرمەيدۇ، ئەلۋەتتە. مۇشۇ مەنتىق بۇيىچە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شۇم ئايىغى شىنجاڭ زېمىنىگە كەرىشى بىلەن ئەمدىلا باش كۇتۇرۇپ مىۋە بېرىشكە باشلىغان مەدەنى - مائارىپ كوچەتلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن يۇرگۇزۇلگەن « نادان قالدۇرۇش » سىياستىنىڭ قۇربانى بولدى. گۇلىلەپ-

ياشناۋاتقان يېڭى مەدەنىيەت كىشىنى ئېچىندۇرىدىغان دەرىجىدە ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچىرىدى. مەدەنى - مائارىپ مۇئەسسەسىلىرى بىلەن ھوكۇمەت قارمىغىدىكى مەكتەپلەر سىياسى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىكى بېسىم ئارقىسىدا ھالاكەت گىرداۋىغا كېلىپ قالدى. بولۇپمۇ گومىنداڭنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە مال باھاسىنىڭ كۆنساناپ ئۆچقاندەك ئۆسۈشى، ئىقتىسادىي كىرىزىسنىڭ يۇقۇرى پەللىگە كوتىرىلىشى، پۇلنىڭ پاخاللىشىشى — مائارىپچىلار ئۈچۈن زور بىر كېلىشمەسلىك بولدى. گومىنداڭ دائىرىلىرى مائارىپچىلارنىڭ ئايلىق تەمىناتىنى ھەتتا يېرىم يىللاپ ئارقىتالىمىدى. تۇرمۇش تەقەززاسىدىن بىر مۇنچە مائارىپچىلار مائارىپچىلىق كەسپىدىن كېچىپ كەسىپ ئوزگەرتىشكە مەجبۇر بولدى. بەزىلىرى ئۇيۇشمىلارغا تەلپۇندى. ئۇيۇشمىلار بولسا ئوز قارىمىغىدىكى مائارىپچى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئايلىق مائاشى ھىسابىغا پاخال پۇل ئەمەس، مادىي ئەشيا (بۇغداي، قوناق) بېرىپ تەمىنلەپ كەلدى، گەرچە ئۇيۇشمىلار گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ ھەر تەرەپلىمە تەئقىپ ۋە بېسىم چەكلىمىسىگە ئۇچىرىسىمۇ، لېكىن ھامان يىراقنى كوزلەپ، كەلگۈسىدىن ئۈمىتۋار بولۇپ، خەلققە ۋە ئوزىدىكى ئىقتىسادىقا يولۇنۇپ، بىر تەرەپتىن ريىاللىققا تاقابىل تۇرۇپ يەنە بىر تەرەپتىن چىشىنى چىشلەپ بەرداشلىق بىلەن تىگىشلىك خىزمىتىنى ئوتەپ كەلمەكتە ئىدى.

بەختىكە يارىشا شەرقتىن تاڭ يورۇشنىڭ شەبىسى كەلدى. 1949 - يىلى ئازاتلىق ئەرپىسىدە شىنجاڭنى تىنچلىق بىلەن ئازات قىلىش، ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى ھەققانى تەشەبۇسقا ئۇيۇشمىلار پائال ئاۋاز قوشتى ۋە بۇ ھەقتىكى غۇلغۇلا-

لاردا ئاكتىپ رول ئوينىدى. شىنجاڭدىكى ئاساسى ۋە مۇتلەق كوپ سانلىق تەشكىل قىلىددىغان ئاساسىي مىللەت ـــ ئۇيغۇر خەلـ قىغە ھەققەتكە قايتىشنىڭ ئۇلۇغۋار ئەھمىيىتىنى، كوممۇنىستىك پارتىيە بىلەن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ خەلقنىڭ نىجات يولتۇزى ئىكەنلىگىنى، پەقەت جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىلا جۇڭگو ۋە شىنجاڭنى ئازات قىلالايدىغانلىقىنى پاكال تەشۋىق قىلدى. جاماەت پىكرى ھازىرلىدى. ھەققەتكە قايتىشقا نارازى بولغان ۋە قارشىلىق كورسەتمەكچى بولغان جاھىل، مۇتەئەسسىپ كۇچلەرگە قاتتىق زەربە بەردى. شۇنداق قىلىپ ھەققەتكە قايتىشنىڭ سۇرئىتىنى تىزلىتىشتە مەلۇم رول ئوينىدى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 26 - كۇنى شىنجاڭنىڭ ھەققەتكە قايتىپ تىچلىق بىلەن ئازات بولغانلىقى ئېلان قىلىنىپ، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن بولسا، ئازاتلىق ئارمىيىنى قىزغىن قارشى ئېلىش، كۇتىۋېلىش، ئەدەبىيات كېچىلىرى ئوتكۇزۇش، ھال سوراش، يارەم بېرىش، تەشۋىق - تەرغىپ ئىشلىرىدىمۇ كوزگە كورىنەرلىك ئىپادە كورسەتتى.

شۇنداق قىلىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلار 30 - يىللاردىن تارتىپ تاكى ئازاتلىققا قەدەر بولغان مۇرەككەپ ۋاقىت ئارىلىغىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىي - مائارىپىنى گۈللەندۈرۈش ۋە مىللى ئازاتلىق يولىدا شانلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزاق تارىخلاردىن شەكىللىنىپ راۋاجلانغان ۋە كېيىنكى جاھالەتلىك كۈنلەردە يوقۇلۇش گىرداۋىغا كېلىپ قالغان قىممەتلىك تارىخى ئەدەبىياتىنى مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى قوغداپ، ئۇلۇق سوتسىيالىستىك دەۋرىمىزگە ئۇلاشتۇردى ۋە بۇ ھەققەتە

جەردىن - بىر ۋاستىچى بولۇپ قالدى.

1950 - يىلغا كەلگەندە ئۇيۇشمىلار « شىنجاڭدا تىپچىلىق دېموكراتىيىنى قوغداش ئىتتىپاقى » غا ⑦ ئوزگەرتىلدى. 1952 - يىلى بۇ ئىتتىپاق ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجى بويىچە ئوزىنىڭ تارىخى ۋەزىپىسىنى ئوتۇغلۇق تاماملىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ قارمىغىدىكى مەدەنىي - مائارىپ، مەتبۇئات، سودا - سانائەت، ئىتتىپاق قوللىدىكى بارلىق ئىقتىسات ۋە كوچىمەس مۇلۇكلەر ھوكۇمەتكە ئوتكۈزۈلۈپ، مۇندىن كېيىنكى مەدەنىي - مائارىپ راسخوتلىرىنى ھوكۇمەت ئوز ئۈستىگە ئالدى.

ئۇيۇشمىلار قانداق قىلىپ مۇشۇنچە زور ئىشلارنى قىلالىدى ؟

ئۇيۇشمىلار مۇشۇنداق چوڭ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشتە، پەقەتلا خەلقنىڭ كۈچىگە، جۈملىدىن كەڭ دىخانلارغا يولەندى. ئۇيۇشمىلار ئوتمۈشتىن تارتىپ مەنپەئەتسىز ئىشلارغا ئورۇنسىز سەرپ بولۇپ كېتىدىغان ياكى مەلۇم شەخسلەرنىڭ چونتىكىگە كىرىپ كېتىدىغان ئۇشىرە - زاكات ئۇرلۇق ۋەخپىلەرگە ئوخشاش دىنىي كىرىملەرنى ئوز ئىلكىگە ئالدى.

ئۇشىرە دىگىنىمىز بىزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ 10 دىن بىر ئۇلۇشى، زاكات دىگىنىمىز چارۋىچىلىق، قول سانائەت، سودا - تىجارەت، مال - مۇلۇكنىڭ $\frac{1}{40}$ ئۇلۇشى بولۇپ، بۇ خىلدىكى ئىقتىسات ئۇيۇشمىلار تەرىپىدىن يىغىۋېلىناتتى. « تاما - تاما، كول بولا » دەپ بۇمۇ ئاز كىرىم ئەمەس ئىدى. يالغۇز قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا ئوشىرە ھىساۋىدىن يىلىغا 200 مىڭ چارەك ⑧ گە يېقىن ئاشلىق كىرىم بولاتتى.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە مەچىت، مەدرىسە (ئالى دىنى جىلىم يۇرتى)، يول، كوروك، كول، مازارلارغا بېغىشلانغان ۋەخپى ئەۋقابلەر (يەر - زىمىن، باغ - ۋاران، ئوي - ئىمارەت، تۇگمەن، ۋەخپى، دۇكان، ساراي قاتارلىق كوچمەس مۇلۇكلەر) مۇ ئۇيۇشمىلار ئىگىدارچىلىغىدا ئىدى. ئۇيۇشما تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن «ئەۋقاپ مۇدىرى»، «مۇتەۋەللى» ياكى «ئاشىر» (ئۇشرە يىققۇچى خادىملار) بۇ ئىقتىساتنى يىغاتتى. مەسىلەن: قەشقەر كونا شەھەردىكى ئاپپاق غوجا مازىرىنىڭ 16 مەك مو، چاپان بازىرىدىكى چوك مەچىتنىڭ 5 مەك مودىن ئارتۇق، ھېيتكار جامەسىنىڭ 3 مەك مودىن ئارتۇق ۋەخپىسى بار ئىدى. ئاتۇش ناھىيىسىدىكى «ھەزىرىتىنىم» دەپ ئاتالغان سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان (9) مازىرىنىڭ 4 مەك مودىن ئارتۇق، كۇچار-دىكى چىلتەنلىرىم مازىرىنىڭ 5 مەك مودىن ئارتۇق، ئاقسۇ ئاسۇق ناھىيىسىدىكى ئالتۇنلۇق مازىرىنىڭ 2 مەك مودىن ئارتۇق ۋەخپى زىمىنى بار ئىدى. جايلاردىكى بۇ ۋەخپى زىمىنلارنىمۇ ئۇيۇشمىلارغا نۇرغۇن كىرىم بولاتتى.

تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا، يالغۇز قەشقەر ھېيتكا جامەسىنىڭ ئۇزدىگە خاس ۋەخپىلىرىدىنلا يىلىغا 171 مەك 6 يۇز چىڭدىن ئارتۇق ئاشلىق كىرىم بولاتتى. بۇ مەچىتنىڭ يەنە توقۇزاق، پەيزىۋات، سەمەن، پاختەكلى... قاتارلىق جايلار-دىمۇ ۋەخپىلىرى بولۇپ، يالغۇز سەمەندىكى ۋەخپىسىدىنلا يىلىغا 60 مەك چىك گۇرۇچ، بۇغداي كىرىم بولاتتى. ھېيتكا مەچىتكە

قاراشلىق دۇكان - ئوي ئىجاردىسى ۋە ھاجەتخانا ئوغۇت كەر-
دىملا 4 مىڭ يۇەندىن ئاشاتتى.

بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىنىڭ كىرىم مەنبەلىرىنىڭ يەنە
بىر چوڭ قىسمى — قوربانلىق بولۇپ، ھەر يىلى قوربان ھېيتتا
قۇدىرەتنى يەتكەن كىشىلەرنىڭ قوربانلىققا ئاتاپ سويىدىغان
كالا- قوتاز، قوي- ئوچكە قاتارلىق مالىلىرىنىڭ تېرە - ئۇچىدى-
لىرىمۇ ئۇيۇشمىلارغا ئېلىنناتتى.

بۇنىڭدىن باشقا، ئولۇپكەتكەندىن كېيىن مىراسىغا ۋارىس-
لىق قالمىغان ئەۋلادى يوق كىشىلەردىن قالغان مال- مۇلۇك-
لىرىمۇ ئۇيۇشمىغا ئېلىنناتتى. بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىلارنىڭ
كىنو - تىياتىر، سودا - سانائەتتىن كىرىدىغان كىرىملىرىمۇ
بار ئىدى.

ئەنە شۇنداق يوللار بىلەن توپلانغان زور مىقداردىكى
ئىقتىسات مەدىنى- ماتاريە ئۈچۈن سەرپىلىنىدىغان مەبلەغ ئىدى.

ئۇيۇشمىلار مۇنداق زور ئىقتىساتنى مۇنتىزىم بوغالتىرلىق
تۈزۈمى بويىچە كىرىم - چىقىمنى ئېنىق قىلغان ھالدا، تىگىش-
لىك ئورنىغا يەنى مەخسۇس مەدىنىي - ماتاريىنى گۈللەندۈرۈش
يولىغا سەرپ قىلاتتى. بۇنىڭ بىلەن مەدىنىي - ماتاريە گۈللەن-
گەن ۋە شانلىق كەلگۈسى ئۈچۈن ئاساس يارىتىلغان ئىدى.

خۇلاسىلاپ ئېيىتقاندا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرى ئوز ۋاقتىدا
ئۇيغۇر زىيالىلىرى ئارىسىدا تارقالغان: « ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ
تام - تورۇسلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قان - تەرى، ئۇستىخان -
گوشلىرىدىن پۈتكەن» دىگەن كوز قاراشلارغا مۇناسىپ ئىش

قىلدى. ھەقىقەتەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بىرىدىن - بىر مىللى مەدەنىيەت - مائارىپ ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتى بولغىنىغا مۇناسىپ ئىش قىلدى. ئۇيۇشمىلار ئوزىنىڭ 20 نەچچە يىللىق تارىخىدا ئەنە شۇنداق زور ئىشلارنى ئىشلىدى. بۇ ھەممىگە ئايان پاكىت، ھەممىگە ئايان تارىخ. تارىخ ھامان ئادىل. پاكىت — كۆمۈلمەستۇر.

ئەپسۇسكى، ياۋۇز « 4 كىشىلىك گۇروھ » تارىخنى بورمىلاپ، ھەق بىلەن ناھەقنى ئاستىن - ئۇستۇن قىلىپ، نۇرغۇن ياخشى ۋە توغرى ئىشلارنى يامانغا ئورنۇالغىنىدەك، ئۇيۇشمىلارنىڭ تىللاردا داستان بولغىدەك خاسىيەتلىك ئىشلىرىدىن كوز يۇمۇپ، ئۇيۇشمىلارنىمۇ ئەكسىيەتچى تەشكىلات قاتارىغا كىرگۈزۈپ، ئوزىنىڭ قارا دەپتىرىگە يېزىپ قويدى. ئەينى زاماندا پۈتۈن شىنجاڭغا يېگىلىق ئۇرۇغىنى چاچقان بۇ ئۇيۇشمىلارنىمۇ ئىچكى ئولكىلەردە بولۇپ ئوتكەن ۋە ئەكسىيەتچىلەر تەرىپىدىن پايدىلىنىپ خەلققە قارشى مەۋقىدە تۇرغان ئەكسىيەتچى « مەدەنىيەت » تەشكىلاتلىرى بىلەن بىر قاتاردا قويدى، مىللىتىمىزنىڭ ئىپتىخارىغا بىزنى يېگىلىق ۋە مەدەنىلىككە باشلىغۇچى بۇ بىردىن - بىر مىللى تەشكىلاتىمىزنى « قورچاق ئۇيۇشما » دەپ ھاقارەتلەپ ئۇنىڭ شىنجاڭ تارىخىدا قىلغان ئۇلۇغ ئىش ئىزلىرىنى يوقىتا چىقاردى. ئۇنىڭدا ئىشلىگەن نۇرغۇنلىغان پىشقەدەم مائارىپچىلارنى « داشقال »، « يەرلىك مىللەتچى »، « تارىخىي ئەكسىلئىنقىلابچى » ۋەھاكازا دەپ چەتكە قاقتى ۋە ئۇلارغا رەھىمسىز زىيانكەشلىك قىلدى. بۇنداق قىلىش تارىخ ھەقىقىتىگە ئويغۇن ئەمەس.

ياۋۇز « 4 كىشىلىك گۇروھ » يوقىتىلىپ، ئادالەت ئور-

نىتىلغان، نۇرغۇنلىغان قالايمانچىلىقلار ئوگشۇلۇپ، ھەق - ھەق، ناھەق - ناھەق بولغان بۇگۇنكى يورۇقچۇلۇق دەۋردە، ئۇيۇشۇملارغىمۇ ھەقىقى پاكىتلار بويىچە تارىخى باھا بېرىپ، ئۇنىڭغا چاپلانغان بەتنامىلارنى بىكار قىلىپ، ئۇيۇشۇملار ئۇستىدىمۇ سىياسەتنى ئەمىلىشتۇرۇشكە توغرى كېلىدۇ. ئۇيۇشۇملارنىڭ ئوز نوۋىتىدە ئىشلىگەن خىزمەتلىرى تاريخ سەھىپىسىگە يېزىلىشى لازىم. شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان مەدەنىيەت - ماۋارىپ تارىخىنى ئۇيغۇر ئۇيۇشۇملاردىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

يېقىنقى شىنجاڭدا ھەر دەرىجىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشۇملار ئوز خىزمىتىنى نورمال داۋام قىلدۇرۇپ تۇرغان مەزگىللەردە، ئۇيغۇر ئۇيۇشما خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغىنىم ئۈچۈن ئوزەمنىڭ ئىشلىگەن، كورگەن - بىلگەن، ئاڭلىغانلىرىمنى ئەسلەپ، بۇ قىسقا ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم.

بۇنىڭدىن مەقسىدىم: كوپلىگەن زاماندىشلىرىم ئۇيغۇر ئۇيۇشۇملارنىڭ خىزمىتى ۋە شۇ ۋاقىتلاردىكى مەدەنىيەت - ماۋارىپ، ئۇقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ قانداق ئېلىپ بېرىلغانلىغىدىن خەۋەرسىز ياكى ئۇلارنىڭ بىلگەن، ئاڭلىغانلىرى ئانچە تولۇق بولماسلىغى مۇمكىن ۋەھالەنكى، بۇ كەمگىچە بۇ ھەقتە بىرەر ئەسلىمە يېزىلغانلىغىنىمۇ كورمىدىم. شۇنى نەزەردە تۇتۇپ بۇ ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم.

بۇ 30 نەچچە يىلدىن بۇرۇنقى ئىشلار بولۇپ، پايدىلىنىدىغان ماتىرىياللارنىڭ كەملىگى ۋە ئوز خاتىرەمنىڭ ناچارلىغىدىن، سەۋەن ياكى كەمتۇك بولۇپ قالغان جايلىرىغا يولداشلارنىڭ تەنقىت ۋە تۈزۈتۈش بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. بۇ ماقالىنى تەييارلاشتا يولداش خەلىپەت سۇزۇك ھاجىيوف يېقىندىن يارىدەمدە

بولۇپ قىممەتلىك پىكىر بەردى. رەھمەت ئېيتىمەن.

ئىزاھلار:

① نىمشەھەت سايرامى: « يۇرەك سوزى »، 1980 - يىل مىللەتلەر نەشرىياتى نەشرى، 14 - بەتكە قارالسۇن.

② پولات قادىر يازغان « شىنجاڭ تارىخى » 1 - قىسىم، ئۇيغۇرچە نەشرى 78 - بەت.

③ يۇقۇرقى كىتاپ 73 - بەت.

④ 1941 - يىلى (مىنگۇنىڭ 30 - يىلى) 3 - ئاي « ئاپىرىل ئىنقىلاۋىنىڭ 8 - يىللىق خاتىرە بايرىمىغا ھازىرلىق كورۇش ھەيئىتى » تەرىپىدىن تۈزۈپ باستۇرۇلغان « ئاپىرىل ئىنقىلاۋىنىڭ 8 يىللىق خاتىرىسىنىڭ تەشۋىقات قوللانمىسى »، 34 - 35 - بەتلەر.

⑤ دارىلئاجىزىن — مىيىپ، ئاجىزلارنى كۇتۇۋېلىش ئورنى.

⑥ 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ۋەكىللىرى بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا 1936 - يىلى 6 - ئىيون كۇنى تۈزۈلگەن 11 مادىدىلىق بىتىمگە ئاساسەن شۇ يىلى يۈتۈن شىنجاڭ بويىچە يۇرگۈزۈلگەن ئومۇمى سايلام. بۇ سايلامدا ھەر بىر ناھىيىنىڭ ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملىرى، كىچىك ھەيئەتلىرى ۋە كىچىك باشلىقلىرى خەلقچىل ئاساستا سايلىنىپ چىققان.

⑦ « ئىتتىپاق » — 1947 - يىلنىڭ ئاخىرى، گومىنداڭ دائىرىلىرى 11 مادىدىلىق تىچىلىق بىتىمنى بۇزغاندىن كېيىن، 3 ۋىلايەتنىڭ بارلىق خىزمەتلىرىگە بىر مەركەزدىن بىر تۇتاش

رەھبەرلىك قىلىش مەقسىدى بىلەن مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىغىدا، غۇلجا شەھىرىدە، 1948 - يىلى 8 - ئايدا قۇرۇلغان سىياسى ئىجتىمائى تەشكىلات بولۇپ، ئەينى زاماندا، 3 ۋىلايەت بويىچە ئەڭ يۇقۇرى ھاكىمىيەت ئورگىنى ئىدى.

⑧ چارەك — بىر چارەك ئازغىنا كام 20 جىڭغا توغرى كېلىدۇ.

⑨ سۇتۇق بۇغراخان — قارا خانىلار (خاقانىيە) دولىتىنىڭ پادىشاسى بولۇپ، 950 - يىلى ئىز قەۋمى بىلەن مۇسۇلمان بولغان. شىنجاڭدا ئىسلامىيەت دەۋرى شۇنىڭدىن باشلانغان. بۇ، زات، ھىجرىيە 344 - يىلى (مىلادى 955 - 956 - يىللىرى) ۋاپات بولۇپ، ئاتۇش مەشھەتتىكى " ھەزىرىتان مازىرى " غا دەپىن قىلىنغان.

شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە

سۇزۇك ھاجىيوف

40 - يىللاردا شىنجاڭدا جاللات شىڭ شىسەي يۇزىگە تارتىۋالغان يالغان مارکسىزىمچىلىق نىقاۋىنى يىرتىپ تاشلاپ يولداش چىڭ تىيەنچۇ، ماۋزېمىڭ باشچىلىغىدىكى جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزالىرىدىن باشلاپ شىنجاڭ-

نىڭ ئىلغار كۆچلىرى ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىرىنى كەڭ دائىرىدە تۇن قۇن قىلىپ، ئۇلارنى فاشىستلارچە ۋەھشى ئۇسۇللار بىلەن قىرىپ چاپتى، قامىدى. شۇنىڭغا ئۇلاپلا ئوزىنىڭ مارىكسىزىمدىن يۈز ئورگەنلىگىنى مەتبۇئاتتا ئوچۇق ئېلان قىلىپ، ئېيتقان قىلىغۇچى شىنجاڭ ياشلىرىنىڭمۇ بۇ يولدىن قايتىپ ئۇنىڭدىن قول ئۈزۈشنى تەلەپ قىلدى. شۇنداقلا سىياسى جەھەتتە كەڭ دائىرىدە تېررورلۇق، ئېقتىسادى جەھەتتە ئوچۇق - ئاشكارا بۇلاڭچىلىق يۈرگۈزۈپ، بۇلاپ تالىغان بايلىغىنى 30 دىن ئارتۇق ماشىنىغا يۈكلەپ شىنجاڭنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە تاشلاپ بېرىپ بوۋىسى جىياڭ جىيېشىغا 100 مىڭ سەر ئالتۇن پارا بېرىپ ئۇنىڭ قۇچۇغىغا ئوزىنى ئاتتى. ئاخىرىدا تەيۋەنگە قاچتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ چىرىك ھاكىمىيىتى ۋە ئۇنىڭ چىرىك ئەمەلدارلىرىنىڭ قولىغا قالغان شىنجاڭ خەلقى سىياسى جەھەتتە تېخىمۇ قاتتىق، زۇلۇمغا ئېختىسادى جەھەتتە تېخىمۇ كەڭ تالاپ - بۇلاشقا، تۇرمۇشتا تېخىمۇ خورلۇق ۋە كەمسىتىلىرگە ئۇچىرىدى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭ خەلقى ئۈستىگە سالغان قاتمۇقات زۇلۇمى چېكىدىن ئاشتى. شىنجاڭ خەلقىنىڭ سەۋرى قاچىسىمۇ غەزەپ - نەپرەت بىلەن تولۇپ تاشتى، بۇنىڭ ئەمەلى جاۋابى تەرىقىسىدە 44 - يىلى 11 - ئايدا نىلقا ناھىيىسىدىن باشلىنىپ چاقماق تېزلىگىدە ئىلى، چۇچەك، ئالتاي ۋىلايەتلىرىگە تارقاپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئۇچ ۋىلايەت مىللى ئىنقىلاۋى ھەركىتى قوزغالدى. ئۇچ ۋىلايەت خەلقى چاقماق تېزلىگىدە ئىنقىلاپ قىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ كەڭ دائىرىدە قوللىشىغا ئېرىشىپ، ئاقسۇ، قەشقەر، قۇمۇل ۋە ئۇرۇمچى ۋىلايەتلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالغان كەڭ دائىرىدىكى ئىنقىلاپ

بوزنی جیاك جیپشی باشچىلىغىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى نەز-
جىك هوكۇمىتىنى زىل - زىلىگە كەلتۈردۈەتتى. ئىچكى ئولكىلەر-
دە جۇڭگو گۇڭچەنداڭنى رەھبەرلىگىدىكى جۇڭگو خەلق ئازات-
لىق ئارمىيىسىدىن يەۋاتقان زەربە، شىنجاڭدا بولسا ئۇچ ۋىلا-
يەتنى مەركەز قىلغان زۇلۇمغا قارشى قوزغالغان مىليونلىغان
خەلىقنىڭ قۇراللىق ئىنقىلاۋى زەربىسى، بۇ ئەكسىيەتچىلەرنى
ئويلاۋىراق ئىش قىلىشقا مەجبۇر قىلدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچى-
لىرى ئوزىنىڭ مەشھۇر سىياسەتچىلىرىنىڭ بىرى بولغان جاڭچىژ-
جۇڭنى شىنجاڭغا چىقىرىپ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى هوكۇمىتىگە
ئۇرۇشنى توختۇتۇپ، تېچلىق كېلىشىمى ئىمزالاپ، شىنجاڭ بىر-
لەشمە هوكۇمىتى تەشكىل قىلىش تەكلىۋىنى قوبۇشقا مەجبۇر
بولدى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى هوكۇمىتى گومىنداڭنىڭ بۇ
تەكلىۋىنى قوبۇل قىلىپ بۇلار بىلەن بولىدىغان تېچلىق كېلىشىم-
ى توغرىسىدىكى سوهبەتكە مەرهۇم ئەخمەتجان قاسىمى، رەخىم-
جان سابىر هاجىيۇپ ۋە ئۇبۇلخەيرى تورە باشچىلىغىدىكى ۋە-
كىللەر ئومىگىنى ئۇرۇمچىگە ئەۋەتتى، ئىككى تەرەپ ئوتتۇرى-
سىدىكى ئۇزۇن مۇددەتلىك تالاش - تارتىش ۋە سوهبەتلەردىن
كېيىن، 46 - يىلى 6 - ئايدا ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا 11
ماددىلىق سىياسى كېلىشىم (بىتىم) ئىمزالاندى. بۇ كېلىشىمگە
ئاساسەن شىنجاڭدا ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى ئاساس قىلىنغان
«شىنجاڭ بىرلەشمە هوكۇمىتى» تەشكىل قىلىنىپ، شىنجاڭ
بويىچە ناهىيىلىك هاكىمىيەت ئورگانلىرى، ناهىيىلىك، ئولكە-
لىك كېڭەش ئەزالىرىنى خەلقچىل ئاساسىدا سايلاپ چىقىش
ئۇچۇن جايلارغا سايلام گۇرۇپپىلىرى ئېۋەتىلدى. بۇ گۇرۇپپىلار-
نىڭ يېتەكچىلىگىدە پۇتۇن شىنجاڭدىكى سايلاش - سايلىنىش

هوقوقىغا ئىگە گىرازدانلارنىڭ ھەممىسى ئوخشاشلا سايلامغا قاتـ
نىشىپ ئوزلىرى ئىشەنگەن ۋە ئىختىيار قىلغان كىشىلىرىنى ھەر
دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرى ۋە كېڭەشلەرگە سايلاشقا ئىنـ
تىلگەن بولسىمۇ ، ئەمما گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بۇزغۇنچىـ
لىغى - ئالدامچىلىغى نەتىجىسىدە كوپلىگەن ۋىلايەتلەرنىڭ سايلىمى
ياخشى ئوتىمدى . نەتىجىدە 11 ماددىلىق سىياسى بېتىمنىڭ ئىجـ
راسى ئوخشىمىغان دەرىجىدە توسقۇنلۇققا ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچـ
راشقا باشلىدى : 47 - يىلى 5 - ئايدا ئۇرۇمچىدە ئېچىلماقچى
بولغان ئولكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنىڭ شىنجاڭ ئولكىلىك ھو-
كۇمەت رەئىسلىرىنى سايلاش يىغىنىمۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى-
نىڭ توسقۇنلۇق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىشى ئارقىسىدا ئېچىلالماي
گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ 11 ماددىلىق سىياسى كېلىشىمنى
بۇزۇشى بىلەن ئاياغلاشتى ، ئاقىۋەت، مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى
باشچىلىغىدىكى ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى ، ئولكىلىك كېڭەش
ئەزالىرىنىڭ يېتەكچىلىگىدىكى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كېڭەش ئە-
زالىرى ، تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئولكىلىك كېڭەش ئەزالىرى ۋە
بىر قىسىم ئىلغار كۇچلەر، ئۇرۇمچى ۋە باشقا شەھەرلەردىن غۇلـ
جىغا كوچۇپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى ، بۇ كوچۇش 47 - يىلى
7 - 8 - ئايلاردا بولۇپ مانىاس دەريىاسى قايتىدىن چېگرا
ھالىتىگە كەلدى .

مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ئۇچ ۋىلايەت رەھـ
بەرلىرى باشچىلىغىدىكى ئىنقىلاۋى ھاكىمىيەت كۇچلىرى ۋە
مىللى قوشۇن ، 7 ۋىلايەتتىن ئايرىلىپ چىققان ئىلغار كۇچلەر
ئىنقىلاۋى ھاكىمىيەت بازىسى بولغان غۇلجىغا يىغىلىپ قاينام
تاشقىنلىق بىلەن ئىش باشلىدى ، ئۇچ ۋىلايەت ھاكىمىيىتى

بۇ جەريانىدا پۈتۈن ئىشلارنى بىرلا مەركەزدىن يېتەكچىلىك قىلىدىغان بىرەر تەشكىلاتنىڭ بولۇشىغا تەقەززا قىلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن مەلۇم ۋاقىت تەييارلىق كورۇلىگەندىن كېيىن مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىغىدا 48 - يىلى 8 - ئايدا «شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى (قىسقارتىپ ئىتتىپاق دېيىلىدۇ)»، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ھوكۇمىتىنىڭ مەركىزىي غۇلجا شەھىرىدە قۇرۇلدى، بۇ تەشكىلاتنىڭ بېشىغىلا «شىنجاڭ» دىگەن بۇ ئاتالغۇنىڭ قويۇلىشى شىنجاڭنى ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى قىلىپ ساقلاش، مۇندىن كېيىنكى ئىشلىرىمىزنى بىزنىڭ ئىنقىلاۋىمىزنى قوللاۋغۇچى، بىزنىڭ ھوقوقىمىزنى قوغدىغۇچى ۋە بىزنىمۇ ئوزى بىلەن تەڭ كورگۈچى ئۇلۇغ جۇڭگو گۇڭچەندىڭنىڭ رەھبەرلىگىدىن ئەيەدى ئايرىلماسلىقتەك ئۇلۇغ نىشان ئاساسى مەخسەت قىلىنغان بولۇپ، ئۇچ ۋىلايەتنىڭ قۇراللىق كۈچلىرىدىن تارتىپ ئادەتتىكى ئىجتىمائى ئىشلىرىغىچە ئىتتىپاقنىڭ بىرلىككە كەلگەن يېتەكچىلىگىدە ئىش ئېلىپ بېرىلدى. بۇ ئىسىمغا تېچلىق - خەلقچىلىق دىگەن ئاتالغۇنى كىرگۈزۈشتىكى مەخسەت، شىنجاڭدا ھەقىقى دېموكراتىيىنى قەتئى جارى قىلدۇرغاندىلا، تېچلىقنى مۇستەھكەملىگىلى بولىدىغانلىغى كوزدە تۇتۇلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىتتىپاقنىڭ تەشكىلىي قۇرۇلمىسى ۋە ئاپپاراتلىرىمۇ شۇنىڭغا لايىقلاپ تەسىس قىلىنغان. شۇنىڭدەك ئۇنىڭ ۋىلايەت، ناھىيىلىك ۋە يەرلىك تەشكىلاتلىرىمۇ ئارىيە ئىچى ۋە سىياسى ئورۇنلاردىن تارتىپ ھوكۇمەتنىڭ ئاساسى قاتلاملىرىغىچە، زاۋۇت، كانلاردىن تارتىپ يېزا - قىشلاق، چارۋا رايونلىرىنىڭ بۇلۇڭ - بۇشقاقلىرىغىچە ئوزىنىڭ يەرلىك تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ، يۈرگۈزىلىغان

ئەزا قوبۇل قىلىپ ئۇلارنى بىر مەركەزگە ئۇيۇشتۇرۇپ يېڭى هايات ئىنقىلاۋى روھ ۋە جۇڭگو گۇڭچەنداڭىنىڭ رەھبەرلىگىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ خەۋەرلىرى ۋە غەلىبىلىرى بىلەن ئوز ئەزالىرىنى، ئارمىيىنى تەربىيىلەپ، شەرقتىن يورىۋاتقان ئازاتلىق تېخنىك ھىنجاڭدىمۇ بالدۇرراق ئېتىشنى توت كوز بىلەن كۈتتى. 49 - يىلنىڭ ئايغىدا بۇ تاڭمۇ ئاتتى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ھاكىمىيىتى ۋە مىللى ئارمىيىنىڭ ۋەكىللىرى، 7 ۋىلايەتتىكى ئىلغار كۇچلەرنىڭ ۋەكىللىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۇچلىرىنى قاتتىق بېسىم ئاستىغا ئېلىپ، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ قۇدرەتلىك ھۇجۇمىغا ماسلىشىپ، گومىنداڭچىلارغا شەرتسىز تەسلىم بولۇشنى قوبۇل قىلدۇرغان ھالدا جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى ئۇلۇغ تەنتەنىلەر بىلەن كۈتىۋېلىپ، شىنجاڭنى تېچلىق بىلەن ئازات قىلىشتەك ئۇلۇغ ئىش غەلىبىلىك ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى، ئۇچ ۋىلايەت ھاكىمىيىتىمۇ قۇراللىق قوشۇندىن تارتىپ بارلىق ھاكىمىيەت ئورگانلىرىنى، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت ۋە شىنجاڭ ھەربىي رايونى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ ئۇنى پۇتۇن بىر گەۋدە قىلدى.

شۇ كۈندىك ئىتتىپاقمۇ ئوزىنىڭ باش ئورگىنى بولغان ئىتتىپاق باش ئەجرا ئىمىە ھەيئىتىنى ئۇرۇمچىگە يوتكەپ كېلىپ پۇتۇن شىنجاڭ دائىرىسىدە سابىق شىنجاڭ ئۇلكىلىك پارتىيە بيۇروسىنىڭ يىتەكچىلىگىدە ئوز پائالىيىتىنى باشلىدى. ئىتتىپاق باش ئەجرا ئىمىە ھەيئىتى شىنجاڭ بويىچە ئولكىلىك ئۇيغۇرمەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدىن باشلاپ تاكى ئۇنىڭ يېزىلىق تارماقلىرىغىچە، مەدىنى - ماۋارىپ، نەشرىيات ئورگانلىرىدىن

تارتىپ تاكى ئىختىساتلىرىغىچە ئوتكۈزۈۋېلىپ ئوز تەشكىلىنى قۇردى. ئىتتىپاق ئوز خىزمىتىنى باشلاپ ئانچە ئۇزۇن بولمىغان ۋاقىت ئىچىدىلا بىر قانچە يۈزمىڭ ئەزا توپلۇل قىلىپ، ئۇلارنى جۇڭگو گۇڭچەندائىي ۋە خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئەۋزەللىگى ۋە خىسلىتى ھەققىدە چىددى تەربىيە ئېلىپ بېرىش مەقسىدىدە تەشۋىقات ۋە تەرغىبات ئېلىپ باردى. مۇندىن باشقا ئىتتىپاق ئوزىنىڭ نەشرى ئەپكارى بولغان «ئالغا» گېزىتى ۋە «ئالغا» ژورنالىنى ئارقىلىق پارتىيە سىياسىتىنى ئۇزلۇكسىز تەشۋىق ۋە تەرغىپ قىلدى.

ھوكۇمەت ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرىنى قۇرۇپ، پارتىيىنىڭ ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلىرىنى جايلارغىچە تەشكىللەپ ئىقتىساتىنى تەرتىپكە سېلىپ جەمىيەتنى نورمال ئوز ئىزىغا سېلىۋالغىچىلىك بولغان ۋەيران ئىچىدە، ئىتتىپاق سابىق ئۇيغۇر مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى باشقۇرۇپ كەلگەن ئون مىڭلىغان مەكتەپ، بىرقانچە يۈزمىڭلىغان ئوقۇغۇچى، جەمىيەتتىكى بارلىق مەدىنى - ماۋارىپ ئورگانلىرى، كۇلۇپلار، خەلق باغچىلىرى، بالىلار باغچىلىرى، دارىل ئاجىزىن، (ئىگە - چاقسىز قېرى - چۇرى، مەيىپ ۋە تىلەمچىلەرنى يىغىۋېلىپ بېقىش، ئۇلارنى ئوز لايىغىدا كەسىپكە ئۇيۇشتۇرۇش ئورنى)، دارىلتام (يەتىم - يەتىملەر مەكتىۋى)، بۇغالتىرلىق ۋە سەنئەتچىلەر يېتىشتۈرۈش كۇرسلىرى قاتارلىق ئورۇنلارنى باشقۇرۇپ ۋە تەمىنلەپ ھوكۇمەتنى ناھايىتى زور ئىقتىسادىي بېسىم ۋە باشقۇرۇش بېسىمىدىن خالى قىلىپ، پارتىيە - ھوكۇمەتكە يېقىندىن ھەمكارلاشتى. مۇندىن باشقا ئامېرىكا چاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇپ چاۋشەنگە ياردەم بېرىش ھەركىتىگە پائال ئاۋاز قوشۇپ زور

مىقداردا ئىمئانە توپلىدى .

ئىتتىپاق، 1954 - يىلى ئۇزىنىڭ تارىخىي بۇرچىنى ئاياغلاشتۇرغۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا، ئۇز خىزمەتلىرىنى پارتىيە رەھبەرلىگىدە ئۇنۇملۇك ئادا قىلىپ، ئۇزىنىڭ ئىلغارلىق رولىنى ئەتراپلىق جارى قىلدۇرۇپ ، ئورتا ئازىيە بويىچە مىللى ئۇسلۇپ ۋە ئۇيغۇر مىمارچىلىغى(ئوي - ئىمارەت قۇرۇلۇشى) ۋە نەققاشچىلىقنى ئالاھىدە ئەكس ئەتتۈرگەن ئۇرۇمچى نەنىمگىدىكى مەشھۇر « خەلق تىياتىرى » نىڭ بىناسىنى ئۇز خىراجىتىنى ئاساس قىلغان ھالدا مۇكەممەل پۈتتۈرۈپ ۋە تولۇق جاھازلاپ، ھوكۇمەتكە ئىوتكەزدى . ئۇنىڭدىن باشقا ئۇزقولىدىكى بارلىق كوچىمەس مۇلۇك (ئىوي - ئىمارەت) ئىقتىسات ۋە كادىرلىرىنىمۇ ھوكۇمەتكە ئونىكۇزۇپ ، ئۇزىنىڭ تارىخى ۋەزىپىسىنى ئۇتۇغلۇق تاماملىدى، تەپسىلىي بايان ۋە رەقەملىك سانلار ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي تارىخىغا كىرگۈزۈلۈشى مۇمكىن .

1981 - يىلى 3 - ئاينىڭ 23 - كۈنى

ئۇرۇمچى

ماجۇڭيىڭ ۋەقەسىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشى

كىرىش سۆز

30 - يىللاردا جۇڭگو يەنىلا مىللىتارىستلار پارچە - پارچە ئۆز ئالدىغا ھوكۇمرانلىق قىلىۋاتقان ھالەتتە تۇراتتى، جىياڭ-جىيىشى گەرچە شۇ ۋاقىتتىكى مەركىزىي ھاكىمىيەتنى تارتىۋالغان بولسىمۇ، شىمالدا جاڭ زولىڭ، يەن شىسەن، پىڭ يۈيشياڭلار ئۆز ئالدىغا ئىدى، جەنۇپ تەرەپتىمۇ گۇاڭدۇڭ، گۇاڭشي، يۈننەن گورۇھلاردىكى مىللىتارىستلار مەۋجۇت تۇراتتى. بولۇپمۇ غەربي شىمالدا پىڭيۈيشياڭ قۇماندانلىغىدىكى دولەت ئارمىيىسى ئاساسى جەھەتتىن سۇييۈەن، نىڭشيا، گەنسۇلاردا ھوكۇمرانلىق قىلغاندىن تاشقىرى، گەنسۇ، چىڭخەيدە ئۆز - ئارا بېقىنمايدىغان يەرلىك مىللىتارىستلار مەۋجۇت ئىدى. شۇنداق تەرەپتە 1928 - يىلى ياڭزېڭشىن ئولتۇرۇلغەندىن كېيىن جىن‌شۇرېن ھەربىي - مەمۇرى ھوقۇقىنى ئىگەللىدى. شۇ شەھەرنىڭ قانات قۇيرۇغى تېخى تەڭشەلمىگەن بولسىمۇ، يەنىلا زور دەرىجىدە بولۇنۇش ۋەزىيىتىدە تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشيا ئولكىلىرىنىڭ يەر شارايىتى غەرىپتە بولغىنى، قاتناش قىيىن، مىللەتلەر مۇرەككەپ، خەنزۇ، مۇسۇلمان، زاڭزۇ مىللەتلىرى ئوتتۇرىسىدا تارىختىن بۇيان چوڭقۇر زىددىيەتلەر مەۋجۇت بولۇپ ئىتتىپاق بولالمىغانلىقتىن ئۈستىگە يەنە يەرلىك

مللىتارىستلارنىڭ ئوتتۇرىغا زىددىيەت سېلىشى تۇپەيلى، داۋام دىگىدەك ئوز - ئارا قىرغىنچىلىق ۋە ئوچمەنلىك مەۋجۇت ئىدى. شۇڭا، غەربىي شىمالدىكى 4 ئولكە، بولۇپمۇ ئوتتۇرىدىكى گەنسۇ ئولكىسىدە چوڭ - كىچىك مللىتارىستلارنىڭ ئوز ئالدىغا ھوكۇمرانلىق يۈرگۈزۈشى ۋە دەھشەتلىك ئىزىشى ئارقىسىدا يېرى قاقاس، ئادەمى ئاز بۇ رايوندا خەلق ھاياتى بالايى - ئاپەتلەر ئىچىدە قالغان ئىدى. نەدە زۇلۇم بولىدىكەن شۇ يەردە قارشىلىق بولىدۇ، بۇ تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مۇقەررەر قانۇنى، چوڭ - كىچىك مللىتارىستلارنىڭ مەيلى قايسىسى بولسۇن ئېغىزدا « چېگرا رايونلارنى راۋاجلاندۇرۇپ خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلايمىز » دەپ چىرايلىق سوزلىسىمۇ، ئۇلار ھاكىمىيەتنى ئىگەللىۋالسىلا، ئوز كۆچىنى - ھەربىي كۆچنى كېڭەيتەتتى. ھەربى كۆچى بولغاندىن كېيىنلا، ئەسكەر ئېلىش، ئاشلىق ئالۋاڭ سېلىش، پۇل توپلاش ئىشلىرىنى قىلىپ خەلقنىڭ مەجبۇرىيىتىنى ئېغىرلىتاتتى، پەڭ يۇيىشياڭ غەربىي شىمالدا تۇرغاندىن كېيىن خېلى ئىشلارنى قىلماقچى بولسىمۇ، لېكىن تارىخ چاقىنى توسيالماي ئاخىرى مەغلۇپ بولدى، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ھەربى ئەمەلدار لىيۇيۇفىڭ گەنسۇ ھاكىمىيىتىگە ئىگە بولۇپ، يەرلىك كۆچلەرنى يوقۇتۇش ئۈچۈن زور دەرىجىدە ئەسكەر كوپەيتىپ، پۇخرالارنىڭ قان - تەرىنى شوراشقا باشلىدى. گەنسۇدىكى ھەر قايسى مىللەتلەر تېخىمۇ چوڭقۇر ئازاپ - ئوقۇبەتلەر ئىچىدە قالغانلىقتىن، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قارشىلىغىنى قوزغىدى. ماجۇڭيىڭ دەل شۇ قارشىلىق كورسۇتۇپ ئوتتۇرىغا چىققانلارنىڭ بىرسى ئىدى. ئۇ، مىللىتارىستلىق نەسەپ « سايىسى » ۋە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى

زددىيەتلەردىن پايدىلىنىپ، پۇرسەت كەلسىلا كۈچ توپلاپ، قوزغىلاڭ كوتۇرۇش نامى بىلەن ئاممە ئىچىگە سىڭىپ كىرىپ، كۈچ توپلاپ مەلۇم بىر جاينى ئوز ئالدىغا بولىۋىلىپ، ئاتاقلىق قەھرىمان بولۇشنى كوزلەيتتى، ماجۇگىيىڭ قورقماس يۇرەكلىك بولغىنى ئۈچۈن جياڭجىيىنى ئۇنىڭغا 36 - دىۋىزىيىنىڭ سىجاڭلىغىنى بېرىپ، بۇ ئارقىلىق پۈك يۈيشياڭنى تۇزگىنلەپ پۈتۈن مەملىكەتنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىدىگە يەتمەكچى بولدى. ئەمما ماجۇگىيىڭنىڭ كۈچى جۇگيۇەن تەرەپكە ئاجىزلىق قىلاتتى. شۇڭا ئۇ شىنجاڭ خەلقىنىڭ چىن شۇرىن ھاكىمىيىتىگە ۋارشى چىققان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شىنجاڭغا كەلدى ۋە سەددىچ ئىنىڭ سىرتىدا «مەڭگۈ ئوچمەس» بىر ئىش قىلماقچى بولدى. كېيىن ئۇ، تۇرلۇك چىگىشلەشكەن ئىچكى ۋە تاشقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، گەرچە ئىدىيىدە ئوزگۇرۇش ھاسىل قىلىپ ھەققىي ئىنقىلاپ يولىغا ماڭماقچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن قول ئاستىدىكىلەرنى بىرلىككە كەلتۈرۈشكە قۇربى يەتمىدى. ھېچقانداق بىر ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرالماي، پەقەتلا بىر تارىخى ئەسلىمە قالدۇردى. خالاس، خۇددى قېدىمقىلارنىڭ «چاپسان كەلگەن ئاممەت چاپسان توزۇيدۇ» دىگىنىدەك بىر ئىش بولدى. نەتىجىدە ئۇ، يەنىلا مىللىتارىستلىق يولىدىن باشقىچە يول تاپالمىدى.

قەسقىغىنە 7 يىل ئىچىدە غەربىي شىمالدىكى 4 ئولكىنى چىق مالىمان قىلدى. كوپ تەرەپلىمىلىك مۇقەررەر سەۋەپلەرنىڭ مەۋجۇتلىغى تۈپەيلىدىن ماجۇگىيىڭنىڭ باش كوتۇرۇپ چىقىشى، بالايى - ئاپەتلەرنىڭ پەيدا بولىشىغا ئاساسىي سەۋەپ ھىسابلىنىدۇ. بىر مەزگىل غەربىي شىمالدىكى مىللەتلەر ئۇنى «گاسىلىك» دەپ ئاتاپ ئاجايىپ قەھرىمان ھىساپلىغان بولسىمۇ،

ئاخىرى ئۇ ھېچقانداق ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرالمىدى. ئۇنىڭ تەغدىرىمۇ، باشقا مىلىتارىستلارنىڭ ھالاكەت تەغدىرىدىن باشقىچە بولمىدى. ماجۇگىيىڭ ئىشلىرىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاقىۋىتىنى خاتىرىلەپ قويۇش، غەربىي شىمالدىكى ئولكىلەردە، بولۇپمۇ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ئالاھىدە قىممەتكە ئىگە، نەچچە يىلدىن بۇيان گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشا ۋە ئاپتونوم رايونىمىزدا تارىخ ماتىريالىرىنى توپلاش جەريانىدا، ماجۇگىيىڭ توغرىسىدىكى تارىخى ماتىريالار خېلى كۆپ ئېلان قىلىندى. مەن بۇ ماقالىنى سىياسى كېڭەش ئورۇنلىرىنىڭ توپلىغان تارىخ ماتىريالىرى ۋە باشقا ماجۇگىيىڭ توغرىسىدىكى ماتىريالاردىن پايدىلىنىپ يېزىپ چىقتىم. تولۇق بولمىغان جايلىرى بار، بۇ ھەقتە پۇشىمان قىلىش مەلۇماتقا ئىگە بولدىشلارنىڭ تولۇقلاپ تۈزۈتۈش بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

(1) ماجۇگىيىڭنىڭ ئائىلە ئەسەبى ۋە ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى

ماجۇگىيىڭنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن گەنسۇ تەۋەسىدىكى بىر قانچە «ما» فامىلىلىكلەرنى سۆزلەشكە توغرا كېلىدۇ. كىشىلەر گەنسۇدا 5 «ما» فامىلىلىك بار دىسىمۇ ھەر قايسى ھەر خىل ساناپ بېرەتتى. ئەسلىدە گەنسۇدىكى «ما» فامىلىلىكلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ماجەنئاۋچىن خاندانلىقىغا قارشى تۇرۇپ قولغا كەلتۈرگەن غەلىبىسى بىلەن زوزۇگتاڭغا تەسلىم بولدى. زوزۇگتاڭ ئۇنىڭغا خېجۇدا ئۈچ چى ئاتلىق

قوشۇن تۇزۇشكە يول قويدى. ماجەنئاۋ بۇ قوشۇنغا ئومۇمى باشلىق بولغاندىن تاشقىرى 2 - قوشۇنغا قوشۇمچە باشلىق بولۇپ تەيىنلەندى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ماجەنئاۋ چىك ئور- دىسىنىڭ بىر قىسىم خۇيزۇ قوشۇنلىرىغا قۇماندانلىق قىلىدىغان ھەربىي ئەمەلدارى بولدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ما فامىلىلىكلەر گەنسۇدا ھەربىي ھوقۇققا ئىگە بولۇپ، فىئودال ھوكۇمرانلىق مەۋقىئىدە تۇرۇپ خەلقنى باستۇردى ۋە ئۇز ئالدىغا يەرلىك ھاكىمىيەت يۇرگۇزۇشكە باشلىدى. ماجەنئاۋدىن باشلاپ گەنسۇدا تەرەپ - تەرەپتىن، «ما» فامىلىلىكلەر باش كوتۇرۇپ چىقتى. ئۇلارنىڭ دەۋرى ۋە ئەجداتلىرىدىن قالغاندا ۋە ئۇلاردىكى كۇچنىڭ چوڭ - كىچىكلىگىگە ئاساسەن كونا 5 «ما» فامىلىلىكلەر ماجەنئاۋنىڭ بالىلىرى مائەنلياڭ، مافۇ - شياڭ، ماچى، مالىن، ماتىڭشياڭلار؛ كېيىنكى كىچىك بەش «ما» فامىلىلىكلەر: ماخۇگىبىڭ، ماخۇگدا، مابۇچىڭ، مابۇفاڭ، ماجۇگىيىڭلاردىن ئىبارەت. ماخۇگىبىڭ بىلەن ماخۇگدا ئىككىسى بىر نەۋرە، مابۇچىڭ بىلەن مابۇفاڭ ئاكا - ئۇكا، ماجۇگىيىڭ بولسا، مابۇفاڭغا يېقىن تۇققان ئىدى. ئەمىلىيەتتە غەربىي شىمالدا ھەربىگە قاتناشقان ما فامىلىلىكلەر كوپ بولسىمۇ، ئەمما يۇقۇرقى ما فامىلىلىكلەر بىر قەدەر مەشھۇر بولغانلاردۇر. ماجۇگىيىڭ ھەممىدىن كېيىنرەك چىققان ھەم كوزگە كورۇنگەن- لەردىن بىرسى. باشقا «ما» فامىلىلىكلەرنىڭ ھەممىسى ھوكۇمران ھاكىمىيەت تەرەپتە تۇردى. ماجۇگىيىڭ دەسلەپتە مىللىتارىستلار ھاكىمىيىتىگە قارشى تەرەپتە تۇردى. بۇ، ماجۇگ- يىڭنىڭ بىر ئالاھىدىلىگى ئىدى. ماجۇگىيىڭنىڭ ئائىلىسى باش-

قىلارغا ئوخشاشلا خىجۇدا تۇراتتى. ئۇنىڭ بوۋىسى مابۇفاڭنىڭ بوۋىسى بىلەن قېرىنداش بولۇپ چىڭ ئوردىسىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى ئىدى. شىتەيخۇ « غەربىنى تازىلاش » يۇرۇشى قىلغاندا ئۇنىڭ ئالاھىدە ئىناۋىتى بار ئىدى. ماجۇڭيىڭنىڭ ئاتىسىمۇ ھەربى ئەمەلدار ئىدى. ماجۇڭيىڭ ياش ۋاقتىدىلا چىڭخەيدىكى يۇقۇرى تەبىقىدىكىلەرنىڭ بالىلىرى ئوقۇيدىغان ھەربى مەكتەپتە تەربىيىلەندى، بىر ئاز چوڭ بولغاندا، باتالىيۇن كوماندىرى (يىڭجاڭ) بولدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ماجۇڭيىڭ كىچىك ۋاقتىدىن تارتىپلا يۇرەكلىك شوخ بالا بولۇپ، تاش ئاتسا، يۈزدە - يۈز كوزلىگەن بىرىگە تەككۈزۈدىغان ماھارەتنى مەشىق قىلغان ئىدى. 14 ياش ۋاقتىدا بىر نەچچە شوخ ئاغىنىلىرى بىلەن بىرلىكتە تاش بىلەن چىنەپ ئېتىپ بىر نەچچە ساقچىنى ئولتۇرۇپ ئۇلارنىڭ قۇرالىنى تارتىۋالغان ئىكەن، دېمەك شۇ كەمدىلا ئۇنىڭدا قانداقتۇر بىر خىل باتۇرلۇق ئىرادىسى بار ئىدى. 17 ياش ۋاقتىدىن باشلاپ، پىڭ يۈيىڭاڭ، لىيۇيۇفىڭغا قارشى تۇرۇش شۇئارى ئاستىدا ئەسكەر توپلاپ، ئوزى باشلىق بولۇپ ئۇرۇش قىلغان، شۇڭا كىشىلەر ئۇنىڭغا « گاسىلىڭ » دەپ نام بەرگەن. شۇ چاغلاردا غەربىي شىمالىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا، « گاسىلىڭنىڭ يېشى كىچىك، گەپ ئاڭلىمايدۇ بۇ شا كىچىك » دەيدىغان ناخشا چىققان. دېمەك « گاسىلىڭ » ئوتتۇرىغا چىقىپ غەربىي شىمالدىكى 4 ئولكىنى خېلى پاراكەندە قىلدى. شۇڭا بۇ يېقىنقى زامان جۇڭگودىكى مىلىتارىستلارنىڭ ئوز - ئارا قالايىمىقان ئۇرۇشقان تارىخىدا بىر سەھىپە ئىگىلەپ تۇرماقتا.

(2) ماجۇگىنىڭ ئۇزۇگۇرۇشىنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبى

ماجۇگىنىڭ ئىشى 1928 - يىلى « خېخاك ۋەقەسى »دىن باشلىنىپ، گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشيا، شىنجاڭ ئولكىلىرىدە 7 يىل داۋام قىلدى. دەسلەپتە ئىش قۇزغىغانلار ماجۇگىنىڭ باشچىلىغىدا 7 كىشى ئىدى. بۇ 7 كىشىنىڭ شۇ چاغدىكى قىسقىچە ئىچتىمائى مۇناسىۋەتتىنى توۋەندىكىچە تونۇشتۇرۇپ ئوتىمىز:

ماجۇگىنىڭ: ئەسلى ئىسمى بويىنىڭ، گەنسۇ ئولكىسى لىڭشيا (خېجۇ) مونىگۇلۇق، ئۇنىڭ بوۋىسى ماخەيرۇ، مابۇفاڭنىڭ بوۋىسى ماخەييەن بىلەن قېرىنداش ئىدى. ئۇنىڭ ئاتىسى ماباۋ، نىڭخەي ئارمىيىسى ئاتلىق 11 - باتالىيون كوماندىرى ئىدى. كېيىنكى سەۋەبتىن ئۇ كىشى خېجۇدا داۋالىنىپ ياتقاندا 17 ياشلىق ماجۇگىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئورنىغا باتالىيون كوماندىرى بولدى. دىمەك ئۇ ھەربىلەر ئىچىدىن كېلىپ چىققاچقا ئوز ئالدىغا باتۇر بولىدىغان قارا نىيىتى كىچىگىدىن تارتىپ پەيدا بولغان ئىدى. شىنىڭ ۋەقەسىدىن كېيىن مابۇفاڭ بىلەن قۇرساق ئۇرۇشى پەيدا بولغاندا ئىسىمنى جۇگىنىڭ دەپ ئوزگەرتتى. دىمەك كىچىك ۋاقتىدىلا ۋەقە تۇغدۇرۇپ ھەممە يەرنى كېزىپ يۇرگەنلىگى ئۈچۈن غەربىي شىمالدا ئۇنى « گاسىلىنىڭ » دەپ ئاتاپ ئادەتلەنگەن.

ماتىڭ: مۇسۇلمانچە ئىسمى خۇسەيىن، خېجۇ جاگزىگۇلۇق، نىڭخەي ئارمىيىسى 14 - ئاتلىق باتالىيوننىڭ كوماندىرى

رى. ئاتەسىنىڭ ئىسمى ماچاڭگۇي، نەڭخەي ئارمىيىسىدە پول-كوۋنىك بولغان.

مايى: خېجۇلۇق، نەڭخەي ئارمىيىسى 8 - باتالىيون كاماندىرىنىڭ ئوغلى، ماجۇگىيەڭنىڭ جىيەنى.

ماخۇسەن: خېجۇ مونگۇلۇق ماجۇگىيەڭنىڭ ئاچىسىنىڭ ئېرى ئىدى.

ماگۇلبەي: خېجۇلۇق. ماجۇگىيەڭنىڭ قول ئاستىدا روتا كوماندىرى (لىيەنجاڭ) بولغان.

ماچېئىر: خېجۇلۇق ماجۇگىيەڭنىڭ قىسىمدا ئون بېشى (بەنجاڭ) ئىدى. كىشىلەر ئۇنى چېئىر بەنجاڭ دەپ ئاتايتتى.

مادەنيا: خېجۇ، خەنجىياجىلىق.

1912 - يىلى شەڭخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، گەنسۇدىكى چولۇ - كىچىك مىللەتلار دىستلارنىڭ ئوز ئالدىغا ئىداره قىلىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى. بىر - بىرىگە ئىتائەت قىلماي، ھەر قايسى ئوز يېرىدە ئىستىبداتلىق قىلىشقا باشلىدى. بۇ ئىش، قوزغىلاڭ پەيدا بولۇشنىڭ بىر سەۋەبى ئىدى. بايان قىلىشقا ئوگۇشلۇق بولسۇن ئۈچۈن شۇ چاغلاردا ئوز ئالدىغا بولۇۋالغان مىللەتلار دىستلارنى توۋەندىكىچە كورسۇتىمىز:

خۇيزۇلاردىن:

نەڭشا مۇداپىئە ئەلچىسى ماخۇگىبىك

نەڭخەي مۇداپىئە ئەلچىسى ماچى

گەنجۇ « « مالىن (ماجىنىڭ ئىنىسى)

لىياڭجۇ « « ماتىك شياڭ

خەنزۇلاردىن:

شۇيجۇ مۇداپىئە ئەلچىسى ۋۇتوگرېن

خېجۇ « » بى جيەنجۇن

لۇگئەن جەنۇبي گەنسۇ مۇداپىئە ئەلچىسى كۇك فەنجىك، لۇگدۇك (شەرقي گەنسۇ مۇداپىئە ئەلچىسى جاك ياۋجيا.)

بۇنىڭدىن باشقا خۇيزۇلاردىن چوڭراق مىللىتارىست مافۇشياك سۇييۇەندە دۇتۇك ئىدى، مافۇشياك گەرچە ئوزى گەنسۇدا بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ « ئابرويى » بولغانلىقتىن يەرلىكلەر ئۇنى ما فامىلىلىكلەرنىڭ باشلىغى دەپ تونۇيتتى.

مۇنداق مىللىتارىستلىق ئەھۋال ئاستىدا، خۇيزۇ - خەنزۇلار ئوز - ئارا دۇشمەنلىك قىلىشاتتى. ھەر قايسى شەھەرلەردىكى خۇيزۇلارمۇ پايدا - زىيانغا قاراپ بىرلىشەتتى، ياكى ئىتتىپاقسىزلىق قىلاتتى. ھەقىقى يوسۇندا بىرلىشالمايتتى. مەيلى خۇيزۇ، خەنزۇ مىللىتارىستلار بولسۇن سىرتتىن كەلگەن كۇچلەرگە بىردەك دۇشمەنلىك كوز بىلەن قارايتتى. باشلىق بولۇپ كەلگەن مىللىتارىست بولسا، يەرلىك كۇچلەرنى ئايرىم ھالدا بىخۇتلاشتۇرۇش ياكى باستورۇپ تاشلاشنى مەقسەت قىلاتتى. شۇ سەۋەبتىن تەبىئى يوسۇندا ئوز - ئارا ئۇرۇش - تالاش قىلىدىغان ۋەزىيەت شەكىللىنەتتى.

پىك يۇيشياك نەنكۇدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن دۇەن چىرۇي ھوكۇمىتى ئۇنى غەربىي شىمال چېگرا مۇداپىئە دۇبەنىي نامى بىلەن غەربىي شىمالغا يۇزلەندۇردى. پىك يۇيشياك كورۇزۇشتە ئوستۇرۇش، ماھىيەتتە ئەل قىلىش ئۇسۇلىنى قوللۇنۇپ، مافۇشياگنى غەربىي شىمال چېگرا مۇداپىئە جەمىيىتىي قۇرۇشقا يوتكەپ ئۇنىڭ قېرىندىشى لىمۇگجۇگنى سۇييۇەننىڭ دۇتۇگلىغىغا تەيىنلىدى. ھەمدە مافوشياگنى ئالداپ ئۇنىڭ ئوغلى مافىگدانى لۇيجاگلىقتىن 7 - دىۋىزىيىنىڭ سىجاگلىغىغا ئوستۇردى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا لىۋيۇفىڭنى گەنسۇغا مېڭىشقا بۇيرۇق بېرىپ نەڭشياددىن ئوتكەندە ماخۇگىبىڭنىڭ قارشى ئېلىپ ئوتكۇزۇشىگە مۇيەسسەر قىلدى. شۇ چاغدىكى چوڭ - كىچىك خەنزۇ مىللىتارىستلار گەنسۇدىكى قۇرۇقلاۋۇق ئارمىيە 1 - دىۋىزىيىنىڭ باشلىغى لى چاڭچىڭنى لەنجۇ دەريا سىنىڭ شىمالىدا قارشى ئېلىشقا كوندۇردى. ئەمما ئارىددىن ئۇزۇن ئوتمەيلا لى چاڭچىڭنى ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى تۇەنجاڭ باۋيۇشياڭ يەڭجاڭ خۇالەنجۇيلەرنى مېھمانغا چاقىرىپ، ئولكىلىك ھوكۇمەت بىناسىدىكى باغچىدا تەرىك كومۇۋەتتى. بۇ ئەھۋالنى كورگەن خۇاڭ دېگۇيلەنجۇ گۇەنشەندە قوزغىلاڭ كوتۇرۇپ دولەت ئارمىيىسىگە قارشى چىقتى. خۇاڭدېگۇينىڭ ئەسكەرلىرى ئادەتتە مەشىق قىلمايدىغان بوشاڭ ئەسكەرلەر بولغىنى ئۈچۈن لىۋيۇفىڭنىڭ قول ئاستىدىكى جاڭ ۋىشى بىرىگادىسى ئۇلارنى ئۇگايلا تار - مار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن لىۋيۇفىڭ قوشۇنلىرى غەلىبىلىك ئىلگىرىلەپ جەنۇبىي گەنسۇنى ئىشغال قىلدى. ئۇ يەردىكى مىللىتارىست كوڭ خەنجىڭ سىچۇەنگە قېچىپ كەتتى. شەرقي گەنسۇدىكى جاڭياۋجيا، مافۇگدا بىلەن دولەت ئارمىيىسىنىڭ بىرلىشىپ زەربە بېرىشى ئاستىدا مەغلۇپ بولۇپ قاچتى. شۇنداق قىلىپ خەنزۇلاردىن چىقىقان كىچىك مىللىتارىستلار ئاساسى جەھەتتىن تازىلاندى.

دولەت ئارمىيىسى لىۋيۇفىڭ جەنۇبىي گەنسۇنى ئىشغال قىلىپ سىچۇەنگە نەزەر سالدى. ۋە نەيزە ئۇچىنى شىنىڭ، لياڭچۇ، گەنجۇغا قاراتتى. مالىن خېلى بۇرۇنلا لىۋيۇفىڭغا قەتئى بۇيسۇنىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن ئىدى. ماتىڭشياڭ بىلەن ماچىنىڭ پۇزىتسىيىسى سۇس بولدى. شۇگا لىۋ بىرىنچى

قەدەمدىلا ئىككى ئورۇندىكى ئەسكەرلەرنى ئوزگەرتىپ دولەت ئارمىيىسىنىڭ قارمىغىغا ئوتكۈزىۋالدى. ماچى قىسىملىرىنى 26 - دىۋىزىيە، ماتىگشياك قىسىملىرىنى 27 - دىۋىزىيە قىلىپ تۈزدى.

2 - قەدەمدە ماتىگشياگدىن ئەپىۋۈن چەرىمانىسىدىن توپلانغان پۇلدىن 40 مىڭ يۈەن قەرىز ئالىمىز دەپ ئۇنى ئولكىدىن ئاچرىتىۋەتتى. 3 - قەدەمدە شىنىڭ ۋە لىياگجۇدىن بىرىدىن ئاتلىق بىرىگادا ئەسكەرنى يوتكەپ شەنشىگە توپلىدى. ۋەزىيەت شۇنداق بولغانلىغى ئۈچۈن ئىگشىيا، لىياگجۇ تەرەپنى قارشى تەدبىر قوللۇنۇشقا مەجبۇر قىلدى. شۇڭا بۇ ئىككى تەرەپ ئوز - ئارا مۇناسىۋەت باغلاپ ماچى ئاكا - ئۇكا ئىككىسى قۇرئان تۈتۈپ قەسەمىيات قىلىشتى ھەمدە مافۇچىڭنى لىياگجۇ-دىكى ماتىگشياگغا ئىۋەتىپ بىرلىشىپ پىلان يۈيشياگغا قارشى تۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئەمما ئىگشىيا بىلەن لىياگجۇدىكى باشلىقلارنىڭ ئىدىيىسى بىردەك بولمىدى. مەسىلەن ماتىگشياك ئادەتتە ئاچكوز، راھەتپەرەست بولغاچقا ئۇرۇش ياكى تىنچلىق توغرىسىدا مۇقىم تەشەببۇسى يوق ئىدى. ماچى بۇ ئەھۋالدىن قاتتىق قايغۇرۇپ باش - ئايىغىدىن قورقۇپ ئوز ئالدىغا بىرەر ھەركەت قىلىشقا پىتىنالمىدى. باشقا بىر تەرەپ قارشى ھەركەت قىلسا ئوزى تاماشە كورۇپ توپلاگدىن تۇقاچ ئوغرىلىماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن ماچى شىنىڭدىكى ھەربىلەر ئىچىدە پىلان-يۈيشياگغا قارشى تەشۋىقات يۈرگۈزدى. 1928 - يىلى ئەتە-يازدا ماچى بىر قېتىملىق زىياپەتتە قۇتۇراتقۇلۇق قىلىپ دولەت ئارمىيىسى بىزنى ئايىرىم - ئايرىم يوق قىلىش چارىسىنى قوللۇنۇپ، يەرلىك قۇراللىق كۈچلەرنى يوقاتماقچى بولىۋاتىدۇ.

بىز بولساق قېرىدۇق، ياشلارنىڭ ئىچىدە چىگىرى بار ئوغۇل بالىلار يوق. ئەگەر بار بولسا ئوتتۇرىغا چىقىپ دولەت ئارمىيە-سى بىلەن كۈرەش قىلسۇن، شۇنداق قىلغۇچىغا چوقۇم نۇرغۇن ئادەم ئەگىشىدۇ. پىك يۇيشياك هازىر غەربىي شىمالدا ئەسكەر ئېلىۋاتىدۇ. هەر ناهىيىدىن ئالغان ئەسكەرى 1000 دىن كام ئەمەس، هەر بىر ئەسكەر ئۈچۈن پۇخرالار 2 - 3 يۈز يۈەن پۇل تولەۋاتىدۇ. باج - خىراج هەمدە بايلاردىن ئىئانە ئېلىۋاتە-دۇ. پۇخرالار هازىر چىش تىرنىغىچە قارشى. بىرەر كىشى باش كوتۇرۇپ چىقسا ئۇنىڭغا هەممىسى ئەگىشىدۇ » دىدى. بۇ سوز شىنىڭدىكى ياش ئوفىتسىرلارنى رىغبەتلەندۈرۈدى. بولۇپمۇ ئاتلىق 11 - باتالىيۇن باشلىغى ماجۇگىيىك بىلەن 14 - باتا-لىيۇن باشلىغى ماتىك قاتتىق تەسىرلەندى. چۈنكى بۇلار بىلەن مابۇفاك ئوتتۇرىسىدا خېلى بۇرۇنىدىلا زىددىيەت بار ئىدى. چۈنكى مابۇچىك، مابۇفاكلار ئاتىسىغا يېلۇنۇپ قۇراللىرىنى، ئاتلىرى-نى خىللىۋالاتتى. ماجۇگىيىڭغا بولسا نەدىكى ئەسكى مىلتىق، ناچار ئاتلارنى بىرەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە مابۇفاك كوپرەك ئاقساقاللىق قىلاتتى. قاتتىق قوللۇق قىلىپ قول ئاستىدىكىلەردىن ئېغىر جىرىمانە ئالاتتى. دىمەك ئىچكى جەهەتتە زىددىيەت بولغانلىق-تىن ماجۇگىيىك ئۆز تاغىسىنىڭ بۇيۇنتۇرۇقىدىن چىقىپ كېتىشنى خېلى بۇرۇندىن ئويلاپ كېلەتتى. هازىر، يۇقۇرقى سوزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قەتئى نىيەتكە كېلىپ ئاستىرىتىن تىل بىرە-كتۇرۇپ ماتىك، ماخۇسەن قاتارلىق 7 كىشى بىلەن شىنىڭنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسى سىرتىدىكى گادىيەن دىگەن بىر دۇكاندا مەخپى يىغىن ئېچىپ ئىش باشلىدى. ماجۇگىيىك ماچى سوزلە-گەن سوزلەرنى ئۇلارغا يەتكۈزگەندىن كېيىن: « دولەت ئارمىيە-

سى غەربىي شىمالغا كېلىپ ئوز كۆچىنى ئۇلغايتىش ئۈچۈن ئەسـ
كەر تۇتتى، پۈل يىغدى. خەلىقنىڭ مەجبۇرىيىتىـى ئېغىرلاشتىـى،
ئەگەر خىجۈدىن ئىش باشلايدىغان بولساق، بىزگە ئەگىشىدىغانلار
كوپ، دولەت ئارمىيىسى يەرلىك كۈچلەرنى يوقاتماقچى بولغانـ
لىغى ئۈچۈن شىنىڭ، ايىاگجۇدىكى ھـەربىلەردىن بىزگە قوشۇلـ
دىغانلىرىمۇ ئاز ئەمەس» دىدى. كوپچىلىك بۇ سوزنى ئاڭـلاپ
بىرلىككە كەلدى. بىر جۈمە كۈنى شىنىڭدىكى ھەربى مەمـۇرى
ساھىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى جۈمە نامىزىغا كەلگەن پۇرسەتتە ئىش
باشلىماقچى بولدى. ماجۇگىيىڭ، ماۋنىڭ قاتارلىق 6 كىشىگە ئات،
قۇراللارنى تەييارلاپ تۇرۇشقا مەسلىھەتلىشىپ ئاندىن مەسچىتكە
كەلدى. ماجۇگىيىڭ قان سەپرا قىلىپ ئاغرىپ قـالـدىـم دەپ
مەسچىتكە كىرمەي ۋەدىلەشكەن ئادەملەرنىڭ يېنىغا باردى - دە
ئاتلىنىپ شەھەردىن چىقتى. ماچى بىلىپ قالسا تېلېگىرام بېرىپ
يول ئۈستىدە توساپ ئاۋارە قىلىدۇ دەپ شەرقي يولدىكى سىم
تاناپنى كېسىپ تاشلىدى. ئـەمىلىيەتتە مـاجۇگىيىڭ قـاچقاندىـن
كېيىن ماچى ئاڭلاپ، «ئۇلار قانچىلىك ئىش قىلماقچى، كارىڭلار
بولمىسۇن» دىدى. ئارىدىن نـەچچـە كۈن ئوتكەندە مەسئۇلـ
يەتتىن باش قاچۇرۇپ مۇئاۋىن باتالىيۇن كوماندىـر مـارۇيىنـى
قوغلاشقا ئېۋەتكەن بولدى.

ماجۇگىيىڭ باشلىق 7 كىشى توگە قورغـانغا يـەتـكەنـدە
ساراي ئېچىۋاتقان 4 - 5 كىشى قـەسەم بېرىپ قـوشۇلـدى.
ئەتىسى يولغا چىقىپ 200 يول يۇرۇپ ئاندىن ئارام ئالـدى.
11 - باتالىيۇن 14 - باتالىيۇندىكى كونا قىسىلارغا چـاقىرىق
قىلغانـدا، روتا كوماندىرى مـايىڭبياۋ بـاشلىق نـەچچـە ئـون

ئادەم كېلىپ قوشۇلدى. ئۇلار داۋاملىق ئىلگىرىلەپ سالالىقلارنىڭ ئىماملىرىم جامەسىگە بېرىپ پەشىن نامازى ئوقۇۋاتقانلارغا ماجۇگىنىڭ سوز قىلىپ: «دولەت ئارمىيىسى غەربىي شىمالغا كەلگەندىن كېيىن ئەسكەر ئالدى. سېلىق سالدى. پۇخرالارنىڭ مەجبۇرىيىتى ئېغىر، تۇرمۇشى قىيىنلاشتى، شۇڭا مەن كوپچىلىك بىلەن بىرلىشىپ ئۇلارغا قارشى تۇردىمەن. مېنىڭ بۇ ئىشىم ھاكىمىيەت تالىشىش ئۇچۇن ئەمەس، سىلەرگە مەلۇم: شىنجاڭدە ئەمىلىم، پۇل - مىلىمىمۇ بار. ئەگەر سىلەر دولەت ئارمىيىسىگە ئەسكەر بولۇشنى خالىمىساڭلار ياكى ئالۋاڭ تولەشنى خالىمىساڭلا، بىز بىلەن بىرلىشىپ ئۇلارغا قارشى تۇرۇڭلار!» دىدى. بۇ يەردە يەنە بىر مۇنچە ئادەم قوشۇلدى. ئۇلار ئىلگىرىلەپ شۇنخۇاغا يەتكەندە ئادەم بەلگىلەپ شەھەر دەرۋازىسىغا پوست قويۇپ، يامۇلنى ئاختۇرۇپ، 8 مىڭ سەر پۇل تاپتى، شۇ يەرنىڭ ئامبىلى ئولۇك ساندۇغىغا مۇكۇۋېلىپ امان قالدى. ساقچى ئەترىتىنى قۇرالسىزلاندۇردى. قاماقتىكىلەرنى بوشاتتى. قاماقتىن بوشانغانلاردىن بىر مۇنچە ياشلار ماجۇگىينىڭغا قوشۇلدى. يەنە ئادەم ئېۋەتىپ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ھەربىلەر بىلەن ئالاقە باغلىدى. مايىڭبياۋ، ماگول-بەيلەرنى 500 سەردىن پۇل بىلەن قۇرال سېتىۋېلىش ئۇچۇن خېجۇغا ئېۋەتتى، شۇ چاغدا دولەت ئارمىيىسى شۇنخۇا ناھىيىسىدە يېڭى تۇتقان ئەسكەرلەرنى قۇراللاندۇرۇش ئۇچۇن قۇرال - ياراق ئېۋەتمەكچى بولغان ئىدى. بۇ خەۋەرنى ماگۇلبەي ئاڭلاپ كېچىلەپ مېڭىپ ماجۇگىينىڭغا يەتكۇزدى. ماجۇگىينىڭ ئادەم تەيىنلەپ مەزكور قۇراللارنى غەنىمەت ئالدى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇگىينىڭنىڭ كۇچى بارغانسېرى ئاشتى. ئۇلار خېجوغا يېتىپ بارغىچە

يوادا: «ئەمەلدارنى ئولتۇرۇپ، بايلارنى بۇلايمىز، كەمبىغەللىنىڭ بىر قىلىغا تەگمەيمىز» دەپ ناخشا ئەيتىپ بىر تەرەپتىن خەلقنىڭ مايللىغىنى ئوزىگە تارتسا، يەنە بىر تەرەپتىن چوقۇم غەلىبە قازىنىدىغانلىغىنى ئىپادىلىدى.

(3) خېجۇغا 3 قېتىم ھۇجۇم قىلىپ مەغلۇپ بۇلۇش

1928 - يىلى دىخانلار كالىنداری بويىچە 3 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ماجۇگىيىڭ ئوز قىسىملىرىنى باشلاپ خېجۇ، خەنجاجى، خەنتۇسى يامۇلىغا چۇشۇپ شۇ يەردىكى پۇومششكىلارنىڭ ياگۇاسەن، يىگۇاسەن، داپۇزۇي قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشتۇرغان مۇداپىئىلىرىنى بۇزۇپ قۇراللارنى غەنىمەت ئالدى. بۇ چاغدا يەنە بىر مۇنچە كىشىلەر كېلىپ قوشۇلدى. بۇنىڭدىن سەل بۇرۇن نىگشىيادىكى مىللىتاردىست ماخۇگدانىڭ يۇرتىغا قايتقان بىر باتالىيون ئەسكەرلىرى كېلىپ ئوز قۇراللىرىنى ساقلاپ بېرىش ئۈچۈن ماخۇگدانىڭ ئاپىسىغا تاپشۇرغان ئىدى. ماجۇگىيىڭ كېلىپ ماخۇگدانىڭ ئاپىسىدىن مەزكور قۇراللارنى تاپشۇرۇۋالدى. ئاندىن خەنزۇ- خۇيزۇلارنى توپلاپ بىر قېتىملىق يەغىن ئېچىپ دولەت ئارمىيىسىگە قارشى تۇرۇپ گەنسۇ چېگرىسىدىن قوغلاپ چىقىرىش توغرىسىدا تەشۋىق قىلدى. بۇ قوشۇن ھوكۇمەت قولىدىكى مىلتىق- ياراق، ئات- خېچىر قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالغاندىن باشقا پۇخرالارنىڭ بىر قىللىق نەرسىسىگە تەگمەيدىغانلىغىنى ئېلان قىلدى. «خەنزۇ- خۇيزۇ پۇخرالارغا

تەگمەيمىز، دولەت ئارمىيىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىنى بىرىنىمۇ قويـ
مايمىز» دەيدىغان شۇئار ئاستىدا خەنزۇ- خۇيزۇ پۇخرالار ئىتـ
تىپاقلىشىپ دولەت ئارمىيىسىگە قارشى تۇردى. بۇ شـۇئارنىڭ
تەسىرىدە ئەتراپتىكى ئۇرۇق - تۇققان، ئـەل - ئاغىنىلەرمۇ قۇـ
راللىرىنى كوتۇرۇپ كېلىپ قوشۇلدى. خەنزۇ پۇخرالاردىنمۇ نۇر-
غۇن كىشىلەر قوشۇلدى. بۇ شۇئار تـارقالغاندىن كېيىن، قور-
قۇنچاق خەنزۇلار شەھەر ئىچىگە قاچتى. قورقمايدىغانلىرى بىر-
بىرىگە: «بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭ مۇسۇلمانلارنىڭ بۇزۇلغانلىغى
بولماستىن، گا سىلىڭنىڭ دولەت ئارمىيىسىگە قـارشى كوتەر-
گەن ئىسيانى ئىكەن» دەپ ئوز - ئارا تەشۋىق قىلىشتى. شـۇڭا
خەنزۇ- خۇيزۇ ئاردىلاش ئولتۇراقلاشقان جايلاردا ئوز - ئارا قور-
قۇشماستىن تېخىمۇ دوستلۇشۇپ شەھەر ئىچىگە قېچىش ھادىسـ
لىرى كورۇلمىدى.

ماجۇڭيىڭ خېجۇدا ئىش باشلىدى. بۇ يەردە ئېغىر چاپا
تارتتى، شۇنداقلا پۇتۇن غەربىي شىمالغا تەسىر كورسەتتى. تا-
رىختا زو زۇڭتاڭ غەربىي شىمالغا يۇرۇش قىلغاندىمۇ خېجۇدا
ئۇرۇش بولغان ئىدى. شۇڭا بىز خېجۇنىڭ ئەھۋالىدىن قىسقىچە
تونۇشتۇرۇپ ئوتىمىز:

خېجۇ (لىڭشيا) شەرقىي گەنسۇدىكى سودا- تىجارەت، قول
سانائىتى گۈللەنگەن، نەچچە مىڭ ئويلۇك خەنزۇلار جايلاشقان
چوڭ شەھەر. نەنگۇەن تەرەپلىرىدە ئون مىڭدىن ئارتۇق ئائىلە-
لىك خۇيزۇلار ئولتۇراقلاشقان بولۇپ قانچىلىغان مەسچىت ۋە
جامەلەر بار. دىنىي- ئېتىقات كۇچلۇك ئىدى. خۇيزۇلار بۇ شە-
ھەرنى «كىچىك مەككە» دەپ ئاتايتتى. زو زۇڭتاڭ غەربىنى
بويسۇندۇرغاندىن كېيىن مەنچىڭ فىۋدال ھوكۇمرانلىغىنىڭ «پار-

چىلاپ ئىدارە قىلىش» سىياسىتى ئاستىدا، خەلىزۇ- خۇيزۇلار ئوتتۇرىسىدا ئوچمەنلىك كۆچەيگەن ئىدى. ئادەتتىكى چاغلاردا گويا ھىچ ئىش يوقتەك بولسىمۇ، ئۇرۇش پەيدا بولسىلا مىللى قىرغىنچىلىق شەكىللىنەتتى. بۇ چاغدا خېجۇدا لىيۇيۇفەڭنىڭ ئەشەنچىلىك ئادەمى جاۋشىپى تۇراتتى. بۇ ئادەم ئەسلىدە پىك يۇيشياڭنىڭ ئادەمى بولۇپ، بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن مىللى ئىشلارغا ئانچە ئېتىۋار قىلمىدى. توغرى بىر مىللى سىياسەتمۇ يۈرگۈزمىدى. بۇلار مىللىتارىستلىق يولى بىلەن قۇراللىق بويسۇندۇرۇشقا تايانىدى. ئۇلارنىڭ: «دولەت ئارمىيىسى خەلقنى ھەقىقى سۈيىدۇ» دىگىنى ئېغىزدىكىلا سوز ئىدى. ماچۇگىنىڭ بۇ يەرگە كېلىشتىن سەل بۇرۇن خېجۇنىڭ جەنۇبىي يېزىلىرىدا يېڭى- كونا دىنىي مەزھەپلەرنىڭ ئوز ئارا تالاشى- تارتىشى پەيدا بولۇپ قان توكۈلۈش ئىشلىرى چىققان ئىدى. جاۋشىپى بۇ ۋەقەنىڭ نىمىلىگىنى، كىمنىڭ ھەق، كىمنىڭ ناھەقلىغىنى سۈرۈشتۈرمەيلا، بىر قانچە باشلىقلارنى قولغا ئېلىپ خەلقنى باستۇردى. بۇ ئەھۋالنى لىيۇيۇفەڭغا دوكلات قىلغاندا لىيۇ جاۋاب بېرىپ: «ياخشى قىلىپسەن. بۇ خەلق 30 يىلدا بىر كىچىك توپىلاڭ، 60 يىلدا بىر چوڭ توپىلاڭ قىلىدىغان خەلق. بۇ قېتىم مەن ئۇلارنى 300 يىلدىمۇ، 600 يىلدىمۇ توپىلاڭ چىقىرالمايدىغاى قىلىۋېتىمەن» دىدى. بۇ سوز جاۋشىپىغا باشلىقلارنى قولغا ئېلىپ قىرغىنچىلىق قىلىشقا رىغبەتلەندۇرۇپ بەرگەن يولىيۇرۇق بولدى. شۇڭا مەزھەپ تالىشىۋاتقان خەلق ئىچكى زىددىيەتلەر- دىنى يىغىشتۇرۇپ بىرلىشىپ خېجۇغا ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. بۇ ئىش ماچۇگىنىڭ خېجۇغا ھۇجۇم قىلىشىغا پايدىلىق شەرت- شارايىت بولغان ئىدى.

ماچۇگىيىڭ خەنجاجىدا بىر مۇنچە ھەركەت قىلغاندىن كېيىن سەنغاگۇەنگە يوتكەلدى. بۇ باسقۇچتا ماچۇگىيىڭنىڭ ھەربى مەقسىدى تېخى ئايدىنگلىشىپ، پىشىپ يەتمىگەن، بولۇپمۇ قاۋۇل ھەربى خادىملارىكەم ئىدى. توپلانغان كىشىلەر ئادەتتىكى پۇخرالار بولۇپ ئېقىپ يۇرۇيدىغان پارتىزان خاراكتىرلىق بولغاچقا، ئۇچۇق- ئاشكارا ھەركەت پىروگىراممىسىنى ئۇتتۇرىغا قويغىلى بولمايتتى. دەسلەۋىدە ئۇزلىرىنى «قۇرالسلىق كۆچلەر» دەپ ئاتىدى. كېيىن «قارا يونۇاسلار» دەپ ئاتىدى. ماچۇگىيىڭ ئۇزىنى «سىلىك» دەپ ئېلان قىلدى. ماتىك ئورۇنباسار بولدى. ئۇزلىرىگە بايراق بەلگىلىدى ۋە ئىجراچى مۇنتىزىم ئەترەت تەشكىللەپ ھەر قايسى يول - ئېغىزلارغا قاراۋۇل قويدى. دىمەك ماچۇگىيىڭدا ھەربى - سەنئەت ئۇگەنگەن قاۋۇل ئادەملەر يوق دىسەكمۇ ئۇنىڭ خېلى چوڭ مەقسىدى بارلىغىنى ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەك. ماچۇگىيىڭ ئەسكەرلەرگە تەرتىپ - ئىنتىزام ئېلان قىلدى: ھەربى قىسىمغا قاتناشىمىغانلارنىڭ مىنگىدەك ئات- خېچىرى بولسا ئوز ئىگىسىنىڭ رازىلىغى بىلەن ئارىيەت ئېلىپ ئىشلىتىش، ئاشلىقنى باي ئائىلىلەردىن ئوتنە ئېلىش؛ خۇيزۇ- خەنزۇ پۇخرالارنىڭ مال - مۇلكىنى بۇلىماسلىق، ئادەم ئۇلتۇرمەسلىك؛ ئەگەر خۇيزۇ پۇخرالاردىن بىرنى ئولتۇرۇپ قويسا، جانغا- جان تولەش؛ ئەگەر خەنزۇلاردىن بىرنى ئولتۇرۇپ قويسا بىر جانغا ئىككى جان تولەش دەپ ھەربى ئىنتىزام ئورناتتى. ئۇ چاغلاردا ئۇمىكگۇەن، گويشۇگۇەن تەرەپلەردە ئولتۇراقلاشقان خەنزۇلار شىزاگدىن ئاشلىق ئەكىلىپ يەيتتى ۋە شۇ تەرەپلەرگە كوچۇنۇپ كېتەتتى. قاراۋۇللار بۇ ئەھۋالنى مەلۇم قىلغاندا ماچۇگىيىڭ« توسماگلار » دىدى. بەزەن قورقۇنچاق خەنزۇلار ئۇياق-

بۇياققا ئوز مەيلىچە كوچتى. قاراۋۇللار بىر كۈنى خەنزۇ پۇخـ
رالارنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغان ما شىرىپ ئىسىملىك بىر خۇيـ
زۇنى تـۇتـۇپ كـەلتۈرگـەندە دەرھال سـازايى قـىلدۇردى.
ماجۇڭىيىڭ خەنزۇ- خۇيزۇ خەلقلىرى بىرلەشكەندىلا كۈچنى ئۇلـ
غايتقىلى بولىدىغانلىغىنى چۈشۈنەتتى. ئۇنىڭ ئىلان قىلغان تەر-
تىپ - ئىنتىزاملىرىنىڭ خاسىيىتى بىلەن ئەسكەر سانى ئاز بول-
غان دەسلەپكى باسقۇچلاردىلا، بىر قـەدەر ياخشى نەتـىجىلەرگە
ئېرىشتى. ھەربى قىسىملىرىمۇ ئوڭايلا كوزگە كورۈندى.

ماجۇڭىيىڭ سەنفاگۈەندە قىسىملارنى رەتلەپ تەرتىپ ئىنـ
تىزام ئورناتقاندىن كېيىن ئادەم سانى 7 - 8 يۈزگە يېتىپ قالـ
دى. بىرىنچى قەدەمدە لەنجۇغـا ھۇجۇم قىلىشـنى پىلانلىدى.
ماجۇڭىيىڭ 7 كىشىلىك گۇروھ بىلەن قاچاندا قوغلاشقا چىققان
مارويى ماجۇڭىيىڭ بىلەن بىرلىشىدىغانلىغىنى خەۋەر قىلدى. ما-
جۇڭىيىڭ دەرھال قوبۇل قىلىپ ئوز قىسىملىرىدىن ئورۇن بەردى.
نىڭخىي ۋۇچىالياڭغا كېلىپ خېجۇدا تۇرۇشلۇق غەرپ ئارمىيىسى
70 - بىرىگادا باشلىغى ماچۇەنچى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. شۇ
چاغدا خېجۇدا تۇرۇۋاتقان قىسىملار دولەت ئارمىيىسى ئېۋەتكەن
جاۋشىپى قىسىملىرىدىن تاشقىرى لياڭجۇدىكى ماتىڭشياڭنىڭ
27 - دىۋىزىيە 79 - بىرىگادىسىنىڭ بىر ئاتلىق ئەسكەر پولكى
ۋە بىر پىيادە ئەسكەر پولكى بار ئىدى. بىرىگادا باشلىغى
ئەسلىدە ماتىڭشياڭنىڭ تاغىسى ماگۇلياڭ دىگەن كىشى بولۇپ،
شۇ ئەتىيازلىغى كېسەل سەۋەبى بىلەن ئولۇپ كېتىپ ئۇنىڭ
ئورنىغا ماچۇەنچى لۇيجاڭ بولغان ئىدى. ماتىڭشياڭنىڭ ئۇ-
رۇش ۋە تېچلىق توغرىسىدا ھېچقانداق تۇراقلىق تەشەببۇسى

بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى باتالىيون كوماندىرى جاڭ شۇيچەن قاتارلىقلار تېچلىقنى تەشەببۇس قىلىپ دولەت ئارمىيىسىدىن ئايرىلىشنى خالىمايتتى. ماجۇگىيىڭ بۇزۇلغاندىن كېيىن ماچۇەنچى ئوزىنى مەلۇم قىلىپ ئىسيانچىلارنى تازىلايمەن دەپ ئوتتۇرىغا چىقتى، يول بويى ئېلان چاپلاپ: ئىسيانچىلارنى بىر ھۇجۇم بىلەنلا تازىلايمەن، پۇخرالار ئوز كەسپى بىلەن خاتىرجەم شۇغۇللانسۇن دەپ جار سالدى. ئوزى بىر باتالىيون ئاتلىق ئەسكەر ۋە بىر روتا پىيادە ئەسكەر باشلاپ ماجۇگىيىڭ ئوغرىلىرىنى باغلايدىغان يۇزلىگەن ئاغامچا ئېلىپ داۋراڭ قىلدى. ئەتىسىدە ئىككى تەرەپ ئۇچرۇشۇپ ئۇرۇش قىلدى. بۇ ئۇرۇشتا مۇئاۋىن سىلىڭ ماتىڭ ئون نەچچە ئادىمى بىلەن ئولگەن بولسىمۇ، ئۇلار ئوز ئارا «سالام» قىلىشىپ ھەممىمىز بىر مۇسۇلمان . بىر- بىرىمىزگە ئوق ئاتماسلىغىمىز كېرەك دېيىشىپ، ئەتىسىدە ماچۇەنچىنىڭ بارلىق ئەسكەرلىرى ئوزگۇرۇش ياساپ ماجۇگىيىڭ تەرەپكە ئوتتى. ماچۇەنچى ئامال قىلالماي نەچچە ئادىمى بىلەن قېچىپ قۇتۇلدى. غەرپ ئارمىيىسىدە ھەربى باشلىقلار بىلەن باشلىقلار، باشلىقلار بىلەن ئەسكەرلەر ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت بەك ئېغىر ئىدى. چۇنكى باشلىقلار ئەسكەرلەرنىڭ تەمىناتىنى قاتتىق قىسىپ قۇيۇاتتى. ماجۇگىيىڭ بۇنداق بولۇشنى ئالدىن مولچەرلىگەن بولغاچقا، ياخشى ئۇنۇملەر ھاسىل قىلالىدى. ماچۇەنچى قېچىپ خېجۇغا بارغاندا جاۋشىپى ئۇنىڭ قېچىپكەلگەن ئەھۋالىنى بىلىپ ياخشى مۇئامىلە قىلىمىدى. ھەر ئىككى تەرەپكە ياخشى بولالمىغان ماچۇەنچى قول ئاستىدىكى يەنە بىر باتالىيون ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ داخېجىياۋغا قېچىپ بېرىپ ھەربى كۇچ تەشكىللەپ ئوز يۇرتىنى قوغداپ ياتتى. ئارىدىن

ئۇزاق ئوتمەي ماجۇڭيىلىك ماپىشىيەن لۇيجاڭنى ئېۋەتىپ ئۇلىئوت-
تۇرىدىن كوتۇرىۋەتتى، ماچۇەنچىنىڭ بىر باتالىيون ئاتلىق ئەس-
كىرى تەسلىم بولۇپ ماجۇڭيىڭغا ئەل بولدى. ماچۇەنچى ھېچ
ئامال قىلالماي ماتىڭشىياڭغا قاراشلىق ئىككى بىناغا ۋە ئۇنىڭ
ئىسكىلاتىدا ساقلانغان ئوق دورىلارغا ئوت قويۇپ يۇگدىڭئار-
قىلىق قېچىپ لەنجۇغا بارغاندا لىيۇيۇفىڭ ئۇنى يېرىم يىل قا-
مىدى. نۇرغۇن پۇل - مالىلىرىنى قاقتى- سوقتى قىلغاندىن كېيىن
ئاندىن قويىۋەتتى.

خىيجۇنى تۇنجى قېتىم مۇھاسىرىگە ئېلىش

ماجۇڭيىڭ ۋۇچىياليا ئىدا غەرپ ئارمىيىسى بىلەن ئۇرۇشۇپ
گەرچە غەلىبە قازانغان بولسىمۇ، ئەمما مۇئاۋىن سىلىك ماتىڭ
باشلىق ئون نەچچە ئادەمنى چېقىم تارتقانغا ئىنتايىن غەزەپلە-
نىپ ئالدى بىلەن چاۋشىپىنى يوقۇتۇۋېتىش توغرىسىدا تە-
لەپ قىلىشتى. ماجۇڭيىڭ 2 - قېتىم سەنغاگۇەنگە قايتىپ كەلگەندە
ھەر تەرەپتىن بولۇپ 4 - 5 مىڭ ئادەم. توپلانغان ئىدى. بۇ
يەردە ئەسكەرنى قايتىدىن رەتلەپ 1 - بىرىگادىغا پۇچىياۋمىڭ-
نى لۇيجاڭ قىلىپ بەلگىلىدى. ھەربىر بىرىگادىدا ئۈچ پولك
تەسىس قىلدى. غەرپ ئارمىيىسىدىن كېلىپ قوشۇلغان يىڭجاڭ
لىيەنجاڭلارنى پولك كوماندىرلىقىغا ئوستۇردى. خەن جىنلۇ (ئىس-
مار) ئوستۇرۇلگەنلەردىن بىرسى ئىدى. ھەربىر پولكتا ئۈچ با-
تالىيون بولدى. خەنزۇ ھەربى باشلىقلارنىمۇ مەسىلەن لىچىڭ-
لىننى پولك كوماندىرى قىلىپ سەپلەپ پايدىلاندى. قوشۇنغاتات
قويۇپ ئىلگىرىكى «قارا يولۇاس» ناملىنى ئوزگەرتىپ «غەربى-

شىمال چېگرا مۇداپىە بىرلەشمە قوشۇنى» دەپ ئاتىدى. رەتكە سېلىش بىر تەرەپ بولغاندىن كېيىن ئېلان چىقىرىپ : «دولەت ئارمىيىسى گەنسۇغا كىرگەندىن كېيىن ئەسكەر ئېلىپ سېلىق سېلىپ خەلقنى ئەزدى. بۇ سەۋەپتىن خەلقنىڭ غەزىۋى ئورلەپ، سەۋرى قىلالمايدىغان دەرىجىگە يەتتى، قوشۇنىمىزنى ئولغايتىپ، دولەت ئارمىيىسى بىلەن قاتتىق ئېلىشىشقىچە دەردىمىز چىقمايدۇ، خەنزۇ- خۇيزۇلارغا بىرەرەك مۇئامىلە قىلىندۇ، پۇخرالار خاتىرجەم ئوز كەسپىنى قىلسۇن. ئارمىيىمىزنىڭ نامى بىرلەشمە ئارمىيە بولغاچقا ئىنتىزام چىڭ بولۇشى كېرەك . خەنزۇ- خۇيزۇلار بىرەرەك ھىمايە قىلىشى لازىم. ھەر قانداق كىشى ئوز ھەيلىچە بىر- بىرسىنى بوزەك ناپىماسلىغى كېرەك . بىزنىڭ تەكشۇرگۇچى قىسىملىرىمىز ھەر قانداق جايدا تەكشۇرۇش يۇرگۇزۇدۇ. (بۇيرۇققا كىمدە - كىم خىلاپلىق قىلساقاتتىق چارە كورۇلىدۇ. ماڭا تەۋە ھەر قانداق قىسىملار قاتتىق ئەمەل قىلىشى لازىم) دەپ جاكالىدى. بۇ قېتىم تەرتىپكە سېلىنغاندىن كېيىن قىسىملاردا چۈڭ ياخشىلىنىش بولدى. لابولىنىنى مۇداپىە قىلىۋاتقان قىسىملار شىزاڭلىقلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ قورۇلدىن كوتۇپ دۇشمەن ئارقا سىپىسىنى پاراكەندە قىلغاندىن تاشقىرى خەنجىياچىدا ئارقا سەپ سىلىگىبۇسىنى تەشكىل قىلىپ كىشىلەر «سەندارىن» دەپ ئاتايدىغان بىر كىشىنى سىلىگىلىقتا تەيىنلەپ ئاشلىق ۋە ئوق - دورا يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەسئۇل قىلدى.

3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ماجۇگىيىڭ ئوز قىسىملىرىنى باشلاپ كېلىپ خىجۇنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ چاۋشىپى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. بۇ چاغدا گەتراپتىكى خەنزۇلارمۇ ماجۇگىيىڭ قىسىملىرىغا ئوتۇن، سۇ توشۇپ يارىدەم قىلغاندىن تاشقىرى يەنە ئاكوپ كولاشتىش-

لىرىغا ھەمكارلاشتى. دىمەك شۇ چاغدا خەنزۇ- خۇيزۇ خەلقلىرى ماچۇگىيەڭغا ئۇممەت باغلاپ يارىدەملەشكەن ئىدى.

خىجۇنى مۇداپىە قىلىۋاتقان جاۋشىپىنىڭ كۆچى ئانچە كوپ ئەمەس ئىدى. 3 پىيادە باتالىيون. ئەسكىرى بولۇپ ئومۇمىسانى 1200 دىن ئاشمايتتى. ئۇلار مۇداپىە خەندەكلىرى قىزىپ ياغاچ بىلەن يىپىپ قۇم خالتىلىرى تىزغان ئىدى. ماچۇگىيەڭ قىسىملىرىدا ئېغىر قۇرالار يوق. شەھەر توسالغۇسىنى بۇزۇش ئىقتىدارىغا ئىگە ئەمەس ئىدى. 1 - قېتىملىق ھۇجۇمدا ماچۇگىيەڭنىڭ ئەسكەرلىرى 5 مىڭغا يېتەتتى. غەرپ ئارمىيەسىدىن كېلىپ قوشۇلغان پىيادە، ئاتلىق بولۇپ 6 باتالىيون، شىنىڭدىن كېلىپ قوشۇلغان مارويىنىڭ بىر باتالىيون ئاتلىق ئەسكىرى،كوك ئاتلىق، قارا ئاتلىق باتالىيونلىرى باربولسىمۇ، بىراق ئوق يېتەرلىك بولمىغانلىقتىن ئوت كۆچى ئاجىز ئىدى. يەنە ئەسكەرلەر ئارىسىدا ئوق ئوغرىلاپ ساتىدىغان ئادەملەر بار ئىدى. مۇنداق ئەھۋالدا شەھەرنى ھۇجۇم قىلىپ ئېلىش ئەمەس، بەلكى شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئېلىش ئۇرۇشى قىلىشقا توغرى كەلدى. شەھەرنى ئۇزۇن ۋاقىت مۇھاسىرە قىلغان بولسىمۇ يەنىلا ئالالمىدى.

ماچۇگىيەڭ تەرتىپ ئىنتىزامنى تۇزۇپ، ئەسكەرلەرنىڭ كەيپىياتىنى ريغبەتلەندۇرۇش ئۈچۈن، قۇماندانلىقتا بويسۇنماي ئوز مەيلىچە ئەسكەر تارتىپ ئىش كورگەن ئالدىنقى سەپ تۇەنجاڭلىرىدىن ماچاڭلۇنى ۋە جاۋشىپى بىلەن شەخسى ئالاقە باغلاپ ھەربى ئاخبارات بەرگەن ماگاۋۇلارنى سىلىڭبۇ شىتاۋى ئالدىدا سازايى قىلدى. شەھەرنى ئېلىشتا كۇچ چىقارغانلارنى خەي، پايپاق، يىمەك - ئىچمەكلەر بىلەن مۇكاپاتلىدى. 4 - ئاي- نىڭ 5 - كۈنىگە كەلگەندە لىيۇيۇفىڭ باسىمچىلارنى تازىلاش

سىلىكى دەيچىكيۇ قۇماندانلىغىدا 25 - دىۋىزىيىنى ئېۋەتتى، يەنە چاۋشىپى قىسىملىرىدىن مائاۋدۇن سىلىك ماگۇروك قۇماندانلىغىدا پىيادە ئەسكەرلەر 1 - باتالىيوننى يارىدەمگە ئېۋەتتى. ماچۇگىيىك بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قىسىملىرىنى باشلاپ، نەنياگيو، گاۋزىگۇلاردا توساپ زەربە بەردى. ئۇرۇش ئىنتايىن قاتتىق بولدى. سىلىك دەيچىكيۇي گەرچە يارىلانغان بولسىمۇ ئوت كۆچى كۆچلۈك بولغاچقا، ماچۇگىيىك بەرداشلىق بەرەلمەي چېكىنىپ خەنجياجىغا كېلىپ ئارام ئېلىش، ئەسكەر رەتلەش بىلەن شوغۇللاندى.

دولەت ئارمىيىسى باسىمچىلارنى تازىلاش قىسىملىرىنى ئېۋەتكەندىن تاشقىرى يەنە سەنمۇجاك يۇيچياپى باشچىلىغىدىكى سىياسى ھەيئەت تەشكىللەپ لاشىجۇن، ماگولى قاتارلىقلارنى ھەيئەت ئەزاسى قىلغان تەشۋىقات دۇيى ئېۋەتتى. بۇلار ماچۇگىيىك قىسىملىرىغا تەشۋىقات خىزمىتى ئىشلەپ پارچىلاپ تاشلاشقا ئۇرۇندى. بۇ ھەيئەت ئوز خىزمىتىنى ئوگۇشلۇق قىلىش ئۈچۈن 25 - دىۋىزىيىنىك خىللانغان بىر باتالىيوننىك ھىمايىسى ئاستىدا شەھەر سىرتىدىكى ماتىگشىياك مەھكىمىسىگە ئورۇنلاشتى. ئۇلار ماچۇگىيىگا 2 تورلۇك تەلەپ قويدى: ① ماچۇگىيىك قىسىملىرى شەھەر ئەتراپىدىن چېكىنىپ خەنجياجى، داخىجيا تەرەپلەردە ئورۇنلاشسۇن؛ ② ئەمەلىي سىلتىق سانىغا قاراپ خەلق ئىنقىلابى ئارمىيىسى شىتاتىغا كىرگۈزۈپ رەتلەنگەندىن كېيىن بۇيرۇققا قەتئى بويسۇنۇش. ماچۇگىيىك ئۇلارنىك قويغان تەلىۋىنى مۇزاكىرە قىلىپ، ۋاقىتنى قولدىن بەرمەي پىكىيۇيشياگغا قارشى كۆچنى كېڭەيتتى؛ يەنە بىر

تەرەپتىن يۇيچىياپىنى بەخوتلاشتۇرۇپ، تۇلارنىڭ كوگىلىدىكى شەكنى كۇتۇرىۋېتىش ئۈچۈن بويسۇنۇش پۇزىتسىيەسىنى كورسۇ - تۇپ دايىم سوغا تەقدىم قىلىپ تۇردى. بۇ مەزگىلدە «ماۋنىڭ بوۋىسى ماخەيبۇەن، ماتىگىنىڭ ئاتىسى ماچىگۇا، غەرپ ئارمىيىسىدىكى پەشقەدەم گېنىرال ماچەنكۇي، ئۇنىڭ ئوغلى مابۇلەي، نەۋرىسى مافوفولارمۇ ماجۇگىيىگىغا قوشۇلدى. ئەڭ مۇھىمى ما - تىگشياگىنىڭ 4 - ئىنىسى ماتىگشيەن قاتنىشىپ ئاكىسى ماتىگ - شياگىنىڭ ئىككى ئوريغا كومۇپ قويغان 600 مىڭ سەر كۇ - مۇچنى ئېلىپ ماجۇگىيىگىنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات سىلىگىبۇسىغا تاپشۇرماقچى بولدى. چۈنكى ماتىگشيەن بىلەن ماتىگشياڭ ئو - تۇرىسىدا پايدا - زىيان، مەسىلىسىدە ياراشتۇرغىلى بولماي - دىغان دەرىجىدە زىددىيەت بولغانلىقتىن شۇنداق قىلماقچى بولغان، شۇ سەۋەپتىن ماجۇگىيىڭ بىلەن نەچچە قېتىم ئالاقە باغلاپ ئاخىرى كېلىپ ماجۇگىيىگىغا قوشۇلدى. بۇخىل يېڭى كۇچ - لەر قوشۇلغاندىن كېيىن ماجۇگىيىڭ ئەسكەر، باشلىقلارنى قايتا رەتلەپ ئوزى زۇگسىلىڭ بولدى. ماتىگشيەننى گېنىرال (جۇن - جاڭ) ماچەنكۇينى باش قۇماندان، ماخەيرۇنى ماتاۋىن باش قۇماندان تەيىنلىدى. ماچاگۇانى شەھەرگە قايتا ھۇجۇم قىلىشقا قۇماندان قىلىپ بەلگىلىدى.

دولەت ئارمىيىسى 1 - قېتىملىق مۇھاسىرە ئاياغلاشقاندىن كېيىن قارشى تەرەپنىڭ ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، جاۋشىپىنى ئولكە مەركەزلىگە يوتكەپ ئۇنىڭ ئورنىغا چىڭ يۇيشۇينى يوتكەپ كەلدى، شەھەرنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ كوپلىگىدىن ئاشلىق تەمىنات مەسىلىسى ئېغىرلاشۋالدا قالغان ئىدى. شەھەردىكى خەنزۇ، خۇيزۇ پۇخرالار ئۇن

بىرىشكە مەجبۇر قىلىندى. ئەسكەرلەرنى تەمىنلەش ۋە ئۇلاردىن ھال سوراش يۇزىسىدىن ئەتراپقا 500 مىلۇ چىلۇ ئاشلىق ، 200 مىلۇ سەر پۇل ئالۋاق سالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوتۇن يېتىشمەي خەلقنىڭ ئويلىرىنى بۇزۇپ قالدى. قىينىچىلىق بارغانسېرى كوپەيدى، ئەڭ يامىنى شۇ بولدىكى: دولەت ئارمىيىسى شەھەر-گە قېچىپ كىردۋالغان خەنزۇلاردىن 4 پولك ئەسكەر تەشكىللەپ پومىششىك بايلارنى پولكوۋنىك قىلىپ تەيىنلىدى. بۇلار كۆن بويى ئاشلىق تاپىمىز دەپ شەھەر سىرتىدىكى خۇيزۇ پۇخرا-لارنى پاراكەندە قىلىپ مىللى ئاداۋەت پەيدا قىلدى. ماجۇڭ-يىڭ تەرەپتە ئەسكىرى كۇچ كونساناپ كېچىيگەنلىكتىن ھەممە-سىلا ئاممىنىڭ كوڭلىدىكىدەك ئىش قىلىپ كېتەلمىدى، گەرچە تەكشۇرۇش ئەترەتلىرى ھەر ۋاقىتتا تەكشۇرۇپ تۇرسىمۇ لېكىن بەزەن قىسىملارنىڭ سۇپىتى ناچار بولغانلىقتىن، بەزەن خىلاپ كېلىدىغان ئىشلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بەزەنلەر قولىدا قۇرال بولغاچقا «ئاكاك قارىغاي بىرىنچى» دەپ بۇلاڭ - تالاڭ قى-لىدىغان، ئوت قويىدىغان ئىشلارنى قىلدى. مۇنداق شارايىتتا دولەت ئارمىيىسىدىكى ھوكۇمرانلار مىللى زىددىيەتتىن تولۇق پايدىلىنىپ قارشىلىق كورسەتكۈچى كۈچلەرنى ئاجىزلىتىش ماجىسىدىگە يەتتى.

ھەر ئىككى تەرەپتە مەسىلىنى تېچىلىق يىلەن ھەل قىلىش نىيىتى بولمىدى. ئۇلار ھەدەپ ئۇرۇشقا تەييارلىق كوردى. دولەت ئارمىيىسى ھەدەپ ئاكوپ كولىدى. ماجۇڭىيىڭ تەرەپ ھەدەپ توسالغۇلار قۇردى.

خەجۇنى 2 - قېتىم ھۇھاسىرە قىلىش

كۇنىچە 5 - ئاينىڭ 10 - كۇنى ئەتتىگەن سائەت 4تە ماجۇگىيىڭ تولۇق تەييارلىقلاردىن كېيىن 2 - قېتىم شەھەرگە ھۇجۇم قوزغىدى، شىنىڭدىن كەلگەن ئاتلىق ئەترەتلەر شىددەت-لىك ھۇجۇم قىلدى. دولەت ئارمىيىسى قېزىپ تەييارلىۋاتقان خەندەكلەرگە قانچە ئونلىغان ئاددىلەر مولاق ئېتىپ چۇشۇپ يارىلاندى، ئەمما چوڭ گۇمبەز تەرەپكە ئورۇنلاشتۇرۇلغان پىيادە ئەسكەرلەر، گايىڭچەننى قوغداۋاتقان پولكنىڭ مۇداپىئەسىنى بۇزۇپ شەھەرنىڭ غەربىي قىسمىنى ئوردۇالدى.

دۇگشياڭ مىللەتىدىن قۇرۇلغان ئاتلىقلار دۇگچۇەندىكى خەلق ئەسكەرلىرى پولكنى سۇرۇپ توقاي قىلىپ شەھەرنىڭ شەرقىغە يېقىنلاپ ھۇجۇم قىلدى. ئىككى تەرەپتىن قىستاپ كەلگەنلىكتىن شىمال تەرەپنى قۇغداۋاتقان دولەت ئەسكەرلىرى، بەرداشلىق بېرەلمەي شەھەر ئىچىگە چېكىندى. ماجۇگىيىڭنىڭ بۇ-گۇنكى ھۇجۇمى چوڭ گۇگگۇەندىكى ساپيور قىسىملىرى باتالە-يونىغا قارىتىلغان ئىدى. چۇنكى بۇ باتالىيون تار - مار كەلتۇرۇل-سە، ئېغىر قۇراللارنى قولغا چۇشۇرۇشكە بولاتتى. بىر تەرەپتىن شە-ھەرگە ھۇجۇم قىلىش، يەنە بىرتەرەپتىن شەھەر ئىچىدىن يارىدەمگە چىققانلارنى توساپ زەربە بېرىش ئۇچۇن نەنگۇەن چوڭ مەسچىتى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا كۇچلۇك ئەسكەر ئورۇنلاشتۇردى. چوڭ گوڭ-گۇەننىڭ تاملىرى ئىگىز ھەم پۇختا. ھەمدە بۇ يەردىكى باتالە-يوندا قۇرال خىل بولغانلىغى ئۇچۇن ئۇرۇش ئىنتايىن شىددەت-لىك بولدى. ماجۇگىيىڭ تەرەپتىن كوپ كىشى يارىدار بولدى.

شەھەر ئىچىدىن ئۇچ قېتىم يارىدەمگە ئەسكەر كەلدى. چاۋچۇڭ-خۇا لۇيچاڭ قۇماندانلىغىدا يارىدەمگە كەلگەنلەر ھەر 3 قېتىمدد-لا چېكىندۈرۈلدى. لۇيچاڭ ئوزىمۇ يارىلاندى. ئىككى تەرەپ چۈش قايرىلغىچە تىركەشكەن بولسىمۇ، ھېچقانداق ئىلگىرىلەش بولمىدى. ئەگەر ئۇرۇش كەچكىچە داۋام قىلغان بول-سا، گوڭگۇەندىكىلەر مۇھاسىرىنى بۇزۇپ بولسىمۇ قېچىپ كې-تەتتى. ماچۇڭيىڭ ئوت قويۇشقا بويرۇق بەردى. دەرھال ئىجرا قىلىپ ئوت قويۇلغاندىن كېيىن گوڭگۇەندىكىلەر شىمال تەرەپ-تىن ئىشىك ئېچىپ قېچىپ كەتتى. لاشىجۇن، ماگولى قاتارلىق-لار ئەسىرگە چۈشتى، يىڭجاڭ چىنبۇيچىڭ باشلىق 400 دەك ئادەم تامام قىرىلىپ تۈگىدى. قۇرالىلارنىڭ تولىسى كويۇپ كەتكەنلىكتىن كارغا كەلمىدى. بۇ غەلىبە شەھەر-مۇھاسىرە قىلغانلارنىڭ روھىنى ئوستۇردى. شەھەر ئەتراپىدىكى بۇتخانىلارنىڭ تولىسى كويدۈرۈلدى.

2 - قېتىم قىلىنغان ھۇجۇم 16 كۈن داۋام قىلدى، ھەر كېچىسى پىدائىلار سېپىلغا ئېسىلىپ چىققان بولسىمۇ، مۇۋەپپە-قىيەت قازىنالمىدى. ماچۇڭيىڭ لەخمە كولاپ پارتلىتىش ئۇسۇ-لىنى قوللۇنۇپ داشىگۇەندىكى مالىيۇۋانىڭ ئوي ئىچىدىن لەخمە كولاپ شەھەرگە يەتكۈزدى. 5 - تاينىڭ 25 - كۈنى دولەت ئارمىيىسى يەنە 17 دىۋىزىيىدىن جاۋشىپى قىسىملە-رىنى يوتكەپ شەرقىي يول بىلەن ئايلىنىپ كېلىپ ھۇجۇم قە-لمىش تاكتىكىسىنى قوللاندى. ئۇلار يول ئۇستىدە ماچۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ كېچىدە توساپ زەربە بېرىشىگە دۇچ كېلىپ 200 دىن ئارتۇق ئادەم چەقىم تارتقان بولسىمۇ ئاخىرى شەھەرگە كىرىۋالدى. دولەت ئارمىيىسىنىڭ 11 - دىۋىزىيىسى جەنۇبىي

يول بىلەن كېلىۋېتىپ يول ئۈستىدە ئازدىراق زەربىگە ئۇچىر-
غان بولسىمۇ يەنىلا شەھەرگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. دىمەك خې-
جۇغا يارىدىم ئۈچۈن كەلگەنلەر ۋە ئىلگىرى بار قوشۇنلار بو-
لۇپ جەمى 20مىڭدەك كۈچ توپلانغان ئىدى. ماجۇگىيىڭنىڭ
كولاۋاتتان لەخمىسى پۈتۈپ كېچىلەپ دارا قاچىلانغاندىن كې-
يىن 26 - كۈنى ئەتتىگەن سائەت 5 تە پارتلاتتى. پارتلاش
نەتىجىسىدە سېپىلنىڭ تاشقى پوستىدىن بىر قەۋەت ۋەيران بو-
لۇپ بىرەر يۈچۈق ئېچىلىمىدى. ماجۇگىيىڭ پۈتۈن قىسمىنى چې-
كىنىشكە بۇيرۇق قىلدى. باخاگدىكى نەچچە مىڭ ئويلۇق پۇخ-
رالارمۇ ئىشنىڭ يامانلاشقانلىقىنى چۈشۈنۈپ دۇگشياڭ تەرەپكە
قاچتى. ئۇرۇش پەرەست جاۋشىپى پۈتۈن قىسمىلىرىنى ھۇجۇم
قىلىشقا، خەلقتىن قۇرۇلغان پولكلارنى باخاگغا ئىوت قويۇشقا
بويرۇق قىلدى. شۇ چاغدا داۋخې ناھىيىسىنىڭ شەنجاگى ما-
خۇاگتۇ (خۇيزۇ) جياۋنىڭ سەنمۇجاگى لى يۈكۈەن ئارقىلىق
جياۋغا: «باخاگدا ئاق كوگۇل ئادەملەر تولا، نەچچە يۈز يىللىق
مەسچىتلەر بار. ئەلۋەتتە ئېغىر - بىسىقلىق بىلەن تىش كور-
سە» دىگەن پىكىرنى بەردى، بۇ پىكىرگە قۇلاق سالمىدى.
كوزنى يۇمۇپ ئاچقىچىلىك ئوت يالقۇنلىرى لاۋۇلداپ خەلق-
نىڭ يىغا زارلىرى ئاگلىنىشقا باشلىدى. مۇنداق ۋەھشىيانە ھەر-
كەت ئاستىدا كىچىك مەككە دەپ ئاتالغان، نەچچە يۈز يىللىق
ھەشەمەتلىك قۇرۇلۇشلارغا ئىگە باخاگ شەھىرى كويۇپ كۈلگە
ئايلاندى. بەزدن قېرىلار قېچىپ ئۇلگۈرمەي ئوتتا كويۇپ ئول-
دى. ئېتىپ - چېپىپ ئولتۇرۇلگەنلەر ھەددى ھىسابسىز چىق.
شۇنىڭدەك نىكىخې قورغىنىدىكى ماجۇگىيىڭ قىسىملىرىمۇ

لەخمە كولاپ 2 قېتىم پارتلاتقان بولسىمۇ، شەھەر - ئىچىگە يول ئېچىپ كەرەلمىدى. ئومۇمەن خېجۇدىكى دولەت ئارمىيىسىنىڭ كۆچى كوپرەك بولغىنى ئۈچۈن شەھەرنى پارتلىتىپ ئاچقان بەلەنمۇ، بەربىر بۇ مەقسەتكە يەتكىلى بولمايتتى. بەلكى ئەكسىيەتچى مىللىتارىست جاۋشىپى قاتارلىقلارنىڭ خەلقنى قورغىن قىلىشىغا ۋە ئوت قويىشىغا بانا تېپىپ بەرگەندىن باشقا نەتىجە چىقمايتتى. بۇ قېتىم نىڭدىك ناھىيىسىنى ئالىيمۇتو بىرىگادىسى ھۇجۇم قىلىپ ئىشغال قىلدى. دولەت ئارمىيىسىنىڭ پولكوۋنىكى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىققاندا نەنىمىگىنىڭ سىرتىدا بىر نەچچە يۈز ئادەمدىن ئايرىلىپ، ئاز ساندىكى ئادەملىرى بىلەن ياۋچۇغا قاچتى. ماجۇگىيىگىنىڭ خېجۇ مۇھاسىرىسىنى مۇۋەپپىقىيەتسىز بولغاندىن كېيىن پۈتۈن ئەسكەرلىرىنى چېكىنىدۇرۇپ نېي چىياجۇاڭ، شىن چىياجۇاڭ تەرەپلەرگە ئورۇنلاشتى.

شەھەرنى 3 - قېتىم مۇھاسىرە قىلىش

6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى شەھەردىكى دولەت ئارمىيىسى ئۈچ يول بىلەن ماجۇگىيىنىڭ قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلدى. ئوتتۇرا يول بىلەن كېلىۋاتقانلارنى توساپ زەربە بېرىش ئۈچۈن ماجۇگىيىنىڭ قىسىملىرىدىن ماجەنكۇي، ماخەييۇەنلەر مەسئۇل بولدى. ياز كۈنلىرىدىكى شارايىتتىن پايدىلىنىپ خەنجىنلۇ بىرىگادىسى بىجاچاڭ گومبىزى ئەتراپىدىكى كەندىرلىك جايلارغا يۈشۈرۈنۈپ، دولەت ئارمىيىسىدىن دۇڭلىنكې دىۋىزىيىسىگە قاخشاتقۇچ زەربە بەردى. دولەت ئارمىيىسى ئېغىر چىقىمغا ئۇچىردى. شەھەرگە كوتۇرۇپ كەتكەن يارىدارلارلا 300دىن ئاشىد-

ھۇ. شۇڭا نەنسەنگە ۋە شىمالغا ھۇجۇم قىلغان دولەت ئارمىيە-سىمۇ شەھەرگە قايتىپ كەتتى. ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى پۇرسەت-نى غەنىمەت بىلىپ شەھەرنى 3 - قېتىم مۇھاسىرە قىلدى. بۇ قېتىم قولغا چۈشۈرگەن ئېغىر پىلىموت، مىلتىق، ئوق - دورىلار خېلى كوپ ئىدى. بۇ ۋاقىتتا شىنىڭ لياۋچۈدىن ئىۋزگۈرۈش ياساپ كەلگەن پىيادە، ئاتلىق ئەسكەرلەر تېخىمۇ كوپ بولدى. شىنىڭدىكى بەردىن بىر زەمبىرەكچى باتالىيونمۇ ئىۋزگۈرۈش ياساپ بۇ تەرەپكە ئوتتى. ماجۇگىيىڭ ئۇلارنى رىغبەتلەندۈرۈش ئۈچۈن يول بويلاپ خەلقلەرگە قارشى ئېلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش قىلدى.

شەھەرنى مۇداپىئە قىلىشنىڭ 7 - كۈنى دولەت ئارمىيە-سىدىكى جىخۇچاڭ ۋە لىۋياۋشياڭ دىۋىزىيىلىرى شىمالىي يول بىلەن ئىلگىرىلەپ لىيەنخۇا قورۇلىغا كەلگەندىن كېيىن ئىككى يولغا بولۇندى. ماجۇگىيىڭ ئۇز قىسىملىرىغا قۇماندانلىق قىلىپ يول بويى بىر سۇڭ يەرنىمۇ تالىشىپ ئۇرۇش قىلدى. دۇشمەننىڭ قۇرال كۈچى ئۈستۈن بولمىشى، شۇنىڭدەك شەھەر-دىكى دولەت ئارمىيىسىمۇ چوڭ - كىچىك زەمبىرەك، مىنامىيوت قاتارلىق ئېغىر قۇراللار بىلەن قايتارما زەربە بەرگەنلىكى ئۈ-چۈن، يېرىم كۈنلۈك قاتتىق سوقۇشتا ماجۇگىيىڭ قىسىملىرىدا چىقىم ئېغىر بولدى. ماچەنكۈينىڭ نەۋرىسى مافۇفۇ قاتارلىق 7 - 8 يۈز ئادەم زەمبىرەك ئوقىدا ئولدى ياكى قۇدۇققا سەكرەپ ئولدى. ماجۇگىيىڭمۇ قۇماندانلىق ئورنىدا مۇھاسىرە ئىچىدە قېلىپ ئەسىرگە چۈشۈپ كېتىشكە قىل قالدى.

دولەت ئارمىيىسى بۇ قېتىم مۇھاسىرىنى بۇزغاندىن كېيىن تولاڭجا، لىيەنخۇا قورغىنىغا كۈچلۈك ئەسكەر ئورۇنلاشتۇرۇپ

ئولكىگە ئوتىدىغان يولنى توسۇپ خېجۇدىكى ئەسكەرلەرگە ئاش-
لىق يەتكۈزۈپ تۇردى. شىمالىي يولدىن باشقا جايلار يەنىلا
ماجۇگىيىك قىسىملىرىنىڭ قولىدا ئىدى. بەزىدە دولەت ئارمى-
يىسى باتالىيون روتا كۈچلىرىنى رەتلەپ خەلىقتىن قۇرۇلغان
پولكنى ھىمايە قىلىپ ئون نەچچە يول ئەتراپىدىكى يېزىلارغا
ئاشلىق، ئوتۇن ئالغىلى چىققاندا ماجۇگىيىك قىسىملىرىنىڭ زەر-
بىسىگە ئۇچرايدىغان ئىشلار دايىم بولۇپ تۇراتتى. بۇ ۋاقىتتا
ماجۇگىيىگىنىڭ ھەركىتى شىشاك، شىچۇەن ئەتراپلىرىدا بولاتتى.
دولەت ئارمىيىسى بۇ ۋاقىتتا ھۇجۇم قىلىدىغان مەقسەتتە بولماس-
تىن لياگجۇدىكى ماتىگشىياگنى بىر تەرەپ قىلىشنى ئويلايتتى.

10 - ئايدىكى ئومۇمىي قايتارما ھۇجۇم

دولەت ئارمىيىسىنىڭ خېشۇيدىكى ھەربى ھەركىتىدىكى
ئاياقلاشقاندىن كېيىن كونىچە 10 - ئايدا لەنجۇدىكى لىۋيۇ-
فىنىڭ زور تۇركۈمىدە، ئەسكەر توپلاپ خېجۇغا يۇرۇش قىلدى.
11 - 17، 25- - دىۋىزىيىلەر نامى تونۇش بولمىغان چىگىيۇ-
گاڭ قىسىملىرى مىڭزىجۇڭ، جىخۇگچاڭ قىسىملىرى بولۇپ
جەمى 50 مىڭ ئەتراپىدا ئەسكەر توپلىغان ئىدى. ماخۇگىبىڭ،
مالىڭ، لاشىجۇن، جاڭۋېي، شۇيشىڭ دىڭلۇڭ قاتارلىقلار
ھەربىي قوشۇنلار بىلەن بىرلىكتە ئەل قىلىش پارچىلاشى، خىزمە-
تى ئىشلىدى. مالىگىنىڭ تەشۋىقى بىلەن ماجۇگىيىك قىسىمىدىكى
ماجەنچىڭ تەسلىم بولدى. نىگىدىك، دۇگشياگىدىكى چوڭ قە-
سىم، بەيجۇاگىدىكى ئاخۇننىڭ نەسىھەت قىلىشى ئارقىسىدا قۇ-
راللىرىنى تاشلىدى، ماخۇگىبىڭ قىسىملىرى، فەنجياخې دەرياسى

قەرخىغىغا ئورۇنلاشتى، يۇي × قاتارلىقلار خېجىيا قورغىنىغا جايلىشىپ ماجۇگىيىك بىلەن سوھبەتلەشتى. ھەر ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىغا قويغان شەرتلەرنى ئوز - ئارا قوبۇل قىلىشمىدى. شۇگا لىيۇيۇفىك ئوزى خېجۇغا كېلىپ 10 - ئاينىك 18 - كۈنى ئومۇمى ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇقى چۈشۈردى. خېجۇدىكىلەر 3 يول بىلەن يۇرۇپ لىيەنخۇا قورغىنىدىكى لىيۇجاۋشياڭ بىلەن ياڭىيىك مەسچىتىدە بىرلىشىپ چوڭ غەربىي يېزا تەرەپلەرنى تازىلىماقچى بولدى. سۇڭ لىيەنجۇڭ قىسىملىرى شياۋچۈدن بىلەن دەريادىن ئوتۇپ، تازىلاش يۇرگۈزمەكچى بولدى. ماجۇگىيىك ئۇلارنىڭ پىلانىنى بىلگەندىن كېيىن، قول ئاستىدىكى بىر مۇنچە قىسىملارنىڭ تەۋرىنىپ قالغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ خېجۇدا ئورنۇدۇرگىلى بولمايدىغانلىقىنى مولچەرلەپ ئۇزۇنغىچە بىللە يۇرۇدىغان ئەرادىسى مۇستەھكەم ئادەملەرنى تاللاپ شىزاڭ رايونىغا ئوتۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن خېجۇ ئورۇشى ئاخىرلاشتى.

ئاۋىمىن تەرەپتە زاگزۇ خەلقىلىرى بىلەن بولغان ئۇرۇشىدىكى

12 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ماجۇگىيىك ئۇچ يولغا بولۇنۇپ زاگزۇ رايونىغا كىردى. ھەممىسى بىر يەرگە جەم بولۇپ خېجۇدىكى 7 ئايلىق ئورۇشتىن خۇلاسە چىقاردى. بەزەن قىسىملاردا ھەربى تەرتىپ ياخشى بولمىدى. ئەسكەرلەرنىڭ سۈپەتى ناچارلىقىدىن ئاممىنىڭ ھىمايىسىغا ئېرىشەلمىدى. شۇسەۋەپتىن مەغلۇپ بولۇپ قېچىپ يۇرمەكتىمىز دەپ ھىساپلاشتى. ئاندىن تەرتىپنى باشقىدىن مۇستەھكەملەپ ئەسلىدە بار بولغان

سىلىگىبۇ ۋە بىرىگادىلاردىكى تەكشۈرۈش ئەترەتلىرىنى قايتا تەكلىمەكچى بولدى. ماجۇگىيىك ھەر ۋاقىتتا ھەربى ئىنتىزامنى تەكتىلەيتتى، ئەمما خەنجىگلۇ بىرىگادىسىدىكى ئوفىتسىرلەر ھەر ۋاقىتتا زاگزۇ ئىبادەتخانىلىرىغا بېرىپ لامالارنىڭ جۇۋا، كەيىم - كېچەكلىرىنى بۇلاپ ئېلىۋالاتتى، ماجۇگىيىك بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، بۇلاڭچىلىق قىلغانغا ئولۇم جازاسى بېرىپ سازايى قىلدى.

ئۇلار ئايلىنىپ تاۋجۇ شەھرىگە كېلىپ بۇ يەردىكى يۈزدىن ئارتۇق ئولكە ئەسكەرلىرىنى تۈگەل يوقۇتۇپ قۇراللىرىنى غەنىمەت ئالدى. ئاندىن كوڭچاڭ شەھرىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. خەنجىگلۇ بۇنىڭغا قوشۇلماي، تىيەنشۇيگە ھۇجۇم قىلايلى دىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككىسى ئىككى بولەك بولۇپ ماڭدى. شۇنىڭ بىلەن غەرپ ئارمىيىسى، نىڭخەي ئارمىيىسى دەپ ئىككى سىستىمىغا بولۇنۇپ ئىتتىپاقلىشالمىدى. ماجۇگىيىك كۈڭچاڭغا ھۇجۇم قىلاي دەپ تەييارلىنىۋاتقاندا دولەت ئارمىيىسىدىن جىخۇگچاڭ قىسىملىرى قوغلاپ كېلىپ قالدى. شەھەردىكىلەرمۇ قايتارما ھۇجۇم قىلدى. نەتىجىدە ماجۇگىيىك مەزكۇر ناھىيىنىڭ شىمالىي تاغ رايونىغا چېكىندى. بۇ تاغنىڭ يوللىرى تار بولغانلىقتىن، تاغدا دۇمۇلاپ ئولگەنلەر بىر قانچە يۈز كىشىگە يەتتى. تاڭ ئاتقاندا جىخۇگچاڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپ، بىر قانچە سائەت سوقۇش قىلدى، ماجۇگىيىك بۇ سوقۇشتىن چېكىنىپ ماڭشەن ناھىيىسىگە بېرىپ، ئەسكەرلەرنى تەرتىپكە سېلىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى.

خەنجىگلۇ ماجۇگىيىگدىن ئايرىلىپ 2 مىڭدەك ئادىمىنى باشلاپ تىيەنشۇيگە قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ پىكىيۇيشياڭ قىسىم-

لىرىدىن دوكۇلىگىنى بىلەن ئۇرۇش قىلىدى. ئەمما ئىۇگۇشسىز - لىققا ئۇچراپ قېچىپ ماڭشەن ناھىيىسىگە بېرىپ يەنە ماجۇگۇ - يىلىك بىلەن بىرلەشتى. ماجۇگۇيىلىك ئادەملەرنى قايتا رەتكە سې - لىپ بىر مۇستەقىل دىۋىزىيە قۇرۇپ مايىنى دىۋىزىيە قۇماندان - لىغىغا بەلگىلىدى. دىۋىزىيە قارمىغىدا بىر مۇستەقىل پولك، بىر ئارتىلاشما پولك، بىر قانۇن ئىجرا قىلىدىغان چوك ئەترەت قۇردى. يەنە بەش ئاتلىق بىرىگادا قۇرۇپ، 1 - بىرىگادىغا ما - خۇسەن؛ 2 - بىرىگادىغا ماپىيشەن؛ 3 - بىرىگادىغا ماليا ئۇجۇن؛ 4 - بىرىگادىغا مو × × ؛ 5 - بىرىگادىغا خەنجىنلۇنى لۇيجاك قىلدى. جەمىي ئادەم بەشىمىڭدىن ئاشاتتى، مىلتىق، ئوق - دورا تولۇق ئىدى. ماجۇگۇيىلىك ئۆزى زۇگسىلىك (باش قۇمانداندان) بولدى. ماجۇگۇ سەنمۇجاك بولدى. دەل بۇچاغدا خىجۇدىن قې - چىپ كەلگەن ماتىمىشەن بىللە ئېلىپ كېلىۋاتقان ئائىلە - تاۋا - بىئاتلارنى ۋە مال - مۇلۇكلەرنى يولدا يالاڭچىچىڭىنىك زاڭ - زۇلۇق ئادەملىرى بۇلاپ كەتكەنلىگىنى، ئۇنىڭ ئايالى بىلەن كېلىن بالىسىنى ئولجا قىلىپ يەنە بىر بالىسىنى ئېتىپ ئول - تۇرگەنلىگىنى ئەرىز قىلىپ، ماجۇگۇيىنگا قىساس ئېلىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. خەنجىنلۇ قاتارلىقلار ماقۇل كەلدى. ماجۇگۇ - يىلىك خەنجىنلۇنى ئالدىنقى سەپكە مەسئۇل قىلىپ يولغا سال - دى. تاۋجۇ قاتارلىق جايلاردا زاڭزۇلارنىڭ مال - مۇلكىنى بۇلايمىز دەپ يۇرگەن ئاممىدىن بىر مۇنچىلىرى ئەسكەرلەرگە ئەگىشىپ بىللە ماڭدى. ئالدىغا ئۇچرىغان زاڭزۇلارنى، لامالارنى ۋە ئىبادەت تىنانىلارغا تەۋە قوي، كالا، مال - مۇلۇكلەرنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. يول ئۇستىدە بىر يېزا ئۇچرىدى. خەلقلىرى قې - چىپ كەتكەن ئىكەن. بىر ئوڭكۇردىن بەدەنلىرىنى داغلاپ

ئولتۇرگەن بىر ئۇلۇك تېپىلدى. بۇ ھېلىقى ماتىگشياگنىڭ كېـ
لىن بالىسى ئىدى. ئۇنىڭ تىرىمغىغا بامبۇك قـۇمـۇچى تىقىپ
قاتتىق ئازاپ سالغان ئىكەن، يولدا كېتىۋېتىپ ھالسىزلىقتىن
ئۇلۇپتۇ، ماتىگشەننىڭ خوتۇنىدىن تېخى دېرەك يوق. خـەۋەرگە
قارىغاندا ياڭچىچىك مەجبۇرلاپ تاۋچۇغا ئېلىپ كـەتكەنمىش.
ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى داۋاملىق ئىلگىرىلىدى. خەنجىنلۇ بىرىگادد-
سى ئالدىغا ئۇچۇرىغان ياڭچىچىگنىڭ قورۇ جايـلىرىنى، مـەشھۇر
ئىباەدەتخانىلارنى تۇگەل كويدۇرۇپ ماگدى. مەشھۇر تـەنـدىك
ئىبادەتخانىسىدىكى تاريخىتىن ئاسارە - ئەتىقە بولۇپ كېلىۋاتـ
قان گۇل - نەقىشلەرمۇ كۇيۇپ تۇگىدى. بۇلار تاۋچۇغا يەتـ
كەلدە ياڭ ئاللىقاچان شىزاڭ رايونىغا ئوتۇپ كەتكەـن ئىدى.
بىراق بـۇ جايغا جىخۇگچاڭ قىسىملىرى قوغلاپ يېتىپ كەلـ
دى. ماجۇگىيىڭ ئۇرۇش قىلماستىن ئـەسكـەرلىرىنى بـاشلاپ
لابۇلىگغا ئوتۇپ كەتتى. بۇ جەريياندا خۇيزۇلاردىن بەزەن قارا
نىيەت كىشىلەر بۇزۇق ئۇنسۇر جاڭتىگمىن بىلەن تىل بىرىكـ
تۇرۇپ، زۇنىددىكى نۇرغۇنلىغان خـەنـزۇ، زاگـزۇلارنى قىرغىن
قىلىپ، خەنزۇ، زاگزۇ، خۇيزۇلار ئوتتۇرىسىدا ئـاداۋەت پـەيدا
قىلدى. قىش ئايلىرىدا ياڭچىچىك تاۋچـۇغـا قـايتىپ كېلىپ
خۇيزۇلارنى نەچچە ھەسسە ئارتۇق قىرغىن قىلدى. مـاجۇگىيىڭ
ھەربى ئىنتىزامنى قاتتىق تەكىتلەيتتى. بىر ئورۇندىن قوزغۇـ
لۇپ ماگغان چاغدا، يول ئۇستىدە مال - مۇلۇك بۇلاپ ماگـ
غانلارنى سەزسىلا چارە كورەتتى.

ماباگو تەرەپلەردە زاگـزۇلار بىلـەن پـارچە - پـۇرات
توقۇنۇشۇپ ئاخىرى لابۇلىگغا يېتىپ كەلـگەن مـاجـۇگىيىڭ بۇ
يەردىكى «لابۇلىڭ چوڭ ئىبـادەتخـانىسى»غا ئەھمىيەت بېرىپ

ماپىشەن بىرىگادىسىنى ئەۋەتىپ قوغدىدى. بۇ ئىبادەتخانىدىكى لاما بايراق چىقىرىپ تەسلىم بولدى. ماجۇگىيىڭغا ئات ۋە ئاق لېنتا تەقدىم قىلدى. ماليانگجۇن بىرىگادىسى ماندالا تاغلىرىدا تۇرىۋاتقان دولەت ئارمىيىسىنىڭ بىر روتىسىنى تار - مار قىلىپ 120دىن ئارتۇق ئادەمنى تۇتۇۋالدى. بۇ ئۇرۇشتا بىر نەپەر ئورۇنباسار پولكوۋنىك ئولدى. قالغان قىسىملار چېگىنىپ كەتتى.

چىڭخەينى ئايلىنىپ يۇرۇپ دولەت ئارمىيىسىگە 2 - قېتىم زەربە بېرىش

ماجۇگىيىڭ بۇئەن ناھىيىسىگە كىرگەندىن كېيىن بۇ يەردىكى بەش قورغاندىن تىۋتىسى دەرۋازىسىنى ئېچىپ قارىغى ئالدى. قوي، كالا، تالقان بەردى. ئاردىدا بىر قورغان ئۇنداق قىلمىدى. شۇڭا بۇ قورغاننى بىر ھۇجۇم بىلەن ئىشغال قىلدى. 1928 - يىلى 1 - ئايدا گۇيدي ناھىيىسىگە يېتىپ بارىدى. بۇ يەردە مابۇفاڭنىڭ قېينىئاتىسى ماچىياۋشەننىڭ بىر باتالىيون ئەسكىرى بار ئىدى. ئۇلار ئۇرۇش قىلماستىن ماجۇگىيىڭغا قوشۇلدى. خۇاڭخې دەرياسىدا ھۆز ئېرىمەس ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ دەريادىن ئوتۇۋېلىش ئۈچۈن گالاگۇغا ماڭدى. ماچەنىڭ ئىنىسى مالنىڭ ئىككى پولك ئاتلىق ئەسكەر باشلاپ چەقىپ تىوسىقان بولسىمۇ ئۇرۇش بولمىدى، بۇ ئىككى پولك ئەسكەر ماخىيىڭنىڭ باشلامچىلىقىدا ئوزگۇرۇش ياساپ ماجۇگىيىڭغا قوشۇلدى. مالنىڭ بىر نەچچە ئادىمى بىلەن

قىچىپ كەتتى. ماجۇگىيىڭ ئۇنى «دولەت ئارمىيىسىنىڭ ھاراما-زەدىسى» ددپ. تىللىدى ماجۇگىيىڭ تەسلىم بولغان ئىككى پولكنى مۇستەقىل پولك قىلىپ ماخىيىگنى باشلىق قىلدى. بۇلار داۋاملىق ئىلگىرىلەپ تار ئىبادەتخانىسىغا يەتكەندە سوڭلىيەنجۇڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇرۇشتى (بۇ چاغدا شىدا چىڭخەي ئولكىلىك ھوكۇمەت قۇرۇلۇپ سۇڭلىيەنجۇڭ رەئىس بولغان ئىدى). ئۇرۇشتا سۇڭلىيەنجۇڭ قوشۇنلىرىغا ئەچەللىك زەربە بېرىلدى. پۈتۈن بىر پولكنى تار - مار كەلتۈرۈپ بىر نەچچە پىلىموت غەنىمەت ئالدى. ئەسىر چۈشكەنلەرنى توپلاپ مۇھاپىزەتچى روتا تەشكىل قىلدى. توۋەندىن ئۇلارنى مۇھاپىزەتچى روتا قىلىشقا بولمايدۇ، ھەر قايسى قىسىملارغا تارقىتىۋېتىش كېرەك دەپ پىكىر قىلىنا، ماجۇگىيىڭ ئۇلارغا ئەسىرلەرنىڭ ئىدىيىسىدىن ئوتسىلا، پايدىلانغىلى بولمىدۇ دەيتتى. بۇ قېتىمقى غەلىبىدىن كېيىن سۇڭلىيەنجۇڭ قوشۇنلىرىنى قوغلاپ كېلىۋاتقاندا ھىلىقى ئەسىرلەردىن بىرسى يول ئۇستىدە ماجۇگىگە بىر پاي ئوق ئاتىدۇ. ئەمما ئوق تەگمىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇھاپىزەتچى روتا قىلىپ تۈزۈلگەن ئەسىرلەرنى تولۇق قۇرالسىزلاندۇرۇپ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلىدى.

ماجۇگىيىڭ سۇڭلىيەنجۇڭ قوشۇنلىرى بىر زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمىدى دەپ شىنىڭغا ھۇجۇم قىلىش پىلانىنى تۈزۈۋاتقاندا، ماچىددىن شىنىڭغا ھۇجۇم قىلىش ئۈزەڭگە ھەم پۇخرالارغا پايدىسىز، دىيىلگەن بىر پارچە خەت ئالدى. شۇڭا ماجۇگىيىڭ بۇ پىلاننى تاشلاپ نىيۇەنگە باردى. بۇ شەھەرنى ساقلاۋاتقان مابويۇەن بىلەن ئالاقە باغلاپ كورگەن بولسىمۇ، نەتىجە چىقىمغاندىن كېيىن ھۇجۇم قىلدى. مابۇيۇەن-

نىمىڭ ئەسكەرلىرى تەسلىم بولدى. قالغان خەلق پولكلىرى بىر-
داشلىق بىرەلمىدى. شەھەر ئېلىندى. ئەسكەر ۋە پۇخرالارەن
نۇرغۇن ئادەم ئولدى. ماجۇگىيىڭ بۇ شەھەردە ئاراۋ يىرىم
كۈن تۇرالمدى، چۈنكى دولەت ئارمىيىسى قوغلاپ يېتىپ كەل-
گەنلىكتىن ماجۇگىيىڭ پىداتۇگغا كەتتى. دولەت ئارمىيىسى شە-
ھەرگە كىرگەندىن كېيىن مابويۇەننى ماجۇگىيىڭ بىلەن شەخسى
ئالاقە باغلاپتۇ دەپ يەنە بىر نەچچە ئوفېتسىرلەرنى قوشۇپ
ئۇلۇمگە ھوكۇم قىلدى.

ماجۇگىيىڭ شىخويگۇ دىگەن يەرگە بېرىپ ئەسكەرلىرىنى
رەتكە سالدى. چىڭخەيدىن يول تېپىپ خېشىغا ئوتۇشكە تەييار-
لىنىۋاتقاندا، دولەت ئارمىيىسىنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى
ئاڭلىغان ماجۇگىيىڭ ئەپلىك يەر شارايىتىدىن پايدىلىنىپ ئەس-
كەر ئورۇنلاشتۇرۇپ ئۇلارغا قارشى ئۇرۇش قىلدى. 2 كۈنلۈك
قانلىق جەڭدە دولەت ئارمىيىسىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى.
بۇ قېتىمقى زەربە، دولەت ئارمىيىسى چىڭخەيگە كىرگەندىن
كېيىن ئۇچرىغان 2 - قېتىملىق زەربە ئىدى. دولەت ئارمىيە-
سى ئامالسىز چېكىندى. ماجۇگىيىڭ بولسا چىڭخەيدىن ئوڭۇشلۇق
كېتىپ قالدى.

بىيەندۇكۇدىن چىقىپ يۇگچاڭ، ھىڭچىڭغا
ئارقىمۇ - ئارقا تەھدىت سېلىش

ئۇ چاغلاردا خېشىدا دولەت ئارمىيىسى يوق ئىدى. بىيجىيەنجۇن-
نىڭ ئاز سانلىق ئەسكەرلىرىلا ئايرىم ھالدا جايلارنى ساقلاپ
ياتاتتى. بىيەندۇكۇنىڭ شىمالىدىمۇ بىر باتالىيون ئەسكەر بار

ئەدى. بۇلار مۇز پارچىلىرى بىلەن مۇداپىئە توساقلىرى ياسىـ
غان بولسىمۇ، ئەمما ماجۇگىيەڭنىڭ ئەسكىرى كۆچى تۇمەندىن
كوپ بولغاچقا نەچچە يۈز كىشىلىك دۇشمەننى بىر ھۇجۇم بىلەن
يوق قىلىپ ھامىيەنجۇاڭ دىگەن يەردە نەچچە كۈن دەم ئالدى.
سەندەن شەھرىنىڭ خەلقى قارشى ئالغانلىقتىن شۇ شەھەردە
يېرىم ئاي تۇردى. پۇخرالار ئاشلىق، ئوتۇن، سامان بىلەن
ئوبدان تەمىنلىدى. ماجۇگىيەك شۇ مەزگىلدە: «شىنجاڭنىڭ يېرى
چوڭ، ئەگەر شۇ يەرگە چىقساق چوقۇم راۋاج تاپىمىز» دىگەن
پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. قول ئاستىدىكىلەرنىڭ تولىسى شىنـ
جاڭدا چول جەزىرە تولا، ئۇ يەرگە بارساق جاپا تارتىپ قالىـ
مىز دەپ قوشۇلمىدى. بولۇپمۇ ماتىڭشەن شەرىقتە يۇرۇش قى-
لىپ نەڭشيانى ئېلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. شۇڭا ماجۇگىيەك
ئوز پىكىردىن ۋاز كېچىپ يۇڭچاڭغا باردى.

1929 - يىلى كونىچە 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ماجۇگـ
يەك يۇڭچاڭغا كەلدى. بۇ يەردە ئادەم سانى تولۇق بولمىغان
بىر باتالىيون ئەسكەر بار ئىدى. باتالىيون كوماندىرى شۇي-
مىيەن ماجۇگىيەڭغا نىسبەتەن يۇرتداشلىق ھېسسىياتى بولغانلىقتىن
ئاستىرتتىن كېلىشىپ ماجۇگىيەڭنى شەھەرگە كىرمەيدىغان قىلىپ
ئاشلىق، ئوتۇن - سامان بىلەن تەمىنلەيدىغانغا پۇتۇشتى، ئەمما
شەھەر مۇداپىئەسىگە ھەمكارلاشتۇرۇش ئۈچۈن خەلقتىن تەشكىلـ
لەنگەن پولكىنىڭ پولكوۋنىگى يالاڭچىچىك يىاش
تەلتەك بولغاشقا ئوق چىقىرىپ مۇئاۋىن بىرىگادا باشلىغى
مايەنخەينى ئېتىپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن بېتىم بۇزۇلۇپ ئۇرۇش
باشلاندى. يېرىم كۈن ئىچىدە شەھەر ئېلىندى. شۇيمىيەن، يالاڭـ
چىچىڭلار كوچا سوقۇشىدا ئەسىرگە چۈشتى، ئۇلارغا ئۇلۇم جا-

زاسى بىرىلدى، بۇ تۈرۈشتا ئەسكەر ۋە خەلقتىن بولۇپ 2290 نەچچە ئادەم ئولدى. ماجۇگىيىڭ بۇ يەردە تۇرماستىن مەنچىڭغا ئوتۇپ كەتتى.

يول ئۈستىدە مالىيەنچۇەن تۈز كولىدىكى 40تەك ئەسكەرنى چايلىۋېتىپ مايىڭبياۋنى مەنچىڭغا ئېۋەتتى، بۇ ھەھەردە دولەت ئەسكىرى يوق ئىدى، دولەت ئارمىيىسى تەيىنلەپ ئېۋەتكەن ھەنجاڭ لىپىشىڭىيىڭ ئوز ئالدىغا ئۇيۇشتۇرغان 3 - 4 يۈزدەك قۇراللىق ساقچى ۋە خەلق ئەسكەرلىرىلا بار ئىدى، مايىڭبياۋ ھەھەردىكىلەرگە ئاشلىق، ئوتۇن - سامان بىلەن ئەمىن قىلىساڭلار ھەھەرگە ھۇجۇم قىلمايىمىز دىگەندە ئۇلار كەلگەنلەرنى ئاز كىشى ئىكەن دەپ ئوق چىقىرىپ مايىڭبياۋنىڭ ئوغلى ماخىلىنى ئېتىپ قويدى. ئاندىن بۇ ئەھۋالنى ماجۇگىيىڭغا دوكلات قىلغاندىن كېيىن توپلۇنۇپ كېلىپ بۇ ھەھەرنى ئالدى. ھەنجاڭ ۋە ھەربىي باشلىقلار ھەمدە يۇخرالاردىن نۇرغۇن ئادەملەر ئولتۇرۇلدى. ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ھەمىدىن ئارتۇق ئادەم ئولتۇرۇلگەنلىكى ھىساپلانغان. (ۋاڭشىنچياۋ ماتىرىيالىغا قارالسۇن) ماجۇگىيىڭ بۇ شەھەرگە كىرگەندە ئۇلۇك - لەرنىڭ لۇرغۇنلىغىنى كورۇپ، نىڭشىياغا بارغاندا ھەرگىز مۇنداق قىلمايلى. يۇخرالارنى مۇنداق ئولتۇرۇپ تاشلىساق ھىزنى كىم باقىدۇ، مۇندىن كېيىن ھەرگىز ئادەم ئولتۇرمەسلىك كېرەك دىگەن. ماجۇگىيىڭ ماتىڭشيەن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ 8 دانە ئات ۋە باھىتا سوغا - سالاملار تەييارلاپ يەنشىشەن بىلەن ئالاقە ئورنۇتۇشقا ئادەم ئېۋەتتى، ماجۇگىيىڭ گەنسۇدىن ئاۋ - رىلىپ ماڭغاندا يول ئۈستىدە يەنەتەكشۇرۇش يۇرگۈزۈپ قەسىملار ئولجا ئېلىپ ماڭغان خوتۇن - قىزلار بولسا، ئۇلارنى قايتورۇۋەتتى.

نەگشياغا كىردىپ مىلىزدىجۇڭنى قوغلاش

ماجۇگىنىڭ قىسىملىرى نەگشىياغا كىرگەندىن كېيىن ۋاڭ-
يىنۇغا بارىدى. موگغۇل ۋاڭلىرى بىر تەرەپتىن قارشى ئالسا،
يەنە بىر تەرەپتىن قۇملۇقتا ئوت - چوپ ئاز، ئۇزۇن تۇرۇلسا
قىينچىلىق كوپۈيۈپ كېتىدۇ دىگەن تەلەپنى قويدى. شۇڭا بۇ
يەردە 4 كۈن تۇرۇپ موگغۇللاردىن يولباشلىغۇچى ئېلىپ يىگ-
چۇەن تەرەپكە ئىلگىرىلىدى. (بۇ چاغدا نەگشىيا ئولكە بولۇپ
مىنزىجۇڭ ئولكە رەئىسى ئىدى.) ئۇلار يىگچۇەنگە 30 يول
قالغاندا شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلدى.
ئەسىرگە چۈشكەن نەگشىيا يېگى شەھەر ھاكىمىدىن مىنزىجۇگ-
نىڭ ئاران بىر تۇەن ئەسكىرى بارلىغىنى ئىگەللىگەندىن كېيىن
3 تەرەپتىن قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ يېرىم كۈن ئىچىدە غەربىي
شەھەرنى ئىشغال قىلدى. مىنزىجۇڭ بىر قىسىم ئادەملىرى بىلەن
جەنۇبىي دەرۋازىدىن قېچىپ كەتتى. شەھەر مۇداپىئەسىگە مەس-
ئۇل بولغان مۇئاۋىن گېنىرال ۋاڭخىزى ئۇرۇشتا ئولدى. بىر
باتالىيوندىن كوپرەك دولەت ئارمىيىسى ئەسىرگە چۈشۈپ قۇ-
رالسىزلاندۇرۇلدى، ماجۇگىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن بۇ يەردە
ئوت قويۇش، قىرغىن قىلىش ئىشلىرى كورۇلمىدى. شەھەر ئىش-
غال قىلىنغانلىقى ئەتىسى، مىنزىجۇگنىڭ يەرلىك قىسىملىرى
ئىككى يول بىلەن يارىدەمگە كەلگەن ئىدى. ماجۇگىنىڭ ئۇلار
بىلەن ئالاقە باغلاش نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى كېلىپ
تەسلىم بولدى. ماجۇگىنىڭ مۇستەقىل پولكىنى بۇيرۇپ ئولكە
مەركىزىدىكى گېنىرال مافۇشىڭ مەھكىمىسىدىكى قۇرالىلارنى

توشۇۋالدى. يەنە ھەر قايسى ناھىيىلەرگە مەمۇرى خادىملار ئېۋەتىپ ئەسكەر ئېلىش، باج يىغىش خىزمەتلىرىنى يولغا قويۇپ ھەر بىر باتالىيونغا 30دىن يېڭى ئەسكەر قوشۇپ تولۇقلىدى. بىرىگادىنى چوڭايتىپ دىۋىزىيىگە ئايلاندۇردى.

ئارىدىن ئىككى ئاي ئوتكەندە دولەت ئارمىيىسىدىن جىخۇڭچاڭ قىسىملىرى ماجۇڭىيڭ قىسىملىرىنى قوغلاپ گۇاڭۇغا كەلدى. جۇيەردىكى 2 -بىرىگادا تاقابىل تۇرالماي دابادىگەن يەرگە چېكىنىپ يالغاندىن دولەت ئارمىيىسىگە تەسلىم بولىمىز دەپ ئادەم ئېۋەتكەندە جىخۇڭچاڭ قوغلاشنى توختاتتى، كېيىن خەنجىنلۇ يارىدەمگە كەلگەندە بىرلىشىپ جىخۇڭچاڭ قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلىپ ئۇلارنىڭ بىر پولك ئەسكىرىنى قورشىۋېلىپ جايلىۋەتتى. جىخۇڭچاڭنىڭ قالغان قىسىملىرىدا قۇرال خىل، ئوق كۆچى ئۈستۈن بولغانلىقتىن قايتارما ھۇجۇمغا ئوتتى. بۇنىڭغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ماجۇڭىيڭ قىسىملىرى يېڭچۇەن تەرەپكە چېكىندى. كېيىن باۋفۇڭ ناھىيىسى شىزۇيسەن تەرەپلەردە تۇرغاندا ماتىڭشەننىڭ يەنشىسەنگە ئېۋەتكەن ئادەملىرى سەنشىدىن قايتىپ كەلدى. يەنشىسەندەك تايانچىمىز بولغان شارايىتتا نىڭشياغا قايتارما ھۇجۇم قوزغىغىلى بولمىدۇ، دەپ قارىغان ماجۇڭىيڭ قىسىملىرى يەنە غەربكە قاراپ يۇرۇش قىلىپ 5 - ئاينىڭ باشلىرىدا نىڭشياغا ئىككىنچى قېتىم قورشاپ ھۇجۇم قىلدى، ئىككى كۈنلۈك جەڭدە ماجۇڭىيڭ دەسلەپ ئىش قوزغىغاندا دىۋىزىيە سىجاڭى بولغان مايىغا ئوق تىگىپ ئولدى. باشقا چىقىملارمۇ خېلى ئېغىر بولدى، جىخۇڭچاڭ قىسىملىرى 4 دەرۋازىدىن تەڭلا ھۇجۇمغا چىقىپ ماجۇڭىيڭنىڭ پۈتۈن سىپىنى چېكىندۈردى.

ئۇلار سۈييۇدننىڭ غەربىگە چېكىنىپ ئىككى ئىاي تۇر-
دى ، تەمىنات جەھەتتە قىيىنچىلىق ھېس قىلىدى. ئۇز قىسىم-
لىرىنىڭ كىچىكلىگىنى قايغۇرۇپ تۇرغاندا، ماتىگشىياڭنىڭ بېي-
جىڭدىن يازغان خېتى كېلىپ تەگدى. ماتىگشىياڭ 1928 - يىلى
كۈزدە لياڭجۇدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن شېنىڭ ئىارقىلىق
نەنجىڭگە بېرىپ جياڭجيېشى بىلەن كورۇشكەن ئىدى ۋە ئو-
زىنىڭ گەنسۇدىكى ئەسكەرلىرىنى كۈچلۈك دەپ پىو ئېتىپ
يۇرگەشكە جاڭجيېشى ئۇنى 15 - يول ئارمىيىسىگە باشى قۇماز-
دان قىلىپ تەيىنلىدى. ۋە بىر قىسىم كىيىم - كېچەك، يە-
مەك - ئىچمەكلەر بېرىپ يولغا سالدى. ئۇ ماجۇگىيىڭنىڭ خې-
تاۋدا ئىكەنلىگىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ ماتىگشىننى بىرىنچى
كولونىغا، ماجۇگىيىڭنى ئىككىنچى كولونىغا دۇيجاڭ قىلىپ ما-
سۇگلياڭ، خەنجىنلۇ، ماخوسەن، ماجيەنلەرنى دىۋىزىيە باشلىغى
قىلىپ تەيىنلىدى. يېڭى تۈزۈم بويىچە رەتلەپ بولغاندىن كې-
يىن ھەر بىر دىۋىزىيە ئادەم سانىنى مەلۇم قىلسۇن، نەنجىڭگە
دوكلاد قىلسىمز. ماتىگشەن بىلەن ماجۇگىيىڭ بېيجىڭگە كېلىپ
يىغىنغا قاتنىشىدۇ دەپ ئۇختۇردى، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككىسى
ئەسكەرلەردىن ئايرىلىپ بېيجىڭگە باردى.

بۇلار كەتكەندىن كېيىن قالغان قىسىملاردا چوگراق باش-
لىق بولىمغاشقا ئۇز ئىچىدە ئىتتىپاقسىزلىق تۇغۇلدى. غەرپ
ئارمىيىسى بىر گۇرۇھ، ماجۇگىيىڭنىڭ ئەۋلاتلىرى بىر گۇرۇھ
بولۇۋېلىپ ماجۇگىيىغا نارازىلىق قىلدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە مۇنبەت-
سىز خېتاۋ تەرەپلەرگە چېكىنىپ كىيىم - كېچەك، تەمىنات چە-

هەتلەردە تېخىمۇ قىينالدى. ئۇرۇش بولمىغان ھالەتتىمۇ قىشتا توگلاپ ئۇلۇش خەۋپى بولغانلىقتىن ھەممە ئەسكەرلەر روھى جەھەتتە چۈشكۈنلەشتى. قىش كېلىش ۋاقتىدا 2 - بىرىگادىنىڭ سىجاگى مايىشەن ئاغرىپ ئولگەندىن كېيىن ئورۇنباسار باتا - لىيون كوماندىرى مايىگىياۋنىڭ قۇترۇتىشى بىلەن مىگدىن ئارتۇق ئادەم جېخۇگچاگغا تەسلىم بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ماجىيەنمۇ تەسلىم بولدى. خەنجىنلۇ، ماروچاك، ۋاڭجەنلىڭلار ئوز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ نىگشيا، خېدۇك ئارقىلىق گەنيۇيگە بېرىپ بىر ھۇجۇم بىلەن تېيەنشۇيىنى ئېلىپ كېيىنكى كۇنىلەردە ماتىگشەننىڭ چەنۇبىي گەنسۇنى ئىگەللىشىگە شەرت - ھارايىت يارانتى.

ئىچكى رايونلاردا يۇرۇپ چىقىش يولى ئىزلەش

ماجۇگىيىڭ بېيجىڭدە ئىككى ئاي تۇرۇپ، ماتىگشياڭ بىلەن يىغىن ئېچىپ مۇزاكىرە قىلغان بولسىمۇ كونكرىت بىرەر لايىھە ھاسىل قىلالمىدى. ئەسكەرلەرنى رەتلەپ تۇزۇپ چىقىش ئىشلىرىمۇ ئەمەلگە ئاشمىدى. ماتىگشياگنىڭ پاھىشەخانىلارغا چۈكۈۋېلىپ قولىدىن ئىش كەلمەيدىغىنىغا كوزى يەتكەن جياڭ - جىيشى ئۇنى 15 - يول ئارمىيىسىنىڭ باشلىقلىغىدىن ئېلىپ تاشلىدى. ماتىگشيەن ئۇنىڭ بۇ قەدەر چۈشۈپ كەتكەنلىگىنى كورۇپ گەنسۇغا قايتىپ چەنۇبىي گەنسۇنى ئىگەللەپ ياتتى. ماجۇگىيىڭ ھەندۇك جىنىڭ شەھرىگە كېلىپ ماخۇگدا بىلەن

ئۇچىراشتى، ماخۇگدا بىلەن ماجۇگىيىك ئوز كۇچلىرىنى ئولغايـ
تمش ئۇچۇن، مۇزاكىرىلەشىپ نەتىجىدە ماجۇگىيىك قىسىملىرىنى
چاقىرىپ كېلىش ئۇچۇن مارۇلۇگنى سۇيىۇەنگە ئىۋەتتى. ئۇ
يەردىن ماخۇەن بىلەن ماجۇگجى ئىككىسى يۇزدىن ئارتۇق
مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن سەندۇگغا كەلدى. قالغان قىسىملار
كېلىشكە ئۇلىممدى. ماجۇگىيىك بىلەن ماجۇگجي ئىككىسى نەلجـ
گە كېلىپ مافۇشياگنىك ۋاستىسى ئارقىلىق جياگكەيشى
بىلەن كورۇشتى. جياگجىيىشى ئۇلارنى ھەربى مەكتەپتە ئوقۇشقا
ئورۇنلاشتۇردى. ماجۇگىيىك ئاكا - ئۇكا ئىككىسى جياگكەيشى
سىستىمىسىدا ئورۇن ئىگەللەيدىغان بولسا ئوز ئەۋلادلىرىغا پايدـ
سىز بولىدىغانلىقىنى سەزگەن مافۇشياگ جياگجىيىشىگە يىكىر
بىرىپ ئۇلارنى ماخۇگدا قىسىملىرىغا ئېۋەتتۇرۇتتى. ماجۇگىيىك
ماخۇگدا قىسىملىرىغا كېلىپ مەسلىھەتچى دەيدىغان قۇرۇق نامغا
ئىگە بولدى. ئوزۇن ئوتمەي جۇگىيۇەندە مىللىتارىستلار ئۇرۇشى
باشلانغاندا ماجۇگىيىگنى ھەمكارلىشىش ئۇچۇن ماچۇەنلياگ
بىرىگادىسىغا ئورۇنلاشتۇردى. چوڭ كولەملىك ئىچكى ئۇرۇشقا
قاتناشقان ماجۇگىيىك ئوزىنى خېلى چىنىقتۇردۇالدى. بۇ ئۇرۇشتا
يەن شىسەن، پىك يۇيىشىياگلار مەغلۇپ بولدى. جاگجىيىشى غالىپ
بولۇپ، ئۇرۇش ئاخىرلاشتى. ماجۇگىيىك بۇ جەريانداۋ جاگ ياشاۋ،
ۋۇپەگچى قاتارلىق ئادەملەر بىلەن پۇرسەت بولسىلا ئۇچرۇشۇپ
تۇردى. بۇ ئىنقىلاۋى يولداشلار ماجۇگىيىگنى غەربىي شىمالدىكى
خۇيزۇلار ئىچىدىن چىققان ياش ۋە زەرەك،بولۇپمۇ ئىستىلى
ياخشى، چاپاغا چىداملىق، ئوگۇنۇشكە ئامراق ئىكەنلىگىنى

كورۇپ ئالدى بىلەن ئاكا - ئۇكا ئىككىسىنى ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزالىقىغا تونۇشتۇرۇپ، قانداق قىلغاندا سەندۇگدىن ئاجراپ غەربىي شىمالغا بېرىپ كونا قىسىملىرىنى قوزغاپ باش كوتۇرۇپ چىقىش توغرىسىدا پىلان قىلىشىپ بەردى. شۇگا ماجۇگىنىڭ ئۇزۇنغا قالمايلا نىگۇشياغا قايتىپ كەلدى.

(4) كەنسۇدا ئەسكەرلىرىنى رەتكە سېلىپ ئۇنجى قېتىم شىنجاڭغا چىقىش

ماجۇگىنىڭ سەندۇگدا ماخۇگدا ئورۇنلاشتۇرغان قۇرۇق ئەمەلگە تۇرغۇسى كەلمەي 1930 - يىلى 7 - ئايدا ماشىشۇن بىلەن بىللە غەربىي شىمالغا كەلدى. نىگۇشيا رەئىسى ماخۇگىنىڭ ئۇنىڭ كەلگەنلىگىنى ئاڭلاپ ئادەم ئېۋەتىپ قارشى ئالدى. ئولكىگە كىرگەندىن كېيىن قارشى ئېلىش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ماخۇگىنىڭ سۆزلەپ ماجۇگىيىگدىن: خەلققە كوپىرەك پايدىلىق ئىش قىلىشنى، 1928 - يىلدىكىدەك ئىشلارنى قايتا تەكرارلىماسلىقنى ئۈمىت قىلدى. ماجۇگىنىڭ جاۋابەن سوز قىلىپ: « بۇ قېتىم بىر قەدەر توغرىراق نىشان بىلەن كەلدىم، ئىلگىركىدەك قالايمىقان ھەركەتتە بولمايمەن، ئىلگىرى بىز خەلققە نۇرغۇن جەۋرى - جاپا سالدۇق، بىز ئەسلىدە دولەت ئارمىيىسىگە قارشى قوزغالغان ئىدۇق. ئەپسۇسكى ئادەملىرىمىز تەربىيە كورمىگەن بولغاشقا ئىنتىزامدا ناچار بولدى. شۇگا بارغانلا يېرىمىزدە خەلققە ئېغىر زىيان كەلتۈردۇق. ئەمدى مەن كونا قىسىملارنى ئويلىرىگە قايتۇرۇمەن، ئۇلار قايتىپ خاتىرجەم ئوز كەسپىنى قىلىدۇ » دىدى، شۇنىڭ بىلەن ماخۇگىنىڭ ئۇنى تەلىم-

تەربىيە دۆيچاڭى قىلىپ بەلگىلىدى. قىسىملاردىن ئادەم ئەكىلىپ تەلىم - تەربىيە بەردى. ماجۇڭىيىڭ بۇ پۇرسەتتە باشقىلارغا تەلىم - تەربىيە بەرگەندىن تاشقىرى ئۇزىمۇ تىرىشىپ ئوگەندى. بىر ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ ئەدەبىياتتىن دەرس ئوقىدى، گەنجۇدىكى ماچىيەن، ماجۇڭىيىڭنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭغا 5 مىڭ يۈەن پۇل ئېۋەتكەن ئىدى. ماجۇڭىيىڭ بۇ پۇلنى كورسانتلارغا ھەدىيە قىلىپ، ئەدىيال، لۇڭگە، كوينەك، داس سېتىۋېلىپ بەردى. دىمەك ئۇ كورسانتلار بىلەن ھالاۋەتتە، چاپا - مۇشەققەتتە بىللە بولۇپ ياخشى تەسىر بەرگەن ئىدى. شۇ تەقلىتتە بىر نەچچە ئاي ئىشلىگەندىن كېيىن، ماجۇڭىيىڭ ئوزىگە پايدىسىز بىر خەۋەرنى ئاڭلاپ قالدىدە، قۇش كوتۇرۇپ شىكار قىلىمەن دەپ چەت چايلارغا چىقىپ، شۇنىڭ بىلەن كەتمەكچى بولدى. ئۇنىڭ كونسا ئادەملىرىدىن ماشىئۇن ۋە كوڭلى يېقىن كورسانتلاردىن بىر نەچچە ئادەمنۇ قوشۇلۇپ جۇڭۇيىغا بىللە كەلدى. ماخۇڭىيىڭ ئۇنى قايتىپ كەل دەپ نەچچە قېتىم ئۇقتۇرۇش قىلغان بولسىمۇ، ماجۇڭىيىڭ كېچىكتۇرۇپ قايتىپ بارمىدى. بۇ چاغدا مايىڭىياۋ جۇڭۇيىغا كېلىپ ماجۇڭىيىڭ بىلەن كورۇشتى. ئەۋەل ئۇ مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرنى باشلاپ بېرىپ جى خۇڭچاڭ قىسىملىرىغا قوشۇلۇپ ئوزگەرتىپ تۈزۈشنى قوبۇل قىلغان ئىدى. ئو ھازىر ئۇ يەردىن قايتىپ كېلىپ ئوز جايىنى تاپقاشقا ماجۇڭىيىڭ ئانچە كوپ ئەيىپلىمىدى. ئەمدى ئۇ جوڭۇيىدىكى ماجۇڭلىڭنىڭ 300 دىن ئارتۇق ئەسكەرنى باشلاپ نىڭشيا چېگراسىدىن ئوتۇپ گەنجۇغا كەلدى. خېشىغا كىرگەندىن كېيىن يول بۇيى ئېلان چاپلاپ، ئوزىنى گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشيا ياش

لمری بىرلەشمە قوشۇننىمىڭ باش قۇماندانى دەپ جار سېلىپ ماڭدى. جۇڭۇيدا باستۇرىۋالغان ئېلان نۇسخىسىدا: «مەركەزنىڭ بۇيرۇغى بويىچە گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ياشلىرى بىرلەشمە قوشۇننىمىڭ باش قۇماندانى جۇڭۇيدا قەسەم بىرىپ خىزمەت تاپشۇرىۋالدى» دىيىلگەن.

كونا قىسىملىرىنى گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ياشلىرى بىرلەشمە ئارمىيىسى قىلىپ ئۆزگەرتىش

ماجۇڭيىڭ گەنجۇغا كەلگەندىن كېيىن ماجيەنلىڭ قول ئاستىدىكى ئەسكەرلەر كونا قىسىملاردىن بولغاشقا ماجۇڭيىڭغا بەك ئېغىرلىق كەلتى. بۇ سەۋەپتىن ماجيەنده هەسەت پەيدا بولدى. 1931 - يىلى ئەتمىيازدا ماجيەن مۇنچىغا ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇپ، ماجۇڭيىڭغا قەست قىلماقچى بولدى. ماجۇڭيىڭ هېچقانداق گۇماندا بولماستىن، ماجيەن بىلەن قىلىشقان ۋەدىگە ئاساسەن مۇنچىغا بېرىپ ئەمدىلا كىيىنمىنى سالغاندا ماجيەن ئورۇنلاشتۇرغان ئادەملىرىدىن بىرسى ئوق ئاتتى، لېكىن ئوق ماجۇڭيىڭغا تەگمەي، يۈيۈنمۇاتقان باشقا بىر پۇخرالغا تەگىپ ئولدى. ماجيەن قېچىپ كەتتى. پاتىپاراقچىلىق بولدى. ئىككى تەرەپ بىر مۇنچە ئوق ئېتىشتى. ماجۇڭيىڭ بۇ ۋەقەسى گانچە كوگلىكە ئالماي ماجيەننى خىزمەتتىن بوشۇتۇپ 20 مىڭ يۈەن پۇل، بىر دانە ئاپتوموبىل بىلەن بېيىجىغا يولغا سېلىۋەتتى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ماجيەن چاڭچياكۇدا ئولدى.

شۇلىڭدىن ئېتىۋارەن ماجۇڭىيىڭ ھەربى ھوقۇقنى تولۇق ئىگەللەپ، گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ياشلار بىرلەشمە قوشۇنى رەسمى قۇرۇلغانلىغىنى جاكالىدى. ئۇزى باش قۇمانداندان (زۇڭسىلىڭ) بولدى. ئەسكەرلەرنى قايتا رەتلەپ زىيالىلارنىڭ رولىغا ئېتىۋار بەردى. يەرلىك قوشۇنلاردىن بىر پولك تەشكىللەپ لىپي جىڭباڭنى پولكوۋنىك قىلىپ تەيىنلىدى. 5 - ئورتا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى خۇاڭ ۋېنچۇڭنى مۇشاۋىرلىققا تەكلىپ قىلدى. شۇ ئەتراپتىكى 11 ناھىيىگە شەنجاڭ، جۇيجاڭ تەيىنلەپ ئېۋەتتى. ماجۇڭلىڭ، ماشىشۇن، ماخىيىڭ، ماجەنلىڭلەرنى تۇەنجاڭلىققا بەلگىلىدى. يەنە بىر مۇنچە باتالىيونلارنى تەشكىللەپ ناھىيىلەردىن يېڭى ئەسكەر ئېلىپ تۇلۇقلىدى. كېيىن، ماجۇڭچې، ماخۇشەنلەرمۇ سەندۇڭدىن قايتىپ كەلدى. ماجۇڭچېنى پىيادە ئەسكەرلەر بىرىگادىسىغا، ماشىشۇننى ئاتلىق ئەسكەرلەر بىرىگادىسىغا لۇيجاڭ قىلدى. ئەسكەرلەرنى رەتكە سېلىۋاتقان پەيتتە، ماجۇڭلەن ئىنتىزامسىزلىق قىلغانلىقتىن ئۇنىڭغا ئاخىرى ئۇلۇم جازاسى بېرىپ، ئىبرەت قىلدى. ماجۇڭلىننىڭ ۋەزىپىسىگە ماخوسەن تەيىنلەندى.

1931 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ماجۇڭىيىڭ سەندۇڭدا تونۇشقان ئىلغارلاردىن جاڭ ياشاۋ، ۋۇيىڭچى قاتارلىقلار كېلىپ قوشۇلدى. جاڭ ياشاۋ باش كاتىپ قوشۇمچە باش ھەربى مەسلىھەتچى، ۋۇيىڭچى سەنمۇجاڭ بولدى. بۇلار بىرلىكتە ئىچكى جەھەتتىن پائال رەتكە سېلىپ يارامسىزلارنى ئۇلىۋۇپ چىقاردى. بۇ چاغدا ئاممىۋى يەغىن ئېچىپ شۇيجۇددىكى 7 ناھىيە، گەنسۇددىكى 4 ناھىيىنى ئاساس قىلغان ھالدا بىر ئولكە قۇرۇش قەستىگە چۈشۈپ تاشقىرىغا تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ تېلېگىراممىلار

يوللىدى. بۇ چاغدا باشقا تەرەپلەر ماجۇگىينىڭغا دىققەت قىلمىشقا باشلىدى. مەسىلەن 1931 - يىلى 3 - ئايدا سەندۇگدا چىقىدىغان، بەزەن گېزىت - ژورناللار ماجۇگىينىڭ « قىزىللاشتى » دىگەن خەۋەرلەرنى تارقاتتى. ئەمەلىيەتتە ماجۇگىينىڭ تېخى سوتسىيالىستىك ئىنقىلاپ ياكى دېموكراتىك ئىنقىلاپ توغرىسىدا يىتەرلىك چۈشەنچىگە ئىگە ئەمەس، شۇنداقلا قەتئى نىيەتكە كەلمىگەن ئىدى. قۇرال - ياراق يېرىم ياتا، ئوق - دۇرا كەم، تەلىم - تەربىيە ناچار ئىدى. شۇڭا ئەسكەرلەر ھامان چېرىكلەشكەن بولۇپ، خەلقنى تەپرىقچىلىققا سالىدىغان ئىشلار دائىم چىقىپ تۇراتتى، ھەربىي - مەمۇرى خىراجەت يەنىلا يىتەرسىز ئىدى.

ماجۇگىينىڭنىڭ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمىگەن ھەركىتى باشقا ئەكسىيەتچىلەرنىڭ گۇمانىنى قوزغىدى. دولەت ئارمىيىسى شەرققە كەتكەندىن كېيىن، گەنشۇي ۋەزىيىتىدە يەنىلا ئوز ئالدىغا بولۇۋېلىش شەكىللەنگەن ئىدى. باي - مۇنبەت خېنى كاردۇرى مابۇفاڭنىڭ ھېچكىمنى كەرگۇزمەيدىغان بىر پارچە زەمىنى بولۇپ لياڭجۇنى، چىڭخەيدىن ئېۋەتكەن ماشۇن ئىگەللىۋالغان ئىدى. شۇڭا ھازىر ماجۇگىينىڭ شۇيجۇ، گەنجۇدىكى 11 ناھىيىنى ئىگەللىۋالىغان بولسىمۇ، ياشلار بىرلەشمە قوشۇنى بولۇپ قۇرۇلغانلىقىنى، مابۇفاڭ ئوزىگە بولغان تەھدىت دەپ چۈشۈنۈپ قۇرال كۈچى بىلەن ماجۇگىينىڭ كۈچلىرىنى يوقۇتۇۋېتىشنى پىلانلىدى. 1931 - يىلى 4 - ئاينىڭ باشلىرىدا: ماشۇننى پىيادە ئەسكەرلەر بىلەن يۇڭچاڭ، سەندەن ئارقىلىق ھۇجۇم قىلىشقا، مابىياۋ، مايي ئىككى ئاتلىق بىرىگادىنى ۋە تەۋەلىگىدىكى پولك - باتالىيونلارنى بىيەندۇكۇدىن ئوتۇپ

گەنجۇغا ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. ئوزى مابۇشۇ بەردىكادىسىغا قۇماندانلىق قىلدى. بۇ چاغدا ماجۇگىيىڭنىڭ خىللانغان پىيادە ئەسكىرى، ماجۇگجى قۇماندانلىغىدا شۇيجۇدا تۇراتتى، يارەدەمگە كەلتۈرۈشكە ئۇلگۈرمەيتتى. ماجۇگىيىڭ ئىككى ئاتلىق پولك ۋە ئۇنىڭ قارىغىدىكى باتالىيونلارنى باشلاپ چىقىپ ۱ - كۈنى قىزىلسۇ دىگەن يەردە ئۇرۇش قىلىپ مابۇفاڭ قىسىملىرىنى چېكىندۈردى. كېيىن ئۇلار كۈچ توپلاپ كېلىپ ھۇجۇم قىلغاندا ماجۇگىيىڭ تەڭ كېلالماي شۇيجۇغا چېكىندى. ماخۇچىڭ قوغلاپ زەربە بەرگەنلىكتىن ماجۇگىيىڭنىڭ شۇيجۇدا تۇرالماي جىايۇيگۇەندىن چىقىپ كەتتى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا ماجۇگىيىڭنىڭ نۇرغۇن كىشىلىك ھەربىي كىيىملىرى قىپقالدى. زىيان ناھايىتى ئېغىر بولغان ئىدى. باش شىتاپىنىڭ ئادىيوتانتلار باشلىغى (فوگۇەنجاڭ) مايۇيچىڭ ئەسىرگە چۈشكەندىن كېيىن ئۇلۇمگە ھۇكۇم قىلىندى. لېي جىڭباڭ ئوز ئەسكەرلىرى بىلەن گەنجۇنى ساقلاۋاتاتتى. مابۇفاڭ بۇ يەرگە كەلگەندە ئۇلار تەسلىم بولغان بولسىمۇ، مابۇفاڭ ئۇنى 80 نەچچە ئوفىتسىرلىرى بىلەن قوشۇپ ئېتىپ ئولتۇردى.

ماجۇگىيىڭ جىايۇيگۇەندىن چىققاندىن كېيىن شەرققە قايتىش ئىمكانىيىتى قالمىغان، تارقىلىپ كېتىشتىن باشقا غەرپكە ماڭىدىغان بىرلا يول قالغان ئىدى. ماجۇگىيىڭنىڭ قول ئاستىدىكىلەر بۇرۇن شىنجاڭغا بېرىشنى ئانچە خالىمايتتى، ئەمدى ئويلاپ ئۇرغىدەك ھېچ يېرى قالمىدى. بۇ چاغدا قۇمۇل دىخانلىرى شىنجاڭ ھوكۇمىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كوتەرگەن بولۇپ،

بۇ قوزغىلاڭ ماجۇگىيىڭنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىگە يىتەرلىك شارائىت يارىتىپ بەردى.

شىنجاڭ تەرەپكە تەرەققى قىلىش

شۇ چاغدا شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ رەئىسى جىن شۇرېن يەر ئىسلاھاتى سىياسىتى يۈرگۈزۈپ قۇمۇلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ قار-شىلىقىنى قوزغىدى. قوزغىلاڭ باشلىقلىرى خوجانىيازھاجى، يولۋاسلار ئولكە ئەسكەرلىرىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن گەنشۇيگە ئادەم ئېۋەتىپ ماجۇگىيىڭنى يارىدەمگە تەكلىپ قىلدى. ماجۇگىيىڭ گەنشۇيدە مەغلۇپ بولۇپ نەگە بېرىپ نىمە قىلىشنى بىلالمايۋاتقان بىر پەيتتە ئۇيغۇرلارنىڭ تەكلىۋىنى ماقۇل كۆرۈپ ماخىيىڭ، ماسىڭگۇي، ماشىمىڭلارنىڭ قىسىملىرىنى باشلاپ جەمى 700 دەك ئادەم بىلەن چىقىپ قۇمۇلغا قورشاپ ھۇجۇم قىلدى. ئۇ ۋاقىتتا ئولكە تەرەپتىن جۇرۇيچىش سىجاڭ يېڭى شەھەرنى، شۇنفايۇ لۇيجاڭ كونا شەھەرنى مۇداپىئە قىلغان ئىدى. ماجۇگىيىڭ قوشۇنلىرى ئۇيغۇرلار بىلەن قوشۇلغاندىن كېيىن شەھەرگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى. شۇنفايۇ تەسلىم بولۇش ۋاقتىدا جۇ توساپ قويدى. ماجۇگىيىڭ شەھەرنى پارتلاتقى-شەھەر ئىچىدىكىلەر پارتلاشتا بۇزۇلغان يەرنى ئۇدۇللۇق توساپ ئېتىپ قارشىلىق كورسەتكەنلىكتىن شەھەرنى قولغا چۈشۈرەلمىدى ماجۇگىيىڭ بىر قىسىم ئەسكەر ئاجرىتىپ باردىكۇلغا ھۇجۇم قىلدى. باردىكۇلدىكى تۇەنجاڭ خىچىڭشىڭ تەسلىم بولدى، تۇەنجاڭ جاڭ لياڭچىڭ ئوزىنى - ئوزى ئولتۇرىۋال-

دى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇگىيىڭ كۇچاۋنۇپ يەتتە قۇدۇققا ھۇجۇم قىلدى. ئولىكە تەرەپتىن يارەدەمگە كەلگەن دوگۇجۇ بىردىگادىسى بىلەن لياۋدۇگدا (لودۇك) ئۇچرۇشۇپ ئۇرۇشتى. ئولكە تەرەپنىڭ ئۇيچاڭى ۋە سەنمۇچاڭى ئۇرۇش ئۇستىدە ئولتۇرۇلدى. نۇرغۇن قۇرال - ياراق غەنىمەت ئېلىندى. ئولكە تەرەپنىڭ شەرقىي يول سىلىڭى لۇشياۋزۇ، سەنمۇچاڭ شىڭشىسەيلەر يەتتە قۇدۇقتىكى ئاشلىقلارنى كويدۇردۇپتىپ داشتۇ دىگەن يەرگە چېكىنىپ مۇداپىئە كوردى. ماجۇگىيىڭنىڭ پۇتىغا ئوق تەككەنلىكتىن قۇمۇلغا چېكىندى. بۇ چاغدا ئىلىدىكى جاڭپىيۇەن يارەدەمگە كەلدى. ئۇنىڭدا ئىككى مىڭدەك ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بار ئىدى. ئۇلار قۇمۇلغا ئىلگىرىلەپ ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. ماجۇگىيىڭ بۇ قېتىم كەلگەنلەرنىڭ كۆچى ئۇستۇن ئىكەنلىگىنى ھېس قىلدى. شۇڭا ماشىمىڭنى ئۇيغۇرلارغا يارەملىشىش ئۈچۈن قالدۇرۇپ ئوزى شۇيچۇغا قايتىپ دەم ئېلىپ ئەسكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىش بىلەن شۇغۇللاندى.

ياڭخۇچىڭنىڭ يارىدىمى ئاستىدا 36 - دىۋىزىيە بولۇپ قۇرۇلۇشى

ماجۇگىيىڭ 1 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ ئولكە تەرەپ بىلەن قىلغان ئۇرۇشتا نۇرغۇن غەنىمەتلەر ئالدى. گەنشۇيگە قايتىپ سەددىچىننىڭ سىرتىدىكى ئۇچ ناھىيىگە ئورۇنلاشقاندىن كېيىن، سەددىچىننىڭ ئىچكى تەرىپىدىكى جۇچۇەن، گاۋتەي قاتارلىق 4 ناھىيىگە كېڭەيمەكچى بولدى. بىراق ئۇ جايلاردا مابۇفاڭنىڭ

مادې بىرىگادىسى بار ئىدى. مابۇفاڭ تۇققانچىلىق مۇناسىۋىتى بىلەن يول قويدى. جۇچۇەن قاتارلىق 7 ناھىيىنى ماجۇگىيىڭنىڭ مۇداپىە رايونى قىلىپ ئۇنى ئوزىنىڭ بىرىگادىسى قىلىماقچى بولدى. ماجۇگىيىڭ بۇنى قوبۇل قىلمىدى. ئەمما گەنئۇيدە تۇرۇۋاتقان تەشۋىق ۋە ھال سوراش ۋەكىلى سۇڭۋېيرۇنىڭ بارىدىمى بىلەن ماخۇچىڭ ئارقىلىق نەنجىڭ ھوكۇمىتىگە ئىلتىماس قىلىپ ماجۇگىيىڭ قىسمىلىرىغا 36 - دىۋىزىيە نامىنى بەردى. ماجۇگىيىڭ ئەمدى رەسمى دىۋىزىيە بولغاندىن كېيىن بۇ 7 ناھىيىدىن بېيجىڭ ئەسكەر ئېلىپ، ئەسكەرى كۈچىنى تولۇقلىدى. ياشانغانلارنى يەڭگۇشلەپ رەتلىگەندىن تاشقىرى مابۇفاڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنىمۇ ياخشىلاشقا ۋاڭۋېنچىڭ، جاڭدىچۇەللەرنى ئېۋەتىپ مالىڭغا نۇرغۇنلىغان شىنجاڭ ئېمتى ۋە يەرلىك مەھسۇلاتلارنى، ئىگەر قاتارلىق ھەربىي لاۋازىماتلارنى سوغا قىلدى. ياڭخۇچىڭ بۇ چاغدا ماجۇگىيىڭغا ياڭبۇچىڭنى ئېۋەتكەن ئىدى. بۇ ئادەم جۇگگو گۇگچەندا ئىنىڭ ئەزاسى ئىدى. ماجۇگىيىڭ ئۇنى ھەربىي تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىغا باشلىق قىلدى. سۇڭ ۋېيرۇ ھەم دولىتىڭنى ئېۋەتتى. بۇ كىشى ئارقىلىق ئىلغار بولداشلاردىن سۈجىشەن، لىۋېبىڭ قاتارلىقلارنى تونۇشتۇردى. لىۋجىڭپۇ سەنمۇ بولدى. يەنە چەتئەل تىلىغا بىلىدىغان لىۋچىڭشەن، يىڭ × × ئىسىملىك ئىككى نەپەر يۇقۇرى دەرىجىلىك زىيالىلارمۇ كەلدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى ئەنگلىيە، ياپونىيە جاھانگىرلىرىمۇ جۇگگونى ئاغدۇرۇش غەرىزىدە جاسوس كىرگۈزۈپ ھەر قايسى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇردى. مەسىلەن شۇ چاغدا 36 - دىۋىزىيىدە كەيۇېر ① ئىسىملىك يۇقۇرى دەرىجىلىك

---

① ماتىرىيالداكەيۇېر دىگىنى ئېھتىمال كامال ئەپەندى بولىشى. كېرەك.

جىلىك ھەربى مۇشاۋىر بار ئىدى. يەنە ئىسمىنى خۇانىڭۋېن دەپ يۇرگۇزگەن ياپون مۇشاۋىرىمۇ بار ئىدى. ئەمما ماجۇڭ - يىك ئۇنداقلارنى كوزگە ئىلمايتتى ، ماجۇڭيىك 2 - قېتىم شىن - جاڭغا كېلىپ زىمىچۇەنزە ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن بۇ ئىككى كىشى يوقاپ كەتتى. بۇ ئەھۋالدىن قارىغاندا ماجۇڭ - يىڭدىن جاھانگىرلار پايدا تاپالمىدى بولغاي.

ماجۇڭيىڭنىڭ ياش ۋاقتىدىن تارتىپ 36 - دىۋىزىيە باشلىغى بولغانغا قەدەر بولغان جەريانىدىن قارىغاندا، ئەچچە ئاتىسىدىن ھەربى خىزمەت ئوتىگەن ئائىلىدىن كېلىپ چىققان ماجۇڭيىك گەرچە يۇقۇرىراق ئوقۇش تەربىيىسى كورمىگەن بولسىمۇ، كۇچلۇك مىللى ھىسسىياتقا ئىگە ئىدى. لېكىن ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن مۇھاكىمە قىلىش ئىشى يىتەرسىز. بەزىدە قىسمەن ئىشلارغا ھەددىدىن زىيادە كەڭ يول قويىۋىتەتتى، ئوزى بىلەن بىللە يۇر - گەنلەر پىرىنسىپال خاتالىقلارنى ئوتكۇزمىگەن بولسىلا ئۇنداقلارغا چارە كورمەيتتى . مەسىلەن ئاسىيلىق قىلغان مايىڭبياۋغا يول قويغانلىغى بىر مىسال بولالايدۇ. تۇرمۇشتا ئاددىي - سادىدا، نا - چار ئىستىللىرى يوق ئىدى. ئەسكەر تەربىيىلەشكە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىپ چاپا - مۇشەققەت، راھەت - ھالاۋەتتە ئەسكەرلەر بىلەن بىرگە بولاتتى. توغرى سىياسى نىشان ياكى تەشەببۇس - ئىك يوقلىغى ئۇنىڭ بىر كەمچىلىگى ھىساپلىنىدۇ. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ قول ئاستىدا ياخشى ئادەملەر قاۋۇل - ئىلغار زىيالىلار بولسىمۇ مىللى خاراكتىرنىڭ چەكلىمىسى تۇپەيلىدىن ئەسكەر باشلىقلىرى خۇيزۇ بولسىلا قانائەت قىلاتتى. ماخۇسەن، ماجەن - لىك، ماخىيىك قاتارلىقلار ئەسلىدە بۇزۇغراق ئادەملەر بولۇپ

مەنىمەتنى كورگەندە، ھەممىنى ئۇنتۇپ ئاخىرى ئىسيان قىلىپ ئۇ-
نىڭ ئىشلىرىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچىرىتىدىغانلار ئىدى. ماجۇڭيىڭ-
نىڭ سىنىپى كېلىپ چىقىشى، ياش ئىرادىسى بويىچە ھەر قان-
داق ئىشقا دۇچ كەلسە، ئوز ئالدىغا بىر تەرەپ قىلىۋېتەتتى،
ئوزى ئىشىنىدىغان ھەربى ئەمەلدارلار بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان
ئىشلار بولسىمۇ، مۇشاۋىرلار بىلەن مەسلىھەت قىلىش ئىشلىرى
ناھايىتى ئاز ئىدى. قاۋۇل ئادەملەرنىڭ رولى ئانچە چارى
قىلىنمىغانلىقتىن ھېچقانداق چوڭ نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى. شۇ
چاغلاردا غەربىي شىمالدا: «گاسىلىك، يېشى كىچىك، گەپ ئاڭ-
لىمايدۇ- شا كىچىك» دەيدىغان قوشاق بار ئىدى. بۇ قوشاق
غەربىي شىمالدىكى خەلقنىڭ ماجۇڭيىڭنى قەدىرلەيدىغان ۋە ئۇنىڭغا
ئېچىنىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

شۇيجۇدا ئىسكەر تەربىيىلەپ لايىقەتلىك تايانچىلارنى يېتىشتۇرۇش

ماجۇڭيىڭ ئوز قىسمىنى باشقۇرۇشتا كونا ھەربى ئەمەل-
دارلىرىدا 36 - دىۋىزىيىنىڭ تايانچىسى قىلىپ پايدىلاندى. مەسە-
لەن ماجۇڭجى (ئىنىسى)، ماخۇشەن (ئاچىسىنىڭ ئېرى) ئىككىسى
ئۇنىڭ ئىككى قانىتى بولۇپ قالغان ئىدى. بۇلاردىن باشقا
مارۇلۇك، ماسىڭگۇي، ماشىئۇگلار ئۇنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك يار-
دەمچىلىرى ئىدى. ماچەنلىك، ماخىيىنىڭ ئانچە گەپ ئاڭلىمايدىغان
بەگۋاش، تەرتىپسىزلەر ئىدى. بۇ ئىشلارنى تۇزۇتۇش ئۈچۈن
شۇيجۇدا تەلىم - تەربىيە رۇتىسى قۇرۇپ خەنزۇ- خۇيزۇ ياش -

لارنی تاللاپ تەربىيىلەپ ، بۇنىڭدىن كېيىنكى 36 - دىۋىزىيىنىڭ تايانچىسى قىلماقچى بولدى. بۇ كۇرستا ئوقۇغانلار ئوقۇش تۈگەتكەندىن كېيىن، ماجۇڭىيىڭ ئۇلاردىن پايدىلىنىپ بىر ئەتىگەنلىكى گەپ ئاڭلىمايدىغان ماجەنلىك پولكنى قۇرالسىزلاندۇردى. ماۋىيىڭمۇ ئوزلىڭىدىن قۇرال تاپشۇرۇۋۇپلىشقا كۇچ چىقىرىپ ماجۇڭىيىڭنىڭ تەقدىرىگە ئىگە بولدى. ھەمدە 36 - دىۋىزىيىنىڭ ئورۇنباسار باشلىقلىغىغا تەيىنلەندى. شۇنىڭ بىلەن قىسىملارنى رەتلەپ ماجۇڭجى، ماخۇشەن لۇيجاڭ بولدى. ماجەنشاڭ ، ماسىڭگۇيلار پىيادە ئەسكەرلەر پولكىغا پولكوۋنىك بولدى. بۇنىڭدىن باشقا يان قۇرال، پىلىموت، ساپيور ۋە ئالاھىدە قىسىملار باتالىيونلىرى قۇرۇلدى. ئادەم سانى پىيادە ئەسكەرلەر 3 مىڭ، ئاتلىق ئەسكەرلەر 2 مىڭ ئىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ قىسىملارنىڭ مەزمۇنى ۋە ئىنتىزامى باشقىچىلا يېڭىلاندى.

ماشىمىڭنىڭ كۇچىگە تايىنىپ 2 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىشى

ماجۇڭىيىڭ 1 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ قايتقاندا قېپقالغان ماشىمىڭ قىسىملىرى ئۇزلۇكسىز ئۇلغايدى. خوجانىيازھاجى ۋە يولۋاسلار بىلەن ماسلىشىپ پىچانغا ھۇجۇم قىلدى. ئولكە ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىغى مافۇمىڭ (خۇيزۇ) ئالاقە باغلاپ تۇرپاننى ئىشغال قىلىپ، باشقا يەرلەرنىمۇ قوزغىۋەتتى. بۇ ئاردىدا بىر مەزگىل ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرە قىلىپ ئولكە ئەسكەرلىرىنى خېلى ھالسىزلاندۇردى. 1933 - يىلى 12 - ئاپرىلدا ئۇرۇمچىدە سىياسىي ئوزگۇرۇش بولۇپ جىنشۇرېن تەختتىن چۈشتى. شىنجاڭ -

نىڭ ھەر قايسى جايلىرى پارچىلىنىپ، ئوز ئالدىغا ئىش كورۇ-
دىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى. ئەسلىدە شەرقى يولنى تازىلاش
قۇماندانى جاڭپىيۇەن شىڭشىسەينىڭ ھەسەتخورلىغى بىلەن يول-
كۇلۇپ كەتتى. ماجۇگىنىڭ ئولكىدە بولغان سىياسى ئوزگۇرۇش-
تىن بىخەۋەر بولسىمۇ، ئەمما ماشىمىڭ بىلەن ئۇيغۇر قىسىملىرى
بىرلىكتە ئولكە ئارمىيىسىگە تەھدىت سېلىۋاتقانلىغى توغرىسىدا
دائىم خەۋەر ئاڭلاپ تۇردى. ماجۇگىنىڭ ئوزىنى 36 - دىۋىزى-
يىنىڭ باشلىغى قىلىشتا جياڭ جىيىشىنىڭ قانداق غەرىزى بارلى-
غىنى چوڭقۇر چۈشۈنەتتى، جياڭجىيىشى ئۇ ئارقىلىق ھوكۇمراد-
لىق دائىرىسىنى كېڭەيتمەكچى ئىدى. مابۇفاڭمۇ ماجۇگىينىڭنىڭ
شىنجاڭغا كېتىشىنى ئۈمىت قىلاتتى. شۇنىڭدەك ماجۇگىنىڭ ئو-
زىنىڭ شىنجاڭغا چىقىشى ئەڭ ئاخىرقى چىقىش يولى ئىكەنلى-
گىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ 1933 - يىلى 3 - ئايدا ماجۇگىنىنى بىر
باتالىيون (يېڭ) ئاتلىق ئەسكەر بىلەن شىنجاڭغا ئېۋەتىپ ئۇي-
غۇرلارغا يارىدەملەشتۈرۈپ قۇمۇلغا ھۇجۇم قىلدۇردى. ماجۇگىنىڭ
قۇمۇل ئۇرۇشىدا ھالاك بولدى، ئۇنىڭ ئارقىدىن بىر باتالىيون
ئەسكەر بىلەن ماگادۇگنى ئېۋەتتى. قۇمۇلنىڭ شەرقىدىكى تاغدا
ئولكە ئەسكەرلىرىدىن لىۋۇجىيىسەن قىسمىنى تار- مار قىلدى.
شۇنىڭ بىلەن قۇمۇلنى ساقلاۋاتقان لىۋۇخەيرۇ گۇچۇگغا چېكىندى.
ماشىمىڭ تۇرپان، پىچاننى ئالغاندىن كېيىن 3 - ئايدا قارا-
شەھەرنى ئالدى. ئولكە تەرەپنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن ۋالى نىيۇشى،
لۇيجاڭ دەنشىكۇيلار ئۇرۇشتا ئولدى. شۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي
شىنجاڭ تەۋرەپ، پوچتا - تېلېگىرافلار توختاپ قالدى.

مۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا قارا نەيىتى جۇشقۇنلاپ تۇرغان
ماجۇگىنىڭ پۇتۇن دىۋىزىيىسىنى باشلاپ شىنجاڭغا چىقتى. يول

بویی خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە ئىلان چاپلاپ جىنشۇرىن ھوكۇمىتى چىرىكلەشكەنلىكتىن ئۇنىڭغا قارشى تۇرىمىز دىگەن مەزمۇندا جار سالدى. قۇمۇلغا چىققاندىن كېيىن ماجۇڭجىنى ئالدى بىلەن گۇچۇڭغا ئېۋەتتى. ئوزى سەل كېيىن كەلدى. گۇچۇڭدا قۇمۇلدىن كەلگەن لىخەيرۇ، لىرۇڭخۇا قىسمىلىرى بولغاندىن تاشقىرى شەھەر مۇداپىە سىلىكى جاڭجۇشەننىڭ قىسمىلىرىمۇ بار بولۇپ ئوق - دورىسى ناھايىتى كوپ ئىدى. ماجۇڭجى مورىيدا بىركۆن سوقۇشۇپ مورىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن شوھرەت بىلەن كېلىپ گۇچۇڭنى قامال قىلدى. بۇ يەردە ئۇرۇش ئىنتايىن كەسكىن بولدى. بەختكە قارشى ماجۇڭجى ئۇرۇش ئۇستىدە ئولدى. بۇنىڭ ئاچچىقىدا قىسىملار سىپىلغا يامىشىپ چىقىپ پۇتۇن شەھەرنى ئىشغال قىلغاندا ئولكە ئەسكەرلىرى قۇرال تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. لىرۇڭخۇا ئولتۇرۇلدى. لىخەيرۇ بىلەن جاڭجۇشەن ئەسىرگە چۈشتى. 4 دانە زەمبىرەك، 50 تال ئېغىر - يېنىك پىلىموت، 8 مىڭ تال ھەر خىل مىلتىق غەنىمەت ئالدى.

گۇچۇڭنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن ئولكە تەرەپ بىلەن بولغان سوھبەت

گۇچۇڭ ئۇرۇشىدا ماجۇڭجى ئولدى. ماجۇڭنىڭ ئىنىسىنىڭ ئولكەنلىگىگە قايغۇردى. بۇ ئۇرۇشتا ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى قاتتىق قارشىلىق كورسەتكەنلىكتىن ئەسىرگە چۈشكەن 20 نەچچە ئورۇس ئەسكەرلىرىگە ئولۇم جازاسى بېرىپ دەردىنى ئالغان بولدى. بانكىدىن بىر مىليون سەر پۇل ئېلىپ ئەسكەرلىرىگە

ئايلىق بەردى. ئەسىرگە چۈشكەنلەر ئىچىدە 300 دىن ئارتۇق ياش ۋە ساغلام بولغانلىرىنى قىسىملارغا تارقىتىپ ئولگەنلەر-نىڭ ئورنىنى تۈلدۈردى. ئاندىن ئولكە مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلىپ نوقۇل ھەربى كۈچ بىلەن ئەمەس، خارجى يول تېپىش لازىملىغىنى ھىس قىلىپ 300 ئادەم بىلەن ماخىيەڭنى چوچەكنى ئىشغال قىلىپ سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە باغلاشقا ئېۋەتتى.

ئۇرۇمچىدە ھاكىمىيەت تالىشىپ بىر مەزگىل پاتپاراقچىلىق بولغاچقا شەرقي يولدىكى مەغلۇبىيەتلەرنىڭ خەۋىرىنى كېچىكتۈرۈپ ئاڭلىدى. لىخەيرۇنىڭ دوكلادىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇرۇمچى بىر مەھەل زىلزىلىگە كەلدى. شۇڭا شىڭشىسەي ئۈزى باشلامچى-لىق قىلىپ چىمسارداۋ توسىماقچى بولغاندىن تاشقىرى ئامىنىڭ تەلىۋى بويىچە تېچلىق سوھبىتى يۇرگۈزمەكچى بولدى. بۇ ھەقتە تېلېگىرام ئېۋەتكەندە ماجۇڭيىڭ ماقۇل كەلدى. ئولكە رەئىسى لىيۇۋېنلۇك مۇزاكىرە قىلغاندىن كېيىن، ۋۇئەيچىن باشچىلىغىدا بەش كىشىلىك ۋەكىل ئېۋەتىپ گۇچۇڭدا سوھبەتلەشتى. ۋەكىللەر گۇچۇڭغا بىرئاخشىمى سائەت 7 دە يېتىپ باردى. ماجۇڭيىڭ ئۇ-لارنى قوبۇل قىلىپ سوزلەشتى. ئاندىن ياڭبۇچىڭنى 36 - دىۋى-زىيىگە ۋەكىل قىلىپ ئۇرۇمچى ۋەكىللىرى بىلەن سوھبەتلەشتۈر-دى. بۇ جەريانداۋ ماجۇڭيىڭ بىر قېتىم زىياپەت بەردى. بىر نۇۋەت ھەربى كورەك ئوتكۈزۈپ ئوز كۈچىنى نامايەن قىلدى. ۋەكىللەردە قارار قىلىش ھوقۇقى بولمىغاچقا، ماجۇڭيىڭدىن ئۇ-رۇمچىگە ۋەكىل ئېۋەتىپ شۇ يەردە سوھبەت ئوتكۈزۈشنى تەك-لىپ قىلدى. ماجۇڭيىڭنىڭ مەسىلىھەتچىلىرى ۋە ئىككى نەپەر ئاخۇن تېچلىقنى تەشەببۇس قىلاتتى، ئەمما ھەربى باشلىقلارقۇ-

راللىق كۈچ بىلەن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. چۈنكى ئۇلار شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ھەربىر ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىپ نۇرغۇن ئولجا غەنىمەتلەرگە ئىگە بولغانلىقتىن تېچ يول بىلەن ھەل قىلىشقا قىلچە قىزىقمايتتى. ئولكە تەرەپ ماجۇگىيىڭنى چەنۇبىي شىنجاڭغا مەسئۇل بولۇپ ھەربى قۇماندان بولۇش، 36 - دىۋىزىيە پۇتۇنلەي چەنۇپتا تۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى. ماجۇگىيىڭ بولسا ئولكىنىڭ پۇتۇن ھەربى ھوقۇقىغا ئىگە بولۇش شىڭشىسەينى مەمۇرى ھوقۇققا ئىگە قىلىشنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇڭا ئىككى تەرەپنىڭ ئارىسى بەك يىراق بولغاچقا، يېڭىۋاشتىن ئۇرۇش قىلىشقا توغرا كەلدى.

زەمچۇدنزىدە مەغلۇپ بولۇپ ئۇرپان - پىچانغا چېكىنىش

ماجۇگىيىڭنىڭ ۋەكىلى ياڭبۇچىڭ ۋە ئولكە تەرەپ 2 - قېتىم تەينىلىگەن ۋەكىللەر 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى فۇكاڭغا كەلگەندە، ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى زەمچۇەنزىگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. 12 - چىسلا ئىككى تەرەپ ئۇرۇش باشلىدى. ياڭبۇچىڭ ئۇرۇمچىدە قالدۇرۇلدى. ماجۇگىيىڭ ئاتلىق - پىيادە بولۇپ 5 مىڭ ئەسكەر بىلەن ئۇرۇشقا قاتناشتى. قۇرال - ياراق تولۇق ئىدى. يىراق ياز كۈنلىرى بولغاچقا ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى يالاڭ كىيىم بىلەن ئىدى. شىڭشىسەي جىلىڭدىن كەلگەن پىدائىي قىسىملار ۋە ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بولۇپ 2 مىڭدەك ئادەم بىلەن بىر نەچچە سائەت قاتتىق ئۇرۇش قىلدى. بۇ چاغدا شەرقىي شىمال پىدائىي قوشۇنلىرى يارىدەمگە كەلدى. ئۇرۇش ئىنتا-

يىن قاتتىق بولدى. ددل شۇ چاغدا ھاۋا رايى ئۇزگۇرۇپ قاتـ
تىق جۇدۇن بولدى. قار- يامغۇر ئارىلاش يېغـىپ ماجۇگىيىك
قىسىملىرى قۇماندانلىقتىن مەھرۇم قالدى . ئـەسكەرلەر سوغۇقتا
توڭلاپ، قوللىرى ئەكىلىشىپ مىلتىقنى باشقۇرالمايدىغان ھالەتكە
كېلىپ قالدى. ئولكە تەرەپ گەرچە ياز بولسىمۇ، ئەسكەرلىرىگە
قىشلىق كىيىم - كېچەك تەييارلاپ قويغانلىقتىن سوغۇق- جۇدۇن
ئىچىدە جەڭ قىلسىمۇ ھېچقانداق قىينىچىلىق كۆرمىدى. بۇ ئاچـ
قۇچلۇق جەڭدە ماجۇگىيىك قىسىملىرى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى.
سوغۇقتا توڭلاپ ئولگەنلەرمۇ خېلى كوپ، مۇنداق ئەھۋالدا ئۇـ
لار چېكىنىشكە مەجبۇر بولۇپ بىر مىڭدەك ئـاتلىق ئەسكەر 2
مىڭدەك پىيادە ئەسكەرلىرىنى باشلاپ تۇرپانغا چېكىندى. يەنە
گۇچۇڭدا غەنىمەت ئالغان ئولجىلارنى 3 مىڭدەك توگىگە يۈكلەپ
تۇرپان - پىچان تەرەپكە چۇشۇپكەتتى.

ئىككىنچى قېتىملىق سوھبەت بۇزۇلۇپ داۋانچىڭدا ئولـكە ئەسـكەرلىرىنى تار- مار كەلتۈرۈش

ماجۇگىيىك تۇرپان - پىچانغا چېكىنگەندىن كېيىن بىرتەـ
رەپتىن يېڭى ئەسكەر ئېلىپ تەربىيىلەش ئىشىنى يۈرگۈزۈپ ئۇـ
رۇمچى نەنسەندە تۇرىۋاتقان ماشىمىك قالدۇقلىرى بىلەن ئالاقە
باغلاپ ئۇرۇمچىگە داۋاملىق تەھدىت سالغان بولسا، يەنە بىر
تەرەپتىن چاڭياۋ قاتارلىق ئۇچ كىشىنى ۋەكىل تەيىنلەپ ئۇـ
رۇمچىگە ئېۋەتتى. ئولكە ھـوكۇمەت تەرەپـىمۇ ۋۇچاۋشۇن، لەن

تەڭشۇلارنى تەيىنلەپ ماجۇڭيىڭ ۋەكىللىرى بىلەن سوھبەت ئوتـ
كۈزدى. بۇ قېتىمقى سوھبەتتە ئولكە تەرەپ ماجۇڭيىڭنى قۇمۇل،
بارىكول تەرەپكە چېكىنمىشنى شەرت قىلدى. بۇ شەرتكە ماجۇڭـ
يىڭ ماقۇل كېلىپ ھوكۇمەتنىڭ ھەربى تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرىشىـ
نى تەلەپ قىلدى. بۇ قېتىمقى سوھبەتتە توختاملاشقان كونكرىت
مەسىلە: ① بىرلىشىپ باندىتلارنى تازىلاش. ② ماجۇڭيىڭ قە-
سىملىرى شەرقىي يولنىڭ ئامانلىغىغا مەسئۇل بولۇش. ③ ھوكۇ-
مەت تەرەپ ھەربى تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرىشتىن ئىبارەت.

شۇ چاغلاردا خوجانىياز ھاجى گۇچۇڭدا قولغا چۈشكەن
قۇرال - ياراقلارنى ماجۇڭيىڭ يالغۇز ئىگەللىۋالدى دەپ نارازى
بولۇپ ماجۇڭيىڭدىن يۈز ئوردى. شۇ سەۋەپتىن توخسۇندا ما-
شىنىڭ بىلەن قاتتىق ئۇرۇشۇپ يېڭىلگەندىن كېيىن قارا شەھەر
تەرەپكە كەتتى. بۇ چاغدا ئولكە تەرەپ ۋۇجاۋشۇن، لەن تەڭشۇ-
لار ئارقىلىق تۇرپاندىكى ماجۇڭيىڭغا 200 مىڭ سەر پۇل ئې-
ۋەتتى ھەمدە ئۇلارغا ماشىنىڭ بىلەن خوجانىيازھاجىنىڭ ئوتتۇ-
رىسىدىكى زىددىيەتنى كېلىشتۈرۈپ قويۇشنى ۋەزىپە قىلدى. ئەمما
ماشىنىڭ غەلىبىسىزى ئىلگىرىلەپ، خوجانىياز ھاجى قاراشەھەر-
دىن كۈچارغا كېتىپ ئارىلىق يىراقلاشقانلىقتىن ياراشتۇرۇش ئىشـ
لىرى بىر تەرەپكە قايرىلىپ قالدى. ئولكە تەرەپ مەمۇرى خا-
دىملار تېچىلىقنى ئىزدەپ ۋەكىل ئېۋەتىپ كېلىشىم ھاسىل قىلىش
يولىنى ئىزدەنسىمۇ، ئىككى تەرەپنىڭ ھەربى باشلىقلىرىدا باش-
قىچە غەرەز بار ئىدى. شىڭشىسەي زىمچۇەنزىدە غەلىبە قىلىپ،
ئۇرۇش ۋەزىيىتىدە بۇرۇلۇش ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، شىنجاڭغا
يالغۇز ھوكۇمران بولۇشتەك ياۋۇز نىيەتكە كېلىپ ئامىنىڭ تېچـ

لىق ئارزۇلىرىغا قارىماستىن، شەرقىي- شىمال ئارمىيىسى، ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى ۋە ئولكە ئەسكەرلىرىنى ھەربىكەتكە كەلتۈ- رۈپ، شۇ ۋاقىتتىكى 2 - يول قۇماندانى لىزۇشياك بىلەن بىر- لىكتە داۋانچىڭغا ئەسكەر ماڭدۇرۇپ ماجۇڭيىك قىسىملىرىغا ھۇ- جۇم قوزغاپ 2 - قېتىملىق سوھبەتنى بۇزدى. بۇ، ئۇرۇش 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى باشلاندى. نەتىجىدە شىڭشىسەي تەرەپ مەغ- لۇپ بولۇپ قاچتى. بۇ ئۇرۇشتا شىڭشىسەي ئوز ئەسكەرلىرىد- نىڭ 3 تىن 2 قىسمىدىن ئايرىلدى. بىر دانە تومۇر كوۋكا، 4 زەمبىرەك، ئون نەچچە پىلىموت ۋە 300 تالدىن ئارتۇق مىلتىق چىقىم تارتتى.

ماخىيىڭنىڭ چوچەككە قىلغان ھۇجۇمىدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىغى

ماجۇڭيىك گۇچۇڭدىكى ۋاقتىدا، خەلقارا بىر يول تېپىش ئۈچۈن ماخىيىڭنى چوچەك تەرەپكە ئېۋەتكەن ئىدى. ماخىيىڭ يول ئۈستىدە بىر مۇنچە ئۇيغۇرلارنى ۋە ئالتۇن كان ئىشچى- لىرىنى قولغا كەلتۈرۈپ چوچەككە قاراپ ئىلگىرىلىدى. دوربىلا- جىن ناھىيىسىنى ئىشغال قىلىپ ئاندىن ئالتاي تەرەپتىن كەلگەن مىڭدەك ئادەم بىلەن بىرلىكتە چوچەككە ھۇجۇم قىلدى. چوچەك ۋالىسى چىنجىشەن بىر تەرەپتىن مۇداپىە كورۇپ، يەنە بىر تە- رەپتىن ئولكە تەرەپكە تېلېگىراما يوللىدى. شىڭشىسەي چو- چەكنىڭ خەلقارا قاتناشتا مۇھىم يول ئىكەنلىگىنى نەزەردە تۇ- تۇپ چوچەكنى قولدىن بەرگىلى بولمايدۇ دەپ ماناستا ئۇرۇش-

لۇق قىسىملارنى يارده‌مگه ئېۋه‌تتى. يارده‌مگه بارغانلار بىله‌ن چوچه‌كنى قوغداۋاتقان قىسىملار ئىككى ته‌ره‌پتىن هۇجۇم قىلىپ ماخىينىڭنى تار- مار كه‌لتۇردى. ماخىينىڭ قېچىپ قۇكاڭ ئه‌تىراپىغا كه‌لگه‌نده هوكۇمه‌ت ئه‌سكه‌رلىرى بىله‌ن بولغان بىر ئۇرۇشتا ئوق تىگىپ ئولدى. ئۇنىڭ ئه‌سكه‌رلىرى تارقاپ كه‌تتى. به‌زه‌نلىرى قېچىپ تۇرپانغا كېلىپ بولغان ئه‌هۋاللارنى ماجۇڭ- يىڭغا دوكلات قىلدى. دىمه‌ك ماجۇڭيىڭنىڭ خه‌لقارا يول‌ئېچىش پىلانى ئه‌مه‌لگه ئاشمىدى.

ئىلىدىكى جاڭپېيۋه‌ن بىله‌ن بىرلىشىپ ئۇرۇمچىگه هۇجۇم قىلىش

ماجۇڭيىڭ داۋانچىڭدىكى ئۇرۇشتا غه‌لىبه قىلغاندىن كېيىن ئىلىدىكى جاڭپېيۋه‌ن بىله‌ن ئالاقه باغلاپ، بىرلىشىپ ئۇرۇۋ- چىگه هۇجۇم قىلىشقا كېلىشىم هاسىل قىلدى. كېيىنكى ئىشلاردىن قارىغاندا كېلىشىم ئۇزۇل - كىسىل ئه‌مه‌س‌ئىدى. شىڭ شىسه‌ي، ماجۇڭيىڭ، جاڭپېيۋه‌ن ئۇچىسى شۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى ئۇچ چوڭ كۈچ بولۇپ بىر- بىرىدىن قېلىشمايدىغان، هه‌مىسىدىلا ئۆز ئالدىغا مۇسته‌قىل هوكۇمرانلىق قىلىسام ده‌يدىغان ياۋۇز نىيه‌ت بار ئىدى. ماجۇڭيىڭنىڭ جاڭ بىله‌ن بىرله‌شكه‌نلىگى ئۇنىڭكۇ- چىدىن پايدىلىنىش ئىدى. جاڭپېيۋه‌ن بولسا، ماجۇڭيىڭ بىله‌ن شىڭشىسه‌ينىڭ تاماشىسىنى كورۇپ هه‌ر ئىككىسى هالسىزلانغاندا ئوتتۇرىدىن چىقىپ پايدا تاپماقچى بولدى. شۇڭا ئۇ كېلىشىمگه ماقۇل بولسىمۇ ئه‌مه‌لده ئۇرۇمچىگه هۇجۇم قىلىش پىلانى يوق

ئىدى. شىڭشىسەي چەتنىڭ يارىدىمىگە تايىنىپ ھەربىر سەپلەر بويىچە ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈردى. جاڭپىيۇەن بىلەن ماجۇگىيەننىڭ مەغلۇپ بولۇشىدا، شىڭشىسەيگە كەلگەن چەتنىڭ يارىدىمى ئاساسىي ئامىل ئىدى.

ماجۇگىيىڭ بىلەن جاڭ كېلىشىم ھاسىل قىلغاندىن كېيىن جاڭپىيۇەن يالڭچىڭجۇگنى قۇماندان قىلىپ ئۇرۇمچى تەرەپكە ئەسكەر ماڭدۇردى. ماجۇگىيىڭ 2 - بىرىگادا پىيادە ئەسكەر ئىككى پولك، ئاتلىق ئەسكەر، جەمى 3 مىڭدەك ئادەم بىلەن تۇرپاندىن ئۇرۇمچىگە يۇرۇش قىلدى. چىڭ دەنگە كەلگەندە ئولكە ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپ ئۇرۇشتى. بۇ ئۇرۇشتا ئولكە ئەسكەرلىرى بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىندى. ماجۇگىيىڭ قىسمىلىرى غەلىبىسىرى ئىلگىرىلەپ ئۇرۇمچىنىڭ ئەتراپىنى ئىشغال قىلىۋالدى. ئۇرۇمچى تەرەپ شەرقىي شىمال ئارمىيىسى بىلەن ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنى ئىلىدىن كېلىۋاتقان 8 - دىۋىزىيە (جاڭپىيۇەننىڭ ئەسكەرلىرى) گە قارشى ئۇرۇش ئۇچۇن ماناس تەرەپكە ئېۋەتكەنلىكتىن ئۇرۇمچى شەھىرىدە ئانچە كۇپ ئەسكەر يوق ئىدى. ئۇرۇمچىدە بار بولغان شەرقىي شىمال پىدائى قوشۇنلار شىمىگودىكى ھەربىي زاۋۇتنى قوغدىدى. قالغان پىدائى قوشۇنلار بىلەن ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بىرلىكتە شەھەرنى مۇداپىئە قىلدى. شۇبەن مەھكىمىسىنىڭ مۇھاپىزەتچى بىرىگادىسى مىڭ لۇيجاڭنىڭ قۇماندانلىغىدا ئۇرۇمچى ئەنلياڭ، ئەنگۇەن (سۇۋېت كونسۇلخانىسى ئورۇنلاشقان جايلار)نى قوغدىدى. بۇ يەرلەردە ئاكوپ چەڭىرى ئىنتايىن شىددەتلىك بولدى. ماجۇگ-

يىلك قىسىملىرى شەرقى دەرۋازىدىن بىسىپ كىرگەن ۋاقىتلىرىمۇ بولدى. ئولكە ئەسكەرلىرى ئۇلارنى چېكىندۈرۈش جەڭى قىلغاندا ھەر ئىككى تەرەپتىن ئېغىر چىقىم تارتتى. نەنلىياڭدىكى ئۇرۇشمۇ قاتتىق بولدى.

ھەر ئىككى تەرەپ بىر ئاي تەركىشىپ ئۇرۇشقاندىن كېيىن شىڭشىسەي چەتئەللىك يارىدىمىگە ئىگە بولدى. چەتتىن كەلگەن مىخانىكىلاشقان ئەسكەرلەر ئالدى بىلەن ئىلىدىكى 8 - دىۋىزىيىنى يېغىشتۇرىۋەتتى. گېنېرال جاڭپېيۋەن ئوزىنى ئولتۇرىۋالدى. چەتتىن يارىدەمگە كەلگەنلەر ئۇرۇمچىگە كېلىپ ماجۇگىيىك ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇشتى. ھاۋادىن ئايرۇپىلان بىلەن بومبارىدىمان قىلدى ۋە ئوق ياغدۇردى. ئالدىنقى سەپ قۇمانداني ماخۇسەنگە ئوق تەگدى. ماجۇگىيىك قىسىملىرى تۇرالماستىن جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە چېكىنىشكە باشلىدى. ئولكە تەرەپ ئەسكەرلىرى ئايرۇپىلان بىلەن ماسلىشىپ قوغلاشقا باشلىدى.

ماجۇگىيىكنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كېتىشى ۋە ئۇنىڭ قىسىملىرىنىڭ يىمىرىلىشى

1934 - يىلى ئىلىدىكى جاڭپېيۋەن مەغلۇپ بولۇپ ئوزىنى ئوزى ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، قالدۇق قىسىملارغا يالڭىچىڭچۇك مۇۋەققەت سىجاڭ بولۇپ، مۇزات ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭغا چۈشۈپ، كۇچار-شايار ناھىيىلىرىگە ئورۇنلاشتى. دەل

شۇ چاغدا ماجۇگىنىڭمۇ قېچىپ جەنۇبىي شىنجاڭغا كەلگەنلىدى. يالڭىچىڭجۇڭ شايارىدا تۇرۇپ دىۋىزىيىدىكى ئادىيوتانتلار باشلىغى (فۇگۇەنجاڭ) شۇيۇدىنفاڭ باشلىق ئۇچ ۋەكىل ئېۋەتىپ ماجۇگىنىڭ بىلەن بىرلىشىش ۋە ئىتتىپاقلىشىش ئىپادىسىنى بىلدۇردى. بۇ ۋەكىللەر كۇچارغا كېلىپ ماجۇگىنىڭ بىلەن كورۇشكەندە قىسمەن مۇجمەل سوزلەرنى قىلىپ ئارىغا بولگۇنچىلىك سالماقچى بولغاندا، ماجۇگىنىڭ سېزىپ دەرھال ئۇلارنى ئېيىپلاپ: «خەنزۇلار بىلەن خۇيزۇلارنىڭ ئىتتىپاق بولالماسلىغىمىزغا مۇشۇنداق ئادەملەر سەۋەپ بولماقتا. شۇڭا قاتتىق جازالاش كېرەك» دەپ بۇ ئۇچ كىشىگە ئولۇم جازاسى بەردى.

شۇنىڭدىن كېيىن ماجۇگىنىڭ بىلەن يالڭىچىڭجۇڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۇچاردا نەچچە كۈن تۇرغاندىن كېيىن قەشقەر تەرەپكە قاراپ ماڭدى. بۇلار قەشقەرغە بېرىپ نەچچە ئاي تۇرغاندىن كېيىن ماجۇگىنىڭ ئوزى مارالۇبشىغا كېلىپ قوشۇنلارنى رەتلەشكە كىرىشتى. 8 - دىۋىزىيىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ يالڭىچىڭجۇڭ بىلەن ماشۇڭ ئىككىسىنى 36 - دىۋىزىيىنىڭ ئورۇنباسار سىجاڭلىغىغا تەيىنلىدى. قوشۇنلارنى 9 بىرىگادا (لۇي) قىلىپ 1 - بىرىگادىغا مايەنلىياڭ، 2 - بىرىگادىغا مارۇلۇڭ، 3 - بىرىگادىغا شەن فۇخەي، 4 - بىرىگادىغا مافۇيۇەن، 5 - بىرىگادىغا ماسىڭگۇي، 6 - بىرىگادىغا × × × (خەنزۇ)، 7 - بىرىگادىغا مايۇسەي، 8 - بىرىگادىغا × × × (ئۇيغۇر)، 9 - بىرىگادىغا ماشىجيە. بۇنىڭدىن باشقا زەمبىرەكچى قىسىم، ساپىۇر قىسىم، ئالاھىدە قىسىم ۋە خەۋەرلىشىش قىسىملىرى تۇزۇلدى. ھەر بىر بىرىگا-

دىدا 1300 دىن ئارتۇق ئادەم بولۇپ ئومۇمى ئەسگىرىي كۆچى 15 مىڭدىن ئاشاتتى. بۇ چاغدا زەمبىرەك ۋە ئېغىر- يېنىك پىـ لىموتلار، پىيادە ئەسكەرلەر مىلتىغى ۋە تاياڭچىلارمۇ تولۇق ھەم خىل ئىدى.

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى بىلەن خوتەن ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى يوقۇتۇش

1933 - يىلنىڭ ئاخىرلىرىدا قەشقەردە ساۋۇت داموللا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرغان ئىدى. ماجۇگىيىڭ ئۇنى يوقۇتۇش ئۈچۈن ماشىنىڭ قىسىملىرىنى ئېۋەتتى. بۇلارنىڭ كۆچى يەتمىگەنلىكتىن مافۇيۇەن، ماليۇسەن، شەنفۇخەي قىسىملىرىنى يارىدەمگە ئېۋەتىپ شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى يوقاتتى. ماجۇگىيىڭ مارالۋېشىدا قوشۇن رەتلەۋاتقاندا خوتەندە ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ پىلانلىشى بويىچە ئۇيغۇرلاردىن شا مەنسۇر باشچىلىغىدا خوتەن ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى. شا مەنسۇر ئوزىنى خوتەن پادىشاسى دەپ جاكالىدى. ماجۇگىيىڭ بۇ ئەھۋالنى كورۇپ ۋەتەن بىرلىگىنى پارچىلايغان سويىقەست دەپ مارۇلۇڭ بىرىگادىسىنى ئېۋەتىپ يوق قىلىۋەتتى.

ماجۇگىيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كېتىشى

ماجۇگىيىڭ چېكىنىپ قەشقەرغە بارغاندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن داۋاملىق مۇـ

ناسىۋەتلەشتى. شۇ سەۋەپتىن ئولكە تەرەپ بىلەنمۇ ۋاقتلىق ياراشقانلىقتىن ئولكە ئەسكەرلىرىمۇ ئىزچىل قوغلاشمىدى. ماجۇڭ يىلىڭ ئوزىمۇ قاتىمۇ - قات مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقتىن ئىستىقبال تېپىش ئۈچۈن ئۇگۇنۇش زورۇرلىگىنى ھىس قىلدى. يەنى سوۋېت كونسۇلىغا سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەندە سوۋېت ئىتتىپاقى ھوكۇمىتى رۇخسەت قىلىپ دولەتتىن چىقىش رەسمىيەتلىرىنى ئوتەپ 1934 - يىلى خەيرلەشىپ 280 ئادەم بىلەن ئەركەشتام ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتتى. سوۋېت يېرىگە بارغاندىلا قۇرالىلىرىنى تاپشۇرۇپ ئەنجاندا پويىزغا ئولتۇرۇپ موسكۋاغا ماڭدى. سوۋېت ھوكۇمىتى ئۇلارغا بىر نەپەر چېگرا مۇداپىئە گېنېرالىنى ھەمرا قىلغان ئىدى. شۇ كىشى موسكۋادىن 7-8 كىلومېتىر چەتتىكى بىر مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلار بېرىپلاسانا ئەت قۇرۇلۇشلىرىنى، مەكتەپلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى. كېيىن ھوكۇمەت 4 نەپەر ھەربى تەلىم - تەربىيە بەرگۈچى ئوفېتسېرلارنى ئېۋەتتى، ئۇلارنىڭ ئۇگۇنۇشىگە يارەدەم قىلدى. ماجۇڭىيىڭ بىلەن بىللە كەلگەنلەرنى قۇرۇغلۇق، ھاۋا ئارمىيە مەكتەپلىرىگە تەقسىم قىلىپ ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇردى.

ماجۇڭىيىڭ كەتكەندىن كېيىن مۇۋەققەت دەۋرىيە باشلىغى ماشۇن يەركەنگە خىزمەت تاپشۇرۇۋالغىلى بارغاندا، ماخۇسەن باشلىق بىر مۇنچە ئەمەلدارلار ماشۇننىڭ مۇۋەققەت سىجاڭ بولۇشىغا قوشۇلماي ماخۇسەننى باشلىق قىلىمىز دەپ تۇرۇۋالغانلىقتىن ماشۇن سىجاڭلىقنى ئالالماي 5 - لۇينىڭ لۇيىجاڭلىق ئورنىدا قالىۋەردى. دەمەك ماجۇڭىيىڭ كېتىشى ۋاقتىدا قىلىنغان

ئورۇنلاشتۇرۇشلار ئەمەلگە ئاشماي ئاپكوز خىيانەتچى ماخۇسەن ئوز ئالدىغا ئىش كورۇددىغان ۋەزىيەت بارلىققا كېلىپ ئەك ئاخىرىدا ئومومىيۇزلۇك تار- مار بولدى.

ماجۇگىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغاندىن كېيىن ئوز قىسىملىرى بىلەن قىلغان ئالاقىلىرى

1934 - يىلى ماخۇسەن ئوزىنىڭ ھەربى تەمىنات باشلىغى جالاڭمىڭجيۇ باشلىق ئىككى كىشىنى ھىندىستان ئارقىلىق تۇركىيىگە ئېۋەتتى. ئۇلار تۇركىيىدە تۇرۇشلۇق سوۋېت كونسۇلىدىن پاسپورت ھەل قىلىپ موسكۋاغا بېرىپ ماجۇگىنىڭ بىلەن كورۇشۇپ 36 - دىۋىزىيىنىڭ ئەھۋالىدىن دوكلاد بەردى. ئاردىدىن ئوزۇن ئوتمەي ماخۇسەن يەنە ماسىڭگۇينى قەشقەردىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئېۋەتىپ موسكۋادا ماجۇگىنىڭ بىلەن كورۇشتۇردى. يېرىم يىلدىن كېيىن ماسىڭگۇي قاتارلىقلار جۇڭگوغا قايتىپ كەلدى. بۇلار بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋابا كېسەللىكىدىن مۇداپىئە كورۇدىغان 8-9 كىشىلىك سەھىيە خادىملىرى بىللە كەلدى. ھەمدە كىنو فىلىمى ۋە ئۇن ئالغۇ (پاتىفون تەخسىسى) قاتارلىقلارنى بىللە ئېلىپ كەلدى. ئۇن ئالغۇدا ماجۇگىنىڭ سوزلىگەن سوزى بار ئىدى. ئۇنىڭ مەزمۇنى توۋەندىكىچە:

«جاپا - مۇشەققەتتە ھايات - ماماتتا بىللە بولغان سۇيۇملۇك قۇراللىق يولداشلار، سىلەرنىڭ جەۋرى - جاپا چېكىۋاتقىنىڭلاردىن سەممىي ھال سورايمەن. مەن سىلەر بىلەن خەيىر-

لىشىپ ئايرىلغىنىمغا ئىككى يىل بولۇپ قالدى . بۇ جەريانىدا سىلەر بىلەن يۈز كورۈشەلمىدىم. مەن سىلەرنى كوپ سېغىندىم. بىراق ھازىرئىشىم مۇرەككەپ، مەسئۇلىيىتىم ئېغىر بولغاچقا، سىلەر بىلەن كورۈشۈشۈم ئوڭاي ئەمەس. شۇڭا مەن ئۇن ئالغۇ ئارقىلىق كوپچىلىككە قىسقىچە سوزلىمەكچىمەن.

1- مەن قەشقەردىن ئاجراپ چىققىنىمغا بىر يېرىم يىل بولۇپ قالدى، بۇ جەريانىدا مەن 36 - دىۋىزىيىنىڭكوچ - قۇۋۋەت تېپىشى ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتىمەن. خەلقنىڭ بەخت ساۋادىنى ئۈچۈن تىرىشىۋاتىمەن. ھەمدە كەلگۈسىدىكى ئۇلۇغۋار ئىنقىلاۋى پارلاق ئىستىقبالغا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتىمەن. 36 - دىۋىزىيىنىڭ ئىشلىرى كاپالەتلىك نەتىجىلەرگە ئۇلۇغ ئىستىقبالنىڭ خىزمەتلەرگە ئىگە بولدى. شۇنداقلا پارلاق داغدام سىياسى لۇشىيەنگە ئىگە بولۇپ ئىنسانىيەتنىڭ شانلىق ھايات يولىغا قاراپ ماڭدى. ۋە خوتەن رايونىدىن ئىبارات زىمىنگە ئىگە بولدى، بۇنىڭ بىلەن مەن ئومرۇم بويى ئاممىغا رەھبەرلىك قىلىپ قۇربان بېرىشىلەردىن قورقماي كۈرەش قىلىش مەقسىدىمگە يەتتىم.

2 - ھازىر مەن غەربىي شىمال خەلق ئاممىسىنىڭ ئاۋانگارتى 36 - دىۋىزىيىدىكى ئەزىمەتلەرگە رەھبەرلىك قىلىپ ئىنسانىيەتنىڭ پارلاق - ساۋادەتلىك يولىغا باشلاپ ئىلگىرىلەيمەن، شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئۇزۇنغا قالماي 36 - دىۋىزىيىدىكى ئوفىتسىر - جەڭچىلەر ۋە سىلەرنىڭ ئاتا - ئاناڭلار كونا جەمىيەتنىڭ بۇيۇنتۇرۇقلىرىدىن ۋە كونا كۈچلەرنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ ئىنسانىيەتنىڭ بەخت - ساۋادەتلىك تۇرمۇشىغا چوقۇم ئىگە بولىدۇ. بولداشلار! بۇ قۇرۇق خىيال ئەمەس، شۇڭا سىلەر ئاممىنىڭ ئىرادىسى

سىغا خىلاپ يولغا ماڭماسلىغىچىلار كېرەك . ئاخىرغىچە خەلقنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن ئىككىلەنمەستىن كونا جەمىيەت ۋە كونا - كۈچلەرنى تار - مار قىلىشچىلار كېرەك . بىيۇروكرات مىللەتچىلەر - نى ئوڭايلا تۈگەتكىلى بولىدۇ . تارىخى تەجرىبىلەر بىزگە بۇنى ئوچۇق كورسەتتى ، يولداشلار ! سىلەر مېنىڭ تەشەبۇسلىرىمنىڭ كاپالەتكە ئىگە ئىكەنلىگىنى چۈشۈنىسىلەر . مەن بۇرۇن ئەكسىل ئىنقىلاۋى يولغا ماڭدىممۇ ؟ ياق ، ئۇنداق ئەمەس . بۇ ھەقتە مەن بىر نەچچە مىسال كورسىتەي . كوپچىلىك ئويلاپ كورەرسىلەر ،

3 - مەن گەنسۇ ، نىڭشيا ، چىڭخەي ئۇچ ئولكىدىكى ئىزىلگەن ئاممىغا رەھبەرلىك قىلىپ ياۋۇز مىللەتچىلەر بىلەن بىرقالچە يىل ئۇرۇش قىلغانلىغىم خەلقنىڭ ئىرادىسىغا خىلاپ ئىش قىلغانلىغىم بولامدۇ ؟ ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس ، بۇ ئەھۋال سىلەرگە ئايان . تەپسىلى سوزلەپ تۇرمايمەن .

4 - يولداشلار ! سىلەر شۇنىڭغا دىققەت قىلىشچىلار لازىمكى جۇڭگونىڭ ھازىرقى ۋەزىيىتىدە تاشقى ئاپەتكۇنساناپ ئەۋج ئېلىپ ئىچكى سىياسەت تېخىمۇ ئېغىر ئەھۋالغا قالماقتا ، ۋەتەن ساتقۇچى خائىنلار نۇمۇسسىزلارچە ۋەتەن ساتماقتا ، ۋەھشىلەشكەن ياپون جاھانگىرلىگى دولىتىمىز زىمىنىگە تەجاۋۇز قىلىپ كىرمەكتە ، بۇ يېقىندىن بېيىپىك ،تىيەنجىن ساخارە ، سۇييۇەن ، ئىچكى موڭغۇلىيە قاتارلىق جايلارنى بېسىۋالغانلىغىغا قانائەت قىلماي سەندۇك ، سەنشى خېنەن قاتارلىق ئولكىلەرنى بېسىۋالدى . شەرقىي شىمالنى يۇتىۋالغاندىن كېيىن خۇاپى ۋە غەربىي شىمالغا كوز سالماقتا . ئەھۋال ئىنتايىن ئېغىر ، بىز ئەلۋەتتە قارشى تۇرۇشقا تەييارلىنىشىمىز كېرەك . پاسسىپلىق قىلىش ۋەتەنىنى

مۇنقەرىز قىلىپ قۇللۇقنى خالىغانلىقتىن ئىبارەت. يولداشلار! مەن خېلى بۇرۇنلا مۇۋەققەت سىجاڭغا بۇيرۇق قىلغان ئىدىم. سىلەر شۇ بۇيرۇققا ئەمەل قىلمىڭلار. مەن ئۆزۈن ئوتمەيلا يېتىپ بېرىپ سىلەرنى پارلاق ئىستىقبالغا يېتەكلەپ ئىلگىرىلەيمەن.

1935 - يىلى ماسىڭكۇي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن خوتەنگە قايتىپ كەلدى. 36 - دىۋىزىيىنىڭ ئىلگىرىكى سەنمۇجاڭى ۋۇيىڭچى، مەسلىھەتچى لىيۇجىنپۇ، مۇشاۋىرگي جىيۇن قاتارلىقلار ماجۇڭىيىڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بىرمۇنچە قۇرال ئالغاچ كېلىپ 36 - دىۋىزىيىنى ئوتكۇزۇۋالماقچى، ماخۇسەننى بولسا سوۋېت ئىتىپاقىغا ئۇگۇنۇشكە ئېۋەتمەكچى بولدى. ماخۇسەن ھەرقايسى ھەربى باشلىقلارنى توپلاپ لوپتا يىغىن ئېچىپ بۇ مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلدى. ماخۇسەندە ئىنقىلاۋى ئىدىيە يوق ئىدى. ئۇنىڭدا پەقەتلا ھوقوق - ئورۇن تالىشىدىغان ئىدىيە بولغاچقا ئۇز پىلانى بويىچە داۋاملىق دىۋىزىيە كوماندىرى (سىجاڭ) بولىدىغان، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۇگىنىشكە بارمايدىغان بولدى. ئەمما مايەنلىياڭ باشلىق 19 نەپەر تۇەنجاڭ، لۇيجاڭلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۇگىنىشكە ئېۋەتمىدىغان بولدى. بۇلار قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلى تەيىنلىگەن ئاپتوموبىلدا ئەنجانغا يەتكۇزۇلدى، ئۇيەردىن پويىز بىلەن موسكۋاغا كەتتى. ئۇلار ئەنجانغا كەلگەندە ماجۇڭىيىڭ ئۇلارنىڭ ئىستىقبالىغا مۇشاۋىر مىسىلىۋۇ بىلەن مەسلىھەتچىسى ياڭشىخۇنى ئېۋەتتى، ئۇلار بىرلىكتە موسكۋاغا بېرىپ ماجۇڭىيىڭ بىلەن بىر ئورۇندا تۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرا مۇداپىئە گېنىرالى، مايەنلىياڭ قاتارلىقلارغا بىر

قېتىم زىياپەت بېرىپ مۇنداق دىدى: «سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى سىلەرنىڭ كېلىپ ئېكىسكۇرسىيە قىلىشىڭلارنى ئۈگىنىشىڭلارنى قارشى ئالىدۇ. جاھانگىرلار بۇنىڭغا رازى ئەمەس، ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى سوۋېت ئىتتىپاقى ماجۇگىيىڭنى موسكۋاغا ئېلىپ كېلىۋېلىشتىكى مەخسىدى نىمە دەپ تەشۋىقات يۈرگۈزۈۋاتىدۇ. ئەمەلىيەتتە بىز ماجۇگىيىڭنى ئازسانلىق مىللەتلەر ئىچىدىن چىققان ياش، بىر دەستە گۈل دەپ ھىساپلايمىز. شۇڭا بىز ئۇنى ئەك يىخشى باققا ئورنۇتۇپ ئۇنى تېخىمۇ يىخشى كوكلەتمەكچىمىز.» دىگەندەك سۆزلەرنى قىلدى. بۇ يىغىندا سوزلىگۈچى گېنىرال،ماجۇگىيىڭنى گېنىرال دەپ ئاتىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغانلار ئالدى بىلەن زاۋۇت-فابرىكا، مەكتەپلەرنى ئېكىسكۇرسىيە قىلدى. ئاندىن ماجۇگىيىڭ بىلەن بىرلىكتە ئۈگىنىش قىلدى. 1935 - يىلى جۇگگو قىزىل ئارمىيىسى ئۈزۈن سەپەرگە چىقىپ بىر قىسمى خېشى كارىدۇرىغا كەلگەندە سوۋېت ئىتتىپاقى ئون نەچچە مۇتەخەسسىسلەرنى تەيىنلەپ ماجۇگىيىڭ بىلەن بىرلىكتە مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسى قۇرۇپ، ئۇچ مەسىلىنى مۇزاكىرە قىلدى. ① جۇگگونىڭ غەربى شىمال رايونلىرىنىڭ يەر شەكلى؛ ② گومىنداڭنىڭ ھەربى كۈچىي؛ ③ قىزىل ئارمىيىنىڭ شىنجاڭغا كىرىش يولى. بۇ خىزمەتنى ئۈچ ئايدا ئاخىرلاشتۇردى.

1936 - يىلىغا كەلگەندە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرا مۇداپىئە گېنىرالى 36 - دىۋىزىيىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۈگىنىشكە كەلگەن مايەنلىياڭ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن كورۇشۇپ

توۋەندىكى ئىككى مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ① شىك شىسەيـ
نىك قەشقەردە تۇردۇاتقان قىسىملىرىدىن مەھـمۇت سىجاك ئىسـ
يان كوتۇرۇشى مۇمكىن؛ ② جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا
قارشى ئۇرۇشى پارتـلىشى مۇمكىن. جۇڭگو ئارمىيىسى يـاپـون
باسقۇنچىلىرىغا قانداق قارشى تۇرۇش كېرەك دەپ شۇ يەرنىڭ
ئوزىدىلا مايەنلياك، لاشۇلى، ماشىجې، يـاك فـۇشـىـڭـلارنـى
36 - دىۋىزىيىگە قايتىپ بېرىپ شىڭشىسەيگە يـاردەمـلىـشىپ
مـەھمۇت سىجاڭنى يوقۇتۇشنى ئوتتۇرىغا قـويدى. يـەنە 36 -
دىۋىزىيىنى رەتكە سېلىپ تولۇقلاشنى، قۇرال جـەھەتتە سوۋېت
ئىتتىپاقى تولـۇقلاپ بېـرىدىغانلـىغىنى ئـوز ئۇستىگە ئـالدى.
بۇنىڭدىن كېـيىن خوتەندە بىرەر پولك ياكى بىرەر باتالىيون
(يىلك) ئەسكەر قالدۇرۇپ قالغان قىسىملارنىڭ ھەممىسى ئىچـ
كىرىگە قايتىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش كېـرەك.
ئارقا سەپنىڭ بىخەتەرلىگىگە سوۋېت ئىتتىپاقى كـاپالـەتلـىك
قىلدۇ، دىدى. بۇ سوزلەرگە بىنائەن مايەنلياك قاتارلىق تورت
كىشى شىنجاڭغا قايتتى. ئۇلارنى مىمىسلىۋۇ ئەركـەشـتـامغـىچـە
ئوزۇتۇپ كېلىپ ئىلگىرى ماجۇڭيىڭدىن تاپشۇرىۋالغان قۇراللانى
بېرىپ قەشقەرغە يەتكۈزۈپ قويدى.

ماخۇسەن ۋە مەھمۇتلارنىڭ بىرلىشىپ ئىسيان قىلغانلىغى

مايەنلياك قاتارلىقلار قەشقەرغە كەلگەندىن كېيىن لـيـۇبىڭ
سىلىڭغا دوكلات بېرىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى رەتكە سېلىپ

بىرىنچى قەدەمدە مەھمۇت سىجاڭنى يوقۇتۇپ ئاندىن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلىق كورگىلى كەلدۇق دىگەندە ليۇبىك ئىنتايىن خوش بولدى. ۋە مەچىلىس ئېچىپ مايەنلياك قاتارلىقلارنى قارشى ئالدى. ۋە مەخسۇس ماشىنا ئاچىرتىپ قاغىلىققا يەتكۈزۈپ قويدى. خوتەن تەرەپتىمۇ مەخسۇس ماشىنا كېلىپ بۇلارنى ئېلىپ كەتتى. ماخۇسەن ئۇلارنى ھەقىقى قارشى ئالغىنى يوق بەلكى گۇمانلىنىپ خوتەندە بىر باققا ئورۇنلاشتۇرۇپ نازارەت ئاستىغا ئالدى. ھېچكىم بىلەن كورۇشتۇرمىدى. ئۇلار ماخۇسەنگە سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن ئوتتۇرىغا قويغان 36 - دىۋىزىيىنىڭ نوۋەتتىكى ۋەزىپىلىرىنى ۋە ماجۇڭىنىڭ ئېۋەتكەن ئالاقىلارنى تاپشۇرغان بولسىمۇ ماخۇسەن يەنىلا ئىشەنمىدى. مايەنلياك قاتارلىقلار كېلىشتىن ئىلگىرى ماخۇسەن لوپتا يىغىن ئېچىپ قۇتۇراتقۇلۇق خاراكتىرىدە مايەنلياك 36 - دىۋىزىيە سىجاڭلىغىنى تاپشۇرۇۋېلىشىغا كېلىشۋاتىدۇ، بىزنى سوۋېتكە ئوقۇشقا ئېۋەتمەكچى، قانداق قىلىش كېرەك؟، دىگەندە كوپچىلىك مۇزاكىرىلىشىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇش ئۈچۈن ئادەم ئېۋەتمەسلىك كېرەك. ماخۇسەن داۋاملىق باشلىق بولۇپ مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىرلىشىپ شىڭشىسەيگە قارشى ئۇرۇش كېرەك، دىيىشتى.

ماخۇسەن بۇچاغدا شەنفۇخەي، مافويەن، بىرىگادىلىرىنى ۋە زەمبىرەكچى باتالىيوننى قەشقەرگە ماڭدۇرۇپ ئوزى قاغىلىققا تاۋىدى. ياڭ فوشىڭ، لاشولىلارنى چەرچەنگە يوتكىدى. مايەنلياك، ماشىجىلەرنى قاغىلىققا يوتكەپ كېلىپ ئۇلارغا مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىرلىشىدىغانلىغىنى ئېيتتى. مايەنلياك ئۇنىڭ

غا : « مەن ماجۇگىيەگنىڭ ئېۋەتكەن ئالاقىلىرىنى سىزگە تاپ-
شۇردۇم . سىجاڭ خەتتە پىرىنسىپ بىلەن ئىش قىلىڭلار دىگەن .
ھىنجاڭنىڭ ئامانلىغىنى قوغداشتا شىڭشىسەي بىلەن 36 - دى-
ۋىزىيىنىڭ ئورتاق مەسئۇلىيىتى بار . ئاندىن قىسىملارنى رەتلەپ
ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا تەييارلىنىش كېرەك . بۇ-
گۇن لىمە ئۈچۈن شىڭشىسەيگە قارشى تۇرماقچى بولىسىز ! دىدى .
ماخۇسەن بۇگەپكە قۇلاق سالمىدى . ۋە پىكىر ئالمىدى . مەھمۇت
سىجاڭ بىلەن بىرلىشىپ ئىسيان قىلدى . شىڭ شىسەي ھاۋادىن
نەچچە قېتىم خەت ئېۋەتىپ بىرلىشىپ مەھمۇت سىجاڭنى يو-
قۇتۇشنى ئەسكەرتىپ قىلغان بولسىمۇ ماخۇسەن قۇلاق سالماي
ئۇز ئالدىغا ئىش كورۇپ قەشقەرگە يۇرۇش قىلدى . كېچىلەپ
قەشقەر يېگىشىر بىلەن ئايرۇدۇرۇمنى ئىشغال قىلىشقا ئورۇن-
لاشتۇردى . ئەسلىدىتە ئىشغال قىلالمىدى . ماخۇسەن چىددى
يىغىن ئوتكۇزۇپ قانداق قىلىش توغرىسىدا مۇزاكىرە قىلدى .
مايەنلياڭ قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلى بىلەن كۇرۇشۇپ ماجۇگ-
يىگغا ئەھۋالىنى مەلۇم قىلايلى دىگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا قوي-
دى . ماخۇسەن بىلەن بەي زىلى ئىككىسى مەخپى مەسلىھەتلەش-
كەندىن كېيىن مايلىنلياڭنى قەشقەر كونا شەھەرگە سوۋېت كونسۇلى
بىلەن ئۇچرۇشۇشقا ۋە ماجۇگىيەگغا تېلىگىرام بېرىشكە ئېۋەتتى
بۇ چاغدا ئولكە تەرەپنىڭ ئايرۇپلانلىرى بومباردىمان قىلىشقا
باشلىغان ئىدى .

بىرەر ئايدىن كېيىن ماخۇسەن بىلەن بەي زىلىلار قاغىلىق-
تىن يېڭىسارغا كېلىپ شۇ يەردىكى قىسىملارنىڭ باشلىقلىرى

بىلەن يەنىن ئېچىپ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. بىر قىسىم ئەسكەرنى قەشقەردە قالدۇرۇپ مەھمۇت سىجاك بىلەن ئاخىرغىچە بىرلەشمەكچى بولدى. كوپچىلىك مۇزاكىرە قىلىپ ① قەشقەر تېخى ئىشغال قىلىنمىدى. دىۋىزىيىمىزگە خېلى خەتەرلىك بار ② ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلساق يول يىراق، زىمىن كەڭ، ئەسكىرىي كۈچىمىز يېتىشمەيدۇ. ③ ماجۇگىنىڭ ھازىر چەت دولەتتە، ئېھتىمال ئۇنىڭغا پايدىسىز بۇلارمىكىن دەيدىغان سەۋەپلەرنى كورسەتتى. ماسىڭگۇي تېچلىق سوھبىتى ئوتكۈزۈشنى ئوتتۇرىغا قويغاندا ماخۇسەن قاتتىق ئەيىپلىدى.

ماجۇگىنىڭدىن نەچچە قېتىم تېلېگرام كېلىپ توقۇنۇشنى ئوختۇتۇڭلار دىگەن بولسىمۇ ماخۇسەن كاژلىق قىلىپ ئاخىرىغىچە ئۇرۇش قىلدى. ئەمىلىيەتتە ماجۇگىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەندىن كېيىن ماخۇسەن 2 - بىر يول تېپىپ ھەربىي تەمىنات باھىلىغى ماجۇگنى ھىندىستانغا ئېۋەتىپ سودا مۇئامىلىسى قىلغان ئىدى. شۇ ئارقىلىق ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى بىلەن مۇناسىۋەتلەشىپ قالدى. شۇڭا ماخۇسەن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ماجۇگىنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمىدى. ئاخىرغىچە ئۇرۇش قىلماقچى بولۇپ 3 - 4 - بىرىگادىلارنى ئاقسۇ كۇچارغا ھۇجۇم قىلىشقا ماڭدۇردى. 1 - 5 - بىرىگادا بىلەن قەشقەرنى كونترول قىلدى، ئۇرۇش باشلىنىپ بىرەر ئايدىن كېيىن ئوزىنىڭ چەنۇبىي شىنجاڭ خەلقلىرىنىڭ قان - تەرلىرىدىن پايدىلىنىپ توپلىغان دۇنيا دەپىنىلىرىنى ئېلىپ ئاز ساندىكى ئادەملىرىنى ئەگەشتۇرۇپ چەتئەلگە قاچتى. يولدا سەنمۇچاڭنى بەي زىلىنىڭ

بىر قىسىم ئالتۇنىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىش ئۈچۈن ئۇنى ئېتىپ تاشلىدى . دىمەك ماخۇسەن ماجۇگىيەڭنىڭ سۈۋىت ئىتىپاقىغا ئوقۇشقا بارغانلىقىدىن كېيىن تۈزۈپ بەرگەن ئىنقىلاۋىي لۇشيەنىگە ئەنە شۇنداق ئاسىلىق قىلدى. شەخسەن ئۆزى باي بولۇش ئۈچۈن دولەت ۋە 36 - دىۋىزىيىنىڭ مەنپەئەتىگە قارىماستىن ئۆز ئالدىغا تەۋەككۈلچىلىك قىلىپ نەتىجىدە 36 - دىۋىزىيىنى پۈتۈنلەي خاراپ قىلدى. شۇنىڭدەك ماجۇگىيەڭمۇ چەتئەلدە ئۆزئومۇرىدە ۋۇجۇدتا چىقىرالمىغان غايىسىنى دىرەكسىز ئاخىرلاشتۇردى .

ماخۇسەن ھىندىستان تەۋەسىگە ئوتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن بىللە بارغانلارنىڭ ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا) ھىندىستان ھوكۇمىتى ماخۇسەن بىللە ئېلىپ چىققان نەچچە مىڭ سەر ئالتۇننى مۇسادىر قىلىۋالغان . ماخۇسەن جۇگگوغا قايتىماقچى بولغاندا پەقەتلا ماجۇڭ ساتقان ماللارنىڭ پۇلىنى يول خىراجىتى قىلغان ماسىگگۇي يېڭىسارغا ھۇجۇم قىلغاندا ئولكە تەرەپنىڭ تەلىۋىگە بىنائەن چەت دولەتتىن يارىدەمگە كەلگەن بىر پولك ئاتلىق ئەسكەر ماسىگگۇينى مەغلۇپ قىلدى. مافۇيودن ، لاگۇلى قاتارلىق ئاز ساندىكى كىشىلەرلا ئىچكى ئولكىلەرگە قايتىپ بېرىۋالدى. قالغان سىجاڭ لۇيىجاڭلار ۋە ئۇلارنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنى ئولكە تەرەپ ياكى ماشىنىغا بېسىپ ، ياكى ئايرۇپلانغا ئولتۇرغۇزۇپ ئېلىپ كەتتى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇن - ئۇنسىز يوق قىلىندى . ماجۇگىيەڭنىڭ 36 - دىۋىزىيىسى ئەنە شۇنداق بىت - چىت بولۇپ تۈگىدى .

گەنسۇنىڭشىيا سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى ماقالىسى .

رەتلىگۈچى : ۋاڭ مىڭياڭ

خ . ت . تەرجىمىسى

گومنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى ۋە ھوكۈمرانلىق قىلىشى

چىن شاۋشەن

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي ـ مەسلىھەت كېڭىشى ئومنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا ھوكۈمرانلىق قىلغانلىغى توغرىسىدا تارىخى ماتېرىياللارنى توپلاۋاتقاندا مۇناسىۋەتلىك بىر قانچە مەسىلىنى مەندىن تەپسىلى بايان قىلىشنى ئىستەۋندى. مەن شىنجاڭ خەلقىگە خىزمەت قىلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولغانلىغىمغا ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ، بۇنى بىر سىياسى ۋەزىپە بىلىپ، بىلگەنلىرىمنى ئايمىاي ئوتتۇرىغا قويۇپ، بۇ ماقالىنى يېزىپ چىقتىم. ئارىلىقتا ئۇزۇن يىللار ئوتۇپ كەتكەنلىكتىن ئېسىمغا ئالالىغان ئەھۋالىلارنى ئەينەن يازدىم. مەزمۇنىنىڭ توغرى بولۇپ چىقىشى ناتايىن؛ بۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قانچە مەسىلىلەرنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى چۈھەندۇرۇش ئۈچۈن، ئۇزدىم ئاڭلىغان بولساممۇ لېكىن كوز ئالدىمدىن ئوتىمىگەن تارىخى پاكىتلارنىمۇ يېزىشقا توغرى كەلدى. ھۆكۈم خاتالىقلاردىن خالى بولۇش تېخىمۇ تەس. باشقىلارنىڭ تولۇقلىشى ۋە تۈزۈتۈپ قويۇشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

1 - جىياڭ جېيشى نىڭ شىنجاڭغا كۆز تىكىشى ۋە كىردىشى خۇاڭمۇسۇڭنىڭ شىنجاڭغا ئىنتىلىشى

جىياڭ جېيشى فاشىستىك ھوكۇمراللىقىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن، شىنجاڭغا ئۈزۈندىن كوز تاشلاتتى. 1933 - يىلى باھاردا، چىن جۈك، لى ھىياۋ تىيەن، تاۋ مىڭيۈي قاتارلىقلار چىن ھۇرىنغا قارشى سىياسى ئوزگۈرۈش قوزغىدى. شىمال شەرقي شىمال پىدائىيلار ئارمىيىسى بىلەن ئاق ئورۇس قوشۇنلىرىنىڭ كۆچلۈك يارىدىمىگە تايىنىپ، چىن شۇرىنىدىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋالدى. شۇنىڭدىن باشلاپ جىياڭ جېيشى شىنجاڭغا بولغان سەركىتىنى تېخىمۇ چىددىلەشتۈردى.

چىن جۈك، گۇمىنداڭ مەركىزي سىياسى مەكتىۋىنىڭ (پىرقە مەكتىۋى) ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان. ئەسلىدە چىن شۇرىنىنىڭ سەنمۇچۇسىدا باشلىق ئىدى. سىياسى ئوزگۈرۈشىدىن كېيىن، ئۇ شىمال شەرىنىڭ تەييارغا ئىگە بولۇۋېلىشىغا رازى بولماي، نەنجىڭگە بېرىپ، شىمال شەرىگە قارشى تۇرۇپ، جىياڭ جېيشىنى ھىمايە قىلدى. شىمال شەرىي ياپۇنىيە قۇرۇغلۇق ئارمىيە داشۇيسىدە ئۇرقۇغان. جىياڭ جېيشى، جۇ شىياۋلياڭ، خۇاڭمۇسۇڭ قاتارلىقلار بىلەن ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، ساۋاقداشلىق مۇناسىۋىتىدە بولغان ئىدى. ئۇ ئىلگىرى گۇسۇڭلىن قوشۇنىدا جۇگشياۋ سەنمۇ قوشۇمچە ياپۇن تىلى تەرجىمانى بولدى. چىيۇ يۇفاڭ بىلەن تۇرمۇش قۇرغاندا، گۇسۇڭلىن ئاتا بولۇپ ئالاھىدە غەمخورلۇق كورسەتتى. گۇسۇڭلىن

جازا يۇرىشىدە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ، شىمىك شىسىەي بىر مەھەل جياك جېيشىنىڭ قول ئاستىدا سەنمۇ (مەسلىھەتچى) بولدى . ئۇ چاغدا خۇاگمۇسۇگنىڭ ئەمىلى شىمىك شىسەيدىن يوقۇرى ئىدى . 1929 - يىلنىڭ ئالدى - كەينىدىن ، جىن شۇرېننىڭ تەكلىۋىگە بىنائەن ، شىمىك شىسەي پۇتۇن ئائىلىسى بىلەن شىنجاڭغا كەلدى . 1933 - يىللىرى خۇاگمۇسۇك جىياك جېشىنىڭ سەنمۇ چۇسىدا مۇئاۋىن باشلىق ئىدى . شۇڭا ئۇنى شىنجاڭغا تەسەللى بېرىش ئەلچىسى قىلىپ تەيىنلىدى . شىمىك شىسەيمۇ ياك زېڭشىن ، جىن شۇرېنلارغا ئوخشاش قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغان گومىنداڭ مەركىزىنى مەنسىتمىدى . شۇڭا خۇاگمۇسۇك بۇ قېتىمقى سەپىرىدىن ھېچ نەتىجە چىقىرالماي قايتىپ كەتتى .

1935 - يىلىي جياك جېيشى خۇاگمۇسۇگنى موگغۇل - زاگزۇ ھەيئىتىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەيىنلىگەندە ئۇنىڭ پىلانلىشى ئارقىسىدا ، سەنمۇ بۇدا ئەمىلىيەتتە جۇنتۇك (ھەربى سىستىمىدىكى ئىشپىيونلار) كونترولىدىكى ئىشپىيونلۇق ئورگان - چېگرا ئىشلىرى گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى . ھەمدە چېگرا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلىش ئورنى قۇرۇلدى . پان تۇركىست مەسئۇت كېيىن يەنە CC تەشكىلاتىغا بېقىنغان ئەيسالار ئۇيغۇر تىلىدىن دەرس ئوتتى . شۇ يىلى ، مەن موگغۇل - زاگزۇ ھەيئىتىگە خىزمەتكە ئورۇنلۇشۇپ ، تاۋىكۇ ۋك ، ياك بىگلىلەر بىلەن بىللە ئىشلىدىم . خۇاگمۇسۇك تاۋىكۇ ۋك قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ ، شىمىك شىسەيگە ، قارشى تۇرۇپ ، جياك جېيشى كۇچلىرى بىلەن ھەر نەرەپلەپ تىل بىرىكتۇرۇپ ، ئوزىنى شىمىك شىسەينىڭ ئورنىغا قويۇشقا ئۇرۇنۇشى تەبىئى ئىدى . ئۇلار ئىلىدىكى جاك

پەيۋەن، چەنۇبي شىنجاڭدىكى ماجۇڭيەڭلاردىن پايدىلىنىپ، شەك شەھەرنى ئىسكەندىرىگە ئېلىش خىيالىدا بولدى. ھەمدە مۇشۇ ئىش ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. (مەسىلەن چاك پىيىۋەننى دىۋىزىيە قوماندانى قىلدى). يولۇاسنىڭ چىاڭ چېيشىگە تەسلىم بولۇشىمۇ خۇاڭمۇسۇڭ دەۋرىدە باشلانغان ئىش ئىدى. ماچۇڭيىڭنى 36 - دىۋىزىيىگە باشلىق قىلىپ ئوزىگە تارتتى.

جۇشياۋلياڭنىڭ شىنجاڭغا ئىنتىلىشى

شەك شەھەري ساختا ئىلغار بولۇۋېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چاھاندىگىرلىكىگە تارشى تۇرۇش ۋە جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ ياپونغا قارشى مىللى بىرلىكسىپ قۇرۇش تەشەببۇسىنى قوبۇل قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ زور كۈچ بىلەن بەرگەن يارىدەملىرىگە ئېرىشىپ، شىنجاڭدىكى ھاكىمىيەتنى تەدرىجى مۇستەھكەملەۋالدى. گومىنداڭ شىنجاڭغا قارىتا ئىلاجسىز قالدى. چىاڭ چېيشى مىللىتارىستلار بىلەن ئىدارە قىلاتتى. پارچىلاش بىلەن قولغا كەلتۈرۈشنى تەڭ ئىشقا سالاتتى. خۇاڭمۇسۇڭنىڭ، شەك شەھەرگە قارىتا ئىشلەتكەن ھۇنەرى ئۇنۇم بەرمىگەنلىكتىن جۇشياۋلياڭنى ئىشلەتمەكچى بولدى. جۇشياۋلياڭ ئىلگىرى چىاڭ چېيشىنىڭ دولەت ئىنقىلاۋى ئارمىيىسى باش سىلىگىبۇسىدا سەنمۇچاڭ بولۇپ ئىشلىگەن چاغدا شەك شەھەري ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيتتى. كېيىن شەك شەھەري شىنجاڭغا ماڭغاندا جۇشياۋلياڭ ئۇنىڭغا يول راسخۇدى بەرگەن ئىدى. جۇشياۋلياڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا

قارشى «13 - تاۋغۇست» شاڭخەي ئۇرۇشىغا قاتناشقانلىرىدىن كېيىن غەربىي - شىمالىنى تېچلاندۇرۇش مۇددىئىسىدىن ئىستىپا سوردى. جياڭ جېيشى كۇلۇپ تۇرۇپ: «ئىستىپا سوراشقا بولمايدىلا ئەمەس، ئۇزۇننى ئويلاش كېرەك. سەن شىمالىشىمىسەينى قولدىن چىقىرىپ قويدۇڭ. يەنە ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. شىنجاڭ مەسىلىسى بىر كۈن ھەل بولمايدىكەن، غەربىي شىمالدىن بىر كۈن ئايرىلالمايسەن» دىدى. بۇ چۇ شياۋلياڭنىڭ غەربىي - شىمالىدا ئون يىل تۇرۇپ قالغانلىغىنىڭ سەۋەبى ئىدى.

ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا جياڭجېيشى كومپارتىيىنىڭ ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى مىللى بىرلىكسەپ قۇرۇش تەشەببۇسىنى ئالىلاج قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي، سىياسى، ئىقتىسادى جەھەتلەردىكى زور كۈچ بىلەن بەرگەن ياردىمىگە ئىگە بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى يارىدەم قىلغان ئايروپلان، توپ، زەمبىرەك مىلتىقلاردىن ئىبارەت بارلىق ھەربى ئەشيالار، شىنجاڭ ئارقىلىق ئىچكى ئولكىلەرگە توشۇلاتتى. شىڭ شىسەي چۈڭچىڭدە بىر باشقارما قۇرۇپ، جاڭيۈەنخۇينى شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ۋەكىل قىلىپ تەيىنلىدى. جياڭجېيشى جاڭيۈەنخۇينى سەنجىڭخۇيىنىڭ ئەزالىغىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۇزىگە تارتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يارىدەمگە بەرگەن مادىي ئەشيالارنى توشۇش ئۈچۈن، شىڭ شىسەي يەنە جياڭ جېيشىنىڭ ئۇرۇمچى - غۇلجا قاتارلىق جايلاردا ئايروپلان ئىستانسىسىنى قۇرۇشىغا ماقۇل بولدى. شىڭ شىسەي لەنجۇدا شىنجاڭ يەرلىك مەھسۇلات شىركىتىنىڭ لەنجۇ ئىشى بىجىرىش باشقارمىسى قۇردى. جياڭجېيشىمۇ لەنجۇدا خارجى

ئىشلار ئەمەلدارى قويۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئالاقە باغلاش، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەسلىھەتچىلىرىنى كۈتۈۋېلىشنىڭ بەرىنچى پونكتى قىلدى، شۇنىڭدىن باشلاپ شىڭشىسەي بىلەن جىياڭجېشى جۇشياۋلياڭلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر تەدريجى يېقىنلاشتى.

1941 - يىلى، گېتلىر سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلغان. موسكۋا جىددى ھالەتكە چۈشكەن شۇنداقلا جەنجۇگاك پورتىدىكى ۋەقە پارتلاپ، ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكا ئۇرۇشقا قاتناشقان، چۈڭچىڭ ھوكۇمىتىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئىستىقبالىدىن چوڭ ئۈمىت بولۇۋاتقان چاغلاردا، شىڭشىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جياڭجېيشىگە يېقىنلىشىشتەك رەزىل ئەپتى - بەشىرىسى تەدريجى ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا جىياڭجېيشىنىڭ شىڭشىسەيگە قولغا كەلتۈرۈش خىزمىتى، كۈندىن - كۈنگە جىددىلەشتى. 1942 - يىل ئەتىيازدا شىڭ شىسەي تېلېگىرام ئارقىلىق جۇشياۋلياڭنى ئۇرۇمچىگە كېلىپ يۈزمۇ - يۈز سۆزلۈشۈشكە تەكلىپ قىلدى. ئېستىشلارغا قارىغاندا شىڭ شىسەي جۇشياۋلياڭغا ئىنتايىن ھورمەت بىلدۈرگەن. ھەر كۈنى بىللە تاماق يىگەن. ئۇزۇن ئوتمەي، جۇشياۋلياڭ چۈڭچىڭغا قايتىپ، جياڭجېيشىگە دوكلات قىلغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەينى 8 - جەك رايونىنىڭ مۇئاۋىن قۇماندانى دەپ ئېلان قىلغان. جۇشياۋلياڭ بۇيىرۇق بويىچە 2 - قېتىم شىنجاڭغا كەلگەندە شىڭ شىسەي جياڭ جېيشىنىڭ ھەربى تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنى قوبۇل قىلغان بولسىمۇ لېكىن سىياسى جەھەتتە جياڭ جېيشىنى شىنجاڭغا يەنىلا ئارىلاشتۇرمىدى.

ئۇجۇڭشىننىڭ شىنجاڭغا ئىنتىلىشى

چېڭرا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئورگىنى دەپ ئاتىلىدىغان موڭغۇل، زاڭزۇ ھەيئىتى، يايون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە شىنجاڭغا سىڭىپ كىرىش تەييارلىقلىرىنى ئىشلىدى. ئالدى بىلەن موڭغول، زاڭزۇ سىياسى كۆرسىدا مۇسۇلمان سىنىپىي قۇرۇلدى. چېگرا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلىش ئورنىدا ئوقۇش پۈتتۈرگەن شىلىجاڭنى تەكلىپ قىلىپ، ئۇيغۇر تىلى دەرسى ئوتتى. مەسئۇت، ئەيسا قاتارلىقلار ئەسلىدە ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان سىياسى بىدىكلەر بولۇپ، ئۇيغۇر تىلىنى مەخسۇس تەتقىق قىلمىغان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئۇگەتكەنلىرىنىڭ كوپ قىسمى ئەرەپ تىلى گىراممانكىسى بولۇپ، شىنجاڭدىكى يەرلىك ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىدىن خېلىلا پەرقلىنەتتى. مۇسۇلمانلار سىنىپىدا « ياخشىراق ئوقۇغانلاردىن ئاۋۋالقىسىنى، ئۇلۇغ چات (؟) ناھىيىسىدە شەنجاڭ بولۇپ تۇرغاندا، يەرلىك خەلق بىر مەھەل ئۇنى تۇركىيىلىك « شەرقىي تۇركىستان » چى دەپ خاتا چۈشۈنۈپ قالغان، خېشى كاردۇرى ئەسلىدە مابۇفاڭنىڭ تەسىرىدە بولۇپ، ئۇنىڭ قوشۇنلىرى جىۋچۈەن بىلەن جاڭيي ئەتراپلىرىدا، مابۇچىڭ قىسىملىرى ئۇۋۇى ئەتراپىدا تۇراتتى. ئۇلار يەرلەرنى ئايرىۋېلىپ، ئۆز ئالدىغا بولمۇالغىنىغا ئون نەچچە يىللار بولغان بولسىمۇ، لېكىن « سۇر-كەلسە ئوت كېتىدىغان پۇرچاق پاخلىدەك » بىر - بىرى بىلەن چىقىشالمايتتى. جياڭجىيىشى ئۇزۇندىن بۇيان بۇلارنى قولغا

چۈشۈرۈشنىڭ كويىدا ئىدى. شىڭشىسەيىنىڭ سۈۋىت ئىتتىپاقىغا، كومپارتىيىگە قارشى ئىكەنلىگى مەلۇم بولغاندىن كېيىن، شىنجاڭ بولىنى ئېچىۋېتىشىگە ئالدىرايتتى. موڭغۇل - زاڭزۇ ھەيئىتىنىڭ چۈچۈەندىكى تەكشۈرۈش گورۇپپىسى نىڭشىيادىكى ئېچىنا موڭغۇللىرى بىلەن شىنجاڭنى خىزمەت نىشانىسى قىلغاندىن تاڭقىرى مۇھىمى مابۇفاڭغا قارىتا خىزمەت ئىشلەشكە باشلىدى. غەربىي - شىمالدىكى 4 ما (چىڭخەيدىكى مابۇفاڭ، مابۇچىڭ، نىڭشىيا - دىكى ماخۇڭدا، ماخۇڭبىن) نى بېنىغا تارتىشنى ئۈستىگە ئالغان چۈشىياۋلياڭ، ئۈزۈنغىچە ما ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئەسكەر - لىرىنى خېشى كارىدوردىن يوتكىۋېتىش مەسىلىسىنى ھەل قىلالمى - دى. 1941 - يىلى ۋۇجۇڭشىن غەربىي - شىمال پىرقە - مەمۇرى ئورگانلىرىنى تەكشۈرۈش ئۈمىگىنىڭ باشلىغى بولۇپ، چىڭخەيگە كەلگەن پۇرسەتتە، مابۇفاڭغا خېشىنى «مەركەز» گە ئوتكۈزۈپ بېرىپ، جياڭ جېيشىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولۇش، مابۇچىڭنى يوقۇتۇش مەقسىدىگە يېتىشتىن ئىبارەت مەسىلىسىنى كورسەتتى. مابۇفاڭ بۇ پىلاننى ماقۇل كورۇپ، ۋۇجۇڭشىن بىلەن بىللە چۈڭچىڭگە بېرىپ، جياڭ جېيشىنىڭ ئالدىدا ساداقەت بىلدۈ - ردى. جياڭجېيشى ۋۇجۇڭشىننىڭ بۇ خىزمىتىگە بەكمۇ خوشال بولدى. ئارقىدىنلا مابۇچىڭنى سەيدام رايونىنىڭ بوز يەر ئوزلەشتۈرۈش سېلىگى (قۇماندانى) دەپ ئېلان قىلدى. قوشۇن چىڭخەيگە كىرىش بىلەنلا ئاتلىق 5 - جۇن (كورپۇس) قىلىپ ئوزگەرتىلدى. ھەر خىل نەيرەڭلەرنى ئىشلەتكەن مابۇفاڭ، ئاتلىق 5 - جۇننى ئەملى تىزگىنلەش ھوقۇقىنى قولىغا كىر - گۈزىۋالدى. مانا بۇلار كېيىنكى كۈنلەردە شىنجاڭدا ھەممە ئەسكىلىكلەرنى قىلغان ئاتلىق 5 - جۇننىڭ ئوزگۈرۈش جەر -

يانى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، جياڭ جىيىشى بىلەن بىر چەمەت خۇزۇگنەن قوشۇنلىرى خېشىغا كىرىپ، جۇچۇەنگە ماكانلاشتى. لى تېجۇن خېشىغا گارنىزون سىلىگى بولدى. شۇنداق قىلىپ، جياڭ جىيىشى شىنجاڭغا كىرىشنىڭ ئىچكى تەييارلىقلىرىنى ئاساسى جەھەتتىن ئورۇنلاپ بولدى. مانا بۇ 1942 - يىلى ۋۇچۇگشىننىڭ سۇگىملىنغا ھەمرا بولۇپ، شىنجاڭغا كېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جياڭ جىيىشى بىلەن يېقىنلىشىش قوغرىسىدا شىڭ شىسەي بىلەن كېلىشىم قىلغان. ھەمدە 1944 - يىلى شىڭ شىسەينىڭ ئورنىغا شىنجاڭغا رەئىس بولغانلىغىدىكى سەۋەبنەر ئىدى.

سۇگ ھىلىننىڭ شىنجاڭغا كېلىشى

چۇشىياۋلياڭ ئىككى قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ، شىڭ شىسەي 8 - چەڭ رايونىنىڭ مۇئاۋىن قۇماندانلىغىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش، جياڭ جىيىشى بىلەن يېقىنلىشىش سۇيقەستلىرى ئاشكارا باسقۇچقا كىردى. بۇ يەردە جياڭ جىيىشى بىلەن شىڭ شىسەينىڭ بىۋاسىتە يۈز كۆرۈشۈشلا قالغان ئىدى. جياڭ جىيىشى شىڭ شىسەينى ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن، 1942 - يىلى كۈزدە ۋۇچۇگشىننىڭ ھەمراللىغىدا سۇگىملىننى ئېۋەتتى. ھەمدە ئۇنى شىڭ شىسەي بىلەن ئاخىرقى كىلىشىم تۈزۈشكە ۋەكىل قىلدى. ئۇلارنىڭ قانداق سۇيقەستلىك تىل بىرىكتۈرگەنلىگىنىڭ تەپسىلاتىنى بىلىۋەيمەن، پەقەتلا شۇ چاغدىكى ياكى شۇنىڭدىن كېيىنكى جياڭ جىيىشى بىلەن شىڭ شىسەينىڭ قوللانغان تەدبىرلىرىنى تىۋەندىكىچە

تونۇشتۇرىمەن.

شىك شىسەي تەرەپتە: شىك شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جىياڭ جىيېشى بىلەن يېقىنلىشىشنىڭ مۇھىم تەدبىرى قېلىپ، 1940 - يىلدىن كېيىن، ئالدى بىلەن شىنجاڭغا يارەدمگە كەلگەن سوۋېت كومپارتىيە ئەزالىرىنى (كوپ قىسمى مەسلىھەتچى ئىدى) تىرو تىسكچى دەپ توھمەت قېلىپ، ئۇلارنى كېتىشكە مەجبۇر قىلدى؛ چىن تەنچۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇقا-تارلىق 100 دىن ئارتۇق يولداشلارنى، جۇڭگو كومپارتىيىسى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتكەن يولداشلارنى، ھەتتا پارتىيە سىرتىدىكى زات دۇجۇڭىيۇەنىدىۋ ۋەتەن ساتقۇچ جاسۇس دەپ توھمەت چاپلاپ يوقاتتى. (1) شۇ چاغدا شىك-شىسەينىڭ ئىنىسى، شىك شىچى سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيە داشوپىسىنى پۇتتۇرۇپ شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپ، لۇيجاڭ (بىردىگادا كوماندىرى) بولغان ئىدى. شىك شىسەي ئۇنى گوزدىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جىياڭجىيېشى بىلەن يېقىنلىشىش سىياسىتىگە پايدىسىز دەپ ئولتۇرىدۇەتتى. ئۇنىڭ ئايالىغا باشقىلار بىلەن ناتوغرىم ۇناسىۋەتتە بولدى، ئويىنىشى بىلەن بىرلىشىپ، شىك شىچىنى ئولتۇرىدۇەتتى دەپ قارا چاپلاپ، ئولتۇرۇپ پاكىتنى يايماقچى بولدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن: «خائىنلار دۇبەنىگە قارشى تۇرۇپ، دۇبەننىڭ بىر تۇققان ئىنىسىنىدۇ ئولتۇرىدۇەتتى» دىگەن سوزنى تارقىتىپ، كەڭ كۇلەملىك قۇلغا ئېلىش ھەرىكىتىنى يۇرگۇزدى. ئۇزۇنغا قالماي، چىن تەنچۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ، دۇجۇڭىيۇەن

قاتارلىقلارنى مەخپى ئولتۇردى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، سۇگىملىن شىنجاڭغا كېلىشتىن ئىلگىرى شىڭشىسەي، يۇقۇرقى چاللاتلىق ھەركەتلىرىنى قېلىپ، جياڭجىيېشىگە قەلبىنى بىلدۇرمەكچى بولغان ئىكەن. لېكىن سۇگىملىن، ۋۇچۇگشىنلەرنىڭ شىنجاڭغا كېلىشى جۇشياۋلياڭنىڭ بىر نەچچە قېتىملىق قاتىراشلىرى شىڭشىسەينىڭ ئىنقىلابقا قارشى تۇرۇشتىكى قارا نىيىتىنى كۇچەيتىپ، ۋەھشىلىكتە چىكىدىن ئېشىپ، ئىنقىلابقا ئاخىرغىچە قەتئى قارشى تۇرۇشىغا تورتكە بولدى.

جياڭجىيېشى تەرەپتە: سۇگىملىن بىلەن ۋۇچۇگشىننىڭ شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىدىن قولغا كەلگەن ئاساسلىق نەتىجە، ھەربىي، پىرقە ئىشلىرى، سىياسىي، ئىقتىسادى، دىپلوماتىيە قاتارلىق جەھەتلەرنىڭ ھەممىسىدە ئومۇمىيۈزلۈك شىنجاڭغا كىرىشتىن ئىبارەت بولدى. ھەربى جەھەتتە، لىي تېجۇن، خېشى گارنىزۇن سىلىگىلىغىدىن 19 - چىتىۋەنجۇن باش قوماندانلىغىغا تەيىنلىنىپ قومۇلغا بېسىپ كىردى. ھەمدە زاپاس 7 - دىۋىزىسىيەسىنى ئۇرۇمچىگە كىرگۈزۈپ، لومەنچىگدا جايلاشتۇردى. شىڭشىسەينىڭ ئەسلىدىكى شىنجاڭ ھەربى مەكتىۋىنى قورچاق مەركىزىي 9 - شوبە مەكتەپكە ئوزگەرتتى. ئەنگىلىيىدە ئوقۇغان گۇلگۇيۇنى مۇئاۋىن جۇرېن قىلدى. شىڭشىسەي يەنىلا قوشۇمچە جۇرىن بولغاشقا ھەربى مەكتەپنىڭ سىياسى، ئىدىيە، تەشكىلى جەھەتلىرىنى قاتتىق كونترول قىلاتتى. شۇڭا گولگۇيۇ ئەتىدىن-كەچكىچە بىكار يۇردى. شىڭشىسەي، شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، بۇ مەكتەپكە سۇلگىشلىيەن جۇرىن، تالگىچىرەن مۇئاۋىن جۇرېن بولدى.

دىپلوماتىيە جەھەتتە: گومىنداڭ خەلق بۇرۇنلا ئۇرۇمچىدە خارجى ئالاقە باغلاش ئورنى (؟) قورغان ئىدى. شىنجاڭنىڭ چىاڭجىيىشىگە قارشى تۇرۇۋاتقان چاغلاردا ئالاقە باغلىغۇچى ۋۇئەيجىن رۇخسەت سوراپ، سىبىرىيە ئارقىلىق كېتىپ قالغان ئىدى. سۇگىملىن بىلەن شىنجاڭنىڭ كېلىشىم تۈزگەندىن كېيىن خارجى ئىشلار مەھكىمىسىگە ۋۇزەيىشىياگنى ئېۋەتتى. دىپلوماتىيە مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئوتمەي، ئامېرىكا، ئەنگلىيە، ئىلەر ئۇرۇمچىدە كونسۇلخانا قۇرۇشقا باشلىدى. چاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭدىكى سوۋېتىستىلىك ھەركەتلىرىگە كەلسەك، 1944 - يىلى 3 - ئايدا، مەن شىنجىشىيەنى بىلەن تۇنجى قېتىم كورۇشكەندە ئۇ ئەھۋال توغۇرىسىدا توختالدى. شىنجاڭدا يۇز بەرگەن كوپ قېتىملىق توپىلاڭلارنىڭ ئەنگلىيە، گېرمانىيە، ياپونىيە چاھانگىرلىرىنىڭ سۇيقەستى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغانلىغىنى مىسال قىلىپ كورسەتتى. ئەنگلىيە چاھانگىرلىكى ھىندىستاننى بازا قىلىۋېلىپلا ئەمەس، يەلكى تۇركىيە بىلەنمۇ ھەمنەپەس بولۇپ، «شەرقىي تۇركىستان جۇمھۇرىيىتى» ھەركىتىنى قۇتراتقانلىغى، جەنوبىي ھىنجاڭدا شەرقىي تۇركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئەنگلىيىلىك بىر كىشى پادىشا بولغانلىغى، ئەنگلىيىنىڭ ھىندىستاندىن بۇ ئىنگىلىزنى تەبرىكلەپ ئېۋەتكەن تېلېگراممىلىرى مېنىڭ قولۇمغا چۈشتى - دەپ ئالاھىدە تەكىتلەپ كورسەتتى. ئۇ يەنە، مەلۇم بىر كىشىنى قۇتۇرتۇپ، خوتەندە ئىسلام دولىتى قۇرغانلىغى، ئۇ كىشى ئۇزىنى خوتەن پادىشاسى دەۋالغانلىغىنى، مەخسۇت مۇھىتى ۋە ماخسۇسلەرنىڭ ۋەقەسىنىمۇ

ئەنگلىيىنىڭ قۇتۇرتىشى بىلەن بولغانلىقىنى شۇڭا ئۇلار مەغ-
لۇپ بولغاندىن كېيىن، ھىندىستاننا قېچىپ بېرىپ، ئەنگلىـ
يىنىڭ ئەتىۋالاپ، بېقىشىغا سازاۋەر بولغانلىقىنى ئىسپاتلاپ
بەردى. ئۇ يەنە، گېرمانىيە، ياپۇنىيە جاھانگىرلىرى ئىشپە-
يون ئېۋەتىپ، شىنجاڭدا ئاغدۇرمچىلىق ھەرىكىتى ئېلىپ
بارغانلىقىنى ھەمدە بىر مەزگىل شىنجاڭنىڭ
ھەربىي ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغانلىقىنى سوزلەپ
بەردى؛ گېرمانىيە، فرانسىيە، ئەنگلىيە، ھىندىستان قاتارلىق
دولەتلەرنىڭ مىسسىيونىرلىرىمۇ دىنى تونغا ئورۇنىۋېلىپ جاسۇس-
لۇق ھەرىكىتى قىلغانلىقى، ئۇلارنى چېگىردىن قوغلاپ چىقارغان-
لىقىنىڭ چەرىيانلىرىنى سوزلەپ بەردى. يېغىپ ئېيتقاندا ئوزىنىڭ
جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇپ، شىنجاڭنى قوغدىغان توھپىلىرىنى
تەكىتلەيتتى. ھازىرقى كوز قاراش بىلەن قارىغاندا، بو سوزلەرگە
ئاساسى جەھەتتىن ئىشەنمىسكە بولىدىكەن. لېكىن جىياڭجىيېشىگە
تەسلىم بولۇپ، ئەنگلىيە، ئامېرىكا كونسۇللىرىنى باشلاپ كىر-
گەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ جاسۇسلۇق ھەركەتلىرىنى « قانۇنى »
لاشتۇرۇپ، شىنجاڭنى، يېڭى - كونا جاھانگىرلارنىڭ بىر - بىرى
بىلەن پۈت تىپىشىدىغان سورۇنىغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. شىنجاڭ
سىياسى كېڭەشى تەلەپ قىلغان تارىخى ماتىريالىلار توغرىسىدا
كورسۇتۇلگەن تىمىلەردە: « ئامېرىكا كونسۇلى ماكنانىنىڭ ئىشـ
پىيونلۇق پائالىيەتلىرى » دىگەن بىر مەزمۇنمۇ بار ئىدى. مەن
ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ باشلىغى بولۇپ تۇرغان ۋاقتىمنى ئەسلىسەم،
ھەر قايسى مەملىكەتلەرنىڭ كونسۇللىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپ

كۆرۈش پۈرسىتى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئامېرىكا، ئەنگلىيە كونسۇللىرى - دىپلوماتىيە مەھكىمىسىنىڭ كاتىۋى ھۆججەتلىرىنى ئارقىلىق ئادەتتىكى مۇناسىۋەتتە بولغان ئىدۇق، ھازىرچە مېنىڭدە قالغان تەسىرى، ئەنگلىيە كونسۇلى جىمغۇر ئادەم بولۇپ، ئۇزۇن ئوتمەي زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالدى. خىيانەتچىلىك بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىش دەپ ئاڭلىدىم. ئامېرىكا كونسۇلى جانلىغىراق بولۇپ، مەن شىنجاڭدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئاتلىق 5 - جۈن پەيدا قىلغان « بەيتىك ۋەقەسى » توغرۇلۇق (بۇ ھەقتە مۇشۇ ماقالەمىنىڭ 3 - قىسمىدا توختۇلۇمەن) ئاڭلىشىمچە، قولغا چۈشكەن قۇرال - ياراقلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ياسالغان ئىكەن دەپ توھمەت چاپلاپ، نەنجىنگە ئاپىرىپ، ئالا - توپىلاڭ كوتۇرۇپ خەلقئارا شامال پەيدا قىلىشقا ئورۇنغانلىغى، ماكىنا ئىنىڭ يىلانلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، بۇ ئەلۋەتتە ئېھتىمالغا ئاھايىتى يېقىن، بىراق بۇ خەۋەرنى نەدىن بىلگەنلىكىمنى ئىسىمگە ئالالمىدىم. شۇڭا تەپسىلى بىر نىمە دىيەلمەيمەن.

سىياسى جەھەتتە، شىنجاڭ تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ، گومىنداڭ مەركىزىي ھوكۇمەت ھەيئەت ئەزاسى، ئىلگىرى چىڭ-خۇا داشۇيىسىگە مۇدىر بولغان لوچالۇن، ئالىم ئونۋانى بىلەن كېلىپ تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى بولدى، ھىيۇروكرات كاپىتالىستلار ئۈچۈن خىزمەت كورسىتىگەن لىن جىيۇك شىنجاڭ ئولكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى قوشۇمچە تەمىرات نازىرى بولدى. ئو يەنە ۋالڭخېتىك، داڭلىق ئايال دوختۇر چىن زىيىك گېرما-نىيىدە ئىزىكا تەتقىق قىلغان شۇيجۇاڭبىن، چەنخۇيۋۇ، دوبەن

مەھكىمىسى مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسىنىڭ باشلىغى، جاڭ ماشىيەن قاتارلىقلارنى بىللە ئېلىپ كېلىپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى. بۇ كىشىلەر شۇ چاغدا، جياڭجىيېشىنىڭ شىنجاڭغا تەلەي سىناش ئۈچۈن ئەۋەتكەن كىشىلىرى ئىدى.

ئىقتىسادى جەھەتتە: مالىيە پۇل مۇئامىلە سېستېمىسىدىكىلەرمۇ شىنجاڭغا كەردى. مەركەزدىي بانكا ئورۇمچى شوبە بانكىسىنىڭ چىكلىمىسى مايەنجاڭ، شىنجاڭ تاموژنا باج مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى دىڭگۇيتاڭ، شىنجاڭ پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىغى شىن ياڭيى، بانكا نازارەتچىسى جاڭشۇەنزە قاتارلىقلار كېلىپ ئىشقا ئورۇنلاشتى.

2 - شىڭشىسەي دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئولكىلىك گومىنداڭ پىرقىسى.

شىنجاڭ ئولكىلىك پىرقىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ كۆلىمى

سۈكىمىلىن چۈكچىنگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، گومىنداڭ مەركەزدىي شىنجاڭ ئولكىلىك پىرقىنى قۇرۇشقا ئاكتىپ تەييارلىق قىلدى. 1943 - يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭ ئولكىلىك پىرقە رەسمى قۇرۇلدى. پىرقىنىڭ شۇجىلىقىغا فىروفسور خۇاڭروجىن (ئامېرىكىدا ئوقۇغان) تەيىنلەندى. ھەيئەت ئەزالىقىغا دىڭۋۇخەن. C C تەرىپىدىن سىقىپ چىقىرىلغان يۇجىنىڭ سىياسىي فاكولتېتقا يېقىنلاشىدىغان لىن بۇيا (ئامېرىكىدا ئوقۇغان)

هۇيگۇەنيو (ئامېرىكىدا ئوقۇغان) قاتارلىق جۇجياخۇا گوروھ دىكىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى. C C غا تەۋە بولغانلاردىن مەركەزىي سىياسى مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، فۇجىيەن گېزىتخانىسىنىڭ باشلىغى بولغان جاڭجىيجۇ بىرلا كىشى ئىدى، گېرمانىيدە فىداگوكىكا ئوقۇغان C C نىڭ ئايالى ئاستىغا ئوزىنى ئاتقان توڭشىچۇەن قاتارلىق بىر يۇرۇش بەنزە، سەنمىنجۇيي نەزىرىيىچىلىرى دەپ ئاتالغان لىياڭخەنساۋنىڭ باشلامچىلىغىدا شىنجاڭغا كەلدى.

يەنە بىر قىسىم ھەيئەت ئەزالىرىنى، شىڭشىسەي ئوزى كورسەتتى - ساقچى باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لى يەڭچى، ئىنىسى شىڭشىجى، «شىنجاڭ گېزىتخانىسى» نىڭ باشلىغى سۇڭنيەنسى، مائارىپ نازىرى لىيۇيۇگشىياڭ، ئىلگىرى جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىدا ۋۇھىم خىزمەتتە بولغان خېگىڭگۇاڭ قاتارلىقلار. جياڭجىيېشىنىڭ تەيىنلىشى بىلەن شىڭشىسەي ھەيئەت مۇدىرى بولدى.

لياڭخەنساۋ بىلەن خۇاڭرۇجىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەن كۈنى، شىڭشىسەي ئوزى ئايرىدۇرۇمغا چىقىپ كۈتۈۋالدى. ئۇلارنىڭ شەرىگە كاتتا زىياپەت بېرىپ قارشى ئالدى. ئولكىلىك پىرقە قۇرۇلغان كۈنى، شىڭشىسەي ھەيئەت ئەزالىرى بىلەن بىرلىكتە كوللېكتىپ قەسەم بېرىپ، ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالدى ۋە گومىنداڭغا بولغان سادىقلىقنى ئىزھار قىلدى. قەسەم بىرىشكە لياڭخەنساۋ، نازارەتچىلىك قىلدى. ئولكە بويىچە بىر كۈن دەم ئېلىش بولدى. ئولكە مەركىزىي رەگىگا - رەڭ

زىننەتلەندى. «شىنجاڭ گېزىتى» مەخسۇس سان چىقىرىپ تەبـ
رىكلىدى. ئىككى گورۇپپا تەپتىش ئومىگى تـەشكىل قىلىندى.
جەنوبىي شىنجاڭ تەپتىش ئومىگىگە لىياڭخەنساۋ، شىمالى شىنجاڭ
تەپتىش ئومىگىگە خۇاڭرۇخىن باشلىق بولۇپ پۈتۈن شىنجاڭنى
بىر ئايلىنىپ چىقتى. بارغانلا يېرىدە كـاتتا كـۈتۈۋېـلىندى.
مارىكسىزىم - لېنىنىزىم تـونىنـى كىيىۋېـلىپ، كـومپارتىيىنىڭ
تەشكىلى پىرىنسىپلىرىنى پۈختا بىلىمەن دەپ ئاتىۋالغان، فاشـ
ستىك دىكتاتۇرىنى ئىشلىتىشىگە ئادەتلەنگەن شىڭشىسەي ئۇچۇن
ئېيىتقاندا، بۇ بىر سىياسى پۇرسەت ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ،
جياڭجىيىشنى ھىمايە قىلىدىغان ساداقىتىنى كورسىتىش بىلـەن
بىر ۋاقىتتا، ئوزىنىڭ شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچىل ھـوكۇمرانـلىـ
قىنىڭ مۇستەھكەملىگەنلىكىنى كوز - كوز قىلدى. مـەن 1944 -
يىلى 3 - ئايدا ئۇرۇمچىگـە كـەلدىم. چـۈگچىكدىن ئـايرىلىپ،
شىنجاڭغـا كېلىش ۋاقتىمدا، جۇجياخـۇا مـاڭـا «ھەممىلا ئىشتا
شىڭشىسەيگە ئىززەت - ھورمەت قىلىپ ۋە ئۇنىڭغا تـايىنىپ
ئىش قىلىش كېرەك» دىدى. ئۇجۇگشىنمۇ: «شىڭشىسەي بىلەن
ئىناق ئوتۇش بىرىنچى ئورۇندا تورۇدۇ. ئىشنى تەزلا موۋەپىقـ
يەتكە ئېرىشتـورۇشكە ئـالدىرىماسلىق كېرەك» دىگـەن ئىدى.
ئۇمۇمەن قىلىپ ئېيىتقاندا، مۇشۇ سوزلەر، شۇ چاغدىكى گومىلـ
داڭنىڭ شىنجاڭ خىزمىتىگە قاراتقان فاڭجېنىغا ھەقىقى ۋەكىلـ
لىك قىلاتتى. ئولكىلىك پىرقەنىڭ قۇرۇلغانلىغى، جياڭجىيىشى
ھوكومرانلىق ھوقۇقىنىڭ شىنجاڭغا كېڭـەيگەنلىگىنىڭ بىر بـەلـ
گىسىلا بولۇپ قالدى. شىڭشىسەينىڭ ساقچـى بـاشقارمىسىنىڭ

ئادەملىرى پۈتۈن شىنجاڭغا تارقالغان بولۇپ ، ئىنتايىن يۈكسەك نوپۇزغا ئىگە ئىدى. چۈڭچىك شىڭشىسەينىڭ، ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، شىنجاڭغا ئىشپىيون ئەۋەتمەسلىككە ئولكىلىك پىرقىمۇ ئىشپىيونلۇق ئورگىنى قۇرماسلىققا ماقۇل بولغانلىقتىن، پىرقىدە مەخسۇس ئىشلىتىدىغان دىيەنتەيمۇ قۇرمىدى. (بۇ بەلكىم سۇڭ مىلىن بىلەن شىڭ شىسەي ئوتتۇرىسىدا ھاسىل قىلىنغان كېلىشىمدىكى شەرتلەرنىڭ بىرى بولسا كېرەك)، ئەلۋەتتە ھېچقانداق لازىمى يوق ئىدى.

ئولكىلىك پىرقىنىڭ ئەكسىيەتچىل ۋەزىپىسى

ئولكىلىك پىرقىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىلىرى: ① سەنمىنجۇينى تەشۋىق قىلىش، ② پىرقە ئەزالىرىنى تىزىملاش ۋە تەرەققى قىلدۇرۇش، ئولكىلىك، ۋىلايەتلىك، ناھىيىلىك تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش، ③ ئۇنىڭدا تەشكىلى تەربىيە، تەشۋىقات، كاتىۋات قاتارلىق 3 باشقارما قۇرۇشتىن ئىبارەت. شۇنىڭ ئۈمۈمى رەھبەر بولغاندىن تاشقىرى كاتىۋات باشقارمىسىنى قوشۇمچە باشقۇرىدۇ . تەشكىلى تەربىيە باشقارمىسىغا يوچىنىڭ تەشۋىقات باشقارمىسىغا توڭشىچۈەن باشلىق بولدى. تەشۋىقات باشقارمىسى ئوز ئالدىغا « يېڭى شىنجاڭ » نامىلىق گازىتا ژورنىال نەشر قىلدى . « شىنجاڭ گېزىتخانىسى » ئولكىلىك ھوكۇمەت تەۋەلىگىدە بولغانلىقتىن، سۇڭنىيەنسى ۋە گومىن

داڭ مەركەزىي تەشەببۇسقات مىنىستىرلىگى ئېۋەتكەن مۇئاۋىن باشلىق ۋە تەھرىر، مۇخبىرلار ئارقىلىقلا خىزمەت ئىشلەشكە بۇلاتتى. يېڭىدىن قۇرۇلغان مەركەزىي ئاخبارات ئاگىنتلىقى ئۇرۇمچى شوبىسىنىڭ مۇدىرى شىنزۇگلىن ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر پۈتۈنلەي چۈگچىنىدىن كەلگەنلەر ئىدى.

تەشكىلى تەربىيە باشقارمىسى مەركەزىي تەلىم - تەربىيە ئومىگى شىنجاڭ شوبە ئومىگىنى بازا قىلىپ، گومىنداڭ مەركەزىي تەلىم - تەربىيە ھەيئىتى ئېۋەتكەن بىر تۈركۈم باشقارما دەرىجىلىك - تىن توۋەن كادىرلار ئارقىلىق، ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك ئەكسىيەتچى تايانچىلارنى تەربىيىلىدى ۋە ئۇلاردىن تالىلاپ ئۈستۈردى. شوبە ئومەككە شىڭشىجى ئىلمى مۇدىر، شۇيگۇەنيۇ مۇئاۋىن ئىلمى مۇدىر بولدى. شىنجاڭدا 100 دىن ئارتۇق ناھىيە بولۇپ، ناھىيىلىك داڭبۇنىڭ شۇجىجاڭلىرى دەرىجىلىك كادىرلارغا بولغان ئېھتىياج بەك كوپ ئىدى. شۇڭا گومىنداڭ مەركەزىي «شىنجاڭغا ئېۋەتىلگەن كادىرلارنىڭ تەمىنات چارىسى» دىگەن نىمىنى تۈزۈپ چىقىپ، شىنجاڭغا ئېۋەتىلگەن خادىملارغا ئىچكى ئولكىلەردە ئىشلىگەن ۋاقتىدىكى ماۋاشنى داۋاملىق بېرىش، شۇنداقلا شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ئوستىگە ئالغان ۋەزىپە دەرىجىسىگە قاراپ، يەرلىك تەمىنات بېرىش بەلگىلەندى. بۇ - ئەينى ۋاقىتلاردا ئاچ زارلىقتا قالغان چۈگچىنىڭ ھوكۇمەت خادىملىرى ئۈچۈن بىر رىغبەتلەندۈرۈش بولدى. شۇڭا، لىياڭ - خەنساۋ بىلەن خۇاڭروجىنلەر شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن خادىملار ئارقىمۇ - ئارقا ئۈزۈلمەي (ناھىيىلىك پىرقە شۇجە - جاڭلىرىغا تەڭ) كوپلەپ كەلدى.

چۈشچىگىدىن كەلگەن خادىملار بىلەن
شىمشەي ئۇتۇردىسىدىكى
يوشۇرۇن ئىقىم

ئولكىلىك پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن ، شىمشەي ، ھەر ھەپتىلىك يىغىنغا ئوزى رىياسەتچىلىك قىلىدى . چۈشچىگىدىن كەلگەن خادىملار بىلەن شىمشەي ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇشقا باشلىدى . بۇ زىددىيەت بارا - بارا بىر يوشۇرۇن ئىقىمغا ئايلىنىپ قالدى.

مەن كېلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن ، شىمشەي غەربى زالدا بىر قېتىملىق كاتتا زىياپەتكە رىياسەتچىلىك قىلىدى . چۈشچىك ئېۋەتكەن خادىملارنى قارشى ئالدى . مەنمۇ قارشى ئېلىنغانلارنىڭ بىرسى ئىدىم . يىغىن زالىغا قاتىمۇ - قات پوست قويۇلغان ، كەيپىيات چىددى ئىدى . باشلىنىشىدا ۋە ئاخىرلاشقاندا ئورۇكىستىر مۇزىكا چېلىپلا قالماي ، زىياپەت داۋامىدا ھەر بىر قېتىملىق سەي تارتىلغاندىمۇ مۇزىكا چېلىنىپ تۇردى . بۇ خۇددى بىر مۇستەقىل پادىشالىقنىڭ ئوتكۈزگەن « دولەت زىياپىتى » گە ئوخشايتتى . شىمشەي قارشى ئېلىش نۇتقى سوزلەپ بولغاندىن كېيىن ، قارشى ئېلىنغانلار مۇ بىر - بىرلەپ جاۋابەن نوتۇق سوزلىدى . مېنىڭ سوزلىگەن سوزۇم دىمىشى ھىسەيىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى مەدىھىلەشتى ، ئۇنىڭ رەھبەرلىگىدە يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش يولىدا ئوز كۈچۈمنى توھىپە قىلىشقا رازى ئىكەنلىگىمنى

بىلدۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى . مەن ئەسلىدە سوزلىگەن سوزۇم
نى ئادەتتىكىچە سوز دەپ تونىغان بولسامۇ ، چاك جىجۆ
مېنى سېنىك سۆزۈك « شىك شىسەي لۇشىيەنى » بىلەن
مېڭىشقا باشلىغانلىغىنى كورسەتتى دەپ مازاق قىلدى . گومىن-
داڭنىك شىك شىسەي بىلەن بولغان زىددىيىتى گومىنداڭنىك
ئىچكى قىسمىدا چۇچياخۇا بىلەن CC ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت-
تىن ئېشىپ چۇشەتتى . ئۇلارنىك ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت
ئىچكى ئولكىدىكى ئادەتتىكى مۇناسىۋەتلەرگە ئوخشىمايدىغانلىغى-
نى ، شىك شىسەيگە بولغان پۇزىتسىيىدە ئىككى گۇروھقا
بولۇنگەنلىگىنى سېزىپ قالدىم . لىن بۇيا بىلەن شۇيگۇەن يۇلەر
شىك شىسەيگە يېقىنراق تۇراتتى . بولۇپمۇ لىن بۇيا ئەر - خوتۇن
شىك شىسەي ۋە ئۇنىك خوتۇن - بالىلىرى بىلەن ھەمىشەم
خۇسۇسى مۇناسىۋەتلىشىپ تۇراتتى . شۇڭا شىك شىسەي لىن-
بۇيانى تەشكىلى تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىنىك باشلىغى بولۇشى-
نى ئوتتۇرىغا قويدى . مەركىزىي تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىنىك
شىنجاڭ شوبىسىگە ئەسلىدە يۇي جىنىيىنىك تۇرشۇمچە ئىلمى مۇدىرىدى.
نەتىجىدە شىك شىسەي شىك شىجىنى قىستۇرىۋالدى ، ھەتتا مۇ-
ئاۋىن ئىلمي مۇدىرلىققىمۇ ئىككىنچى قېتىمدا كەلگەن شۇي گۇەنى-
يۇنى ئورۇنلاشتۇردى . شۇڭا ، ئۇلارنى « شىك شىسەي لۇشىيەنى-
دىكىلەر » دەپ ئەيىپلاشتى . خۇاڭ روجىن ، يۇي جىنىيىنىك ، تۇك
شىچۇەن ، چاك جىجۆ قاتارلىقلارنىك گومىنداڭ بىلەن مۇناسى-
ۋىنى خىلىلا قويۇق ، شەخسى قەھرىمانلىغىمۇ كۇچلۇك ئىدى .
بولۇپمۇ چاك جىجۆ ئەسلىدە CC نىك چاپارمەنلىرىدىن بولۇپ،

شىك شىسەينىڭ ھەممىلا ئىشقا چىت كەرىۋالغانلىغىدىن بەكمۇ نارازى ئىدى. ئۇلار ناھىيە دەرىجىلىك تەشكىلاتلارنى زور كۈچ بىلەن قۇرۇشقا تىرىشاتتى، بۇنىڭ ئەكسىچە شىك شىسەي «ئالدىرمايلى» دىگەننى تەشەببۇس قىلاتتى؛ ئۇلار ئالدى بىلەن ناھىيىلىك پىرقىنى قۇرۇشقا تەييارلىق قىلغۇچى خادىملارنى بالدۇر ئېۋەتىپ پىرقىغا كوپلەپ ئەزا قوبۇل قىلىشنى تەشەببۇس قىلسا، شىك شىسەي ھەر قايسى ناھىيىلەردىكى ساقچى ئىدارىلىرى نامزاتنى ئوتتۇرىغا قۇيۇشنى، ئولكىلىك پىرقە تەكشۈرۈپ قوبۇل قىلىشنى بەلگىلىك سانغا يەتكەندىن كېيىن، ئاندىن ئادەم ئېۋەتىپ ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇشقا تەييارلىق قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. جاك جىجۇ بىر قېتىملىق يىغىندا مۇلداق قىلىش «ساقچىلار دولىتىنىڭ قىلىشى» بولىدىغانلىغىنى، «بۇ پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش ئەمەس، ساقچى قوبۇل قىلىش بولىدىغانلىغى»نى ئوتتۇرىغا قويغاندا، شىك شىسەينىڭ قاتتىق تەنقىدىگە ئۇچرىدى. بۇنى: «سىياسى خاراكتىرلىق خاتالىق» دىدى.

يۇي جىنيىڭ شىك شىسەي بىلەن بىللە ئىشلەشنىڭ ناھايىتى قىين ئىكەنلىگىنى ھېس قىلىپ، خىزمەتتىدىن ئىستىپا سورىماقچى بولدى؛ جاك جىجۇ پىرقە ئىشلىرى، ئاخباراتچىلىق، تەلىم-تەربىيە سېستىمىلىرىدىكى سىياسى مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا «ئېسىل ئەنئەنە»نى ساقلاپ قېلىشنى ئوز-ئارا ئارزۇ قىلىشىپ، شىك شىسەيگە قارشى ئىدىيىنى تەرغىب قىلغانلىقتىن CC نىڭ شىنجاڭدىكى سەلتەنەتلىك كاتىۋىشى

بولۇپ قالدى .

شىددەتلىك بوران ئالدىدىكى تۈمەن .

شۇ ۋاقىتلاردا ياپون - باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ۋەزىيىتىدە ، ياپونىيە خېنەن ، خۇنەن ، گۇاڭشىلەردە پەللىمۇ - پەللە ئىلگىرىلەپ ، گۇيجۇغا تەھدىت سېلىۋاتقان ، جياڭ جېيشى ھاكىمىيىتى كۇنساناپ قىستىلىپ قېلىۋاتقان ئىدى . بۇنىڭ ئەكسىچە سوۋېت ئىتتىپاقى گېتلىر تەجاۋۇزچىلىرىنى چېكىندۈرىۋاتاتتى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ئىلى - تاربا غاتاي ، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەتنىڭ ئىنقىلاۋى كۈچلىرى ئارقىمۇ - ئارقا قوزغۇلۇپ ، شىڭ شىسەي تاقابىل تۇرۇشقا ئامالسىز قالماۋاتاتتى . دەل شۇ ۋاقىتتا (1944 - يىلى ئەتمىياز) جۇشياۋلياڭ ئۇرۇمچىگە كېلىپ شىڭ شىسەينىڭ ئىنقىلاپنى باستۇرۇشىغا ياردەم بېرىش نامى بىلەن چۇڭياڭ ئارمىيىلىرىنى شىنجاڭغا باشلاپ كىرىشكە ئۇرۇنغانىدا ، شىڭ شىسەينىڭ سوغاق مۇئامىلىسىگە دۇچ كەلدى . مەن ئۇرۇمچىگە كېلىشتىن بىر ئاي ئىلگىرى ، شىڭ شىسەي تەتۇرسىگە ئورۇلۇپلا ئولكىلىك پىرقە ۋە ئولكە دەرىجىلىك ھوكۇمەت ئورۇنلىرىنىڭ مەجلىسلىرىگە ، ئادەتتىكى ئاممىۋى يىغىلىشلارغىمۇ قاتناشمايدىغان بولۇۋالدى . خۇاڭ روجىن قاتارلىقلار بۇ ئەھۋالىغا قاراپ شىڭ شىسەي يەنە ئۇزگۇرۇدىغان بولدى دەپ ، دائىم ئۇزگۇرۇپ تۇرىدىغان شىڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ ، جياڭ جېيشى بىلەن يېقىنلىشىش سىياسىتىنىڭ ئۇزگۇ-

رۇپ قالىدىغانلىغىدىن ئەنسىرەيتتى . ئۇلارنىڭ ئىگەللىشىگە قار-
غاندا ، شىڭ شىسەي ھەر قېتىم قولغا ئېلىشنى باشلاش ۋاقتىدا
مېھمان قوبۇل قىلمايدىكەن ، ئاممىۋى يىغىلىشلاردا ئوزىنى كۆر-
سەتمەيدىكەن ، بۇ چەريياندا ئۇ ، پىلان ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە
ئەنزە پەيدا قىلىدىكەنمىش . شىڭ شىسەي بىر كۈنى خۇالۇ روچىن
بىلەن مېنى ئويىگە ئاددى زىياپەتكە تەكلىپ قىلغاندا ، يۇقۇرىدا
يازغىنىمدەك جاھاىگىرلارنىڭ شىنجاڭدىكى ھەركىتى ئۈستىدە
توختالغاندىن تاشقىرى ، ئانتايدا بولمۇاتقان ھەربى چەھەتتىكى
چىددىلىكنى سوزلەپ ، ئوزىنىڭ يىغىنلارغا قاتناشمىغانلىغىنى
ئىزاھلىغاندەك بولدى . ئۇ يەنە 3 ۋىلايەتتىكى « توپولاڭ »نىڭ
« لاۋماۋزىلەرنىڭ پاراكەندىچىلىگى » (لاۋماۋزى دىگىنى روس-
لارنى كەمسىتىپ ئەيتقان سوز)دىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدى-
غانلىغىدىن سوزلىدى ، بۇ قېتىمقى بولۇنغان سوزلەرنى ، بىز
شىڭ شىسەيىنىڭ ئىزاھلىشى بىلەنلا خاتىرجەم بولالمىدۇق .

بەلكى بىزنىڭ ئالدىن ھېس قىلغان چۈشەنچىلىرىمىز ئا-
ھىمۇ ئىسپاتلاندى . شىڭ شىسەي ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ، كومپار-
تىيىگە قارشى تۇرغانلىغىنىڭ ئاقىۋىتىدە ، شىنجاڭدا مەڭگۈ تېپ-
لىق بولمايدىغانلىغىنى ، تېچلىقنىڭ بولماسلىغى ئۇنىڭ ھوكۈمىر-
انلىغى ئۈچۈن ئېغىر تەھدىت ئىكەنلىگىنى چۈشەنگەنلىگىنى ئىزاھ-
لايتتى . ئەگەر شۇنداقلا بولىدىغان بولسا ، ئۇ چۈگچىك ئېۋەت-
كەن پارتىيە - ھوكۈمەت خادىملىرىغا قول سېلىش بىلەن ئىش
باشلايدىغانلىغى كورۇنۇپ تۇراتتى . بىز بۇ ئەھۋاللارنى چۈگ-
چىگگە خەت ئارقىلىق خەۋەر قىلغاندىن تاشقىرى ، « ھوشيار »

بولدۇق . بىزنىڭ قولىمىزدا تومۇرنىڭ سۈنۈغىدەك قۇرالمۇ يوق ئىدى . ھەتتا خەت يازساق ، ئاغىنىلەرنى يوقلىساقمۇ مەخپى نازارەت ئاستىدا قىلاتتۇق . خۇاڭ روجىن ھەر قېتىملىق ئايرۇپىلان ئۇچقاندا چۈگچىڭغا خەت ئېۋەتەتتى ، مېنىڭ بىلىشىمچە ، چۈگچىڭنىڭ ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ ، شىنجاڭغا كوپلىپ ئەسكەر ئېۋەتىشنى تەكلىپ قىلاتتى . ئەسلىيەتتە بىز ئۇ چاغدا قەيەر ئىچىدىكى قۇشلاردەك ، مەيلى كەلگەندە بۇغۇزلاۋېرىشكە بولىدىغان ئىھۋالدا قالغان ئىدۇق .

شۇ يىلى 5 - 6 - ئايلاردا شىڭ شىسەي يەرلىك خادىملارنى ئۈتقۈن قىلىشقا باشلىدى . ئولكىلىك پىرقىدىكى سۈك نىيەنسى ، خې گىڭگۇاڭ ۋە شىڭ شىسەي ئىوزى تەكلىپ قىلىپ شىنجاڭدا خىزمەتكە قويغان جاڭ ماشيەن قاتارلىقلار ئىلگىرى كېيىن بولۇپ يوقاپ كەتتى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن شىڭ شىسەي بىز بىلەن قەتئى ئۇچراشمايدىغان بولدى . پىرقە باشلىغى تىلىۋۇندا كۈرۈشۈشنى تەكلىپ قىلسىمۇ ، سەۋەپ كورسۈتۈپ رەت قىلاتتى . بۇ ئىشلار بىزنىڭ ئالدىن قىلغان مولچەرلىرىمىزنى قەدەممۇ - قەدەم ئىسپاتلايتتى . شۇ چاغلاردا چۈگچىڭدىن شىنجاڭغا ئېۋەتكەن يۈقۇرى دەرىجىلىك خادىملاردىن لىنجى يۈك كۈلگۈ . شۇيجۇاڭبىن قاتارلىقلار ئەر - ئايال بولۇپ ، ئەتتىگەن ئاخشامىرى بىزنىڭ ئويلىرىمىزگە كېلىپ ، ئادەتتە قارتا ، شاخمات ئوينىپ كۈن ئوتكۈزەتتى . ئوز - ئارا خەۋەر يەتكۈزۈش ، كورگەن - ئاڭلىغانلىرىنى سوزلۇشۇپ ، ۋەزىيەتنىڭ بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋاتقانلىقىنى ، ھەممە كىشى خەۋپ ئىچىدە تۇرىۋاتقان-

لىغىلى ، « خۇددى چىقتى بوران ، چاقتى چاقماق ، كەتتى را-
ۋاقنى قاپلاپ » دىگەندەك بولۇۋاتقانلىغىنى ھېس قىلىشاتتۇق .
يۇقۇرىدا ئېيتقانلىرىم ئاۋغۇست ئوزگۇرۇشىدىن ئىلگىرىكى ئولكە-
لىك پەرقىدىكى چۈگچىگدىن كەلگەن خادىملار بىلەن شىك ھە-
سەي ئوتتۇرىسىدىكى بولۇۋاتقان زىددىيەت ، گومانخورلۇق ،
ئەھتىياتچانلىقلارنىڭ ئاساسى ئەھۋالى .

ئاۋغۇست ئوزگۇرۇشى

جۇدۇن - چاپقۇن ئاخىرى يېتىپ كەلدى . 8 - ئاينىڭ
11 - كۈنى تۇن نىسپىدە ، شىك شىسەي ماشىنا ئېۋەتتىپ ، خۇاڭ
رۇجىن ، ئۇك شىچۈەن ، جاك جىجۇ قاتارلىقلارنى مەجلىسكە
چاقىرىتتى . ئولكىلىك پەرقىنىڭ ئوز ماشىنىسى بولۇپ ، ئىلگىرى
مەجلىسكە چاقىرسا ، تېلىفۇندىلا ئۇقتۇرۇپ قويىاتتى . بۇ قېتىم
توساتتىن باشقىچە بولۇپ قالدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە مىنىمۇ چا-
قىرماپتۇ . ئۇك شىچۈەن مېنى ئويغۇتۇپ ، ۋاقىئەنى ئېيتقاندىن
كېيىن مەنمۇ ھويلىغا چىقتىم . ئۇلار كەتتىكەندىن كېيىن مەن
ئويدە قالغان ئائىلە تەۋەلىرى بىلەن بۇ ئوزگۇرۇشنى ئەپلەپ-
سەپلەپ ئوتكۈزۈۋېتىش چارىسىنى مۇھاكىمە قىلىشتۇق . ئەمىلە-
يەتتە ئولۇمنى كۈتۈپ تۇرماقتىن باشقا چارە يوق ئىدى . مە-
جلىسكە كەتكەنلەر قايتىپ كەلمىدى . ئەزەلدىن « شىك شىسەي
لۇشىيەنى بىلەن ماڭىدۇ » دەپ قارىلىپ كەلگەن لىن بويامۇ
خۇتۇن - بالىلىرى بىلەن بىرلىكتە « تەكلىپ » قىلىنىپ كېتىپ
قالدى . چۈگچىگدىن كەلگەن خادىملارنىڭ مۇتلەق كوپ قىسمى

چەمگى 50 - 60 كىشى قولغا ئېلىندى . بۇ ئەنزىگە چېتىلغانلار بىر نەچچە يۈز كىشىگە يەتەتتى ، خاس ئۇرۇمچى شەھىرىدىلا 100 دەن ئاشاتتى . ئەرتىسى چۈشتىن بۇرۇن ، شىك شىسەينىك سەنمۇچاگى ۋاك خۇگساۋ مېنى مەجلىسكە چاقىرىپ قالدى . مەن ئاددىغىنا كىيىم - كېچەك ، لوگگە ، چوتكالىرىمنى بىرگە ئېلىپ ، تۇرمىگە كىرىشكە تەييارلىنىپ بارغان ئىدىم . لېكىن ئىش ئۇنداق چىقمىدى . مەجلىسكە بارسام چۈگچىگدىن كەلگەن يۈقۇرى دەرىجىلىكلەردىن قولغا ئېلىنماي قالغانلا جەم بولۇپ ئولتۇرغان ئىكەن . مەجلىسنىك مەزمۇنى ئالدىنقى ئاخشامقى بولغان قولغا ئېلىش ۋاقىئەسىنى چۈشەندۈرۈش ئىكەن . ئۇلارنى « توپۇلاك كوتۇرۇش سۈيىقەستىدە بولدى . شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇندى » دىدى . بۇ ئادەتتە ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان « ئاۋغۇست ئوزگۇرۇشى » بولۇپ شىك شىسەينىك شىنجاڭدا ئاخىرقى قېتىملىق قىلغان تەررورلىغى ئىدى .

شىك شىسەينىك شىنجاڭدىن كېتىش ئالدىدىكى ئولۇم ئالدىدا جان تالىشىشى

كەك كولەمدە قولغا ئېلىشدىن كېيىن ، شىك شىسەي مەن ۋە شۇيگۇەنيۇ ، ۋاكلىتىك قاتارلىق 3 كىشىنى بىر قېتىم قوبۇل قىلدى . بىز 3 كىشىنى ئولكىلىك پىرقىنىك ئېچىنىشلىق ئاقۋىتىنى ئورتاق ساقلاپ تۇرۇشقا ھەمدە جۇگياگدىن بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا يولىيۇرۇق سورايدىغانلىغىنى ئېيتتى .

3 - كۈندىن باشلاپ شىك شىسەي ئولىكىلىك پىرقىنىك ھەر-
تىلىك خاتىرىلەش يىغىنىغا ئادەتتىكىدەكىلا قاتناشمۇەردى.
شىك شىسەينىك ئىوزگۈرۈش مەخسىدى زادى نىمە؟
ئۇنىك شۇ چاغدىكى ئۇسۇلى قانداق بولدى؟ ئادەتتىكى كۆز
قاراشتىكىلەرنىك تونۇشىدا، ئۇ، ئىوزىنىك 1942 - يىلدىكى
سوۋېت كومپارتىيىسىگە قارىتا قىلغان يۇزسىزلىكىنى، چۈگىكو
كومپارتىيىسىگە قىلغان يۇزسىزلىكتىن، ئاشۇرۇۋەتمىدىم دەپ
خاتا مولچەرلەپ، ئەمدى گومىنداڭچىلارنى كەك كولىەملىك
قولغا ئېلىش ھەركىتىم بىلەن گومىنداڭ ھوكۇمىتىدىن مونا سىۋە-
تىمنى ئۈزۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمنى
ئوڭشىۋېلىشىم مۇمكىن ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق 3 ۋىلايەت
ئىنقىلابۋىنى پەسەيتىپ، جاڭ جىيىشىگە قارشى تۇرماقچى بولدى.
ھۇنىك بىلەن بىر ۋاقىتتا، گومىنداڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋە-
تىمنى ئۈزۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئەنزە ئەھۋالىنى چۈگچىگىغا دوكلات
قىلىپ، توپۇلاڭنى ۋاقىتىدا باستۇرۇشنىك مۇھىملىگىنى تەكىتلەپ،
ئىشتىن بۇرۇن بولىۋۇرۇق سورىيالىمىغانلىغىنى، ھازىر قولغا
ئېلىنغان كىشىلەرنىك ھەممىسى گومىنداڭ ئولكىلىك پىرقە ئىچە-
گە يوشۇرۇنغان كوممۇنىستلار ئىكەنلىگى ياكى كومپارتىيە لۇشە-
يەنىدە ماڭىدىغانلار ئىكەنلىگىنى تەكىتلەپ كورسۇتۇپ ئوزىنىك
يەنىلا گومىنداڭ بىلەن بىر يولدا مېڭىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا،
كومپارتىيىگە قارشى تۇرۇش يولىدا ماڭغانلىقىنى كورسەتمەكچى
بولدى. چۈگچىك ئەلۋەتتە ئۇنىك بۇ نىمىلىرىگە ئىشەنمەيتتى. بىر
ھەپتە ئوتكەندىن كېيىن جياڭجىيىشى جۇشياۋلياڭ بىلەن شۇي

ئەنزىگلارنى ئېۋەتتى. قولغا ئېلىنغان ئولكە دەرىجىلىك خادىم-
لارنى شىڭشىسەي، جۇشىياۋلياڭ، شۇيئەنزىگلار كولىنىكتىپ
سوراق قىلدى. سوراقتا تاتىلغۇچىلار ئاللىقاچان تاياق ئاستىدا
ئىقرار قىلىپ بولغاشقا ئىقراردىن تېنىۋېلىشقا جۇرئەت قىلالمىدى.
بىز جۇشىياۋلياڭ، شۇيئەنزىگلار بىلەن كورۇشكەندە ئىشىك
ئالدىغا ئۇخراچە كىينگەن «مۇھاپىزەتچىلەر» قويۇلغان ئىدى.
جۇشىياۋلياڭ بىلەن شۇيئەنزىڭ بىزگە گەپنى كوپ قىلماگلار
دەپ ئىشارەت قىلدى. كېيىن مەن جۇشىياۋلياڭ، شۇيئەنزىگلار
دىيەنتەي ئارقىلىق چۈگچىگغا بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدىكى
پىكىرىمىزنى ئۇختۇردۇق. مەن ئاساسەن «مۇبادا قۇرال كۈچى
بىلەن ھەل قىلىمغاندا، بىز ئاخىرى شىنجاڭدا تۇرالمايمىز»
دىگەندىن ئىبارەت بولدى. بۇ ئەمىلىيەتتە ئۇزەمنى ئۇلۇمدىن
قۇتۇلدۇرۇش گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ خەلقىگە بولغان ئەكسىيەتچىل
ھوكۇمرانلىغىنى قەتئى ساقلاپ قېلىش تەكلىۋى ئىدى.

و - ئاينىڭ باشلىرىدا جۇشىياۋلياڭ شىنجاڭغا يەنە
بىر قېتىم كەلدى. ئۇ چاغدا چۈگچىڭ ۋۇجۇگشىننى شىنجاڭنىڭ
رەئىسى قىلىپ تەيىنلىگەنلىگىنى ئېلان قىلىدىغان ئىدى. ئالدى
بىلەن جۇشىياۋلياڭ شىڭشىسەينى چۈگچىڭغا ئاپىرىپ، دىخاۋ-
چىلىق، ئورمانچىلىق مىنىستىرى قىلىپ ئوۋۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن،
ئۇچۇگشىن ئاندىن شىنجاڭغا كېلىپ ھوقوقنى ئوتكۈزۈۋالماقچى
ئىدى. جۇشىياۋلياڭ كېلىپ 3 - كۈنى شىڭشىسەي ئاخىرقى
قارارغا كەلدى. ئۇ چاغدا خۇزۇگنەننىڭ ئورۇمچىدىكى ۋە
ھىگشىگشىياغا قىستاپ كېلىۋاتقان قوشۇنلىرى، بەتلەپ قويۇل-
غان ئوقتەك تۇراتتى. ئەگەر پىستاننى بىسىپلا قويسا،

شىڭشىسىي ئامالسىز چۈگچىگىغا تەسلىم بولاتتى. شۇڭا، ئۇ ۋـ ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا پادىشالىق ئورنىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ شىنجاڭدىن ئايرىلىش ئەرپىسىدە كېلىشتۈرۈپ چوڭ زىياپەت تەييارلىدى بۇنىڭغا جۇگياڭدىن كەلگەن ژە يەرلىك يۇقۇرى دەرىجىلىك خادىملارنى تەكلىپ قىلىپ جۇشياۋلياڭ بىلەن يۈز كورۈشتۈردى. جۇشياۋلياڭنى شىنجاڭنىڭ مۇۋەققەت رەئىسى دەپ جاكالىدى. بىر تەرەپتىن تۈزمىدىكىلەرنى قىر- غىن قىلدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ئولتۇرۇلگەنلەر يۈزدىن ئاشىدىكەن. يەنە بىر تەرەپتىن شىنجاڭ خەلقىدىن شوراپ قالغان قان - يىلىكلەرنى ئايروپلان - ماشىنىلارغا قاچىلاپ قۇيىرۇقىنى تەكىۋېتىشكە تەرەددۇت قىلدى، كېيىن بۇنىڭ ئىچىدىكى ئىنتايىن ئاز قىسمى - 50 مىڭ سەر ئالتۇننى جياڭچىيىشىگە سوغا قىلدى. مانا بۇلار دائىم ئوزگۈرۈپ تۇرىدى- غان ۋەھشىلىكتە ئۇچىغا چىققان جاللاتنىڭ ھىلە - نەيرەڭلىك فەبىھ ئەپتى - بەشىرىسى.

3 - ئۇجۇڭشىننىڭ شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلىشتىكى ئەكسىيەتچىل تەدبىرلىرى

شىڭشىسىي تەختتىن چۈشكەندىن كېيىن، 30 يىلدىن بۇياز- قى شىنجاڭنىڭ ئوز ئالدىغا بولۇۋېلىش خاراكتىرىگە خاتىمە بېرىلدى دەپ قارىغان جياڭچىيىشى، شىنجاڭغا بولغان قاشىستىك ھوكۇمرانلىقىنى يۈرگۈزۈش ئۈچۈن، شىڭشىسەيىنىڭ ئورنىغا

ئادەم تاللاشتا ناھايىتى ئەھمىيەتچان بولدى . ھەر قايسى جەھەت-
تىن ئەتراپىلىق ئويلاش نەتىجىسىدە ئاخىرى ئوزىنىڭ دولەت
ئىشى ۋە شەخسى ئىشلىرىدا بىللە بولغان مەخپى شېرىكى ۋە
جاھىل مۇرىدى ئۇجۇڭشىننى تاللاپ ، شىنجاڭنىڭ رەئىسلىگىگە
تەيىنلىدى . ئۇجۇڭشىن 1944 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا
شىنجاڭغا كەلدى . 1946 - يىلى يازدا ۋەزىپىسىدىن قالدى .
ئۇنىڭ ئەكسىيەتچىل تەدبىرلىرىنى توۋەندىكى بىر قانچە جەھەت-
تىن كوردۇلغىلى بەلىدۇ .

ئۇجۇڭشىننىڭ بەدنىزىسى

ۋۇجۇڭشىننىڭ شىنجاڭ رەئىسى بولغان ۋاقىتتىكى بەدنىز-
سى ، ئۇنىڭ شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلىشتىكى ئەكسىيەتچىلىگىنى
تولۇق كورسۇتۇپ بېرىدۇ . ئۇ ۋاقىتلاردا ھەر قايسى ئولكىلىك
ھوكۇمەت ، نازارەت، ھەيئەتلەرنى ئادەتتە چىن گوفۇ ئىشخانىسىنىڭ
3 - باشقارمىسى نامزات كورسۇتۇپ ، مەركىزىي تەلىم - تەربىيە
ئومىگىنىڭ يۇقۇرى سىنىپلىرىدا تەربىيە ئالغان بولۇشى ئولچەم
قىلىناتتى . يەنى CC نىڭ فاشىستلىق ئىدىيە تازىلاش باس-
قۇچلىرىدىن ئوتكەن بولۇشى كېرەك ئىدى . شىنجاڭغا ئادەم
ئورۇنلاشتۇرۇشتا ، جىياڭجىيېشىنىڭ يالاقچىسى يۇيدانى ھەيئەت
ئەزاسى ۋە قوشۇمچە ئامانلىق ساقلاش سىلىكبۇسىنىڭ سەنمۇ -
جاڭى قىلىپ تەيىنلەش ئىشى ئۇجۇڭشىننىڭ پىكرى بىلەن
بولغاندىن تاشقىرى ، جۇشياۋلياڭنىڭ يۇزىگە قاراپ جاڭ -
شىۋەنزۇنى مالىيە نازىرى قىلىش ۋە شىڭشىسەينىڭ كونا

ئادەملىرىدىن بەزەنلىرىنى داۋاملىق ئىشلىتىشنىڭ ھەممىسى ئىلاجسىزلىقتىن بولغان . بۇنىڭدىن تاشقىرى خەلق ئىشلىرى نازىرى دىڭشاڭخەي ، تەمىرات نازىرى يولنيۇن ، ماۋارىپ نازىرى شۇيلىيەنجىلەرنىڭ ھەممىسى CC ئونسۇرلىرى ھەتتا جۇكۇنتىيەنمۇ ئالى سىنىپتىن ئوقۇش پۈتتۈرۈپ چىققانلىغى ئۈچۈنلا ھەيئەت ئەزالىغىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى . ئەسلى بىلاندا باشقا بىر كىشىنى باش كاتىپ قىلىپ تەيىنلىگەن ئىدى . ئۇجۇڭشىن ئاچچىغلىنىپ : « مەن رەئىس تۇرۇپ بىرەر كاتىپ - نىمۇ بىرگە ئېلىپ بارالمامدىمەن ؟ » دەپ ئىتىراز بىلدۈرگەن - لىكتىن ، ئەڭ ئاخىرى زىڭشاۋلۇنى باش كاتىپ قىلىپ بىللە ئېلىپ كەلدى . 1946 - يىلى باھاردا چۇجياخۇا بۇرھان شەھە - دىنى (چۇجياخۇا بىلەن بۇرھان شەھىدى گىرمانىيىدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداش ئىدى) شۇيلىيەنجىنىڭ ئورنىغا ماۋارىپ نازىرى قىلماقچى بولدى . ئۇ چاغدا بۇرھان شەھىدى ئۇرۇمچى ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى ئىدى . شىڭشىسەينىڭ قول ئاستىدا تەجرىبىلىك بولۇپ كەتكەن بۇرھان شەھىدى ئولىكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بۇيسۇنۇمەن دەپ ئانچە قەرىقسىپ كەتمىدى .

ئۇجۇڭشىننىڭ 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى بىلەن ئېلىپ بارغان سىياسى كۈرەشلىرى

ئۇجۇڭشىن شىنجاڭغا رەئىس بولۇپلا « ئىلاھى قانۇن ، دولەت قانۇنى ، ئادەمگەرچىلىك » نى تەڭ يولغا قويۇشتىن